W. Montgomery Watt

HAZRETİ MUHAMMED

Peygamber ve Devlet Adamı

iletişim

"Çağdaşlarının iyi ve doğru bir insan olarak gördüğü Hz. Muhammed, tarihin gözünde ahlâkî ve toplumsal bir reformcudur"

W. MONTGOMERY WATT

WILLIAM MONTGOMERY WATT 1909'da İskoçya'da doğdu. Edinburgh, Jena ve Oxford'da eğitim gördü. Edinburg Üniversitesi'nde antik felsefe ve Arapça dersleri verdi. 1964'te profesör olduktan sonra İslâm araştırmalarına ağırlık verdi. İslâm tarihi, Hz. Muhammed'in hayatı ve Avrupa'da İslâm etkisi üzerine eserleri vardır. 2006'da öldü.

Muhammad: Prophet and Statesman
© 1961 Oxford University Press

İletişim Yayınları 2136 • Biyografi Dizisi 25
ISBN-13: 978-975-05-1737-2
© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2015, İstanbul
2. BASKI 2015, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
YAYINA HAZIRLAYAN Ayla Duru Karadağ
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
KAPAKTAKİ MİNYATÜR "Miraç", Nizami'nin *Hamse* adlı eserinde yer alan minyatür
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

W. MONTGOMERY WATT

Hazreti Muhammed

Peygamber ve Devlet Adamı

Muhammad: Prophet and Statesman

ÇEVİREN ***Erdem Türközü***

iletişim

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
Üstün Yaratılışlı Yetim 7

İKİNCİ BÖLÜM
Peygamberliğe Çağrı 23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Muhalefet ve İnkâr 69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Medine'ye Hicret 99

BEŞİNCİ BÖLÜM
Mekkelilerin Kışkırtılması 121

ALTINCI BÖLÜM
Mekkelilerin Hamlesinin
Başarısız Olması 147

YEDİNCİ BÖLÜM
Mekkelilerin Kazanılması 201

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Arabistan'da Bir Yönetici 241

DOKUZUNCU BÖLÜM
Değerlendirme 259

KAYNAKLAR ÜZERİNE NOTLAR 273
BİBLİYOGRAFYA ÜZERİNE NOTLAR 275

DİZİN 279

BİRİNCİ BÖLÜM

Üstün Yaratılışlı Yetim

580 yılı dolaylarında, Suriye'de bir Arap ticaret kervanı yüklü develeriyle kavurucu yaz güneşinin altında, güneye doğru ağır ağır yol alıyordu. Güneyde kırk günlük bir yürüyüş mesafesinde bulunan Mekke'den yanlarında Arap buhuru, Hint baharatları ve ipeklerinin yanı sıra diğer lüks malları ile gelmişlerdi. Tacirler bunları Suriye pazarlarında, muhtemelen Şam'da satmış yahut başka mallarla takas etmişlerdi; şimdi değişik mallar yükleyerek evlerine doğru yola koyulmuşlardı.

Dönüşte Druze dağı civarında, Busra'nın yakınlarında bir Hıristiyan münzevisi olan Rahip Bahîra'nın yaşadığı manastırın yanından geçtiler. Kervandakilerin birçoğu daha önce mütemadiyen manastırın yanından geçmiş olmasına rağmen, rahip Bahîra onlara hiç dikkat etmemişti. Ne var ki, o gün onları bir ziyafete davet etti. Tüccarlar, grubun en genç olanını develere ve yüklere göz kulak olması için kervanın yanında bıraktılar ve rahibin davetine katıldılar. Fakat Bahîra bu durumdan hoşnut değildi; istisnasız kervandakilerin hepsinin davete katılmasını arzu etmişti. Manastırda, da-

ha evvel orada yaşamış olan münzevilerden kalma, kadim inançları anlatan eski bir kitap vardı. Rahip Bahîra söz konusu kitaptan edindiği bilgilerin de yardımıyla, bu kervanda yüce bir şahsiyetin olduğunu sezmişti. Bir bulut ve bir ağacın onu göz kamaştıran güneş ışıklarından koruduğunu görmüştü ve bu kişinin kitapta bahsedilen diğer alametlere sahip olup olmadığını merak ediyordu. Zira bu alametler onun büyük bir peygamber olduğuna delalet edecekti.

Bahîra'nın ısrarı üzerine, Araplar, develere refakat için bırakılan erkek çocuğun da ziyafete katılmasında bir mahzur görmediler. Bahîra bu çocuk hakkındaki her şeyi bilmek istiyordu. Onun sorumluluğunu üstlenmiş olan amcasına çeşitli sorular sorduktan sonra, çocukla uzun süre konuştu. Onun sırtına baktı ve omuzları arasında, peygamberlik mührü olduğunu fark ettiği bir işaret gördü. İşte şimdi emindi. Rahip Bahîra misafirlerini uğurlarken çocuğun amcasına "Yeğenini alıp eve dön ve ona gözün gibi bak; şayet Yahudiler onu görür ve benim onun hakkında sahip olduğum bilgiyi elde ederlerse, muhakkak ona zarar vereceklerdir; zira o çok yüce bir insan olacak," dedi. İşte bu çocuk Hz. Muhammed'di.

Bu anlatı elbette iptidai fikirlere dayanan bir rivayettir: Tüm yazılara sihir misali şeyler olarak bakan insanlar arasında bulabileceğimiz türden bir rivayet. Gelgelelim Hz. Muhammed söz konusu olduğunda Müslümanlar arasındaki yaygın bir görüşü ifade etmesi hasebiyle önem arz etmektedir. Buna göre, Hz. Muhammed daha ilk gençlik yıllarından, hatta doğumundan önce bile mucizevî alamet ve nitelikleri ile dikkat çekmiş bir insandı.

Buna mukabil Hz. Muhammed'e ilişkin bazı Avrupalı görüşler de var. Bunlardan en kötüsü Ortaçağ döneminde dillendiriliyordu: Hz. Muhammed'in adı yozlaştırılarak "Mahound", yani şeytanın adı olarak telakki ediliyordu. Bu ilk ba-

kışta göründüğü kadar tuhaf değildir. Arapların Hz. Muhammed'in ölümünden sonraki ilk yayılma seferlerinde Hıristiyanlığın doğduğu ve onların idaresi altında bulunan Suriye ve Mısır topraklarını, onların ellerinden aldıklarını hatırlamak gerek. 8. yüzyıldan itibaren Müslümanlar, güney ve güneydoğu sınırları boyunca Hristiyan âlemine karşı hücuma geçmişlerdi. Hal böyle olunca bu düşmandan ve onun liderinden muhtemel tüm kötülüklerin müsebbibi olarak söz edilmesi çok mu gariptir? Nitekim bırakın Napolyon'u, yakın geçmişte Kayser ve Hitler hakkında, söylenenleri ve bu insanlara duyulan inançları göz önünde bulundurduğumuzda, Ortaçağ Avrupalılarının düşmanlarının güçlerini bütün kötülüklerin kaynağı olan şeyden, yani Hz. Muhammed'den devşirdiklerini zannetmelerine şaşırmamak gerekir. Sade ve kaba saba bir hayat tarzı süren Batı Avrupalıların, İspanya'nın Müslüman yöneticilerinin ihtişama varan lüksünü ve zarafetini gördüklerinde dahi bu algıları bir nebze olsun değişmedi.

İslâm hakkındaki Ortaçağ Hıristiyan fikirleri, savaş propagandasından pek farklı değildi. En kötü haliyle bu fikirler öylesine açık bir biçimde yanlıştı ki, bunlar Hıristiyanlık davasına zarar verdiler. Hıristiyan savaşçılar Müslümanların gaddar ve vahşi kimseler olduklarını düşünmeye teşvik ediliyorlardı. Ne var ki, savaş sırasında Müslümanlarla temas kurduklarında, aralarında sayıları hiç de az sayıda olmayan tatlı ve nazik "şövalyelerle" karşılaştılar ve davalarına olan inançlarını kaybetmeye başladılar. Bu sebeple 12. yüzyıldan itibaren bilginler bu en bariz ve kaba hataları düzeltmek için çalıştı. Her ne kadar savaş propagandalarının hatalarını düzeltmek için çaba gösterilmiş olsa da, Ortaçağ'ın Müslümanlara yaklaşımındaki bu sevimsizlikten miras kimi düşünceler Avrupa'da günümüze kadar varlığını sürdürmüş; öyle ki, modern bilimin kaynakları dahi bu sevimsizliği kökünden söküp atabilmiş değildir.

O halde Hz. Muhammed'in şahsiyeti hakkında sağlam bir görüşü nasıl elde edeceğiz? Şayet ne Tanrı'nın elçisi ne de, 1697'de ilimle uğraşan bir İngiliz başrahibin onu adlandırdığı üzere "yaşlı bir şehvet düşkünü" değilse kimdi Hz. Muhammed? Cevaplaması kolay bir soru değildir bu. Zira bu soru sadece olgular hakkındaki yargıları değil ama aynı zamanda teolojik ve ahlâkî yargıları da ihtiva eder. Bu kitabın büyük bir kısmında, bu nihaî yargıların, genel kabul görebilmeleri açısından dayandırılmaları gereken olaylar ve gerçeklerin sunumuyla ilgilenilecektir.

Büyük güçlerin rekabeti

Rahip Bahîra rivayeti her ne kadar özünde bir efsane olsa da, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemdeki dünyayı doğru bir biçimde tasvir eder. Mekke'de doğan Hz. Muhammed elli yaşına kadar hayatının büyük bir kısmını orada geçirdi. Mekkeliler tacirdi ve Suriye'ye kervanlar gönderiyorlardı. Hz. Muhammed, böylesi ticaret kervanlarına en azından birkaç kez katılma fırsatı yakalamış ve ara sıra amcasının kafilesinde seyahat etmiş olmalıdır. Bu çok büyük öneme haizdir. Mekke, çöller ve Arabistan'ın batı kıyısına yakın bozkırlar içinde kurulmuş küçük bir şehirdi fakat kesinlikle dönemin büyük imparatorluklarından tecrit edilmiş bir vaziyette değildi. Kaynakların rastgele karıştırılması, İslâm'ın bu küçük şehrin önemsiz münakaşalarından doğup serpildiği izlenimini uyandırabilir; fakat daha dikkatli bir inceleme, tüm Arabistan'ın, o dönemin büyük güçlerinin siyasetleri ile örülü olduğunu gösterir.

Bu büyük güçlerden birisi Bizans İmparatorluğu'ydu. Mekkeli tacirler mallarını Şam'a ya da Gazze'ye götürdüklerinde Bizans'ın nüfuz alanlarına girmiş oluyorlardı. Bu imparatorluk, Roma İmparatorluğu ya da Doğu Roma İmpa-

ratorluğu olarak da biliniyordu. Bizans, Roma İmparatorluğu'nun klasik dönemlerinin bir bakiyesiydi. İmparatorluğun Batı kısmı, 5. yüzyılda barbarlar tarafından istila edilmiş ve varlığı sona ermişti. Ama imparatorluğun başkenti Konstantinopolis olan Doğu kısmı varlığını muhafaza etmişti. Hatta 6. yüzyıla gelindiğinde Batı İmparatorluğu'nun bazı kısımları barbar yöneticilerinden geri alınmıştı. 600'de Bizans İmparatorluğu Küçük Asya olarak da bilinen Anadolu ile Suriye, Mısır ve Tuna Nehri'ne kadar Güneydoğu Avrupa'yı kapsıyordu. Ayrıca Akdeniz adalarını, İtalya'nın bazı kısımlarını kontol ediyor ve Kuzey Afrika sahilindeki dar bir kıyı şeridini de denetimi altında tutuyordu.

Bizans İmparatorluğu büyük bir rakibe sahipti: Sasani Hanedanlığı'nın yönetimindeki Fars İmparatorluğu. Afganistan'a ve Ceyhun Irmağı'na kadar uzanan bu imparatorluk Irak'ın zengin topraklarından yönetiliyordu. Dönemin Bizans ve Fars imparatorlukları şu ya da bu şekilde Arabistan açısından iki büyük güçtü. Bu güçler arasındaki rekabet, 6. yüzyılın ikinci yarısında onları bir dizi savaşa sürükledi; barış sadece kısa süreli aralıklardan ibaretti. Rekabet, tahmin edilebileceği üzere, Hz. Muhammed'in hayatının son dönemlerinde doruk noktasına ulaşmıştı. Farslar Bizanslıları yenilgiye uğratıp Suriye ve Mısır'ı fethettiler ve 614'te Kudüs'e girerek buradaki kutsal haçı alıp götürdüler. Bizans İmparatoru vaziyeti düzeltmek için sebatla çalıştı. Fars kraliyet ailesindeki hanedan içi kavgaların da yardımıyla tamamen başarılı oldu. 628'de Farslar barış istemek zorunda kaldılar; işgal ettikleri Bizans topraklarından çekildiler ve 630 yılında kutsal haç yeniden Kudüs'teki yerine yerleştirilmişti.

Bu uzun erimli mücadelenin Arabistan'da da yansımaları oldu. Farslar, Basra Körfezi ve Arabistan'ın güney sahili boyunca uzanan bir nüfuz alanına sahipti. Bu bölgedeki tüm küçük prenslikler ve şeyhlikler bir şekilde Fars İmparatorlu-

ğu'na bağımlı hale gelmişti. Çoğu zaman mahalli güçler ihtilaf halindeydi ve bunlardan biri genellikle Farsların verdiği destekle iktidarda bulunabiliyordu. Takriben 4. yüzyıldan itibaren Farslar Yemen üzerinde kısmi bir nüfuza sahip olmuşlardı. 570 yılı civarında bölgeyi ele geçirmek için deniz yoluyla buraya bir istila kuvveti yolladılar. İşgal sonrasında ise Yemen'den Irak'a uzanan bir karayolu ile ticareti geliştirmeye çalıştılar.

Roma dünyasının Batı Arabistan ticaret yollarına duyduğu ilgiyi M.Ö. 24'te düzenlenen büyük bir sefer gösterir. Fakat bu sefer başarısızlıkla, hatta felaketle sonuçlanmıştır. Yaklaşık 356'da Bizans İmparatoru'nun Farsların etkisindeki bölgelere Hıristiyanlığı yaymak maksadıyla Yemen'e bir piskopos gönderdiğini okuyoruz. Bizanslılar Arabistan'ın bu parçasının öneminden ziyadesiyle etkilenmişlerdi ki, 521 yılı civarında imparator Habeşlilerle Bizanslılar arasındaki dinî ve siyasî farklılıklara rağmen, Habeşlilerin Yemen'i işgal etmelerini tasdik ve teşvik etti. Bizanslılar kendi Hıristiyanlık biçimlerini Ortodoksluk olarak adlandırırken; Habeşlileri Monofizit[1] yahut İsa'ya tapan sapkınlar olarak görüyorlardı. Fakat bununla beraber onları Farslara ve onların himayesindekilere tercih etmişlerdi. Habeşlililerin 570 dolaylarında Farslarca Yemen'den çıkarılmasıyla birlikte, Bizans'ın Habeşlilere yönelik bu siyaseti aksamaya başladı. Bir müddet sonra –muhtemelen 590 dolaylarında– Bizanslıların kendilerine yakın bir grubu iktidara getirerek Mekke'nin kontrolünü ele geçirmeye çalıştığını görüyoruz. Gelgelelim Mekkeliler Bizanslıları kendilerine Farslara kıyasla daha yakın bulmakla birlikte, büyük güçlerden birine bu şekilde bir tabiiyet istemiyorlardı. Nitekim Bizanslıların desteklediği prens adayı Mekkeliler tarafından firar etmeye zorlandı.

1 Monofizit: Hz. İsa'mn hem Tanrı hem insan olduğu görüşüne sahip kişi ya da kiliseler – e.n.

Ne Farslar ne de Bizanslılar göçebe Arapları doğrudan denetim altına almaya çalıştılar. Halihazırdaki silahlarına ve iletişim araçlarına rağmen, büyük imparatorlukların dahi gücünü aşan bir işti bu. Her iki imparatorluğun da üzerinde çalıştıkları yöntem çöl ve ekilebilir topraklar arasındaki sınırlarda bir prense destek vermek ve onun göçebelerin yerleşik alanları talan etmesini engelleyebilecek kadar güçlü olup olmadığına bakmaktı. Farslar bu amaçla, her ne kadar kendileri Fırat Nehri yakınlarındaki Hira şehrinde yaşasalar da, kimi mensupları göçebelerden oluşan, hatırı sayılır bir hanedanlık durumundaki Lahmidleri destekledi. Benzer şekilde Bizanslılar da en azından 529'dan itibaren, Ürdün ve Şam'ın doğusuna hâkim olan Gassanî prenslerini destekledi.

Arabistan'ın büyük bir kısmında bariz bir şekilde hissedilen bu siyasî nüfuz genişlemesi yanı sıra, kültürel ve dinî etkiler de söz konusuydu. Gassanîler uzun bir zamandan beri Hıristiyandı, 600'e doğru Lahmid kralı Hıristiyan olmuştu. Büyük güçlerin teşvikiyle aynı zamanda onlardan bağımsız olarak Hıristiyanlık, göçebe kabileler arasında yayılıyordu. Hz. Muhammed'in dönemindeki kabilelerin pek çoğunda Hıristiyanlar vardı. Hatta kimi kabileler büyük oranda Hıristiyan olanlardan müteşekkildi. Fakat bu kabilelerin Hıristiyanlığa ne derece bağlı bulunduğunu söylemek bugün için mümkün değildir. Açık olan bir şey varsa, o da din ile siyaset arasında bir bağlantının olduğuydu. Bizans İmparatoru'nun Ortodoks, Gassanîlerin ve Habeşlilerinse Monofizit (tek ilahi kaynak olarak İsa'yı görenler) olmaları sebebiyle, Hıristiyanlığın Ortodoks ve Monofizit biçimleri siyasette Bizans yanlısı bir siyasî tavra yol açıyordu. Öte yandan, Hıristiyanlığın Nasturi (daha doğrusu Doğu Suriyeli) mezhebi Bizans İmparatorluğu'ndan dışlanmasına rağmen Irak'ta birçok taraftar kazanmıştı ve bu nedenle doğal olarak Fars yanlısı bir siyasete tekabül ediyordu. Arabistan'da ayrıca bel-

li bir miktarda Yahudilik de vardı. Bu Yahudilerin bir kısmı şüphesiz, mezalimden kaçan İbranilerden oluşuyordu ama içlerinde Yahudiliği kabul etmiş Araplar da olmalıydı. Bütünüyle açık olmayan kimi sebeplerden ötürü Yahudiler [siyaseten] çoğunlukla Fars yanlısıydılar. Belki de Bizans yanlısı Hıristiyanlara karşı yaygın muhalefetlerinden ötürüydü bu yönelim.

Mekkeli tacirler içinde yaşadıkları bu siyasî ortamın eksiksiz bir kavrayışına sahip olmayabilirlerdi ama pek çoğu Suriye'ye ve bir kısmı da Irak'a seyahat etmişti. Bu nedenle de durumun ana özelliklerinin farkında olmaları gerekir. Mekkeli tacirler Farslarla Bizanslılar arasındaki rekabetin ve Bizanslılarla Habeşliler arasındaki ittifakın kesinlikle farkındaydılar; din ve siyaset arasındaki rabıta da dikkatlerinden kaçmış olamazdı. Hz. Muhammed'in peygamberlik hayatını anlamaya çalışırken akılda tutulması gereken önemli bir noktadır bu.

Bir ticaret merkezinde hayat

Hz. Muhammed'in Fil Yılı'nda doğduğu söylenir. Fil Yılı, Habeşistan prensi ya da Yemen kralının naibinin [Ebrehe'nin] içinde bir filin de yer aldığı büyük bir orduyla Mekke yakınlarına kadar ilerlediği yıldır. Bilim insanları Fil Yılı'nın tarihi olarak uzunca bir süre 570 yılını kabul etme eğilimindeydiler. Fakat Güney Arabistan'daki son bulgular Farsların Yemen'deki Habeş rejimini 570'e yakın bir tarihte yıktığını ortaya koymaktadır; bu sebeple [Ebrehe'nin] Mekke seferi 570'ten bir yahut iki yıl önce vuku bulmuş olmalıdır. Hz. Muhammed'in yetiştiği Mekke'deki tacirler kendilerini Farsların Yemen'i işgalinin beraberinde getirdiği yeni duruma kesinlikle ayarlıyor ve görünüşe bakılırsa bu durumdan kâr da elde ediyorlardı.

Hz. Muhammed'in babası Abdullah o doğmadan önce ölmüştü. Hz. Muhammed'i Haşimî [Kureyş] kabilesinin lideri olan dedesi Abdulmuttalib himayesine aldı. Elbette Hz. Muhammed çocukluk yıllarının çoğunu, bir başka kabileye mensup olan annesi [Amine] ile geçirmişti. Ne var ki annesi Hz. Muhammed'i, Mekkeli pek çok ailenin riayet ettiği âdetlere uyarak, bir ya da iki yıllığına sağlık açısından pek uygun olmayan Mekke'den uzaklaştırıp, bedevi kabilelerinden [Halime adlı] bir sütanne tarafından bakılacağı çölün zor fakat sağlıklı hayatına gönderdi. Hz. Muhammed altı yaşındayken annesi öldü ve iki yıl sonraki ölümüne kadar bütünüyle dedesinin himayesi altına girdi. Abdulmuttalib'in ölümünün ardından Haşimî kabilesinin yeni lideri olan amcası Ebu Talib onun bakımını üstlendi.

6. yüzyıl Mekkesi'nde bir yetimin talihi pek de yaver gitmese gerek. Eski göçebe hayat tarzında, kabile ya da aile liderinin, daha güçsüz üyelere karşı belirli bir sorumluluğunun olduğu anlaşılıyor. Fakat daha fazla zenginliğe ulaşmak için çılgıncasına bir kapışmanın sürüp gittiği Mekke'de artık herkes öncelikle kendi menfaati peşinde koşmaktaydı ve geçmişte riayet ettikleri sorumluluklarını göz ardı ediyorlardı. Hz. Muhammed'i himaye edenler, onun yalnızca açlıktan ölmesine engel olabileceklerini biliyorlardı. Özellikle Haşimî kabilesinin kısmetlerinin kesildiği bir zamanda Hz. Muhammed için daha fazlasını yapmaları zordu. Hz. Muhammed – menfaatleriyle özel olarak ilgilenecek güçlü birinden mahrum olduğundan ötürü– ticaret mesleğine kötü bir başlangıç yaptı. Ticaret gerçekten de Hz. Muhammed'in icra edebileceği yegâne meslekti. Ebu Talib'le Suriye'ye yaptığı seyahatler sayesinde epey tecrübe kazanmıştı, fakat sermaye olmaksızın bu tecrübelerden istifade etmesi pek mümkün değildi.

Hz. Muhammed'in ergenliği ve yetişkinliğe adım attığı dönemin Mekkesi hakkında çok az şey bilinmektedir. Bu me-

seleyle ilgili halihazırdaki bilgiler bölük pörçüktür, efsaneyi tarihten ayırmak da ayrıca güçtür. Hal böyle olsa da bu materyaller, ticareti genişleyen, gücü ve saygınlığı artan bir şehir resmi çizmektedir. 590'dan hemen önce, kısmen Hz. Muhammed'i de alakadar eden iki olay meydana geldi. Bunlardan biri Ficar Savaşı olarak bilinen muharebeler dizisiydi. Hz. Muhammed, her ne kadar çarpışmalarda aktif bir rol oynadığı söylenemese de, bu muharebelerin bir ya da ikisinde amcasına eşlik etti. Söz konusu savaş [biri Kinane diğeri Hevazin olmak üzere] iki kabile reisi arasında çıkan bir münakaşadan ötürü patlak verdi. Hevazin kabilesinin reisi Mekke'ye yakın Ukaz'da, yılda bir kez gerçekleştirilen yirmi günlük bir panayıra katılmak için Irak'tan gelen ve Kinane kabilesinin reisinin topraklarından geçen bir kervana refakat ediyordu. Topraklarından geçilen Kinane reisi kendisine saygısızlık yapıldığı hissine kapılarak, Hevazin reisini pusuya düşürüp öldürdü. Mekkeliler ve onlarla müttefik olan Kinane kabilesi derhal saldırgana sahip çıktılar. Hevazin olarak bilinen kabileler grubunun da öldürülen reisin yanında yer almasıyla iki grup karşı karşıya geldi. Birkaç yenilgiden sonra Mekkeliler galibiyet kazandı. Mekkelilerin bu galibiyeti, ticari girişimlerinin rakiplerinin aleyhine genişlemesi anlamına geliyordu. Mekkeliler Ukaz panayırında ve hatta komşu şehir Taif'te bile bazı denetim önlemleri elde ettiler. Taif o zamana dek Mekke'nin ticari bir rakibiydi ve Farslarla iş görme eğilimindeydi.

Bu başarının Mekke'deki çeşitli grupların ilişkileri üzerinde elbette yankıları oldu. Öyle görünüyor ki, Mekke'nin önde gelen tacirlerinden birinin, Mekke'ye Yemen'den gelmiş bir tacire olan borcunu ödemeyi reddetmesi bu başarıdan hemen sonra cereyan etmiştir. Bu hadise ticari bir doğruluktan ziyade kimi ilkesel meselelerle alakalı gibidir. Muhtemelen Yemenli tacirlerin Mekke'ye gelmesini engellemek ve ti-

caretin tamamen Mekkeliler arasında paylaştırılmasını sağlamak için yapılmış kasıtlı bir girişimdi bu. Zira kervanların örgütlenmesi bütünüyle Mekkelilerin elinde olmasına karşın, Mekkelilerin Yemen'deki ticaretleri Yemenliler tarafından kısıtlanıyordu.

Kimi Mekkeliler bu duruma şiddetle karşı çıkıyordu. Bu kesimler, her ne kadar adlandırma konusunda başka açıklamalar olsa da, Erdemliler Birliği olarak adlandırabileceğimiz bir kabileler ittifakı oluşturdular. Hz. Muhammed de Erdemliler Birliği'nin kurulduğu toplantıda yer aldı, hatta sonraki yıllarda bunu onayladı. Birlik, ticari bütünlüğü desteklemeyi amaçlamanın yanı sıra, muhtemelen Yemenli tacirlerin Mekke pazarından dışlanmasıyla da ilgileniyordu. Erdemliler Birliği'ni kuran kabileler, Yemen'e kervan gönderme imkânı olmayan yahut Mekke ve Suriye arasındaki ticarette uzmanlaşmış kişilerden oluşuyor gibi görünmektedir.

Mekke'deki hayatın şekillenmesinde önemli bir role sahip olan Erdemliler Birliği hakkında pek az bilgiye sahip olmamız talihsizliktir. Zira Hz. Muhammed'in [her ne kadar kuruluşuna katılsa da] sonradan kendisini siyasetlerine muhalif olarak bulacağı, ezici bir çoğunluğuna doğrudan ters düşeceği bir yapılanmaydı bu. Özellikle Hz. Muhammed'in de mensubu olduğu Haşimî kabilesi Erdemliler Birliği'nde öncü bir role sahip oldu. Dinî meseleler şöyle dursun, Haşimîlerin ve onlarla müttefik halindeki kabilelerin siyasî tutumu, onların Hz. Muhammed'i destekleme eğiliminde olmalarını sağlamıştır.

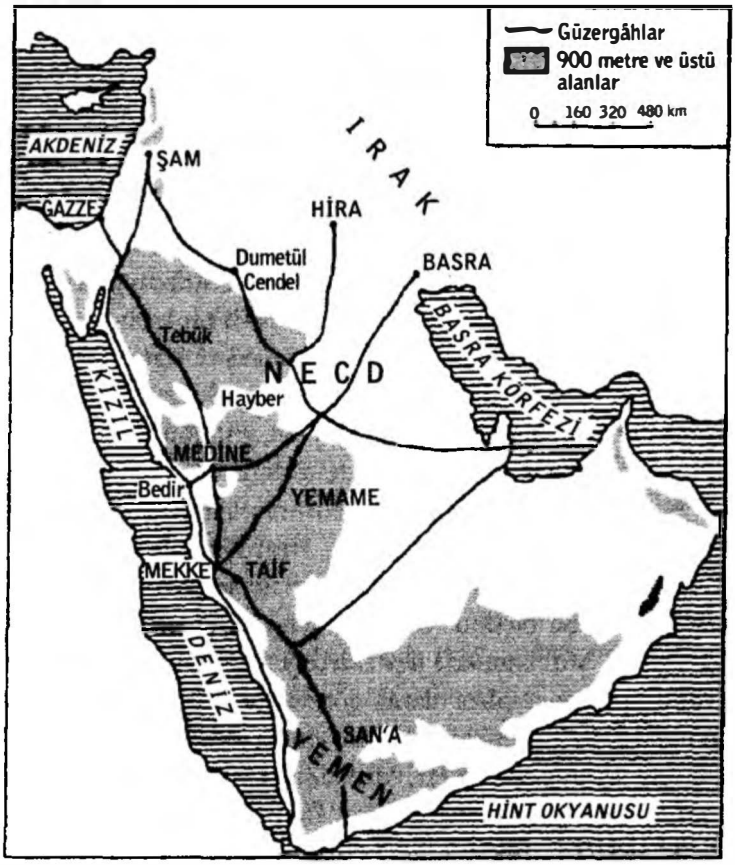
Bu hadisenin açığa çıkardığı Mekke içindeki bölünmelere rağmen, ortak ticari çıkarlar bir ölçüde birliğin dağılmasını önlüyordu. Hz. Muhammed'in 622'de oraya yerleşmesinden önce, Medine'de mevcut olan türden toplumu paramparça eden acı kavgalarla karşılaştırılabilecek şiddetli çatışmalar yoktu. Mekkeliler, Arapların genel olarak hiddetli parla-

malarına ve taşkınlıklarına karşıt olarak, olgunluk ve kendine hâkimiyetin ifadesi olan *hilm* vasıflarıyla ünlüydüler. Bir başka ifadeyle, Mekkeliler maddî menfaatlerine zarar verecekse hislerini bastırabiliyorlardı.

Vicdansız tacirlerin bu dünyasında, her ne kadar istidatlı da olsa, yoksul bir yetim kendi yolunu nasıl bulacaktı? Mümkün yollardan biri Hz. Muhammed'le iş ortaklığı kurabilecek, evleneceği zengin bir kadın bulmaktı, nitekim öyle de oldu. Dönemin Mekke'sindeki kadınların gerçek konumu müphemdir. Ticari ve toplumsal kargaşa içinde bağımsızlığını elde edebilen ve mülklerinin yönetimini elinde tutmayı başarmış; kendi hesabına ticaret yapabilen en azından birkaç kadın bulunuyordu. Boşanma Mekke'de yaygındı; erkeklerin erken ölme ihtimalinin yüksekliğini hesaba kattığımızda, bir kadın peş peşe üç ya da dört kocayla evlenebiliyordu. Söz konusu durum kabiliyetli kadınların bağımsızlıklarını savunmalarını kolaylaştırmış olmalıdır.

Hz. Muhammed muhtemelen böylesi bir kadınla evlenebilmek için kolları sıvadı. Hz. Muhammed'le evliliği söz konusu edilmiş birçok kadın vardır. Bu kadınların arasında muhtemelen Hz. Muhammed'den daha yaşlı olan ve onunla evliliği Hz. Muhammed henüz evlenmeden önce düşünülen biri[2] vardır. Ne var ki, bu doğruysa bile bundan bir şey çıkmadı. Hz. Muhammed bunun yerine mülkiyete ve bağımsızlığa sahip ve o zamana kadar iki kocası olmuş bir başka kadınla, yani Hatice'yle evlendi. Hatice, Hz. Muhammed'le evlenmeden önce onu vekili olarak bir kervanla Suriye'ye göndererek sınadı. Hz. Muhammed görevini başarıyla tamamladı ve bunun üzerine Hatice ona evlenme teklif etti. Hz. Muhammed o sırada yirmi beş yaşındaydı, bu nedenle evlilik

2 Bu kadın Duba'ah bint-Amir'di. Karşılaştırınız, Ibn-Sa'd, viii. 109 devamı; F. Wustenfeld, *Mekka* (Leipzig, 1858), i. 508; çeşitli yerler. Onun üçüncü kocası Hz. Muhammed'in düşmanı Ebu Cehil'in babasıydı.

Ticaret yollarını gösteren İslâmiyet öncesi Arabistan haritası.

595 dolaylarında gerçekleşmiş olmalı. Hatice'nin kırklı yaşlarında olduğu söylenir fakat yuvarlak hesap bu. Zira Hatice'nin Hz. Muhammed'den pek çok çocuk, –muhtemelen dört kız ve iki oğlan, son çocuk bebekken ölmüştür– sahip olduğunu göz önüne aldığımızda daha genç olduğunu söylemek mümkün.

Bu evlilik Hz. Muhammed için çok şey ifade ediyordu. Hz. Muhammed'e kabiliyetlerini esaslı bir şekilde uygulamaya dökebileceği bir fırsat yaratarak, Mekkeli bir tacir olmanın kapılarını açtı bu evlilik. Hz. Muhammed ve Hatice kârlı girişimlerde bulunmalarına imkân sağlayacak kadar sermayeye sahiptiler. Onun bir daha Suriye'ye gittiğini duymamakla beraber pekâlâ oraya gitmiş de olabilir. Öte yandan, evlilik Hz. Muhammed'in manevi gelişiminde de önemli bir rol oynadı. Hatice'nin Varaka adında, Hıristiyan bir kuzeni vardı. Hz. Muhammed'in Yahudi ve Hıristiyan peygamberlerinkine benzer bir biçimde vahiy aldığına dair inancında, Varaka'nın Hz. Muhammed'i desteklediği söylenir. Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak görevinden şüpheye düştüğü kasvetli anlarda yöneldiği kişi de yine Hatice'ydi. Bu itibarla, Hatice'yle olan evliliği Hz. Muhammed'in hayatının önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Hatice yaşadığı sürece Hz. Muhammed başka bir kadınla evlenmedi.

Takip eden on beş yıl hakkında hakikaten hiçbir şey bilinmiyor. Hz. Muhammed'in doğruluğundan ötürü ün kazandığı söylenir ve "güvenilir kişi" [El-Emin] olarak bilinirdi. Kızlarıyla kısmen önemli erkekler arasında –her ne kadar bunların hepsi şu veya bu şekilde Hz. Muhammed yahut Hatice'yle alakalı olsa da– söz kesebildi. Hz. Muhammed'in yanında ona ortak olarak, en azından bazı girişimlerde Hatice'nin ikinci kocasının yeğeni vardı.[3] Bütün bunlardan hareketle Hz. Muhammed mütevazılıkla şekillenmiş gönençli

3 Karşılaştırınız, Wüstenfeld, *Mekka*, i. 471, 2. satır.

bir başarı edindi. Yine de kabiliyetlerinin tam anlamıyla kullanamadığını hissediyordu. O sıralarda Mekke'de gerçekleştirilen en büyük harekâtı idare etmesini sağlayacak bir yönetme hünerine sahip olmasına rağmen, büyük tacirler onu kendi yakın çevrelerinden dışlamışlardı. Hz. Muhammed'in bizatihi yaşadığı bu memnuniyetsizlik, Mekke'deki hayatın kifayetsiz veçhelerinin daha fazla farkına varmasına vesile oldu. Bu "saklı yıllarda", bu tür meseleler üzerine tefekkür etmiş olmalıdır. Nihayet Hz. Muhammed'in manevi derinliklerinde olgunlaşmakta olan şey gün yüzüne çıktı.

İKİNCİ BÖLÜM

Peygamberliğe Çağrı

"Ayağa kalk ve ikaz et"

İslâm adlı yeni dinî hareketin, şu ya da bu şekilde, Hz. Muhammed'in dönemindeki Mekke'nin şartlarından ortaya çıktığı aşikârdır. Yeni bir din yeterli itici güç olmaksızın ortaya çıkmaz. Hz. Muhammed'in ve onu ilk bağlılarının tecrübelerinde, yeni gelişmekte olan dinin emirleri ve uygulamaları tarafından karşılanan bazı gereksinimler söz konusu olmalıydı. Koşullar içinde karşılanmayan gereksinimlerin neler olduğu konusunda farklı görüşler öne sürülebilir. Bu konuyu ele almadan önce, gelin, bir peygambere duyulan gereksinimi ortaya çıkaran olayların ve Kur'an'ın ilk mesajının ne olduğuna bakalım.

Hz. Muhammed'in bu dönem Mekkesi'nin sorunları karşısında duyduğu endişeler onu inzivaya çekilmeye yönlendirdi. Civardaki çorak kayalık tepelerden birinde, yalnız kalmak, dua etmek ve düşünmek için birkaç geceliğine, zaman zaman gittiği bir mağara vardı. Bu ıssız gece ibadetleri esnasında tuhaf deneyimlere sahip olmaya başladı. Her şey-

den önce canlı rüyalar ve uyanık halde bazı şeyler görüyordu. Bunlardan özellikle ikisi hususî bir önem arz ettiği için diğerlerinden ayrılıyordu. Kur'an'da anlatıldıkları için bunların içerikleri hakkında bazı şeyler biliyoruz (Necm Süresi, 1-18; karşılaştırınız, Tekvir Süresi, 15-25). İlk önce ona, gökyüzünde, ufka yakın çok parlak bir varlık dimdik duruyor göründü. Ardından bu muazzam ve kudretli varlık, onunla arasında iki ok atımı veya daha az bir mesafe kalıncaya kadar aşağıya doğru hareket etti ve ona bir vahiy, yani, Kur'an'dan bir parça iletti. İkinci defasında da aynı parlak varlık bulunuyordu fakat bu sefer varlık, bir bahçenin yakınındaki bir ağacın yanındaydı ve ağacı tuhaf ve olağanüstü bir biçimde kaplamıştı.

Bu Hz. Muhammed'in görüp yaşadıklarının otantik bir anlatımı olmalıdır. Geriye dönüp baktığında, olup bitenlerin ona görünüşü böyledir. Yaşananlar Hz. Muhammed'in "Allah'ın elçisi" olduğu düşüncesine inanması için en önemli kanıttı. Bu olaylar, Hz. Muhammed'in etrafındaki insanlara açıkladığı Kur'an ayetlerinin ve Allah'tan vahiy almakta olduğu şeklindeki iddiasının bir vehim ya da uydurma olmadığını nesnel geçerliliğe sahip olduğunu teyit etmek için Kur'an'da bahsedilmektedir. Bunların Hz. Muhammed'in kendisi için bunun da ötesinde bir anlamı olmalıydı. İşler yolunda gitmediğinde ve gelecek hakkında karamsarlığa düştüğünde, yaşadığı bu olayları hatırladı ve ilahî görevine olan inancını tazeledi.

İlk başlarda bu parlak varlığın Allah'ın kendisi olduğunu düşündü. Daha sonra, bunun Ruh olarak adlandırılan büyük bir melek olduğunu düşünmüş olmalıdır. Son olarak bu parlak varlığın melek Cebrail olduğunu teşhis etti. Yorumundaki değişikliğin sebebi, Hz. Muhammed'in, Allah'ın görülemeyeceğine dair Yahudi öğretisinden haberdar olması nedeniyle olabilir. Bununla beraber bu olaylarla ilgili yo-

rumun kesin olarak nasıl olduğu önemli değildir. Önemli olan, bunların, Hz. Muhammed'in kendisine Allah tarafından özel bir görev verildiğine dair inancına sağladığı destektir.

Hz. Muhammed'in, çaresizlik anlarında, nasıl kayalık tepelere çıkıp, kendisini sarp kayalıklardan aşağıya bırakmayı istediği ve o anda, kendisine "Sen Allah'ın habercisisin" diyerek görevini hatırlatan bir melek gördüğüne dair, rivayetler anlatılmaktadır. Şayet bu rivayetlerde biraz hakikat payı varsa; Hz. Muhammed'in bu tür görüntüleri, daha önceki iki olaydan ayırt etmiş olması gerekir. O iki olay, peygamberliğinin farkına varmasını sağlayan ilâhî bir hali yaşadığı temel olaylar, diğerleri ise, en fazla tali, belki olağanüstü, fakat yine de yukarıda anlatılan temel olayları hatırlatan olaylardır.

Hz. Muhammed'in peygamberlik hayatını anlamaya çalışırken bu esas tecrübe asla akıldan çıkarılmamalıdır. Hz. Muhammed, tabii olarak görünüşte başa çıkılamaz gibi duran engellerle karşılaştığında şaşırtıcı olmayan, yeis anları yaşadı. Ancak, asla kendisine Allah tarafından hitap edildiğine, çağma, ve kendi nesline yönelik olarak özel bir görev verildiğine olan inancını tamamen yitirmemiştir. Bu inanç onu, karşılaştığı itirazlar, alaylar, iftiralar ve eziyetler karşısında ayakta tuttu; başarı ona ulaştığında, bu başarı onun başını döndürmedi; sadece kendisini çağıran Allah'ın aynı zamanda olayların gelişimi esnasında kendisine yardım da ettiği hususundaki inancını güçlendirdi.

Hz. Muhammed'in özel görev telakkisi Allah'tan "vahiy" veya mesaj almayı da içeriyordu. Bu mesajlardan biri ilk görüntü esnasında gelmişti. Hayatının sonuna dek, yirmi yıldan fazla bir süre boyunca, Hz. Muhammed, aralıklarla bu tür vahiyler almaya devam etti. O ve arkadaşları bunları ezberlediler ve onun öğrettiği dua ve ibadetler esnasında tekrarladılar. Bunların birçoğu muhtemelen Hz. Muhammed

hayattayken yazıya geçirildi fakat Mekke ve Medine'de yazı malzemeleri sınırlıydı ve yaygın rivayetlerden birine göre, peygamberin kâtiplerinden biri, onun ölümünden sonra kâğıt parçalarına, taşlara, hurma yapraklarına, kürek ve kaburga kemiği ve deri parçaları üzerine yazılmış Kur'an ayetleri buldu. Bu, Hz. Muhammed'in yaşadığı günlerdeki hayatın sadeliğini abartma yönünde bir girişim izlenimi vermekte olduğundan çok ciddiye alınmamalıdır. Kur'an'ın surelerinin veya bölümlerinin bugünkü biçiminin büyük ölçüde Hz. Muhammed'in bizzat kendisi tarafından verilmiş olması muhtemel görünür. Fakat bütün vahiy parçalarının nihaî olarak bir araya getirilmesi ve şimdiki düzeninin verilmesi, 650 yılından kısa bir süre sonra ya da Hz. Muhammed'in ölümünden yaklaşık yirmi yıl sonra gerçekleşmiştir.

Günümüzde, ister özgün Arapçası, isterse de İngilizce bir çevirisi olsun, elimizde bulunduğu haliyle Kur'an, Hz. Muhammed'e inen vahiylerin toplamıdır. Bu metinlerde Allah, Hz. Muhammed'e Müslümanlara veya genel olarak insanlara hitap etmekte ve sık sık "Biz" haşmet ifadesini kullanmaktadır. İlk inzal olunan kısımlarında sık sık Hz. Muhammed'e yönelik emirlere yer verilmektedir. Bu yüzden Müslümanların geleneğine göre, Kur'an, Allah'ın sözleridir ve bizzat Hz. Muhammed'in kendisi de onu bu şekilde telakki etmiş olmalıdır. Dahası o, bu inancında tam manasıyla kusursuz bir samimiyete sahiptir. Hz. Muhammed kendi düşünceleriyle "kendi dışından" kendisine gelen mesajları ayırt edebileceğine ikna olmuştu. Karşılaştığı iftiralar ve düşmanlıklar karşısında, kendisinin Allah tarafından gönderilen bir kişi olduğuna tamamen ikna olmaksızın görevine devam edebilmesi imkânsız olmalıdır. Vahiy almak da onun ilâhî görevinin bir parçasıydı. Bu vahiylerin kendi fikirleri olduğu şeklinde bir bilgiye sahip olsaydı, başlattığı dinî hareketinin temeli büsbütünortadan kalkabilirdi.

Hz. Muhammed'in samimi olduğunu söylemek, inançlarında doğru olduğunu ifade etmek anlamına gelmez. Bir insanın samimi fakat aynı zamanda yanılıyor olması muhtemeldir. Modern Batılılar, Hz. Muhammed'in nasıl yanılıyor olduğunu göstermekte zorlanmazlar. Bir insana, "kendi dışından" geliyormuş gibi gözüken, aslında kendi bilinçaltından geliyor olabilir. Kuşkusuz, bunu söylemek elbette, soruna nihaî bir çözüm getirmiş olmaz. Bu, "Tanrı böyle buyurdu (...)" diyerek açıklamalarda bulunan *Eski Ahit* peygamberlerininkileri olduğu gibi, Hz. Muhammed'in yaşadıklarını biçimsel olarak açıklar ama bu yaşananların içeriği konusunda bir açıklama sunmaz. Sonuç bölümünde hakkında bir şeyler söyleyeceğim, daha karmaşık bir sorundur bu. Bununla beraber bu konuda bir karara varmaksızın, Kur'an'ı bir fikirler bütünü olarak ele alıp bu fikirlerin, toplumla ilgili ve tarihî bağlamları içindeki önemini incelemek mümkündür.

Hz. Muhammed'in, vahiylerin Allah'tan geldiğine ilişkin inancı, onun Kur'an ayetlerini yeniden düzenlemesine, atlama ve eklemeleri tashih etmesini engellememişti. Kur'an'da Allah'ın Hz. Muhammed'e bazı pasajları unutturduğuna dair göndermeler bulunmaktadır ve metnin dikkatli bir incelemesi, bazı kelimelerin ve ifadelerin ilave edildiğini neredeyse kesin bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu tür eklemeler, elbette, Hz. Muhammed'in kendi düzenlemesi olmayabilir. Muhtemelen, bir biçimde, Hz. Muhammed, gerekli olduğunu düşündüğü vahiyleri dinliyordu ve tashih edici bir vahiy aldığı takdirde, metni düzeltiyordu. İslâmî ortodoksi her zaman Kur'an'ın Müslümanlara yönelik emirler içeren bazı kısımlarının daha sonradan gelen ayetlerce neshedildiğini, böylece de özgün kuralların bağlayıcılığın sona erdiğini kabul eder. "Şeytan Ayetleri"nin öyküsü (sonraki bölüm), vahiy olarak insanlara duyurulmuş olan kısımların düzeltilmesi konusunda bir örnektir.

İki olayın ilkinde Hz. Muhammed parlak varlıktan bir vahiy almıştı ama bu onun normal vahiy alış tarzı değildi. Birçok durumda herhangi bir ses duymadan, esrarengiz bir biçimde, bazı sözleri basitçe kalbine (yani, zihnine) konulmuş olduğunu görmesi ihtimal dahilindedir. Öyle görünüyor ki, özgün halinde "Allah tarafından verilen esin"den (vahiy'den) kastedilen buymuş gibi görünmektedir. Buna gönderme yapan bir Kur'an ayetinde (Şûrâ Süresi, 51), Allah'ın, bir adamla "bir perdenin ardından" konuşmasından da bahsedilmektedir. Bu Hz. Muhammed'in yaşadıkları ile ilgili ise, onun hiçbir şey görmeksizin hayali olarak bazı şeyler duyduğu anlamına gelir; fakat belki de burada esas işaret edilen, ateş yanan çalıların yanındaki Musa'dır (Karşılaştırınız, Kur'an, Taha Süresi, 9 ve devamı). Aynı ayette Allah'ın bir insana bir haberci gönderdiğinden de bahsedilmektedir. Bu, Hz. Muhammed tarafından daha sonraki, yorumlandığı haliyle ilk görüntünün betimlenmesi olabilir. Fakat birçok vahyin Hz. Muhammed'e melek Cebrail tarafından getirildiği, Müslümanlarca yaygın bir biçimde kabul edilmektedir ve muhtemelen son yıllarda vahye normal olarak bir melek tasavvuru eşlik etmiştir.

En azından birkaç defa fizikî belirtiler de bulunuyordu. Hz. Muhammed bir ağrı hisseder ve kulaklarında bir çan sesinin yankılanmasına benzer bir gürültü duyardı. Hatta kendisine vahiy geldiği çok soğuk günlerde yanındakiler, alnında iri inci taneleri gibi ter damlaları görürlerdi.

Bu tür rivayetler bazı Batılı eleştirmenleri onun epilepsi hastası olduğunu iddia etmeye yöneltti ancak bu görüş gerçek bir temelden yoksundur. Epilepsi bedenî ve zihnî bozukluklara yol açar ki, Hz. Muhammed'de bu tür belirtiler yoktur. Aksine yaşamının son demine dek yetilerine [tam olarak] sahip olmayı sürdürdüğü gayret açıktır. Dinî hayatla ilgili bu fizikî belirtiler, dinî psikolojinin ilgi alanına girer fakat yaşanan bu olayların içeriğinin gerçekliğini ne kanıtla-

yabilir ne de yanlışlayabilir. Bu teolojinin bir sorunudur ve sonuç bölümünde ele alınıp tartışılacaktır.

Kur'an'ın, bütünüyle Allah'tan geldiğini ve Hz. Muhammed'in bilincinden geçerken herhangi bir etkiye maruz kalmadığını savunan Müslümanların bakış açısından bile, Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in ve Müslümanların dünya görüşünün kanıtı olduğu göz önünde bulundurmaya değerdir. Bu iki nedenden dolayı böyledir. Bunlardan birincisi Hz. Muhammed'in Kur'an'ın doğru olduğunu kabul etmesidir. Her ne kadar, Hz. Muhammed Kur'an'da yer alan fikirlere kaynaklık etmemiş olsa bile bu fikirler, onun düşüncelerine hâkim olan ve onları yoğuran fikirlerdir. Öyle ise bu fikirlerden Hz. Muhammed'in fikirleri olarak söz etmek ve aynı zamanda bu fikirlerin onun kendi dışından geldiği konusunda Hz. Muhammed'in samimi olduğunu kabul etmek çelişkili olmayacaktır. İkinci olarak Kur'an'ın 7. yüzyılın başlarındaki Araplara hitap etmesidir ve bu nedenle, eleştirdiği zamanlar hariç Arapların düşünüş biçimlerine uygun olarak ifade edilmiş olması gerekirdi. O halde, Kur'an'da ne anlatıldığı üzerine çalışmak suretiyle, Hz. Muhammed'in ve ilk Müslümanların içinde bulundukları entelektüel ortam hakkında bir şeyler öğrenmek mümkün olmalıdır.

Kur'an'ın ilk vahyedilen kısmı olduğu rivayet edilen ayetleri şu şekilde çevrilebilir:

> "Yaratan Tanrının adı ile oku!
> O, insanı kan pıhtısından yarattı.
> O, keremine nihayet olmayan Rabbın adına oku!
> O, kalemle (yazmayı öğreten)
> insana bilmediğini belleten, keremi irişilmez mertebede
> olan Tanrının adiyle oku!." (Alâk Sûresi, 1-5)[1]

1 Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu: Kur'an-ı Kerimin Tercüme ve Tefsiri*, İstanbul, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, Üçüncü Basılış, 1955, Cilt 2, s. 933-34. Kitaptaki ayet mealleri bu tefsirden alınmıştır – ç.n.

Burada, ve ilk inen diğer ayetlerin çoğunda cümleler, kısa ve ritmik olup, kafiye veya benzer seslerle biterler. ("Kan pıhtısı" rahimdeki cenine gönderme yapmaktadır.) Bununla, zaman zaman ilk vahyedilen olduğuna inanılan bir başka kısmı karşılaştırmak mümkündür.

> "Ey örtüsüne bürünmüş adam.
> Kalk (*iğri yolun encamından*) korkut![2]
> Tanrının namını yücelt, (*tenzih et*),
> Esvabını tertemiz tut!
> Kötülüğün (her çeşidinden) çekinin!
> Bir şeyi fazla istemek üzere, verme!
> Tanrının yolunda sabret. (Müddessir Süresi 1-7)"[3]

Sonradan gelen âlimler bu iki ifadeyi, önceki ayetlerin tüm vahiylerin ilki olduğunu ve ikincilerin de uzun bir aradan sonra gelen ilk vahiy olduğunu söyleyerek uzlaştırmaya çalışmışlardır. Bununla beraber bu bir varsayımdan daha fazlasıymış gibi görünmemektedir. Hz. Muhammed'in yaşamının sonuna doğru durumlar o kadar çok değişti ki; insanlar İslâm'ın ilk başlangıcının nasıl olduğunu unuttular. Kur'an'ın diğer bazı ayetleri bu ikisinden bile daha eski olabilir. Belki de, daha önce gördüğümüz gibi en eski ayetlerden bazıları sahip olduğumuz haliyle Kur'an'dan çıkarılmıştı.

Söylenebilecek olan, alıntılanan iki pasaj mantıkî açıdan farklı bir önem ve önceliğe sahiptir. "Oku" olarak çevrilen (*iqra'*) sözcüğü "Kur'an" ile aynı kökten gelmektedir ve Kur'an "ezbere okuma" (*zikr*) olarak çevrilebilir. Ancak, bu sözcüğün Süryanice kelime kiryana'dan (*qeryāna*) geldiği açıktır ve Hıristiyanların toplu ibadetlerinde kutsal kitaptan metinler okumalarına veya ezbere terennüm etmelerine

2 Watt'ın kendi yaptığı çeviride bu satır "ayağa kalk ve uyar"dır ve ki bu da aynı zamanda bölümün alt başlığıdır – ç.n.

3 Watt, "korkut" yerine kendi yaptığı çeviride "uyar" kavramını kullanmıştır. (Encam sonuç anlamına gelmektedir – ç.n.)

atıfta bulunulmaktadır. Öyle ise "oku" emri ibadetlerin Süryanice konuşan Hıristiyanlarınkine benzer şekilde oluşturulacağını ima eder gözükmektedir. Onların Kitab-ı Mukaddes'ten ders yapmaları yerine bu ayetler okunacaktır. Daha sonra gelen vahiyler de zikredilmiş yani ezberden okunmuş ve "Kur'an" sözcüğü hem birbirinden bağımsız ayetleri hem de bunların toplamını belirtir olmuştur. Öyle ki genel olarak ilk önce inzal edildiği kabul edilen ayetler kesinlikle mantıksal bir önceliğe sahiptir.

Alıntılanan diğer vahiy de önemlidir; çünkü "ayağa kalk ve ikaz et" ifadesini içerir. İlk yıllarda Hz. Muhammed, peygamberlik işlevini, toplumsal yönüyle bir "ikaz edici" biçiminde tanımlamıştı. O Mekkelileri, yüzlerini Allah'a, Kıyamet Günü'nün hâkimine döndürmeleri konusunda ikaz edecekti. Bu konudaki ısrarı ile Hz. Muhammed, Mekke'nin siyasî ve iktisadî yaşamında önemli bir konuma sahip olma arzusu olmadığını belirtmiş oluyordu. Buna göre "ayağa kalk ve ikaz et" emri, mantıkî olarak kamusal etkinliğin başlangıcını işaret ediyordu; çünkü ikaz etme, ikaz edilmesi gereken insanların varlığını ima etmektedir.

Bundan dolayı 7. yüzyılın başlarındaki Mekke'sinde bir insanın, Allah tarafından peygamber olması için çağırıldığına inanması etkileyici bir şeydir. Hz. Muhammed'in korku ve şüphelerin saldırısına uğradığının belirtilmesi şaşırtıcı bir şey değildir. Bu konuda, onun hayatına ilişkin rivayetler yanında Kur'an'da da kanıtlara rastlanmaktadır. Ancak Allah'ın onu terk etmediğine dair Kur'anî güvenceyi hangi dönemde aldığı kesin değildir.

Hz. Muhammed'in korkusunun bir kısmı, muhtemelen, örnekleri *Eski Ahit*'te de örnekleri olan, ilahî olana karşı hissedilen tehlikeli bir şeye karşı duyulan türden kadim Semitik korkuydu. Üzerine kendisini korumak amacıyla bir örtü örtünmüş, bu yüzden "bürünüp sarınan" olarak betimlen-

miş olabilir. Bununla beraber örtüyü, vahyin gelmesini sağlamak maksadıyla da üzerine almış olması da muhtemeldir. Korkunun bir başka biçimi de, deli olma, yani, devrin Arap fikirlerine göre ruhlar veya cinler tarafından ele geçirilme korkusu olabilir. Mekkeli birçok kişi, ona vahiy gelmesini bu şekilde açıkladı ve Hz. Muhammed de zaman zaman bu insanlar haklı olabilirler mi, diye düşünmüş olmalıdır.

Ondaki şüphe ve şaşkınlığın ana kaynağı, peygamberlik iddiasının büyüklüğü olsa gerektir. Mekke döneminde daha sonraları amansız bir muhalefetle karşılaştığı zamanlarda vahyedilen çoğu ayetler, bu muhalefetin onun peygamberliğinin aksini kanıtlayamayacağını, önceki peygamberlerin de düzenli olarak muhalefetle karşılaştığını belirtmek suretiyle açıklamaktadır. Önceki günlerde, ilk vahyin gelişinden hemen sonra, peygamberlik görevine olan inancı konusunda karısı Hatice ve özellikle de karısının kuzeni Varaka tarafından cesaretlendirildiği söylenir. Varaka, Hıristiyan olmuştu ve Kitab-ı Mukaddes'e [İncil] aşina olduğu kabul ediliyordu. O dönemde ortalama Hıristiyan bir Arap, kutsal kitap dersleri hakkında muhtemelen doğrudan bir bilgiye sahip değildi. Bu nedenle, Varaka hakkında söylenenler doğru olabilir ama yine de bilgisi yüzeyseldir. Ancak, bir Hıristiyan'ın Hz. Muhammed'e gelen vahiylerin daha önce Musa'nın aldıklarıyla benzer olduğu konusundaki tanıklığı, Hz. Muhammed'in peygamberlik görevine olan inancını büyük ölçüde güçlendirmiş olmalıdır. Bu tür bir tanıklık neredeyse mantıkî olarak gerekliydi.

Ayrıntıların birçoğu şüpheli ve açık olmaktan uzak olsa da; 7. yüzyılın başlarında Hz. Muhammed'in, Mekke'de peygamber olduğunu ileri sürdüğü ve davetine başladığı tartışmasız bir tarihsel gerçektir. 610 yılı kabaca ilk vahyin geldiği yıl ve 613 yılı ise Hz. Muhammed'in Mekke'de yaşayan insanları davete başlamasının başlangıcı için yaklaşık bir tarih olarak kabul edilebilir.

Kur'an'ın ilk mesajı

Hz. Muhammed'in peygamberlik hayatını anlamamız için ilk günlerindeki ifadelerinin ne içerdiğini bilmemiz önemlidir. Ne yazık ki, Kur'an kronolojik bir sıraya göre düzenlenmediğinden, bu göründüğü kadar kolay bir iş değildir. Birçok Avrupalı bilgin, çeşitli bölümlerin veya surelerin ve her sure içindeki ayrı pasajların, özellikle en erken olanlarının tarihlerini, en azından kabaca, belirlemeye çalıştı. Bu girişimlerin en önemli ve en yaygın kabul gören ikisi Theodor Nöldeke ve Richard Bell'e ait olup, sırasıyla 1860 ve 1937-39 tarihlerini taşımaktadır. Kur'an'ın ilk mesajını keşfetmenin oldukça nesnel bir yöntemi olarak, hem Nöldeke hem de Bell tarafından önce geldiği kabul edilen pasajların içeriğine bakabiliriz.

Bununla beraber daha detaylı yöntemlerin ortaya konması da mümkündür. Bu ilk pasajlarda bile muhalefetten söz edilir. Bir davetçinin muhalefeti kışkırtmasından önce, duyanların karşı çıkacağı bir şeyler söylemiş olması zorunluymuş gibi görünmektedir. Bu nedenle muhalefetin ortaya çıkışından önce söyledikleri, bu mesaj ya da onun bir parçası, muhalefeti ürettiğinden dolayı, en erken mesajlar olmalıdır. O halde Kur'an'ın ilk mesajını, olabildiğince nesnel olarak, belirlemek için, kendimizi şu iki koşulu yerine getiren pasajlarla sınırlandırmalıyız: (a) hem Nöldeke hem de Bell tarafından ilk olarak görülmelidir; (b) Hz. Muhammed'e karşı muhalefetten bu metinler içinde söz edilmemeli veya ima edilmemelidir. Bu iki koşulu şu pasajların taşıdığı görülmektedir (Gustav Flügel'in daha eski Avrupa sıralamasına göre): Alâk Sûresi, 1-8; Müddessir Sûresi, 1-10; Kureyş Sûresi, Beled Sûresi, 1-11; Duha Sûresi, Tarık Sûresi, 1-10; Abese Sûresi, 1-32 (23 atlanarak); Âla Suresi, 1-9, 14 ve devamı; İnşikak Sûresi, 1-12; Gaşiye Sûresi, 17-20; Zariyat Sû-

resi, 1-6; Tur Sûresi'nin çeşitli kısımları, Rahman Sûresi. Bu pasajların ana teması beş başlık altında sınıflandırılabilir.

(1) *Allah'ın iyilikleri ve kudreti.* İlk mesajlardaki en dikkat çeken tema Allah'ın iyilikleri ve kudretidir. Bu birçok doğal olayda ve özellikle insanın oluşumunda görülür. Yaygın bir biçimde ilk vahyedilen olduğuna inanılan ayetlerde insanın yaratılmasından veya kan pıhtısı ya da bir ceninden meydana getirilişinden söz eder ve insanların doğumu ve yetişmesi hakkında diğer birçok gönderme bulunmaktadır.

> (Allah) onu neden yarattı?
> Onu bir nuhteden yarattı.
> Onu bir ölçüye göre yaptı.
> Sonra ona yolu kolaylaştırdı,
> Sonra onun canını alıp kabre soktu,
> Daha sonra dilerse onu tekrar hayata kavuşturur.
> (Abese Sûresi, 17-22)[4]

> Yücelerden yüce tanrının adını tenzih et ki,
> Yaratan sonra tamamlayan,
> Her şeyi bir ölçüye göre yapan, sonra ona (hedefini)
> gösteren. (A'la Sûresi, 1-3)

Bununla beraber bütün doğa olaylarında da Allah'ın kudretini görmek mümkündür

> Onlar develer nasıl yaratıldı, gök nasıl yükseltildi,
> Dağlar nasıl dikildi,
> Yer nasıl yayıldı, bakmıyorlar mı? (Gaşiye Sûresi, 17-20)[5]

Hepsinden ötede Allah'ın iyilikleri, yarattıklarını yaşatmak için yaptığı hazırlıklarda görülür.

4 Watt, "nutfe" yerine "tohum" kavramını kullanır. Ayrıca "Sonra ona yolu kolaylaştırdı", satırına (rahimden) açıklamasını eklemiştir – ç.n.

5 Doğrul "deve" yerine "bulut" kavramını kullanmış. Watt ve diğer kaynaklar "deve" kavramını kullandığından buraya "deve" eklendi – ç.n.

Suları, Biz, bol bol yağdırdık,
Sonra yeryüzünü iyiden iyiye biz yardık,
Oradan taneler,
Üzümler, yoncalar,
Zeytinler, hurmalar,
Sık bahçeler,
Meyveler, otlar bitirdik. (Abese Sûresi, 25-31)

Allah'ın iyilikleri belirli olaylarda da görülür. Öyle ki, Kureyş, Mekke halkı "kendilerini açlıktan kurtararak beslemiştir ve her tehlikeye karşı onlara emniyet vermiş" (Kureyş Sûresi, 3 ve devamı). Allah'a ibadet etmeye çağırılmaktadır. Hz. Muhammed'e de, muhtemelen kasvetli bir anında, Allah'ın ona karşı hususi iyiliği hatırlatılmaktadır.

Tanrın seni asla bırakmadı, seni hoşnutsuzluğa uğratmadı.
Elbet akıbet, başlangıçtan daha hayırlı olacak.
Tanrın sana dilediğini verecek, sen de hoşnut olacaksın.
(Tanrın) seni öksüz buldu da konaklamadı mı?
Seni yolunu görmüyor buldu da doğru yolu göstermedi mi?
Seni fakir buldu da ihtiyaçtan kurtarmadı mı?
(Daha Sûresi, 3-8)

Bunların tümünde yaşamın karanlık tarafı göz ardı edilmemiştir. Allah insanı öldürmekte ve gömülmesine neden olmaktadır. O, "topraktan yeşil otu çıkarıp sonra da o kapkara bir sel artığına dönüştürür" (A'la Sûresi, 5). Ancak, son kertede yaratılanların bu dönüşümleri, bunların Allah'ın kalıcılığıyla karşıtlığına işaret etmeye hizmet eder.

Onun üzerinde her şey (her canlı varlık), gelip geçicidir.
Ancak bütün varlıklardan müstağni, bütün nimet ve
keremin sahibi Tanrının kendisi bakidir.
(Rahman Sûresi, 26-27)

Allah'ın iyilikleri ve kudreti temasının ilk inen ayetlerde bu kadar önemli olması, bizim İslâm hakkındaki peşin hükümlerimizle çelişmektedir. Peşin hükümler, Allah'ın birliğinin vurgulandığı ve putların bir hiç hükmünde olduğunun ilan edildiği, İslâmî dogmanın sonraki gelişimi üzerine temellenmektedir. Bir başka deyişle Hz. Muhammed'in özgün mesajı putperestliğin bir eleştirisi şeklinde değildi. Öyle görünüyor ki, bu mesaj, halihazırda muğlak bir Allah inancına sahip olan insanlara yöneliktir. Dikkatleri Allah'ın failliğinin görüldüğü belirli olaylara ve doğal süreçlere çekerek, onların bu inancını, daha kesin kılmayı amaçlıyormuş gibi görünmektedir.

Bu muğlak tektanrıcılık zamanın tefekkür ehli Mekkelilerince de kabul edilmişti ve muhtemelen, ilk başlarda, Hz. Muhammed bunların Kâbe'nin (Mekke'nin Kutsal Tapınağı) Rabbini Allah'la özdeşleştirmelerine izin vermişti. Bu, Mekkelileri "Bu Evin Efendisi'ne tapmaya" (Kureyş Sûresi, 3) çağıran Kur'an ayetinde açıkça görülmektedir. Kâbe'nin Efendisi ile Allah arasındaki özdeşlik verili olarak kabul edilir. Konu üzerinde herhangi bir vurgu yapılmadığı gibi, bunun özellikle ispatlanmasına gerek duyulmamıştır. Bir başka deyişle, Yahudi-Hıristiyan etkisinin altındaki Mekkeliler, *tektanrıcılığa doğru kayıyor olmalıdırlar.* "Tanrı" sözcüğünün Arapça'daki karşılığının sadece "Tanrı" anlamı taşıyan Allah (veya el-ilah) olması bu kaymayı kolaylaştırmış olabilir. Yunancada da durum benzerdir; *hotheos,* Delphi şehrindeki Apollo gibi, belirli bir çoktanrıcı bir tapınağın "tanrı"sı olabilir, fakat *Yeni Ahit*'te bu "Tanrı"dır. Benzer bir biçimde Arapçada Kâbe'nin "tanrısından", tüm varlıkların yaratıcısı olarak "Tanrı"ya kolay bir geçiş olmuş olabilir.

Mekke'nin düşünce dünyasındaki tektanrıcılık, çoktanrıcılıkla keskin bir karşıtlık içinde olmaması anlamında muğlaktı. "Şeytan Ayetleri" öyküsü bu durumu sergilemektedir.

Mekke'de karşılaştığı muhalefetten yorgun düşen Hz. Muhammed, önde gelen Mekkelilerin hissettiği güçlükleri ortadan kaldıracak bir vahiy gelmesini arzuluyordu. Bu ruh hali içindeyken, Mekke'nin çevresinde, tapınaklardaki tanrılara tavassutta bulunmaya izin veren iki (ya da üç) ayet içeren bir vahiy aldı. Bu ayetlerin Allah'tan gelemeyeceğini ve şeytan tarafından telkin edildiğini sonradan anladı. Ancak, bununla beraber başlangıçta bunları kabul etmeye meyyaldi ki, bu da, o aşamada onun tektanrıcılığının, belki de bir tür melek olarak görülen, doğaüstü varlıklara dua etmeyi dışlamadığını göstermektedir.

O halde, Kur'an'ın Allah'ın iyilikleri ve kudreti üzerinde ısrarının altında yatan nedir? Bu kime karşı yöneltilmiştir? Bu ısrar, sahip oldukları zenginlik ve nüfuzları ile, Mekke'nin ticaretini ve siyasetini istedikleri gibi düzenleyen bir nevi küçük tanrılar olduklarını düşünen, Mekkeli tacirlerin materyalizmine karşı yöneltilmiştir. Fakat bu daha çok, üçüncü temaya aittir.

(2) *Yargılanma için Allah'a dönme.* Avrupalı âlimler arasında İslâm'ın kökeninde Kıyamet Günü (veya Hesap Günü) konusundaki korkunun oynadığı rol hakkında birçok tartışma vardır. Bazılarına göre, bu korku, Hz. Muhammed'i bir peygamber ve bir din kurucusu yapan esas motiftir. Diğerleri ise bunu reddetmeye ve Kıyamet Günü korkusunun ilk gelen ayetlerde yer almadığını fakat Hz. Muhammed'in Mekke'de geçirdiği sonraki yıllarda belirmeye başladığını ileri sürmeye çalıştı. Hz. Muhammed'in, Kıyamet Günü'nden söz etmeden önce, inkâr edenlerin başına gelebilecek geçici dünyevî bir felaket hakkında uyarılarda bulunduğu savunulur. Çeşitli konuların tümü Kur'an'da yer alır. Tartışma esas olarak bunların zamanlaması üzerinedir. Şayet erken pasajların yukarıdaki seçimi geçerliyse, şu savlar ile-

ri sürülebilir: Her şeyden önce, sonraki Mekkî ayetlerde olduğu gibi, Kıyamet Günü'nün dehşeti hakkında canlı betimlemeler bulunmamaktadır ve bu nedenle korku motifi, iddia edildiği kadar önemli değildir. İlk inen ayetlerde inkârcıları cezalandırmak için geçici dünyevî bir afetten söz edilmez. Mantıkî olarak da bu, tali bir unsur olmalıdır; çünkü bu şekilde cezalandırılacak olan inkârcılar, peygamberden bir mesaj alıp bunu reddeden insanlar olacaktır.

Diğer yandan ilk vahyedilen ayetlerden itibaren Kıyamet Günü'ne inanç çeşitli biçimlerde yer almaktaydı. "Ayağa kalk ve ikaz et" (Müddessir Sûresi, 2) kelimeleri Hz. Muhammed'in Mekkelilere kötü ve tatsız bir şeyler anlatacağını ima etmektedir ki bu Kıyamet Günü'nden başka bir şey olamaz. Üç ayet sonra neredeyse kesin bir biçimde "gazaptan kaçış" olarak çevrilebilecek kelimeler yer almaktadır. Arapça *rujz* sözcüğü Süryanice *rugza* ile, *Yeni Ahit*'in çevirisindeki "yaklaşan gazap"[6] ifadesinde kullanılan,"gazap" sözcüğü ile temsil ediliyormuş gibi görünür. İlk vahye bağlı olan ayetlerde "Senin Efendin geri dönüştür" denmektedir (Alâk Sûresi, 8). Hüküm insanın ölümünden ve gömülmesinden (Abese Sûresi, 22) sonra Allah'ın insanı diriltmesiyle ve "her ruhun üzerinde gerçekten de bir bekçi bulunur" (Tarık Sûresi, 4) ayetleriyle de hesaba çekilmeyi ima etmektedir.

İlk vahyedilen ayetler içinde Kıyamet Günü'ne ilişkin en geniş tasvir şu ayetlerdedir:

> Gök yarıldığı, tanrısının emrine boyun eğerek onu dinlediği,
> Yer uzanıp dümdüz olduğu,
> İçindekileri atıp boşaldığı,
> Tanrısının emrine uyarak onu dinlediği zaman,
> Ey insan! Sen tanrına kavuşuncaya dek uğraşıp durursun!

6 Montgomery Watt, *Jurnal of Semitic Studies*, ii, (1957), 360-65.

Sonra kitabı sağ eline verilen kimsenin hesabı kolaycacık görülecek,
Ve ailesinin yanına sevinç içinde dönecek.
Kitabı kendisine arkasından verilen kimse ise,
Son olmak için yalvaracak,
Alevli ateşe atılacak. (İnşikak Sûresi, 1-12)[7]

Bütün bunlardan çıkarılan sonuç şudur: Hesaba çekilmek için yeniden dirilme ve bunu bir ödül ya da cezanın izlemesi fikri, ilk başlardan itibaren mevcut olmakla birlikte; bu cezadan duyulan korku, İslâm dininin ardındaki esas yönlendirici motif gibi görünmemektedir.

(3) *İnsanın yanıtı – şükür ve ibadet.* Allah iyi olduğu kadar da kudretli olduğundan, insanın ona minnettarlık duyup ibadet etmesi yerinde, hatta zorunlu olacaktır. Burada şükür, insanın Allah'ın yaratış ve korumasına bağımlı olduğunu ve yaşıyor olmanın yaşamıyor olmaktan daha iyi olduğunu takdir etmesi olup; ibadet bu bağımlılığın biçimsel ifadesidir.

Karşıt tutum çeşitli şekillerde ifade edilir. "İnkâr edenler" anlamında kullanılan Arapça kelime, *kâfir*, Müslümanlar arasında teknik bir terim haline gelmeden önce, "nankör" anlamı taşıyor olabilir. Bu durum, Müslümanların Allah'a şükretmeyenlerin aynı zamanda onun mesajını reddetmiş dolayısıyla, ona karşı nankör olduklarını hissettiğini akla getirir. Bu hususla ilgili yaygın bir ifade "küstahlık" olarak çevrilebilecek bir kelimedir. Arapçada bu kelime, yağmurun ardından kabaran ve bilinen seviyesinin üzerine çıkarak bir

7 Göğün yarılması ve yerin içindekileri atıp boşalması Kıyamet Günü'nün işaretleridir. "Be right [Doğrul, "dinlemek" fiiliyle karşılar]" olarak çevrilen kelimelerin kesin anlamı belirsizdir. İnsanlar hesap için Allah'ın huzuruna çıktıklarında doğru olanlar günahkârlardan, yapıp ettiklerinin kayıtlı olduğu "kitap"ı alış biçimleriyle ayırt edilecektir. Günahkârlar cehennemde yanmaktansa tamamen helak olmayı isteyeceklerdir – yazarın kendi notu.

sel haline dönüşen bir akıntıyı hatırlatır; bu kelime insan davaranışlarına uyarlandığında normal sınırlarının ötesine taşarak haddini bilmez bir hale gelen bir kişiyi akla getirir. Kur'an'da kast edilen anlamın esas itibariyle, engellere kulak asmadan, ahlâkî ve dinî düşüncelere aldırış etmeden bir şeyi zorla kabul ettirmeye çalışan ve şahsî gücüne duyduğu yersiz güvenle dolup taşan bir kişi olduğu görünmektedir.

Allah karşısındaki yanlış tutumu ifade etmek maksadıyla Kur'an'da kullanılan bir başka kelime, kabaca "serveti ile kibirlenmek" anlamına gelmektedir fakat onun ifade ettiği yan anlamı açık bir şekilde İngilizceye [Türkçeye de – ç.n.] aktarmak kolay değildir. Temel anlamı "ihtiyaçtan azade olmak"tır lakin bundan zenginlik ve bağımsızlık gibi farklı yorumlar çıkmaktadır. Servete sahip olmayışının develeri olmamak anlamına geldiği ve bu durumun kişiyi er ya da geç zengin grupların birinden yardım istemeyi ve böylece onlara bağımlı hale gelmeye mecbur kıldığı çöldeki göçebe hayatının zor şartlarını tasavvur edelim. Kur'an'ın dinî bağlamında, kelimenin anlamı, sadece zenginliğe gerçekten sahip olmayı işaret etmemekte, ilaveten Mekkeli tacirler arasında zenginliğe sahip olmanın teşvik ettiği manevî tutumu da kapsayacak şekilde genişler. Malî güçlerine güvenen Mekkeli liderler, kendilerini daha üstün bir güçten bağımsız ve yarımadadaki işlere hâkim hissetti.

"Küstahlık" ve "serveti ile kibirlenmek" kulların sahip oldukları güçleri abartmalarıyla ilişkilidir. Bu tutum aynı zamanda yaratıcıyı inkâr etmeyi ve onu ihmali dolayısıyla da kulluk şuurunun yokluğunu ima eder. Bunun aksine Kur'an insanı, ibadetlerini yerine getirerek Allah'a bağımlılığını itiraf etmeye çağırır. Zira malik oldukları refah ondandır ve bu sebeple ona hizmet etmeye layık olan Allah'a karşı olan vazifelerini ifa etmelidirler. En başından itibaren, her ne kadar ayrıntılar muğlaksa da, ibadet Hz. Muhammed'in toplu-

luğunun ayırt edici bir vasfıydı. Bizzat kendisi de ilk vahiyden önce dua ve ibadetle meşgul oluyordu ve ashabıyla birlikte bir süre gece ibadetine devam etmişlerdi. Kimi zaman ibadetlerini herkesin önünde açıkça gerçekleştirmiş olmaları da düşünülebilir. İslâm'a muhalefet başladığında, itiraz edilen konulardan biri de herkesin önünde açıktan yapılan ibadetlerdi. Zira Kur'an'da bu konuda ibadet etmesi engellenen (96/9 ve devamı) bir adama atıfta bulunulur. Bu kişiden bir "köle" olarak söz edilir fakat bu gerçek bir köle anlamına gelebileceği gibi Allah'ın kulu olmayı da işaret edebilir. Benzer şekilde "Şeytan Ayetleri" rivayetinde olduğu gibi, Mekke'nin tüm ileri gelenlerinin Müslümanlara ibadetlerine katıldığı söylenir.

İnsanların Allah'a ibadet etmesi talebini anlamaya çalışmak için, akılda tutulması gereken iki önemli nokta vardır. Bunlardan birincisi Ortadoğu'daki insanlar için ibadet sadece derunî bir egzersizden ibaret görülemez. Böylesi bir unsuru içerebilir fakat bu her şeyden evvel, bir insanın sahip olduğu konumun açıkça beyanıdır. Hayatımızdan bunu andıran bir örnek vermek gerekirse; bu seçim günü desteklediğimiz partinin renkleriyle gösteri yapılması gibidir. Kırmızı rozetlerin sadık bir taraftarı, mavi bir rozeti muhtemelen takamaz. Bunu düşünmek bile mümkün olmaz; böylesi bir tavır haince olacaktır. Ortadoğu ile ilgilendiğimizde herkesin önünde yapılan dinî ibadetlerin bu kabil ameller olduğunu hatırlamamız gerekir.

Diğer konu ise İslâmî ibadetin tabiatıyla ilişkilidir. Arapça *salst* genellikle "dua [*prayer*]" şeklinde tercüme edilir. Belki "ibadet" daha uygun düşerse de, bunu muhafaza etmek en iyisidir. Yüzyıllar boyunca uygulandığı üzere, namazın standart biçiminde, her ne kadar "Allah büyüktür/Allahu Ekber" açılış nidası ve Fatiha'nm (Kur'an'ın açılış bölümü, Paternoster'in Hıristiyanlar arasında sahip olduğu bazı

işlevlere sahiptir) tekrarlanması söz konusuysa da, namazın esas unsurları kıyamda durma, eğilme ve başını yere koymayı içeren fizikî hareketlerdir. Namazın zirvesi, namazı ikame edenin yere diz çökûp ve alnını yere değdirdiği, secde halidir. Bu şekilde, o Allah'ın kudretini ve haşmetini ama aynı zamanda bir kul olarak ona bağlılığını kabul ve itiraf eder. Muhtemelen secde, en başından itibaren namaza dahildi; bu durum da, insanın Allah'a ibadet etmesinin önemi hakkında söylenenleri güçlendirir.

(4) *İnsanın Allah'a cevabı – cömertlik.* Allah'ın kudretine ve iyiliklerine iman, insanı sadece şükür ve ibadete değil aynı zamanda gündelik hayatta belirli bir tutuma veya yaşam tarzına yöneltir. Üzerinde çalıştığımız ilk ayetlerde Hz. Muhammed'in kendisine ve şüphesiz ona inananlara da yapılan bir uyarı dışarda tutulursa bu konuda çok az şey vardır.

> Öyle ise sakın öksüzü hor tutma,
> Bir şey dileyeni azarlama!
> Tanrının nimetini anlat, bildir. (Duha Sûresi, 9-11)

Bununla beraber biraz daha geniş bir zaviyeden baktığımızda ulaşacağımız sonuç ilginç olacaktır. Şu örnekler, Bell tarafından "Mekke döneminin başları" olarak betimlenen, Nöldeke'nin ilk dönem surelerinden alınmıştır. Bunların bazılarında İslâm'a muhalefetten söz edilir ve muhtemelen daha evvel andığımız listedeki ayetlerden biraz daha sonradır. Kabul edelim ki, yine de oldukça erken bir dönemin vurgularını içermektedirler. Açıkça kendini gösteren husus zenginlik karşısındaki tutumun önemidir. İlk ayetlerden biri şu şekilde devam eder:

> Vay haline o çekici ve ayıplayıcı, gözü ile kaşı ile
> eğlenici olanın,

Ki mal toplayıp sayar durur.
Sanır ki malı kendini daim yaşatır. (Humeze Sûresi, 1-3)

Bir başkası, iki hayat tarzını karşılaştırır:

(Onun için) her kim (malını) verir, (fenalıklardan) sakınır,
Ve en iyiye inanırsa,
Ona en kolay akıbeti kolaylaştırırız.
Cimri olan, kendisini (Allah'tan) müstağni sayan,
Ve en iyisini de yalan sayana da güçlüğe giden yolu kolaylaştırırız;
O helak olduğu zaman serveti ona bir fayda vermez.
(Leyl Sûresi, 5-11)

Bir başka surede (Kalem Sûresi, 17-33) "solan bir bahçenin kıssası" yer alır, yoksulların payını almasına izin vermeksizin belirli bir günde bahçelerinin mahsulünü toplayan bir grup insanın hikâyesidir. Sabahleyin bahçeye geldiklerinde mahsulün yerinde yeller estiğini fark ederler ve haddi aşmalarından dolayı sızlanırlar.

Bu kıssanın aksine Mekkelilerin hatalarının doğrudan eleştirisi de söz konusudur:

Yok, yok, siz öksüzü ağırlamıyor,
Yoksulu beslemek için birbirinize önayak olmuyor,
Mirasları, helâl, haram demeyip yiyor,
Serveti de düşkünce seviyorsunuz. (Fecr Sûresi, 18-21)

Bu hataların ebedi cezaya sebep olacağı da ileri sürülür. Kıyamet Günü'nde lanet edilen adam şu şekilde tasvir edilir:

Çünkü o, (*Ulu*) yüce Allah'a iman etmez,
Yoksul beslemeğe (*kimseyi*) teşvik etmez,
Onun için bugün burada onun candan bir dostu yoktur.
(Hakka Sûresi, 33-35)

Bir başka bölümde cehennem ateşi,

> Yüzünü çevirip dönen,
> Servet toplayıp yığan kimseleri kendine çeker.
> (Mearic Sûresi, 17-18)

Diğer taraftan dindarlar hakkında şunlar söylenir:

> Geceleri, ne kadar az uyur,
> Sabahları yarlığanma [tanrı tarafından bağışlanmak]
> dilerlerdi
> Onların mallarında, dilenenler, (*dilenmiyen*) yoksullar için
> bir hak vardır. (Zâriyat Sûresi, 17-19)

İnsanın, başka insan kardeşlerine yönelik davranışı hakkında sadece ilk nazil olan ayetlerde değil, daha sonra inen ayetlerde de bulunanların hemen hepsi bu kadardır. İnsan kendisi için servet biriktirmeyecek ve servetinden ötürü kibirli hale gelmeyecek; aksine yoksulları doyurmak için kullanacak ve onurlu bir biçimde öksüzlere diğer zayıf kişilere iyi muamele edecek onlara zulmetmeyecektir. Bunlar elbette güzel ve doğru öğütlerdir fakat şaşırtıcı ve kafa karıştırıcı olan, (Allah'a ibadet ve ona inanma dışında) bunların zikredilen yegâne davranış biçimi olmasıdır. Hayata, mülkiyete, ebeveyne ve evliliğe hürmet veya yalancı şahitlikten kaçınma hakkında hiçbir şey yoktur. Medenî hayatın olmazsa olmaz bu gereklilikleri verili kabul edilir. Şu an için bu ilginç olguyu zikredelim ve bu konudaki tartışmayı sonraya bırakalım.

(5) *Hz. Muhammed'in vazifesi.* O zamanki durumda Hz. Muhammed'in vazifesi teması ilk ayetlerde ortaya çıkar fakat vurgulanmaz. Daha önce de bahsedilen, "ayağa kalk ve ikaz et" (Müddessir Sûresi, 2) emri bulunmaktadır. Benzer bir başkası da "hatırlatma yararlı olacaksa hatırlat" (A'la Sû-

resi, 9) ayetidir. Halbuki her şeyden önce, mesaj ulaktan daha önemli idi. Asıl olan toplulumun veya kişinin Allah ile ilişkisidir. Bu söz konusu kişi veya kişilere mesajı aktaran birini ima etmekle birlikte ulağın mesajı aktarmanın ötesinde başka bir işlevinden bahsedilemez.

Ne var ki daha sonraları, ulağın işlevi bundan daha fazla gibi göründü. Mekkeliler ona muhalefet edenler ve onun mesajına iman edenler olarak ayrılmaya başladığında; Hz. Muhammed kaçınılmaz bir şekilde ikinci grubun lideri haline geldi. Peygamberlik vazifesi boyunca liderlik ettiği, bu küçük dinî hareket, kendi peygamberleri olan önceki dinî hareketlerle bağlantılı hale gelecekti. Peygamber olarak Medine'ye gittiğinde, liderliği akrabalık ilişkilerine değil dine dayanan bir liderlikti. Hz. Muhammed'in bu konumu, birbiriyle çatışan taraflara kendi tarafsızlığından kaynaklanan adaleti sayesinde barışı sağlama umudunu verdi. Şüphesiz bütün bunların hepsi gelecekteydi; ancak bu, ilk baştan itibaren şu "ayağa kalk ve ikaz et" buyruğunun içinde zımnî olarak mevcuttu.

* * *

Bu beş temanın önemi hakkında herhangi bir şey söylemeden önce, ilk muhalefetin ortaya çıkışına kadar, yeni dinî hareketin gelişimine ilişkin anlatımlara bakmak yararlı olacaktır.

İlk Müslümanlar

Hz. Muhammed'in Allah'tan vahiy gelişine ilk iman eden ve Müslüman olan ilk kişinin eşi Hatice olduğunda herkes hemfikirdir. Bu daha otantik rivayetlerden onların ilişkileri hakkında elde edilen çıkarımlara tümüyle uygundur. Hatice, kocasından daha yaşlı, kamusal meseleler hakkında fi-

kir sahibi ve Hıristiyan kuzeni Varaka'yla iyi ilişkiler içerisindeydi. Ayrıca o herhalde dönemin Mekke'sinin sorunlarıyla ilgilenmenin yanında endişeliydi. Bu sebeple Hz. Muhammed tuhaf tecrübelere sahip olmaya başladığında onu rahatlatmaya ve desteklemeye hazırdı, nitekim bunu yaptığı da söylenir. Kuzeniyle dostluğu, Hz. Muhammed'in yaşadıklarını hakikaten Allah'tan vahiy alma tecrübesi olduğunu kabul etme yönünde onu hazırlamış olması kuvvetle muhtemeldir.

Bununla birlikte ilk Müslüman erkeğin kimliği üzerinde ilk zamanlardan beri bir tartışma süregelmiştir. Bazılarına göre bu, bir kıtlık zamanında, Ebu Talib çocuklarının hepsine bakmakta güçlükle karşılaşınca, Hz. Muhammed tarafından bakımını üstlenilen amcası Ebu Talib'in oğlu Ali idi. Bu iddia doğru olabilir, ancak Ali o zamanlar sadece dokuz ya da on yaşlarında bir çocuk olduğundan, bunun kayda değer bir önemi yoktur. İlk Müslüman kişi olduğu ileri sürülenlerden bir başka kişi, Hz. Muhammed'in hanesinde yaşayan bir köledir. Bu Arapların düzenlediği bir seferde ele geçirilip bir köle olarak Mekke'ye getirilen ve daha sonra Hatice'yle Hz. Muhammed'in eline geçen bir genç olan Zeyd bin Hârise'dir. Hz. Muhammed ve eşi onu azat ederek oğulları saydılar fakat bu muhtemelen, günümüzde bizim sahip olduğumuz gibi, resmî bir evlat edinme şeklinde değil, geleneksel anlayışların teamül halindeki işleyişinden dolayı böyleydi. Hz. Muhammed ve Zeyd arasında büyük bir sevgi gelişti, şüphesiz Hz. Muhammed'in Hatice'den olan oğlunu yitirdiğinde bu sevgi daha da artmıştı. Hz. Muhammed'in bu genç adama olan güveni hudutsuzdu. Ayrıca genç olan Ali'den çok daha fazla gelecek vaat ediyordu. Zeyd ilk vahiy geldiğinde otuz yaşlarında olmalıdır ve bu sebeple de onları kavrayabilecek bir konumdaydı. Dolayısıyla onun İslâm'ı öğrenen ilk yetişkin erkek olması muhtemeldir.

Bu konuda adı geçen kişilerden üçüncüsü aslında ilk Müslüman olan erkek olmamakla birlikte İslâm'ı ilk kabul edenler içinde en önemlisiydi. Bu Hz. Muhammed'den sadece iki yaş küçük olan ve muhtemelen yıllardır arkadaşı olan, Ebubekir'di. Mekkelilerin ileri gelenlerinin çoğu gibi hayatını ticaretle kazanıyordu fakat servetinin, Müslüman kölelerin fidyelerini ödemeye başlamasından önce dahi sadece 40.000 dirhem[8] olması işinin küçük çaplı olduğunu gösterir. Ancak İslâm'a yaptığı hizmetler gerçekten de çok büyüktü. Ebubekir'in, Hz. Muhammed'in yaşlılığında ve sonrasında yeni kurulan İslâmî devletin omurgası haline gelecek beş erkekten oluşan bir grupla Hz. Muhammed'i tanıştırdığı söylenir. Bu ifade, kısmen bu kişilerin daha sonraki önemlerini yansıtmakta olsa dahi, onların nispeten erken bir tarihte Müslüman olmaları muhtemel olup bunu sağlayan kişi Ebubekir'di. Hz. Muhammed Mekke'den Medine'ye gitmeden önce, Ebubekir onun baş yardımcısı ve müşaviriydi. O bu konumunu Hz. Muhammed'in vefatına kadar sürdürdü. Dolayısıyla onun halefi olarak seçilmiş olmasını tabii karşılamak gerekir.

Müslümanlığa bu geçişler, sıralaması ne olursa olsun, 610 ila 613 yılları arasındaki ilk vahyin gelişinden İslâm'ın açıkça tebliğ edilmesine kadarki üç yıllık dönemde meydana geldi. Yaklaşık elli kişiden müteşekkil bir ilk Müslüman olanlar listesi mevcut olup, bununla muhtemelen insanların İslâm'a açıktan davet edilmesine veya açık davetin ilk birkaç ayına kadar geçen sürede İslâm'ı kabul edenler kastedilmektedir. Bu kişiler hakkında bazı biyografik ayrıntılar günümüze değin muhafaza edilmiş olup; bu malzemeye dayanarak İslâm'ın ne tür insanları cezbetmiş olduğu hakkında bir

8 Bir dirhem (Yunanca drahmi'den türetilmiştir) 1914 öncesi değerlerle 10 peni değerinde olan standart gümüş para idi. Standart altın para ise dinar'dı (Latince denarius'tan türetilmiştir). Dinarın dirhemle ilişkisi çeşitlilik gösteriyordu fakat genellikle on ya da on iki dirheme denkti.

kanaat oluşturmak mümkündür. Onlar üç gruba ayrılabilir.

İlk olarak, en nüfuzlu kabilelerin en etkili ailelerinden bir grup genç erkek bulunmaktaydı. Bunlar bilfiil Mekke'de iktidarı uygulayan ve çoğunluğu Hz. Muhammed'e karşı olan kişilerle yakından ilişkiliydi. 624 yılında Müslümanlarla putperest Mekkeliler arasındaki Bedir Savaşı'nda, kardeşlerin, babayla oğulun, amcayla yeğenin karşı saflarda olduğu anlar oldu. Bu sınıfın en dikkate değer temsilcisi Ümeyye (Abdüşşems) kabilesinden Halid bin Said'di. Onun babası olan ve aynı zamanda Ebu Uheyhe olarak da bilinen babası Said, hayatının son demlerinde Mekke'nin en servetli ve en güçlü iki ya da üç kişisinden biriydi. Herkese malum olmayan sebeplerden dolayı Halid bin Said İslâm'ın sonraki gelişiminde önemli bir rol oynamadı.

İkinci olarak, hâlâ çoğu genç olan, diğer ailelerden ve kabilelerden kişiler bulunmaktaydı. Bu zümre ilkinden keskin hatlarla ayrılamaz fakat daha zayıf kabilelere ve ailelere doğru inildiğinde, kabile ve aile içinde daha büyük bir etkiye sahip Müslüman kişileri görmek mümkündür. En azından altmış yaşını geçmiş bir erkek Hz. Muhammed'le birlikte Medine'ye hicret etti fakat bu istisnai bir durumdu. Çoğunluk Müslüman olduklarında otuz yaşın altındaydı ve sadece bir ya da ikisi yirmi beş yaşın üzerindeydi.

Üçüncü olarak gerçekten de kabile sisteminin dışında olan bir grup kişi mevcuttu. Bazıları, başlangıçta Mekke'ye köle olarak gelen, Bizans ya da Habeşistan kökenli, yabancılardı. En azından biri, putperest Mekkelilerin açgözlülüğünü cezbedecek kadar varlıklıydı. Bu kişiler genellikle kabilelerin sözde koruması altındaydı fakat kabileler onları korumaya ya isteksizdi ya da muktedir değildi. Ayrıca kabilelere "müttefikler" olarak katılmış Mekke dışından bir grup Arap da mevcuttu. Bu bazen onların, güçlü bir kabilenin kuvvetli bir mensubuna bağımlı ve bu sebeple de daha aşağı bir ko-

numda olduklarına işaret ediyordu. Halbuki bu zorunlu olarak daha aşağı bir konumu ima etmiyordu, zira Hz. Muhammed'in annesinin ait olduğu kabilesinin reisi teknik olarak böyle bir durumdaydı. Genel olarak bakıldığında müttefiklerin yeterli kabile korumasından mahrumiyeti sadece istisnai vakalardı. Çoğunlukla bu kişiler kabilenin zayıf ailelerinin mensuplarının konumundaydı ve bu sebeple de ikinci gruba dâhildi.

İlk Müslümanların toplumsal konumu hakkındaki bu tahlil erken tarihli bir kaynağın "genç erkekleri ve zayıf kişileri" içerdiği şeklindeki ifadesini teyit etmenin ötesine geçer. Ancak ifadeyi doğrularken onu daha da kesin kıldığı gerçek. Tahlil, "zayıf"ın anlamının "aşiretin korumasından yoksun olma" durumunu işaret ettiğini ve Hz. Muhammed'e tabi olanların ekseriyetinin bu anlamda "zayıf kişi"ler olmadığını fakat "genç erkek"lerden müteşekkil olduğunu gösterir. Bu sebeple bazen ileri sürüldüğü gibi ona tabi olanların "avam takımı"ndan veya "toplumun alt tabakasına mensup kişiler"den oluştuğunu söylemek yanıltıcıdır.

Asilzade ve avam arasındaki ayrım Mekke toplumuna veya o toplumun esas olarak ilgilendiğimiz kısmına uymamaktadır. "Merkezin Kureyşi" ile "Kenarın Kureyşi" arasında bir ayrım vardır fakat ister Hz. Muhammed'in dostu isterse de düşmanı olsun, kaynaklarda zikredilen kişilerin neredeyse tümü "merkezin Kureyşi"ndendir. Müslüman ve putperest arasındaki ayrıma koşut olarak görülebilecek asilzade ve avam atalar şeklinde açık bir ayrım yoktu. "Merkezin Kureyşi" olarak sayılan tüm kabileler ortak bir ataya sahipti.

Hz. Muhammed'in devrindeki Mekkeli kabileler arasında var olan farklılıklar göründüğü kadarıyla nisbi güçlerine dolayısıyla büyük ölçüde zenginliklerine ve ticari refahlarına bağlıydı. 610'dan önceki takriben yarım yüzyıl içinde çeşitli kabilelerin servetlerinde inişler ve çıkışlar oldu. Bilge bir

liderin veya istikbal vaat eden bir gencin erken ölümü kabilenin servetinde ani bir düşüşe sebep olabilir. Dolayısıyla o dönemde bir kişinin ticari girişimlerini öngörülemez bir biçimde etkileyen; ya felaketi ya da muazzam bir başarıyı beraberinde getiren siyasî gelişmeler de bulunuyordu. Mekkeli kabileler arasında belirli gruplaşmaların izi sürülebilir fakat bunlar esas olarak ticari çıkarlar ya da müşterek ticari rakipler üzerinde temelleniyormuş gibi görünür. Erdemliler Birliği gibi eski ittifakların zemininde bile muhtemelen müşterek maddî menfaatler bulunuyordu. Her ne kadar eski ittifaklara belli ölçüde sadakatten söz edilebilirse de; kabilelerin bir gruptan diğerine geçişleri ya da yeni gruplar oluşturmaları bahsinde birçok olay vardı.

Hz. Muhammed'in tebliğe başladığı sırada, Mekke'nin büyüyen ticari zenginliğinin toplumun en tepesinde yeni bir tabaka (yani, önde gelen, en zengin ve en güçlü tacirler tabakasını) oluşturduğu söylenebilir. Aynı zamanda bu kişiler, en güçlü kabilelerin liderleriydi veya onlar içinde büyük bir nüfuza sahipti. Ayrıca ticaretin en kazançlı biçimleri üzerinde, tekelci bir gücü teminat altına alıyormuş gibi görünüyorlardı. Bu tabaka içinde, bazen eski kabile ittifaklarını izleyen ve bazen de onların sınırlarının dışına çıkan rakip gruplar bulunuyordu. Bu tabaka neredeyse tümüyle Hz. Muhammed'e karşıydı.

Hz. Muhammed'e tabi olanların ana gövdesini tasvir etmenin en kolay yolu, bunların toplumda yukarıda belirtilen en üst katmanın hemen altında yer alan kesimi oluşturduklarını söylemektir. Mekkelilerin çoğunluğu Hz. Muhammed'e tabi olmadığından buradan bu çoğunluğun en üst tabakanın ticari faaliyetlerine büyük ölçüde dâhil olduğu ya da başka şekillerde bu tabakaya bağımlı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Hz. Muhammed'e tabi olanlar belli ölçüde söz konusu üst tabakadan belirli ölçüde bağımsız kişiler olmalıdır. Büyük

tacirlerin genç kardeşleri ya da kuzenleri zengin genç kişiler olmalıyken, Ebubekir gibi diğer kabilelerden insanlar, hâlâ onlara bağımlı olmakla birlikte, muhtemelen bu tür bir bağımsızlığı elde etmek için mücadele ediyordu. Hatta benzer bir gaye, önde gelen tacirlerden birine tabi olsalar herhalde tam bir korunma elde edebilecek bazı "zayıf kişi"ler içinde, söz konusu olabilirdi. Burada görüleceği üzere, doğmakta olan İslâmî hareket, bir "genç insanlar" hareketi olsa da, hiçbir surette "aşağı ve dışlanmış" kesimlerin müşterek bir hareketi değildi.

Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın etkisi

İlk inzal olunan bölümlerinden anlaşılacağı üzere Kur'an, yaratıcı olarak Tanrı, öldükten sonra dirilme ile yargılanma ve vahiy kavramıyla Yahudi-Hıristiyan tektanrıcılık geleneği içinde yer aldığını gösterir. *Eski* ve *Yeni Ahit*'ten birçok malzemeyi içerdiklerinden dolayı sonraki bölümler Kitab-ı Mukaddes geleneğine bağlılığı daha bariz hale getirir. Bu durum Hz. Muhammed'in, niçin 610 yılı dolaylarında tebliğe başladığını anlama hususunda karşımıza birtakım zorluklar çıkarır.

Her şeyden önce Yahudi-Hıristiyan etkisinin Hz. Muhammed'in üzerinde ne şekilde tesir bıraktığını nazarı itibara almamız icap eder. Kitab-ı Mukaddes ya da diğer Yahudi veya Hıristiyan kitaplarını okumuş olma ihtimali dışarıda bırakılabilir. Ortodoks İslâm tarihyazımında Hz. Muhammed'in okuma yazma bilmediği savunulur fakat bu iddia getirdiği Kur'an'ın mucizevi bir şey olduğu zira okuryazar olmayan bir insanın kendi başına yapabileceği bir şey olmadığı inancını desteklemek maksadına yönelik olduğundan, modern Batılı bilginlerce şüpheyle karşılanır. Oysa tam aksine birçok Mekkelinin okuyup yazabildiği bilinmektedir ve bu se-

beple Hz. Muhammed gibi etkili bir tacirin bu sanatlar hakkında bir şeyler bilmesi gerektiği yönünde bir tahmin ileri sürülür. Bununla beraber Kur'an'daki Kitab-ı Mukaddes'e ait malzemelerin tertipleniş şekli Hz. Muhammed'in Kitab-ı Mukaddes'i hiçbir zaman okumadığını kesin kılar. Ayrıca onun herhangi bir başka kitabı okumuş olması da mümkün değildir. O halde sahip olduğu Yahudi-Hıristiyan kavramlarına dair her tür bilgi, ona şifahi kültür sayesinde erişmiş olmalıdır.

Bu bahiste çeşitli ihtimaller bulunmaktadır. Yahudilerle ve de Hıristiyanlarla karşılaşıp onlarla dinî konuları müzakere etmiş olabilir. Suriye sınırında Hıristiyanlığı kabul eden Araplar yaşıyordu. Hıristiyan Araplar veya Yemen'den Habeşliler ticaret gayesiyle veya köle olarak Mekke'ye geliyordu. Bazı göçebe kabileler veya aşiretler Hıristiyan'dı fakat Mekke'nin yıllık ticaret panayırına hâlâ gelebilirlerdi. Medine ve sair yerlerde mukim Yahudi topluluklar da vardı. Bunlarla her halükârda konuşma fırsatı kesinlikle bulunuyordu. Gerçekten de Hz. Muhammed'in, Hatice'nin Hıristiyan kuzeni, Varaka'yla bazı konuşmalar yaptığı rivayet edilir ve Hz. Muhammed'in hayatı boyunca, hasımları onun bazı temaslarını, almış olduğu vahiylerin kaynağı olarak gösterme gayretkeşliği içinde oldu.

Hz. Muhammed, peygamberliğini açıkça duyurduktan sonra, esas olarak Musa ve İsa ile aynı mesajı tebliğ ettiğini ileri sürdü. Ardından, (her ne kadar Kitab-ı Mukaddes'te yer alan kıssalara ilişkin Kur'anî referansların üslubunun vahiy yoluyla ona geldiğini daima ileri sürmüş olsa da) Kitab-ı Mukaddes'in mahiyeti hakkındaki olgusal bilgisini arttırmak için, Yahudileri ve Hıristiyanları sorgulayarak bu tür fırsatlardan yararlanmış olması muhtemeldir. Her halükârda ilk ayetlerde, tek bir şifahi kaynağa bağlılığını düşündürecek herhangi bir işaret yoktur. Daha doğrusu, fikir sahibi Mek-

kelilerin, Kitab-ı Mukaddes'teki kavramlara aşinalıklarının olduğundan söz edilebilir. Başka bir deyişle bu kavramlar, tüm zihnî yapıya nüfuz etmiş görünür. Hz. Muhammed'in yaşadığı devirden kısa bir süre önce, bazı Arapların, tektanrıcılığın bir şekli olduğu varsayılan hakiki dinî keşiflerinden bahsedilmekte olup; Kur'an'ın ilk vahyedilen kısımları, bu şekilde kendisine ibadet edilen Kâbe'nin Rabbinin her şeyin yaratıcısı Allah'la özdeş olduğunu kabul etti.

Bütün bunlar Mekke'nin belirli çevrelerinde insanların muğlak bir tektanrıcılığı zaten kabul ettiğine delalet eder. Kur'an çoktanrıcılığa saldırarak işe başlamaz. Bununla beraber ona eşlik eden belirli bir ibadet şekli olmadığından ve çoktanrıcılıktan özgül bir biçimde feragat etmeyi içermediğinden tektanrıcılığı muğlaktı. Mekke'nin fillerle tahkim edilen Habeş saldırısından kurtarılmasına dair Kur'an'daki anlatım(Fîl Sûresi), bu durumu Allah'ın müdahalesi çerçevesinde anlamlandırır. Ayrıca bu özgün bir Kur'anî yorum olmayıp, dinî düşünüşe yatkın münevver Mekkeliler arasında cari olan bir yorumu da sunuyor olabilir.

Bu meselede varılan sonuç, Hz. Muhammed'in İncil'deki kavramlar ve fikirler hakkındaki bilgisini okuyarak veya belli kişilerle konuşarak değil (anlatılan bazı kıssaların ayrıntılarının farklılığından da anlaşıldığı üzere) Mekke'nin entelektüel ortamından edindiğidir. İslâm bu durumda, Kitab-ı Mukaddes'teki fikirlerin yaygın olduğu bir çevrede ortaya çıktığı için, bir anlamda Yahudi-Hristiyan geleneği içinde yer alır.

O halde bizim için cevabı aranması gereken soru şu olmalıdır: Niçin Kitab-ı Mukaddes'te yer alan fikirler Hz. Muhammed ve Müslümanlar için bu kadar çok ilgi çekici ve önemliyken ve diğer bazıları göz ardı edilmiştir? Ne var ki, bu soru başka kültürlerin kavram ve fikirlerinin ödünç alınması konusunda bir bakış açısına sahip olunmadan cevapla-

namaz. Şüphesiz bu aynı zamanda yeni gelişmeye başlayan bir çalışma alanıdır.

Burada benimsenen konumu özetleme çabasında yararlı olacak hususlardan biri herhangi bir kültürün diğer bir kültür üzerindeki tesirini yönlendiren üç "yasa"yı formüle eden Sir Hamilton Gibb tarafından sunulmuştur.[9] Bu kanunlar şunlardır:

> (1) (...) kültürel etkiler (... gerçekte sahici bir biçimde özümsenmiş unsurlar) ilgili alanda zaten mevcut olan bir faaliyeti izler ve (...) bu faaliyettir ki, onsuz yaratıcı bir özümsemenin gerçekleşemeyeceği cazibe ögesini ortaya çıkarır.
>
> (2) Ödünç alınan unsurlar, ilk başta ödünç almaya yol açan faaliyetlerden beslenebilmelerine yarayacak ölçüde, ödünç alan kültürün hayatiyetinde bir genişlemeye katkıda bulunur.
>
> (3) Yaşayan bir kültür, başka kültürlerdeki kendi temel değerleri, hissiyatı veya güzellik ölçüleriyle çatışan tüm unsurları muteber görmez ya da reddeder.

Bu üç yasayla ilgili ilginç şeylerden biri, bunların –konumuz bağlamında söz edecek olursak– İslâm'ın, basitçe bu Yahudi-Hıristiyanlık gibi harici etkilerin bir sonucu olmasının imkânsızlığını; fakat bu etkilerin ilişkili olduğu daha önceki bir faaliyetin olması gerektiğini, Arapların dünyasında, mevcut olması gerektiğini açıklığa kavuşturmasıdır. Hem Kitab-ı Mukaddes kaynaklı fikirlerin benimsenmesini hem de yeni bir dinin gelişimini izahına katkıda bulunacak önceki bir faaliyete ilişkin hangi işaretler mevcuttur?

Bu önceden var olan faaliyetin tatminkâr bir din bulma girişimi olduğu ileri sürülebilir. Allah'a safiyane ibadet etme

9 "The Influence of Islamic Culture on Medieval Europe", *Bulletin of the John Rylands Library*, xxxviii, s. 82-98, özellikle s. 85-87.

yolunu bulmaya çalışan insanlara dair rivayetler bulunmaktadır. Ancak tüm bunlarda din, esas olarak, kişinin özel hayatında, doğruluğun belirli standartlarının eşlik ettiği, şahsî bir dindarlık şeklinde telakki edilir.

Günümüzde yaygın olan bir din kavramsallaştırmasıdır bu fakat geçmiş dönemler üzerine yapılacak tarafsız bir inceleme bunun istisnai bir durum olduğunu gösterecektir. Sosyologlar bunun, yaklaşık olarak geçen yüzyılda Hıristiyanların son kendilerini içinde buldukları nevi şahsına münhasır şartların bir neticesi olduğunu söyleyecek kadar ileri gidebilir. Gerçekten de pek çok Hıristiyan, yakın geçmişin istisnai bir dönem olduğu görüşünü paylaşmaya başlamıştır. Din, ister ilkel isterse de gelişmiş olsun çoğu toplumda, üstü örtülü olarak da olsa toplumsal hayatın çoğu görünümüyle yakından bağlantılıdır.

İslâm mevzubahis olduğunda, önceden var olan faaliyetin, sadece şahsî bir dindarlık arayışı olmadığını düşündürecek çok fazla sebep mevcuttur. Niçin cömertliğin ve cimrilikten kaçınmanın üzerinde ısrar edilmektedir? Şahsî ahlâk olarak görülür bu fakat başka insanlara methedildiğinde, bunu yapan kişinin aynı zamanda toplumsal refahla da ilgilendiği söylenmelidir. Dahası Kur'an öksüzler ve zenginlerin zulmüne duçar olması muhtemel diğer kişiler için de endişelendiğini gösterir. Elbette bu şahsî dindarlığın ötesine geçildiğinin işaretlerinden biridir. Benzer bir şekilde Müslümanlar sadece kendi arzuladıkları gibi ibadet etmekle yetinmiş olsalardı, onların niçin bu kadar şiddetli eziyetlere maruz kaldıklarını anlama son derece güç olacaktır. Şayet buna Müslümanların çoktanrıcılığa saldırdıkları ve böylece de Mekke'nin iktisadî zenginliğini tehdit ettikleri için zulüm gördükleri şeklinde cevap verilirse, çoktanrıcılığa saldırının kişinin kendi selametinin ötesinde çok bir endişeyi gerektirdiği söylenmek suretiyle buna mukabele edilebilir. Son ola-

rak, Medine'ye geldikten sonra Mekkeli Müslümanlar, neden Allah'a kendi bildikleri gibi ibadet ederek, oldukça sessiz, sakin ve ahlâkî bir hayat sürdürmediler? Niçin özellikle putperest Mekkelilerin kervanlarına saldırıda öncü oldular? Tüm bunlar göstermektedir ki, önceden var olan faaliyetin, şahsî dindarlığın tatminkâr bir şeklini keşfetme ve uygulama girişimi olduğunu söylemek olup bitenlerin tamamını açıklamaya yetmemektedir.

En muhtemel görüş, önceden var olan faaliyetin Mekke'deki toplumsal hoşnutsuzluğa bir çare bulma girişimi olduğudur. Bununla beraber Kur'an'ın ilk ayetlerindeki dinî fikirlerin zamanın toplumsal şartlarına karşılık geldiği açık değildir. Gerçekten de dinî fikirlerle toplumsal şartlar arasındaki münasebet üzerine yapılacak herhangi bir tartışma, çetrefilli meseleleri gündeme getirecektir. Aşağıdaki paragraflarda İslâm'ın kökenleri üzerine halihazır yorumun esasını oluşturan genel konumun kısa bir ifadesi yer almaktadır.

(1) Toplumsal hayatın çerçevesi maddî unsurlar tarafından sağlanır. Bunlara, toplumun yaşadığı ülkenin coğrafyası, toplum tarafından bilinen teknikler ve komşu toplumlarla ilişkiler dâhildir. Daha kapsamlı olan "maddî" kavramı tercih edilebilir görünmekle birlikte; bir anlamda bunların tümü iktisadî unsurlardır. Bunların belirli bir kaçınılmazlığın olduğunu fark etmek daha önemlidir. Size komşu toplum, daha iyi bir hububat türüne ve onu daha iyi yetiştirme usulüne sahipse ve böylece daha fazla bir nüfusu daha iyi bir şekilde besleyebiliyorsa; o zaman bu durumda onların tekniklerini benimsemediğimiz ve onlardan tohum almadığımız sürece (benzer coğrafi şartların olduğunu varsayarak) toplumunuz bu diğer toplum tarafından mağlup edilecektir. Tahılda ve teknikte yapılacak değişiklik bir yanıyla seçim meselesidir fakat diğer taraftan, toplumunuz yok olmayı bekleyemeyeceğine göre, başka bir alternatifi yoktur.

(2) Herhangi bir maddî ortamda bazı toplumsal sistemler diğerlerine göre daha uygundur. Arap bozkırlarında İslâm öncesi dönemde bir erkek, bir kadın ve birkaç çocuktan oluşan basit aile idame ettirilebilir bir birim değildi. Böylesi bir hayatın zorluklarına ve hesapta olmayan kazalarına karşı koyabilmek için aşiret ya da kabile olarak adlandırılan, daha büyük birimlere ihtiyaç duyulurdu. Maddî ortam istikrarlı olduğu sürece Arabistan'ın gerçek kabilevî sistemi ve ona eşlik eden yönetime ilişkin fikirlerle kurallar, yürürlükte kalırdı. Belki başka bazı sistemler veya bu sistemlerin uyarlanmış halleri de işleyebilirdi; fakat aklımıza gelebilecek diğer sistemlerin çoğu o kadar kusursuz işlemeyebilirdi. Bir toplumsal sistemin maddî şartlara uyumu, en uygun toplumsal biçimlerin varlığını devam ettirdiği yeterince uygun olmayanların yok oldukları ya da terk edildikleri bir deneme ve yanılma süreci sayesinde meydana gelir. Herhangi bir biçimin denenmesinden önce birilerinin aklına bunun bir gelişme olabileceği düşüncesi gelmelidir. Bu sebeple maddî ortam, zorunlu olarak toplumsal sistemi belirlemeyebilir. Ancak yukarıda açıklandığı anlamda maddî ortam verili ve kaçınılmaz olduğu için, uygunluk ölçüsü veya hayatta kalabilirlik değeri olmasından ötürü toplumsal sistemlerin belirlenmesinde rol oynamaktadır.

(3) Yeni bir tekniğin keşfedilmesinin ya da komşu toplumlarla ilişkilerdeki bir dönüşümün sonucunda maddî ortamda bir değişiklik olduğunda, var olan toplumsal sistem tamamen uygun olmaktan çıkacaktır. Toplumsal huzursuzluklar belirecek ve insanlar arasında gönül doygunluğu olmayacaktır. Yeni maddî ortama daha uygun bir toplumsal sistemi bulmak maksadıyla bir deneme ve yanılma süreci, başlar. Denenen daima var olan sistemin az ya da çok uyarlanmış halidir.

(4) Toplumsal sistemin maddî ortama tatmin edici bir bi-

çimde uyarlandığı istikrarlı bir toplumda, buna karşılık gelen dinî ve diğer fikirler kümesi bulunmaktadır. Bu fikirlerin kabulü toplumun üyelerinde, topluma ve çevresine yönelik belirli bilinçli tutumları üretir ki, bu bilinçli tutumlar olmadığında toplumun hayatı daha az tatminkâr olabilir. Birçok bakımdan, toplumun üyelerinin yaptıkları şey hakkında bilinçli olması gerekli değildir; ama örneğin, toplumlarının hayatının bir bütün olarak anlamlı ve önemli olduğuna inanmaları çoğu zaman zorunludur.

(5) Fikirler, özellikle dinî olanlar, bir toplumsal sistemin maddî ortamdaki bir değişime uyarlanmasında önemli bir rol oynarlar. Yukarıda da belirtildiği üzere, maddî değişimin doğrudan sonucu toplumsal uyarlanamamadır ve bu toplumun üyelerinde tatminsizliği ve hoşnutsuzluğu da içerir. Bununla beraber bunlar bir şeylerden uzaklaşmayı içeren olumsuz hareketlerdir ve olumlu bir biçimde kavranan hedeflere sahip olmadıkları sürece etkili hareketler haline gelemezler. Bu gayenin toplumun birçok üyesi tarafından bilinçli olarak kabulü ancak, fikri düzeyde ifade edilmeleriyle mümkün olur.

(6) Bir toplumun hayatının üzerine temellendiği bilinçli tutumlar derin, ve bu sebeple kısmen bilinçdışı köklere sahiptir. Bu yüzden, onlar sıkı bir biçimde kavranır ve çoğu zaman onları ortadan kaldırmak imkânsızdır. Aynı şekilde eşit derecede sıkı bir biçimde kavranan yeni tutumların üretilmesi birkaç kuşak sürer. Bundan dolayı insanlar, bir toplumsal sistemde düzenlemeler yaparken temel tutumları kökten söküp atmak yerine dönüştürmeyi denerler. Bunu, kabul edilmiş düşünceler kümesinde belli belirsiz uyarlamalar yaparak ve bu fikirler bağlamında yeni durumu çözümleyerek gerçekleştirirler. Söz konusu çözümlemeyle uyumlu bir hedefin sunulması ile neticelenir bu. Böylelikle yeni bir maddî duruma uyarlanma gündeme geldiğinde, dinî fikirler,

sadece olumlu hedef sunmakla kalmazlar aynı zamanda bu hedefle uğraşırken geleneksel tutumları da işe koşarlar. Bu şekilde, dinî fikirler bir toplumsal hareket için bir odak noktası sağlarlar. Fikirler olmaksızın tam anlamıyla bir hareket mevcut olmaz; bunun yerine açık bir istikametten mahrum toplumsal hoşnutsuzluklar söz konusu olabilir.

Bu İslâm'ın kökenini yorumladığım ve Kitab-ı Mukaddes kaynaklı fikirlerin onun içindeki konumunu açıklamaya çalışırken genel duruşumun kısa bir özetidir. Bilim insanları, Yahudi ve Hıristiyan etkilerinin görece gücünü tartışmıştır fakat bugün açısından bakıldığında, Araplar arasındaki Kitab-ı Mukkades'teki fikirlerle uygunluk gösteren etkinlikleri teşhis etmek açısından bu sorunun cevabını belirlemek pek önemli değildir.

Yeni dinî fikirlerin toplumsal uygunluğu

Hz. Muhammed'in, yeni dini tebliğ etmeye başladığı Mekke'de önemli maddî değişimler gerçekleşiyordu. Yarım yüzyıl ya da daha fazla bir zaman öncesinden başlayan değişiklik o yıllarda ivmesini arttırmıştı. Bu değişiklik, ticaretin Mekke'yi uzak bölgelere kadar erişen karmaşık ticari işlemlerin merkezi haline getirecek ölçüde gelişimiydi.

Kadim zamanlardan bu yana Mekke'de bir kutsal bölge ve tapınak bulunuyordu. Arabistan'ın birçok bölgesinden göçebeler yılın belirli zamanlarında hac maksadıyla buraya gelirlerdi. Hac zamanına yakın aylar haram aylardı ve Mekke'nin çevresi kutsal bölgeydi. Kutsal bölgede ve haram ay ya da aylarda kan davaları askıya alınırdı. Bu göçebelerin saldırıya uğrama tehlikesi olmaksızın hacca iştirak etmelerini, mümkün kılıyordu. Aynı zamanda bu, kişilere, tacirlerle buluşup mallarını yerleşik zirai toprakların ürünleriyle mübadele etme fırsatını sunuyordu. Bu tür bir ortamda, tapınağın muhafızlığını

üstlenmek eski devirlerden itibaren Mekkelilerin, elde ettikleri gibi, daha fazla kâr elde etmenin kaynağı olabilirdi.

Mekke'nin kayalık niteliğinden dolayı orada tarım yapmak mümkün değildi ve Hz. Muhammed'in doğduğu yıllarda Mekkelilerin maişetlerini sadece ticaretten sağlamaları da mümkün değildi. Bu sebeple kısmen göçebe olarak yaşamaya devam etmiş olmalıdırlar. Arap göçebeleri ya da bedeviler neredeyse tamamen deve sürüleri vasıtasıyla geçimlerini sağlayabilmekteydiler. Göçebeler, çok değişken olabilen kış ve bahar yağmurlarından sonra, çölün ya da bozkırın, bir veya iki ay boyunca bol miktarda bitkilerin fışkırdığı bereketli bölgelerine giderlerdi. Kumluk alanlarda kuyu kazılamazdı fakat insanlar sıvı ihtiyaçlarını tamamen deve sütünden elde edebiliyorlardı. Bu geçici bitkiler ortadan kalktıktan sonra göçebeler kuyuların ve her daim yeşil makilerin olduğu bölgelere göç ediyorlardı.

Bu göçebelerin ana gıdası deve sütüdür. Sadece arada bir develeri kesip etini yerlerdi. Susuz bozkırlara kadar ulaşamayanlar koyun ve keçi de beslemekteydiler fakat bunlar, sadece develere bel bağlayanlara göre, askerî bakımdan genellikle daha zayıf durumdaydılar. Dahası göçebeler birbirlerini ve çevrelerindeki yeşil alanları talan eder ve yerleşik toplulukları diğer göçebelerden korumak ve tacirlerin kervanlarına güvenli bir himaye sağlayarak haraç alırlardı. Bu ücretler ve deve ürünlerinin satışından elde edilen kazançlarla zirai bölgelerden bir miktar hububat ve diğer birtakım mallar satın alabilmekteydiler.

Hz. Muhammed'in büyük-büyük-büyük-büyükbabasının (Mekke'nin öndegelen kabilelerinin tümünün atası) tapınağın çevresinde ilk yerleşimi kuran kişi olması muhtemeldir. Tapınak üzerindeki denetimleri ve hac sırasındaki ticaretten aldıkları pay sayesinde onun ardılları zenginleşti ve yerleşim bir şehre doğru büyüdü. Tamamen açık olmayan se-

beplerden dolayı ticari girişimleri 6. yüzyılın ikinci yarısında muazzam bir biçimde genişledi; öyle ki 600 yılı dolaylarında Mekkeliler Batı Arabistan'da cereyan eden ticaretin büyük bir kısmını ellerine geçirdiler, Güney Arabistan'dan gelen buhur gibi mahalli ürünlerin yanı sıra Hindistan ve Habeşistan mallarını da Akdeniz bölgesine taşıdılar. Güneyde Yemen'e, kuzeyde Şam ve Gazze'ye düzenli bir şekilde kervanlar yolluyorlardı. Ayrıca çeşitli bölgelerde madencilik gibi iş alanlarında da yer alıyorlardı. Mekke'nin pek çok sakini, o dönemde, geçimlerini sadece ya da büyük ölçüde ticaretten elde ediyor olmalıydı.

O halde, burada çobanlığa dayalı göçebe ekonomisinden, ticari bir ekonomiye doğru önemli bir maddî değişiklik söz konusudur. Mekkeliler kan davası ve kabile dayanışması gibi göçebelerin çöldeki hayatıyla uyumlu, tutumları ve toplumsal kurumları ellerinde bulundurmaya devam ettiler. Bir süre için tam manasıyla göçebe olmasalar bile, göçebe hayat görüşünü devam ettirecek şekilde çöle yakınlıklarını koruduler. İslâm'ı, ortaya çıkaran asıl şartlar, Mekkelilerin göçebe dünya görüşü ve tutumlarıyla kendilerini içinde buldukları yeni maddî (ya da iktisadî) ortam arasındaki zıtlık ve çatışmadır.

Toplumsal kurumlar düzeyinde bu, kabile ya da aşiretin ve ona refakat eden tesanüdün çöküşünde görülebilir. Çölün sert şartlarında insanlar hayatta kalabilmek için bir araya gelmek zorundaydılar. Kişinin akrabalarıyla dayanışması ya da onlara sadakati ziyadesiyle önemliydi. Dolayısıyla akrabalarının tehlikede olduğunu gördüklerinde, haklı mı haksız mı olduklarına bakmaksızın onlara yardıma koşarlardı.

Mekke'deki bu kabilevî dayanışmanın yerini bireycilik aldı. Göçebeler arasında da bireycilik başlamış olabilir fakat Mekke'de bireycilik, esas olarak ticaretin büyümesin-

den kaynaklıydı. Büyük tacirler ticari çıkarlarını her şeyin önüne geçiriyorlar ve kendi kabilelerinden kimseler aleyhine olarak iş ortaklarıyla, bir araya gelebiliyorlardı. Hz. Muhammed Mekke'deki son bir ya da iki yılında bunun sıkıntısını çekmişti; çünkü amcası Ebu Leheb'in, büyük tacirler arasında dostları vardı ve bunlar onu yeğeni aleyhine kışkırtıyorlardı. Bir anlamda müşterek iş çıkarlarıyla oluşan yeni bir birlik türü oluşuyordu ama bu yeni birim eski toplumsal tutumların pek azını içeriyordu ve Mekke toplumunun sorunlarını çözmeye muktedir değildi.

Kabilenin ya da aşiretin çöküşü, dul ve yetimler gibi topluluğun daha zayıf üyelerinin ezilmesini beraberinde getirdi. Başarılı tacir sadece kendi gücünü ve etkisini arttırmayı düşündü. Servetleri başlangıçta bir kabile reisi olmalarından dolayı elde edilmiş olabilir ama artık kabilenin daha yoksul üyelerine göz kulak olmak şeklindeki geleneksel reislik görevini yerine getirmeye istekli değllerdi. Bu Kur'an'ın şiddetle tenkit ettiği konulardan biridir. Bunun çölün geleneksel toplumsal sistemi tarafından öngörülmeyen yeni bir durum olması bakımından tacirler bu konuda küçük de olsa bir mazeretin sahibidirler. Çölde şefler, böyle bir işlevi yerine getirebilmek için, akınlarda elde edilen ganimetin dörtte birini alırlardı. Ama tacirler ise servetlerini büyük ölçüde kendi zekâlarıyla elde etmişlerdi, akınlardan değil. Geleneksel ahlâk kurallarına göre yoksullara yardım etmekle mükellef oldukları söylenemezdi.

Kabilenin ya da akrabalık-grubunun bu çöküşü göçebe ahlâk kurallarının etkili kılmaya yardım eden kamuoyunun da çöküşüne de sebep oldu. Kamuoyu şairlerin himayesinde ve rehberliğindeydi. Bize garip görünse de şairler, yakın dönemlerde basının yerine getirdiğinden çok da farklı olmayan bir işlevi yerine getiriyordu. Onlar kabilelerinin onurundan ve düşmanlarımn haysiyetsizliğinden söz ediyorlar-

dı ve meşhur şairlerin yergilerinden çok korkuluyordu. Ancak bu kişiler, kabile reisleri gibi, birtakım hamilere bağımlıydılar ve artık o günlerde hamilerin büyük tacirler olması fazlasıyla muhtemeldi. Bu sebeple geleneksel ahlâk kurallarının nasıl uygulanması gerektiği açık olsa da, hamilerini ya da potansiyel hamilerini eleştirmesi ihtimal dahilinde değildi. Diğer bir deyişle, servet sahipliği kamuoyu üzerinde bile bir denetim sağlıyordu.

Ahlâkın çöküşü ve kamuoyunun başarısızlığı, Mekkelilerin dinî hayatlarındaki ricatle bağlantılıydı. Hz. Muhammed'den yarım yüzyıl önce bu ikisi birbirine karışmış durumdaydı. Arabistan'da, çeşitli tapınaklarla bağlantılı birçok eski ibadet şekli bulunuyordu. Eski uygulamaların birçoğu, özellikle yer ve zamanla ilgili yasaklamalar, kan davalarını askıya almak suretiyle ticareti kolaylaştırdığında devam ettiriliyordu. Bununla beraber genellikle, bu ibadet şekillerinin Arapların hayatında ikincil bir yeri varmış gibi görünmektedir. Babasının intikamını almak için uygun bir gün tespit etmek için bir putun yanına gidip oklarla kura çeken bir kabile reisinin hikâyesinde anlatıldığına göre, kabile reisi birkaç cesaret kırıcı cevaptan sonra okları kavradığı gibi kırıp ve parçalarını puta doğru fırlatırken şöyle der: "Öldürülen senin baban olsaydı, cevabın hayır olmazdı." Bu reis Hıristiyan olsa da, hikâye tipik bir putperest tutum olarak ele alınabilir. Biraz amel, çok az inanç.

Arapların hayatlarını ona göre sürdürdükleri din hakikaten, kabile hümanizmi olarak adlandırılabilir. Buna göre hayatın anlamını veren insanî faziletlerdir, yani yiğitliğin ya da gücün Arap idealini oluşturan tüm niteliklerin dışavurumunu içerir. Bu faziletlerin taşıyıcısı bireyden ziyade kabiledir. Bunlar bireyin hayatında görülürse bunun sebebi onun, bu niteliklerle karakterize olan, bir kabileye mensup olmasıdır. Bireyin zihninde yer eden en önemli düşünce kabilenin

onurudur. O kişi için hayat, ancak kabilesinin onuru ile anlamlı olur ve onura gölge düşürecek her şeyden ne pahasına olursa olsun kaçınılır.

Bu kabile hümanizmi dini kelimenin dar anlamıyla herhangi bir ibadet şekline sahip değildir; fakat şiir okuma uygulamasının dinî bir ibadete benzer bir işlevi vardı. Şairlerin önde gelen görevlerinden biri, kabilesine mensup kişilerin (kendisi de dahil olmak üzere) kabilesinin faziletlerini ortaya koyan anlı şanlı eylemlerini anlatmaktı. Yeri geldiğinde diğer kabilelere dönerek onları eleştirir ve onlara isnat edilen haysiyet kaybını gösterirdi. Bunlar sırasıyla "övünme" ve "hiciv" olarak bilinirdi ve her ikisi de kabile mensuplarının, hayatlarının taşıdığı anlama ilişkin inançlarının güçlenmesine katkıda bulunurdu. Öncelikli olarak bu kabile hümanizmi insanların hayatlarını düzenleyen dini oluşturuyordu.

Gelgelelim Hz. Muhammed'in gençliğinin Mekke'sinde insanlar haysiyet hakkında düşünmeyi azaltmıştı. Haysiyet geleneksel çöl ahlâkıyla sınırlıydı ve Mekke'de bu çöl ahlâkı büyük ölçüde gereksiz hale gelmişti. Bunun yerine onlar, servet ve güçlerini arttırmayı düşünüyordu.. Servet kişiye güç veriyordu. Hz. Muhammed dinini tebliğ etmeye başladığında Mekke'deki dinî ortamın görünüşü böyleydi.

Yukarıda üzerinde durduğumuz Kur'an'm ilk vahyedilen ayetlerine dönecek olursak, orada önem verilen konuların dönemin şartlarıyla ilişkili olduğunu görürüz. Bu konulara şartların ışığında baktığımızda, Kur'an'ın Mekke'nin sorunlarının dinî veçhesine esas vurguyu yaptığı görülür. Ayetler insanları, yaratıcıları olan Allah'ın gücünü ve iyiliklerini kabul edip ona ibadet etmeye çağırır. Böylelikle onlar, servet sahiplerinin mutlak kudret ve otoritesini reddetmiş olacaklardır. Kur'an, bu şekilde devrin toplumsal hastalığının altında yatan çıkarcı hümanizmin kökleri olarak gördüğü

"küstahlığa" ve "servetten duyulan gururlanmaya" karşı daha tatminkâr ıslah edici bir alternatif sunmaktadır.

Bunu ifade etmenin bir başka yolu, Kur'an'ın bir insanın hayatını, müstakim olduğu takdirde, anlamlı gördüğünü söylemek olabilir. Hayatın yüksek gayesi şerefli bir şekilde yaşamak ya da servetini ve gücünü arttırmak için değil, cennetin zevklerini elde etmek için dürüstçe bir hayat sürdürmektir. Kur'an'ın "cimri" olarak karakterize ettiği, zenginliğin peşinden pervasızca koşan kişi, cenneti yitirecektir. Cimriliği büyük bir günah kılarak Kur'an, Allah'a ibadet etmekle, servet ve güce tapmanın telifinin uyumsuz olduğunu gösterir.

Bu temel dinî fikir bazı amelî sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. İnsanlar sahip oldukları servetleri konusunda, özellikle yetimlere ve yoksullara cömert olmalıdır. Ailelerinin ve kabilelerinin zayıf üyelerini ezmemelidir. Bu tür emirlerle Kur'an, insanlara, göçebe hayatının, akrabalık-gruplarının çöküşü ve bireyciliğin gelişmesi gibi, toplumsal değişimler sonucu ihmal edilen bazı erdemlerini yeniden hatırlatmaktadır. Dahası bu erdem çağrısı Allah'ın insanları amellerine göre ödüllendireceği ya da cezalandıracağı ahiret günü doktriniyle güçlü bir yaptırıma bağlanmıştır. Bunun bireyin başına gelen bir şey olduğu, kişinin akrabalarının ona yardım edemeyecekleri açıkça ortaya konmuştur. Bu yüzden, cezalandırılma korkusu ve ödüllendirilme umudu, bireyci bir toplumda etkin bir müeyyide oluşturmaktadır. Böylelikle, çöl toplumunun bazı erdemleri, yeni şehirli toplumda yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır.

Cömertliğe ve zayıfları göz önünde bulundurmaya yapılan vurgu ve her toplumsal hayatın temeli olan yaşama, mülkiyete, evliliğe hürmet konusunda herhangi bir değininin yokluğu Mekke'nin tasvir edilen durumuyla uygunluk arz etmektedir. Karşılaşılan sıkıntılar pervasızca ve vicdansızca

servetin peşinden koşmaktan kaynaklanmaktadır ve Kur'an bunu sınırlamak istemektedir. Bu Kur'an'ın, fuzuli görevler olarak görünenler üzerinde yoğunlaşmasını açıklamaktadır. Daha temel sorunlar –cinayetin, hırsızlığın ve zinanın ve özellikle bunların ilkinin önlenmesi– geleneksel âdetlerle ve özellikle kan davasıyla, uygun bir biçimde baş ediliyordu. Bir öldürme ya da yaralanma vakasının intikamını almak, her ne kadar öldürülen yetişkin bir erkeğin hayatına karşılık yüz deve alma uygulamasının giderek yaygınlaşmasıyla göze göz dişe diş kuralı çoğu zaman değişikliğe uğratılsa da, kan bağıyla bağlı insanlarca hâlâ bağlayıcı bir yükümlülük olarak görülüyordu.

Kur'an'ın ilk ayetlerinde, yeni bir toplumsal birim kavramsallaştırması konusunda açık bir görüşün yer aldığından söz edilemez. İnsanlar bir birim içindeki bireyler olarak görülmektedirler; ve bu birimin bir kabile ya da bir kabile benzeri bir topluluk olduğu varsayılırdı. Peygamberler, bir kabileye ya da benzer bir birime, gönderilmişti. Lakin toplumsal birimle din arasında bağlantı kuran oldukça basit bu fikir bile gelecekteki gelişmelerin tohumlarını içinde taşıyordu. Daha sonraları, Mekkelilerin pek çoğu Hz. Muhammed'i reddedince, kabilenin onun çağrısını kabul eden mensuplarıyla reddeden mensupları arasında bir ayrım yapılması gerekti. Bu şekilde peygamberi kabul edenler topluluğu fikri şekillendi ve bu topluluğun temeli akrabalığa değil dine dayanmaktaydı. Ancak Kur'an ilk inzal olunduğunda bu henüz gelecekte ortaya çıkacak bir gelişme durumundaydı.

Kur'an'ın sosyal bağlamıyla ilişkisi üzerine bu çalışmadan sonra kültürel etkinin üç yasasına bir kez daha bakılabilir. İlki, önceden var olan etkinliğin gerekliliğini savunur ve bu etkinlik, bir bütün olarak Mekke'nin toplumsal gönenci için çalışmak olarak tarif edilebilir. Hz. Muhammed vahiy almaya başlamadan önce bunu kendisine dert ediniyordu ve bu

dert tüm hayatı boyunca devam etti. Aynı konuya ilgi, vefatının ardından onun topluluğuna mensup birçok kişide de bulunur ve şüphesiz bu Kitab-ı Mukaddes'te yer alan fikirleri besledi ve onların İslâmî kültürün hayatiyetindeki genişlemeye katkıda bulunmasını mümkün kılan, bu ilgi ve bundan kaynaklanan fikrî ve amelî faaliyetlerdi. Bu kültürel etkinin ikinci yasasıyla uyumludur.

Kültürel etkinin üçüncü yasası –yaşayan bir kültürün, "temel değerleriyle, duygusal tutumlarıyla ya da estetik ölçütleriyle" çatışma içinde olan unsurlardan kaçınması– Kur'an'da bulunan Kitab-ı Mukaddes'e ait kavram ve fikirlerin sınırlı alanında sergilenmiştir. *Eski Ahit*'teki peygamberlerin[10] öğretilerinden hiç bahsedilmemektedir ve *Yeni Ahit*'in öğretisi hakkında hemen hiçbir şey yoktur. Kitab-ı Mukaddes'e ait bu tür unsurlar yüzyıllardır yerleşik halde bulunan bir toplumla ilişkilidir. Mekke ve Medine toplumları göçebelikten yerleşik hayata yakın bir zamanda geçmişlerdir. Bundan dolayı, en çok değer verdikleri kısımların Kitab-ı Mukaddes'in İsrailoğulları'nın benzer bir değişiklikten hemen sonraki tecrübelerini yansıtan kısımları olması şaşırtıcı değildir.

Bu sebeple İslâm Kitab-ı Mukaddes veya Yahudi-Hıristiyan geleneğin, ya da, herhangi bir aşağı görme imasından kaçınmak istenirse, İbrahimî gelenek içinde yer alır. Ancak İslâm daha eski dinlerin soluk bir yansıması olmayıp, Kitab-ı Mukaddes'e ait unsurların insan ruhunun mahalli şartlardan beliren bağımsız bir hareket içinde eriyerek kaynaşmasından doğar. Tüm bu veçheler İslâm'ın doğumu açıklanırken mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

---

10 Jean Bottero, *İnancın En Güzel Tarihi*, çev. İsmet Birkan, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 49 – yay.haz.n.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Muhalefet ve İnkâr

Erkam'ın evinde

Daha sonraki çağlarda Müslümanlar, şayet ataları "Hz. Muhammed Erkam'm evindeyken" Müslüman olmuşsa bununla övüneceklerdir. Bu, kendilerinin Hz. Muhammed'in peygamberliğinin başlangıcına yakın bir devreye bağlayış yollarıydı. Bundan daha önceki bir devre de bulunmaktadır, fakat sadece çok az sayıda seçkin kişi "Hz. Muhammed'in Erkam'ın evine girmesinden önce" Müslüman olan kimselerin torunları olduğunu iddia edebilirdi. Her ne kadar, en eski tarihli olanlar dışındaki kaynaklar, bu devrenin önemini kabul etmek konusunda hemfikir olmakla birlikte, bu devreyle ilgili olarak bunun dışında neredeyse diğer her şey karanlık ve muğlaktır. Belki Hz. Muhammed bu eve insanlara açıktan açığa İslâm'ı tebliğ etmeye başlamasından önce ya da açık davet yüzünden muhalefetle karşılaşmasından sonra dağıtmış olabilir. O eve gidişinin sebebi bunu yaptığı tarihe bağlıdır. Kaynaklar birtakım sebepler belirtir fakat bunlar herhalde yazarların, az ya da çok zekice yaptıkları yakıştırmalar-

dan daha fazlası değildir. Sadece bu konuda değil bu bölümde ele alınacak olan tüm konularda bu karanlık ve muğlak durum söz konusudur. Bütün varsayımları burada belirtmek yorucu olabilir. Bu sebeple sadece en belli başlıları hariç tüm diğerlerini göz ardı edecek ve anlattıklarımızı tutarlı bir hale getirmek için bunlara, ihtiyatlılığa uymakla beraber, daha kesin bir şekil verilecektir. Okuyuculara bu uyarıyı yaptıktan sonra şimdi anlatımıza devam etmek için ilerleyelim.

Erkam yirmi beş yaşlarında bir delikanlıydı. Mekke'nin en zengin ve en güçlü kişilerinden bazılarının kabilesi olan, Mahzum kabilesindendi. Mekke'nin merkezine yakın, geniş bir eve sahip olduğuna bakılırsa kendisi de zengin olmalıydı. Hakkında çok az şey bilinen belki de o sırada ölmüştü Erkam'ın yaşıtı olan diğer birçok Mekkeli delikanlıya göre çok daha büyük bir serbestlikle davranabildiğinde şüphe yoktur.

Belki 614'te, Hz. Muhammed, Erkam'ın evini İslâm'ın tebliğ edilmesi için merkez yapmıştı. Anlatıldığına göre o zamanlar Hz. Muhammed'in kendisine tabi olanlar otuz dokuz kişiydi. Kendisi bu evde oturmamakla birlikte günün büyük bir kısmını orada geçiriyordu. Ona tabi olanlar o evde onunla görüşüyor, kendilerine orada Kur'an'ı belletiyor ve yönlendiriyordu. Müslümanlar birlikte, Allah'ın kudret ve haşmetinin takdiri anlamında alınlarını yere koydukları secde halinde zirvesine ulaşan hususi ibadetlerini gerçekleştiriyordu. Soru sorup bilgi edinmek isteyenlerin de bu evde, Hz. Muhammed ile görüşüp karşılaştıkları güçlükler ve Mekkelilerin tüm meseleleri üzerinde onunla konuşmuş olmaları da muhtemeldi.

Ancak Hz. Muhammed'in bu eve gitmeye başladığı sırada amansız bir muhalefetin mevcut olup olmadığı belli değildir. Muhalefet belki de kulaktan kulağa yayılan sözlü yermeden daha fazlasına erişmiyordu. Diğer bir deyişle muha-

lefet varsa, bu henüz tam bir muhalefet değildi, hâlâ bir uzlaşma umulabilirdi.

Hz. Muhammed'in faaliyetlerinin merkezi Erkam'ın evi olduğu sürede, Mekkeli tacirlerin en güçlülerinden bazıları önderliğinde onun başlattığı harekete karşı sert bir muhalefet gelişti. Bunların en keskin olanlarından biri aynı yaşta olan Mahzum kabilesinden Ebu Cehil'di. Bir gün Hz. Muhammed'e rastlayınca Ebu Cehil onunla saldırgan bir biçimde alay etmiş ve ona çok dokunacak hareketlerde bulunmuştu fakat Hz. Muhammed ona herhangi bir karşılık vermedi. Olaya şahit olan azatlı bir cariye bunu Hz. Muhammed'in amcası Hamza'ya avdan dönüşü esnasında haber verdi. Hamza da vakit kaybetmeksizin hemen gidip Kâbe'de Ebu Cehil'i buldu ve elindeki yayla ona vurdu. Hamza o zamana kadar puta tapmaktaydı, fakat o zaman açıkça İslâm'ı kabul etti. "Ben de onun dinindenim, şimdi de yeğenime hakaret edecek misin ?" diye sordu. Ebu Cehil'in akrabalarından birkaçı onun yardımına koştular fakat Hamza'nın fiziki gücünün büyüklüğünü bildiğinden olsa gerek, Ebu Cehil, Hz. Muhammed'e hakarette çok ileri gittiğini kabul etti ve olay kapandı. Bununla beraber Hamza Müslümanların gücüne dikkate değer bir katkıydı.

Ebu Cehil gibi bir adamın Hz. Muhammed'e bu kadar kızmasının sebebi neydi? Bazıları Mekkeli tacirlerin, yeni din yüzünden Mekke'nin kutsallığını kısmen de olsa kaybedeceğinden, bu sebeple ticaretlerinin azalmasından yahut yok olacağından korkmuş olduklarını söyler. Bununla beraber bu görüşü reddetmek için yeteri kadar delil vardır. Kur'an, Allah'tan bahsederken, "bu evin (Kâbe'nin) Rabbi" demek suretiyle Mekke'deki tapınağı, Allah'a doğru bir şekilde ibadetin yapılabileceği bir ibadet mahalli olarak kabul eder. Bazı rivayetler, daha ilk zamanlardan beri Müslümanlar'ın ara sıra ibadetlerini Kâbe'de yapmış oldukları izlenimi oluştur-

maktadır. Mekke'nin ve onun kutsal yerinin kutsallığını değiştirmek için yapılmış hiçbir girişim yoktu. Daha sonraları Kur'an'ın putlara yönelik en yeni hücumunun hedefi, diğer tapınaklara olan rağbeti önlemeye yönelik gibi görünmekle beraber, Kâbe'ye karşı böyle bir tutum söz konusu değildir. Kâbe söz konusu olduğunda bu hücumlar sadece belirli putların ortadan kaldırılmasını zorunlu kılmaktaydı. Bütün bunlar, Hz. Muhammed'in dininin Mekke'nin ticaretini ciddi şekilde azaltacağına inanmak için bir sebep değildi.

Kur'an'ın ticareti tehdit eder gibi göründüğü tek tarafı, biraz sonra izah edilecek olan Mekke dışındaki tapınaklara karşı olan hücumuydu. Bu şekilde hücuma maruz kalan tapınaklardan biri, bazı zengin Mekkelilerden mülklerinin bulunduğu, yüksek dağlık bölgedeki daha küçük bir ticari merkez olan Taif'te bulunuyordu. Oradaki tapınağın kapatılması oranın ticaretiyle ilgili olanların hiç işine gelmiyordu, buna göre de, çok daha önce yazılmış ve metni bize kadar gelmiş olan bir mektupta, neden Hz. Muhammed'e karşı aktif ilk muhalefetin Taif'te mülkiyeti olan birkaç Mekkeliden doğmuş olduğunun yazıldığını anlayabiliriz.

Bununla beraber, bu sebep muhtemelen ancak birkaç Mekkeli için geçerlidir. Ebu Cehil'in Taif'le herhangi bir alışverişi olduğu hakkında hiçbir kayıt yoktur. Şu halde bu düşmanlığın daha genel bir sebebi olmalıdır. Bu konu üzerinde yapılan muhakeme iki noktayı öne çıkarmaktadır. Birincisi Mekke'nin nüfuzlu tacirleri, servete yönelik yanlış tutumları eleştirmek suretiyle Kur'an'ın kendilerinin bütün yaşam tarzlarına hücum etmekte olduğunu görmeleriydi. Kendilerine "cimri" denmesine ve sandıkları gibi bütün yaratılmışların efendileri olmadıklarının kendilerine söylenmiş olmasına gücenmiş olacaklardı. Ayrıca böyle bir öğretinin, Hz. Muhammed'e, siyasî bir niyete sahipse, yaygın bir destek kazandırabileceğini de fark etmişlerdir. Hatta Mah-

zum'a ve müttefiki kabilelere karşı Erdemliler Birliği'ni de [Hılfıl Füdul] yeniden canlandırabilirdi.

İkincisi de Hz. Muhammed'in Allah'tan vahiy aldığı iddiasının bizatihi kendisinde zengin tacirlerin siyasî iktidar ve itibarları için bir tehdit oluşu vardı. Bir kabile ya da aşireti idare etmek için en layık olanın, dirayet, basiret ve yargı gücünde mümtaz bir kişi olduğu hissi Arapların ruhuna işlemişti. Hz. Muhammed'in iddialarını kabul etselerdi uzun vadede Mekke'nin işlerini yürütmek için en uygun kişinin o olduğunu kabul etmek zorunda olmayacaklar mıydı? Tehdit ânın değil, geleceğin tehdidiydi. On yahut yirmi yıl sonra Hz. Muhammed, karşı konulamaz bir gücün sahibi olabilirdi. 613 dolaylarında, Mekke'nin işlerine hâlâ hâkim olan eski kuşaktan adamlar, Hz. Muhammed'e karşı, çağdaşı Ebu Cehil kadar şiddetli bir muhalefet sergilememişlerdi. Ebu Cehil, gelecekte kendi iktidarını neyin tehdit ettiğinin daha çok farkında olabilirdi.

Ebu Cehil'in, Hz. Muhammed'in bir muhalifi olmasında puta taparlık dininin kalıntılarının ne derece rol oynadığını söylemek zordur. İlk bakışta, putperestliğin bu vakada zayıf bir motif olduğu söylenebilir. Yalnız insanı tereddüde düşüren yegâne şey, sonraki Mekkî ayetlerde Kur'an'ın hiddetli bir şekilde putperestliğe hücum edişidir. Şayet eski dine yönelik inanç gündelik hayatta bu kadar sathi bir şey idiyse, Kur'an buna hücum için neden bu kadar çok zaman harcar? Muhtemelen öncelikle Hz. Muhammed'in henüz Erkam'ın evinde olduğu sırada meydana gelen bir olay anlatılırsa bu soruya cevap vermek daha kolay olacaktır.

"Şeytan Ayetleri" olayı

Bu olaya ilişkin rivayetler ayrıntılarında biraz farklılık gösterir. Bu sebeple en güvenilir olanlarından başlamak ve şüp-

heli olanlarını sonraya bırakmak, tek bir rivayeti ele alarak onun parçalarını eleştirmekten daha iyi olacaktır.

Bir ara Hz. Muhammed, putlara açıkça şefaat hakkı tanır gibi görünen bazı cümleleri Kur'an'ın ayetleri olarak söylemiş olmalıdır. Bunlar bir rivayete göre şöyledir:

> Lat ve Uzza'ya mı tapıyorsunuz?
> Ve diğer üçüncüsü olan Menat'a mı? Onlar göğe
> yükseltilen kuğulardır;
> Şefaatleri umulur;
> Hoşnutlukları görmezden gelinmez.[1]

Ardından bir süre sonra Hz. Muhammed, buradaki son üç cümleyi iptal eden ve onların yerine diğerlerini yerleştiren bir başka vahiy aldı:

> Lat ve Uzza'ya mı tapıyorsunuz?
> Ve diğer üçüncüsü olan Menat'a mı?
> Erkekler sizin de kadınlar onun mu?
> Hakikaten çok insafsızca bir taksim!
> Bu putlar sizin ve atalarınızın taktıkları birtakım adlardan başka bir şey değildir! Onlar Hak Tealâ tarafından gönderilen hiçbir burhana dayanmaz. Onlar[2] ancak zanlara, nefislerin uyduğu süflî arzulara tâbi olurlar. Halbuki onlara Tanrıları tarafından, doğru yolu gösteren rehber gelmiştir. (Necm Sûresi, 19-23)

Hem birinci hem de ikinci şekil de açıktan açığa bildirilmişti ve bu değişiklik de, ilk şekli Hz. Muhammed'in haberi olmaksızın, şeytanın araya sıkıştırdığı yolunda açıklanmıştır.

---

1 "Göğe yükseltilen kuğular" şeklinde tercüme edilen kelimenin anlamı meçhuldür. Muhtemelen bu, onların meleksi varlıklar olduğu anlamına gelmektedir.

2 Putlara tapanlar [Watt'ın açıklaması].

Bu tuhaf ve şaşırtıcı bir rivayettir. Tavizsiz bir şekilde tektanrıcı olan bir dinin peygamberi çoktanrıcılığı teşvik ediyor gibi görünmektedir. Gerçekten de rivayet çok tuhaftır ki ana hatlarıyla doğru olsa gerektir. Birinin böyle bir rivayet uydurması ve büyük bir Müslümanlar kütlesinin de bunu kabul etmesi imkânsızdır.. Bundan başka, Kur'an'da da böyle bir şeyi anlatan bir ayet vardır.

> Senden önce hiçbir resul veya peygamber göndermedik ki bir şey temenni ettikçe [diledikçe] şeytan onun temennisine dair vesveselerde bulunmasın. Fakat Hak Tealâ şeytanın bütün vesveselerini izale eder, kendi ayetlerini sapasağlam yapar. Hak Tealâ her şeyi hakkıyla bilir, her şeyi hikmetle çevirir. (Hac Sûresi, 52)

Bu ayet çeşitli şekillerde tefsir edilmiştir ama yukarıdaki meali geleneksel tefsirlerden birisiyle uyumludur. Hz. Muhammed, söylendiğine göre, zengin tacirlerin İslâm'ı kabul etmelerini kolaylaştırmanın bir yolunu bulmayı çok istemektedir ve Şeytan bu ayetleri araya sokunca onun gayesini fark edemedi. Bu rivayeti ister kabul edelim ister etmeyelim, bunda gerçeğin bir payı var gibi gözükmektedir. Kesin olan şey, Hz. Muhammed'in "Şeytan Ayetleri"ni Kur'an'ın bir parçası olarak okumuş olması, sonradan da bunları düzelten başka ayetleri zikretmiş olmasıdır.

Olayın en ilgi çekecek tarafı bunun, Hz. Muhammed'in o zamanki bakış açısına tuttuğu ışıktır. Her ne kadar bu ayetlerin ona kendi dışından geldiğine samimi bir şekilde inansa da, yine de ilk bakışta tebliğ ettiği dine aykırı olarak saydığı bir şey bulamamaktadır. Bu onun o zamanlar çoktanrıcı olduğu anlamına mı gelmektedir? Bu soruya hayır, diye cevap vermek için birçok sebep vardır.

Önce şunu söylemek gerekir ki; bu üç tanrıça Mekke'den bir iki günlük mesafedeki üç tapınakla bağlantılıydı. Lat

komşu şehir Taif'in tanrıçasıdır, Uzza o şehirle Mekke arasında bir tapınağa sahipti ve Menat'ın da Mekke ve Medine arasında bir tapınağı bulunuyordu.

O halde "Şeytan Ayetleri"nin Hz. Muhammed'i dinleyenler üzerinde bıraktığı birincil etki, bu üç tapınakla bağlantılı ibadetlerin meşrulaşmış olması muhtemel görünmektedir. Benzer bir şekilde bu ayetlerin kaldırılmasının birincil etkisi de böylesi ibadetlerin kaldırılışı olmuştu. Buna uygun olarak İslâm bölgede hâkim olunca üç tapınak yerle bir edildi.

Hz. Muhammed bunu tektanrıcılık bakımından nasıl açıklayabilirdi? Şunu hatırdan çıkarmamamız gerekir. Hz. Muhammed'in çağında en üstün düşüncelilerin fikirleri bile müphem bir tektanrıcılık olarak gösterilmektedir. "Tanrıça" sözcüğü Yunan mitolojisinde karşılaşılan türden tanrıları akla getirmemelidir. Sami dinlerinde tanrılar hakkında bu tür hikâyeler üretilmez. Bu dinlerde tanrı tasarımları daha az kişisel bir özelliğe sahiptir. Bir tanrı, belirli bir yere ya da bir nesneye bağlı bir kudretti. Söz konusu isimler sırasıyla Tanrıça, Kadir-i Mutlak ve Takdir Edici (insanlara ayrı ayrı kaderler yazan) anlamlarına gelmektedir. O çağda aydın Araplar, belki de daha sonraları Müslümanların Allah'ın doksan dokuz isminden söz etmesi gibi, bunları tek bir tanrının çeşitli tezahürleri olarak kabul etmekteydiler. "Allah'ın kızları" deyiminin de bununla bağdaşmayan tarafı yoktur, çünkü Araplar evlatlık ve babalık deyimlerini soyut düşünceleri ifade etmek maksadıyla kullanırlardı. Bu şekilde Hz. Muhammed ve ona tabi olanlar "Şeytan Ayetleri"nin, bahsi geçen üç tapmakta ibadete izin verildiğini düşünmüş, fakat bunun tektanrıcılıklarından bir ödün vermek anlamına geldiği gibi hissetmemiş olabilirler.

Müslümanların bu karşıtlığı hemen fark edememelerinin daha basit bir açıklaması da vardır. Hıristiyanlar ve Yahudiler tali ve tabi durumda bulunan doğaüstü varlıklara yani

meleklere inanıyorlardı ve meleklere, cinlere ve diğer doğaüstü varlıklara inanç geleneksel Arap bakış açısının hâlâ yaşamakta olan bir parçasıydı.

Hz. Muhammed ve ona tabi olanlar "tanrıçalara" bu türden varlıklar nazarıyla bakmış olabilirler. Gerçekten de Kur'an'da en az bir kez sorunu bu şekilde görmek zorunda olduklarını gösteren ayetler bulunur ki bu onların ibadetlerine hücum başladıktan sonra gelmişti.

"Şeytan Ayetleri"nin gelişi ile kaldırılışı olaylarını iyice anlayabilmek için, bunların öncesine ve sonrasına geniş bir bakışa lüzum vardır. Belli bir süre için, hatta Hz. Muhammed'in yolunu açıkça kabul eden tabilerinin kalabalık olmadığı bir zamanda bile, onun davasına yönelik genel bir onaylama söz konusuydu. Sıradan insanlar bu davaya sempatik yaklaşıyordu. Sadece zengin tacirler çekimser davranıyorlardı. Yine de tamamen düşmanca değillerdi. Hz. Muhammed'in, doğaüstü bir bilgelik kaynağıyla bağlantısı yüzünden, onun Mekke'de görüşleri en muteber kişi haline gelmesini tehlikeli görüyorlardı. Bundan başka, Hz. Muhammed'in etkinliklerinin köklerinden birinin, Mekke'de kendi konumlarından doğan hoşnutsuzluk olduğunu da düşünüyorlardı. Özellikle onun büyük kâr getiren işleri tekelleştiren zengin tacirlerin içli dışlı çevresinin dışarısında kalmış olduğunu da görüyorlardı. Bu sebeple, onu dar çevrelerine kabul ederek, kârlarından ve güçlerinden ona pay vermek suretiyle ve onun ailesi ile kız alıp vererek Hz. Muhammed'in bu tehlikeli etkinliklerini, azaltabilecekleri akıllarına geldi. Ama bununla beraber onlar müzmin pazarlıkçılardı ve Hz. Muhammed'e verecekleri tavize karşılık onun şu veya bu şekilde daha eski ibadetlerle bir biçimde uzlaşmasını istiyorlardı.

Hz. Muhammed'le Mekke'nin zengin tacirleri arasındaki fikrî mücadele, nasıl oldu da putlar meselesine odaklandı?

Dinî polemikler tarihi, tartışmanın odaklandığı meselelerin, daima en temel olanlar olmadığını fakat her iki taraf için de, "üzerinde çarpışmaya değer bir alan" olabilecek ölçüde açık meseleler olduğunu gösterir. Zengin tacirler (her ne kadar onların ticari etkinlikleri, bir bütün olarak Mekke'nin yaşam standartlarını şüphesiz yükseltmişse de), Kur'an'da ilk olarak, "zenginlikten duydukları gurur" ve ayrıcalıklı konumlarının bencilce kullanımı nedeniyle hücuma uğramıştı. Bununla beraber onlar kendilerini sıradan insanların gözünde açık bir biçimde mazur gösterecek şekilde savunamazlardı. Ancak onlardan birkaçı Mekke dışında yer alan tapınaklardaki ticaretlerini kaybetme tehlikesiyle karşılaştılar. Diğerleri de, sıradan insanların desteğini kazanmak için esas umutlarının, kendilerini eski dinin savunucusu olarak takdim etmekle gerçekleşebileceğini muhtemelen fark ettiler. Hz. Muhammed'den tanrıçaları hakkında iyi şeyler söylemesini veya eski inançların geçerliliğini kabul etmesini istemelerinin sebebi budur.

Başlangıçta Hz. Muhammed bu mesele üzerinde kafa tutacak kadar hazırlıklı değildi. Muhalifleri ne istedilerse –üç tapınakta ibadet edilmesinin geçerliliğinin kabulü– "Şeytan Ayetleri"nde elde ettiler. Bu ayetlerin feshedilmesinin ne kadar zaman sonra olduğu konusunda bir şey söyleyemeyiz. En eski ve en muteber kaynaklar bu hususta bilgi vermez. Bu belki bir hafta, belki de aylardan sonra olmuştu. Hz. Muhammed'in bu uzlaşmanın işe yaramayacağını fark etmesi için herhalde oldukça uzun zaman geçmiştir. Belki de tanrıçaların rahiplerinin kendi eşiti olarak görüleceğini hissetmişti. Belki de yeni dinî hareketinin putperestlikten ayırt edilemez hale geleceğini anlamıştı. Bu sebeple yeni vahiyleri aldı ve bildirdi. Bunlardan biri "Şeytan Ayetleri"ni kaldırıyor ve yerine başkalarını koyuyordu.. Geleneksel olarak uzlaşma çağrılarına vereceği cevabı oluşturan bir diğeri şöyleydi:

De ki: Ey kâfirler!
Tapmam ben o sizin taptıklarınıza!
Siz de tapanlardan değilsiniz benim taptığıma.
Hem ben asla tapıcı değilim o sizin taptığınıza.
Siz de tapıcı değilsiniz benim taptığıma!
Sizin dininiz size, benim dinim bana. (Kafirun Sûresi)

"Şeytan Ayetleri"nin kaldırılışı üç tapınaktaki ibadetlerin kesin bir şekilde reddi anlamına geliyordu. Bu Hz. Muhammed'e karşı sert muhalefetin başlangıcına işaret ediyordu. Muhalefet Taif'te mülkiyeti olan birkaç Mekkeliden başladı; bunlar hiç şüphesiz oradaki kutsal yerin ve tanrıçanın böyle bırakılıvermesine ve bu yüzden ticaretlerinin mahvolacağına çok kızmışlardı. Zengin tacirlerin geri kalanı da bu muhalefet hareketine katıldı. Artık Hz. Muhammed'e hücum için sağlam bir temel atılmıştı. Belki de değişen şartlar onların kendilerini güvensiz hissetmesine yol açtı ve emniyetsizlik hissiyle tabii olarak, durumlarının sağlam olduğu sıralarda aldırış bile etmedikleri eski dinlerine yöneldiler.

Hz. Muhammed'de de bu mesele, bir çatışma alanı olarak çok uygun bir konu olarak görünüyordu. Muhtemelen zaman geçtikçe Yahudilerin ve Hıristiyanların putlarla ilgili tutumu hakkında daha çok şey öğrendi ve putperestliğe geçit vermeyerek onlarla uyum içinde olacağını gördü. Az önce alıntılanan ayetler Hz. Muhammed'in dininin karakterini kesin olarak çizmekte ve onun putperestlikten ayrılığını vurgulamaktadır. Diğer ayetlerde "Allah'ın kızları" deyimi *argumentum ad hominen*[3] geçer. Araplar oğlanlarını üstün tutarlar ve onlarla gururlanırlar; o halde Allah'ın sadece kızlarının olması adil miydi? Özellikle putların bir insana ne iyilik ne de kötülük yapamayacakları ve hesap gününde onlara şefaatçi olamayacakları ısrarla belirtilir.

3 Tartışmada rakibin özel durumuna ya da karakteristik özelliklerine gönderme yapılan önerme – ç.n.

Hiç şüphesiz, hesap gününde putlar kendilerine tapanları inkâr edecektir.

Böylece mücadele devam edip gidiyordu. Fikri alanda Hz. Muhammed ve Mekke'nin zengin tacirleri arasındaki mesele, tanrıların mı yoksa bir olan da Allah'ın mı var olduğu idi. İslâm "Allah'a şirk koşmayı" en büyük günahlardan biri olarak saymaya başlamıştı. Bu tutum, imanı bildiren sözün [kelime-i şehadet] ilk yarısında kristalize olur: "Allah'tan başka tanrı yoktur".

Habeşistan'a göç

Habeşistan'a göçün başlangıcı herhalde "Şeytan Ayetleri"nin kaldırılmasından sonra, belki de 615 dolaylarına rastlamaktadır. Belli başlı olayları kabul edilebilir ölçüde bilmekteyiz ama altta yatan sebepler karanlıktadır. Müslümanlar arasında yaygın olarak kabul edilen rivayet birçok bakımdan erken tarihli kaynaklardaki birçok ayrıntıyla tezat halindedir. Bunun sebebi iki farklı hicretin olmasıdır, ilk kafile "Şeytan Ayetleri"ni ve Hz. Muhammed'in muhalifleriyle uzlaştığını duyar duymaz geri dönmüşler fakat döndüklerinde bu ayetlerin kaldırıldığını ve mücadelenin çok daha keskin bir şekil aldığını görmüş olmalarına dayanmaktadır. Aşağıda, olayların eleştirel bir tarzda yeniden inşası teşebbüsü yer almaktadır.

Genel olarak kabul gören görüşe göre bir grup Müslüman, 615 yılı dolaylarında, Habeşistan'a gider. Bunlardan bazıları Mekke'ye geri döner ve Hz. Muhammed'le birlikte 622'de Medine'ye giderse de diğerleri 628'e kadar Habeşistan'da kalır. Habeşistan'a gidenlerin, oradan Mekke'ye dönenlerin ve Habeşistan'dan 628 yılında doğrudan Medine'ye dönenlerin isimlerini içeren listeleri günümüze kadar korunmuştur. Listeler arasında, özellikle az önemli kişilerin isimlerinde bazı tutarsızlıklar bulunmaktadır; ama bu hicrete ka-

tılanların belli başlıları konusunda hiçbir şüphe yoktur. Bizi asıl ilgilendiren en önemli soru, Müslümanların neden Habeşistan'a gitmiş oldukları ve neden bazılarının uzun zaman orada kaldıklarıdır. Bundan başka, bu hicretin, muhacirlerin mi yoksa Hz. Muhammed'in mi inisiyatifiyle olduğunu da sorabiliriz.

"Şeytan Ayetleri"nin kaldırılmasından sonraki zor şartların bu hicretle bir ilişkisi olması gerekir. Hz. Muhammed'e karşı muhalefet siyasası benimsenir benimsenmez, önde gelen tacirler ve onların dostları, küçük kardeşleri, yeğenleri ve soylarının ya da kabilelerinin başka mensuplarından Hz. Muhammed'in hareketine katılanlara hayatı alabildiğine zorlaştırmak için adımlar attılar. Bu eziyetler bir yandan yumuşak bir kılığa bürünüyordu ama diğer yandan son derece can sıkıcı ve yıldırıcıydı. Bunlar çoğu zaman aile ya da kabile içinde meydana geldi. Mekke'de hiçbir adlî ve siyasi teşkilat yoktu. Cinayet suçları ancak kan davalarıyla denetim altında tutuluyordu. Bu her kabilenin mensuplarına yönelik zararların ödünü veya bunun için bir kan bedeli alması anlamına gelir. Bunun dışında bir başka kabilenin mensubuna el uzatmak ziyadesiyle tehlikeliydi. Bununla beraber kabile içinde reisin salahiyeti neredeyse hiç sorgulanmazdı. Şayet bir ailenin reisi kendilerinden olan bir Müslümana karşı önlemler alınmasını emrederse, bu kişinin artık kurtulma şansı yoktu; başvuracak kimse olmadığından hiçbir yerden yardım göremez dolayısıyla uygulanan kararların telafisi mümkün olmazdı.

Dikkat çekici bir olay, Müslümanların Habeşistan'a hicretlerinin durumun zorluğundan ileri geldiğini destekleyen kaynaklara hak verdirmektedir. Mekke'de kaldıklarını bildiğimiz iki kişi müstesna hepsi Hz. Muhammed'in kabilesi olan Haşimîlerin idaresindeki beş kabile grubuna dâhildi. Bu grup Erdemliler Birliği'nin yeniden tesis edilmiş bir şek-

line benzemektedir. Bu sebeple de tekelci faaliyetlerde bulunan önemli tacirlere karşı muhalefetin odağı işte bu gruptu. Hz. Muhammed tacirlerin tutumlarına hücum etmişti ve şimdi bunlar onun hareketinin açık hasımlarıydı; bu sebeple tabii olarak, onların siyasî rakiplerinin de Hz. Muhammed'le iyi geçinmeleri lazımdı. Bu onların tümünün Müslüman olduğu anlamına gelmez fakat kabilelerin oluşturduğu bu grubun, üyelerinin Hz. Muhammed'in peşinden gidenlere güçlük çıkarmadığı anlamına gelir. Bu Mekke'de kalan Müslümanların kabile bağlantılarını açıklar. Onlar kabileleri tarafından hiçbir şekilde zulmedilmeyenlerdi. "Zulmeden" kabilelere ait olan iki kişiye gelince; bunlardan biri kör bir şairdi ve bu sebeple de özel bir konumdaydı. Öteki de, kendine ait geniş bir evi olan, düşmanlıklardan zarar görmeyecek kadar bağımsız olan, Erkam'dı.

Bu Müslümanların zulüm görmekten kaçınmak için Habeşistan'a gittiklerine inanmak için güçlü sebepler olduğu böylelikle görülmektedir. Ancak bu sebep hicretin yegâne sebebi olamaz, çünkü Müslümanlar Medine'ye yerleşip artık kendilerine eziyet edenlerden kurtulmuş oldukları halde de gene bazılarının Habeşistan'da neden kalmış olduklarını açıklamaz. Acaba hicretin herhangi bir başka sebebi var mıydı?

Belki de onlar Habeşistan'a ticaret yapmak için gitti. Bu Mekkelilerin gündelik hayattaki işiydi ve orada da fırsatlar olmalıydı. O halde 628'e kadar orada kalanlar herhalde geçimlerini ticaretle sağladılar. Müslümanların hicretinden başka, Mekke ile Habeşistan arasında ticari ilişkiler de bulunuyordu. Bu sebeple Müslümanların ticaret yaptıklarından emin olabiliriz. Fakat bu Mekke'yi terk etmek için tek sebep olmayabilir. Hz. Muhammed'in din hareketinin gelişiminin kritik bir aşamasında bu şekilde memleketlerinden kaçmak harekete ancak bir ihanet olurdu. Halbuki muhacirlerin önde gelenleri bu türden zayıf insanlar değillerdi.

Öyle ise acaba Hz. Muhammed bazı planlar düşünmüştü de bu planları gerçekleştirmek için mi bu insanları Habeşistan'a yollamıştı? Mekke'nin denetimini ele geçirmesini sağlayacak bir askerî yardım mı umuyordu? Habeşliler, Arabistan'da kaybettikleri topraklarını yeniden kazanmak için böyle bir bahaneden memnun olabilirlerdi; onların müttefikleri Bizanslılar da, kendileri kısa bir süre önce Farslardan belalarını bulmuş oldukları için, Fars sınırlarındaki böyle bir oyalamaya ancak sevinirlerdi. Yoksa Hz. Muhammed Habeşistan'ı, daha sonra Medine'yi yaptığı gibi, Mekke'nin ticaretine karşı bir üs haline getirmeyi mi umuyordu? Ya da Hz. Muhammed, güneyi Bizans İmparatorluğu'na bağlayan ve Mekke diplomasisinin erişemeyeceği yeni bir ticaret yolu açmak ve böylelikle Mekkeli tacirlerin tekelini kırmayı mı arzuluyordu? Hz. Muhammed'in aklından geçenler ne olursa olsun, görünüşe göre Mekkeliler çok telaşa düştüler ve iki adamı Habeşistan hükümdarı [Necaşiye] gönderdiler. Söylendiğine göre, ondan muhacirleri iade etmesini istediler. Bu dilek onaylanmadı fakat elçiler, Hz. Muhammed'in nihaî hedeflerini, onun Mekke'deki güçsüz durumundan hükümdarı haberdar etmek suretiyle, engellemiş olabilirler.

Geriye son fakat ihmal edilemeyecek bir başka önemli ihtimal kalır. Yoksa ortaya çıkmakta olan İslâmî hareketlilik içinde derin fikir ayrılıkları mı vardı? Mekke'de kalan Müslümanlar arasında Hz. Muhammed'den sonra en önemlisi Ebubekir'di; fakat o da zayıf bir kabileden gelmeydi. Nüfuzlu kabilelerden Müslümanlar arasında, onun peşinden gitmeye ve seçtiği siyasaları takip etmeye hazır kimseler var mıydı? Onun grubuyla Osman bin Maz'un'un liderlik ettiği grup arasında belli belirsiz bir rekabet vardı. Osman bin Maz'un da Hz. Muhammed ve Ebubekir'le akrandı. Daha Hz. Muhammed'in peygamberliğini tebliğ etmeye başlamasından önce disiplinli bir hayat yaşıyordu ve şaraptan kaçı-

nıyordu. Bir müddet sonra İslâm'a Hz. Muhammed'in onaylamadığı bir münzevilik/zahitlik eklemek istemiş fakat Hz. Muhammed bunu yersiz bulmuştu. Püriten hevesi ve etkili bağlantılarıyla bu kişi, Ebubekir gibi ikinci derecedeki insanların tuttuğu ve haddinden fazla övdüğü siyasayı nahoş bulmuş olabilir. Belki, Hz. Muhammed'in Ebubekir'in desteğiyle benimsediği siyasalara çeşitli nedenlerden dolayı karşı çıkan başkaları da vardı. Bu siyasaların ne olduğunu bilmiyoruz. Belki de muhacirler muhalefetin gittikçe artan şiddetine karşı Hz. Muhammed'in gittikçe daha fazla siyasetle meşgul olması gibi bazı tutumlarından hoşlanmamışlardı.

Bu son varsayımda bir doğruluk payı varsa, Hz. Muhammed'in karakteri hakkında bildiklerimize tamamen uymaktadır. Muhakkak ki o belirmekte olan bölünme tehlikesini hemen sezmiş ve onu çözmek için harekete geçmiştir. Bu düzeltmeyi, İslâm'ın yararına olan bir planı yürürlüğe koymak amacıyla Habeşistan'a bir yolculuğu teklif etmek şeklinde yapmış olabilir. Görünüşteki amaçlar elde edilemediğinden, bu tasarının ne olduğu ortaya çıkmamış ve bize kadar gelememiştir. 622'de Mekke'ye dönen Osman bin Maz'un ve diğerleri, çok geçmeden Hz. Muhammed ve Ebubekir'le barıştılar, bu da kopuşun hiçbir zaman tam olmadığını gösterir. O halde Habeşistan'a hicretin, gerçek bir olay olduğuna şüphe olmamakla beraber, sebepleri açısından muğlak olarak kalması söz konusudur. Yukarıda ifade edilenler, Mekke'deki şiddetli muhalefetin belirmesinden sonra küçük Müslüman grubunun içinde bulunduğu durumuna kabataslak bir bakıştan başka bir şey değildir.

Fikir çarpışmaları

Kur'an, Hz. Muhammed'in Mekke'deki yaşamının geri kalanında, onunla muhalifleri arasında geçen söz ve fikir sava-

şını yansıtır. Kur'an hem yeni dini açıklarken, hem de onu savunurken kendisine karşı ileri sürülen itirazi görüşleri de alıntılar. Bunları tarihlendirmek mümkün değildir ama iki tarafın da önem verdiği konular son derece açıktır.

Kur'an'ın mesajına yönelik temel eleştirilerden biri, onun öldükten sonra bedenin yeniden diriltilmesi öğretisinin abes olduğu şeklindeydi. Bedeni insanın aslî bir parçası olarak kabul eden Mekkeliler, kabirde çürüdükten sonra insan bedeninin yeniden nasıl hayata döneceğini kavrayamıyorlardı. Onların nazarında bu, Hz. Muhammed'in iddialarına ezici, sert bir karşılık oluşturuyordu:

> Onlara öğüt verildikçe öğütten ibret almazlar.
> Bir işaret bir ibret gördükçe birbirlerini onunla alaya çağırırlar.
> Ve, bu apaçık büyüden başka bir şey değil, derler.
> Biz öldükten, toprak ve kemik olduktan sonra tekrar mı dirileceğiz?
> Bizden evvelki atalarımız da mı dirilecek?
>
> (Saffat Süresi, 13-17)

Bu soru sadece Hz. Muhammed'e karşı ileri sürdükleri basit bir itiraz konusu değildi, aynı zamanda onların inançlarına gerçekten uyan da buydu:

> Onlar: hayat bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir.
> Yaşarız, ölürüz. Bizi ancak zaman helâk eder, derler.
>
> (Casiye Süresi, 24)

Kur'an yeniden dirilmeyi soyut olarak ele almamaktadır. Kur'an'a göre ölümden sonra diriliş, ahiret nazariyesinin bir cüzüydü ve bu nazariye Kur'an'm insanları çağırdığı cömertlik gibi erdemler için ferdi bir temelde bir teşvik sağlaması açısından önemliydi. Mekke'nin putperestleri Kur'an'm cömertlik üzerine söylediklerine doğrudan hücum etmediler.

Pratikte bencil olmak kolaydır fakat bir ideal olarak bencilliği savunmak o kadar kolay değildir. Bununla beraber ölümden sonra dirilme fikri çürütülecek olursa, bu konu üzerine Kur'an'ın söyledikleri de gözden düşecekti. Hz. Muhammed'in muhaliflerine de, onun ahlâki ve insanların sonları hakkındaki öğretileri zincirinin can alıcı bir halkasının çürütülmesi için, vücudun toprak oluşu gerçeği, su götürmez bir delil olarak görünmekteydi.

Kur'an, Allah'ın gücünün ve etkinliklerinin alametlerine dikkat çekerek bu eleştiriyi karşılar. Bazı ayetler Allah'ın varlığını ve kudretini genel bir tarzda gösterir fakat diğer bir kısmı da açıkça onun ölüleri diriltmeye kadir olduğunu açıklamakla ilgilidir. Allah'ın insanı gebelik yoluyla yaratması ve embriyonun ana rahminde yavaş yavaş gelişmesi, daha sonra insanı hayatta tutmak için yaptıkları hep kabre yatırılmış olan bedeni de diriltebileceğinin alametleri olarak görülür.

> İnsan başıboş bırakılacak mı sanıyor?
> Kendisi manevi unsurlardan bir hayat nutfesi değil miydi?
> Sonra kan pıhtısı oldu. Derken (Allah) onu yarattı, düzeltti.
> Ondan erkek, dişi çiftler çıkardı.
> Bunları yapanın ölüleri diriltmeğe gücü yetmez mi?
>
> (Müddessir Sûresi, 36-40)

Bununla beraber bu delillere rağmen inkârcılar ikna olmamakta direndiler. Kur'an, putlar ve Allah'ın birliği sorununda hücuma geçmişti, hasım olan putperestler ve paganlar ise savunmadaydılar. Bu konunun esasları daha önce belirtilmişti. Şunu da katmamız gerekir ki putperestler, atalarının geleneklerine dayanıyordu ve Hz. Muhammed zımnen yerleşik göreneklerı eleştirmek zorundaydı. Araplar arasında insanlar için doğru yolun dolayısıyla üstünlüğe erişmek için tek vasıtanın yerleşik göreneklere sadakat olduğuna dair derin bir

inanç vardı. Bu inanç, dalaleti ifade etmek için "bidat" sözcüğünün kullanılması suretiyle İslâm'a da aktarıldı. Ardından Hz. Muhammed'in hasımları, babalarının belirli bir dini olduğunu ve kendileri için en iyisinin babalarının izinden gitmenin doğru olacağını söylemekte ısrar ettikleri zaman bu iddiaları birçok Arabın ruhlarına tamamen uymaktaydı.

Bu ima edilen eleştiriye Kur'an'm cevabı önceki peygamberlerinin kıssalarında bulunur. Bu kıssalar Hz. Muhammed'e ve ona tabi olanlara zorluklar karşısında cesaret vermektedir. Şüphesiz bunlar, özellikle kendilerine geçmişte ve gelecekte yaşamını yitirmiş putperestlerin akıbetleri hakkında cevabı zor sorular sorulduğunda, atalarını yüz üstü bırakmış gibi olduklarını fark ediyorlardı. *Eski Ahit* peygamberlerinin ve diğerlerinin kıssaları, onlara bir peygambere tabi oldukları için apayrı bir manevî soydan geldiklerini kavramalarına yardımcı olmuştur. Ayrıca onlar, kökleri mazinin derinliklerinde olan ve ve birçok Arap kabilesi gibi, atalarının mükemmelliği ve üstün vasıfları ile böbürlenebilecek bir topluluğun mensubu idiler.

Kur'an'ın mesajı hakkındaki bu tartışmaların yanı sıra Hz. Muhammed'in "Allah'ın elçisi" olma konumuyla ilgili eleştiriler de bulunuyordu. Eleştirinin boyutlarına bakılırsa, Hz. Muhammed'in en başından itibaren kendisine gelen sözlerin Allah'ın vahyi olduğunu iddia etmiş olması gerektiğini gösterir. Putperestler tarafından kullanılan hücum hatlarından biri, Hz. Muhammed'in tecrübesinin gerçek olduğunu, tabiatüstü bir varlıkla ilişki kurduğunu kabul etmek fakat bu tabiatüstü varlığın Allah değil bir cin olduğunu, dolayısıyla Hz. Muhammed'in cinlendiğini ya da delirdiğini söylemek olmuştu. Şairler de, kâhinlerden ve büyücülerden söz etmeye bile gerek yok, cinlerden esinlenirdi, dolayısıyla Hz. Muhammed'i bu gruplardan herhangi biriyle ilişkilendirmek onun delirdiğini söylemekle aynı anlama geliyordu.

Vahiylerin kökeni hakkındaki bütün bu iddiaların tesiri, insanları, bu uyarmaların ciddiye alınmaması gerektiğini düşündürtmek oldu. Vahiy gönderen tabiatüstü varlıklar kötü niyetli ya da bilgi eksikliği içinde olabilirdi. Bu iddiaları ileri süren kişiler samimi olabilirlerdi, yahut Hz. Muhammed'i gözden düşürmeye çalışıyor da olabilirdi. Her iki durumda da onlara bir cevap verilmeliydi. Yukarıda tartışılan Hz. Muhammed'in görülerini tasvir eden ayetler, vahyin şeytanî bir olay olduğu iddiasını reddetmek için gelir.

Hz. Muhammed'in peygamberliğine yönelik bir başka hücum hattı onun bir insandan yardım aldığı iddiasıydı. Kur'an'da herhangi bir isim verilmemekle birlikte, daha sonraki dönemlere ait İslâm kaynakları rakiplerinin onun yardımcısı olarak adını andığı birçok kişiye değinir. Bu suçlamanın sebebinin ne olduğunu söylemek güçtür. Daha önce gösterildiği gibi, Hz. Muhammed, vahiylerin normal şuurunun ürünü olmadığını savunurken tamamen samimi olduğunu onlar da kabul etmişlerdi. Bununla beraber, Hz. Muhammed'in, her ne kadar kıssalar, Kur'an'da belirdiği haliyle aynı biçimde ya da aynı özelliklerle olmasa da, anılan kişiler tarafından nakledilen kıssaların bazılarını duymuş olması hâlâ muhtemeldir. Şayet Hz. Muhammed kıssaları bu şekilde duyduysa ileri sürülen iddialarda bir akla yatkınlık bulunacaktı. Şüphe yok ki, hasımları Hz. Muhammed'i gözden düşürmek için kesinlikle ellerinden gelen her şeyi yapıyordu.

Son olarak Hz. Muhammed'in konumuna ve güdülerine yönelik hücumlar oldu. Onun Allah'ın bir elçisi olabilecek kıratta biri olmadığı, zayıf ve önemsiz biri olduğu ileri sürüldü. Diğerleri peygamberlik davasına mucizelerin refakat etmesi gerektiğini talep etti ya da Allah'ın normalde elçi olarak melekleri gönderdiğini iddia ettiler. Hiç değilse Kur'an'daki ayetlerden biri, hasımlarının onu çıkarı için bunları yap-

makla itham ettiği ihtimalini akla getirir. Bu iddiaya karşılık Kur'an, Hz. Muhammed'in bir denetleyici değil, sadece bir haberci olduğunu, görevinin, insanlara ardından sonsuz bir mükâfat ya da cezanın geleceği bir yargılamanın bulunduğunu haber vermekten ibaret olduğunu söyler ve tekrar tekrar, Hz. Muhammed'in, tıpkı diğer peygamberler gibi, mükâfatını insanlardan değil sadece Allah'tan beklediğini bildirir. Zengin tacirlerin materyalist zihniyetleri Hz. Muhammed'in içinde bulunduğu güç şartlar hakkındaki bilgileriyle onun da kendileri gibi servet ve iktidar tutkusuyla hareket ettiğini düşünmeleri gayet tabiidir, Mekke döneminde Hz. Muhammed'in yaptıkları, siyasî hırsın ondaki hâkim motifler arasında yer almasını ihtimal dışında bırakmaktadır. Bununla beraber Medine'de iktidar nimeti ona geldiğinde, ondan kaçınmadı fakat siyasî liderliği, ona Allah tarafından bahşedilen bir yük olarak kabul etmişti.

Haşimîlerin boykot edilmesi

615 yılı dolaylarında Hz. Muhammed'e karşı muhalefetin sevk ve idaresi yaşça ondan büyük olanlardan kendi yaşındaki birine, Mahzum kabilesinden Ebu Cehil'e geçmişti. Daha yaşlılar Hz. Muhammed'le uzlaşmayı ve onu bir anlaşmaya götürmeyi isterlerdi fakat Ebu Cehil, yeni dinî hareketi ezmeye kararlıydı. İlk biyografilerden birinde yer alan şu metin abartıdan uzak bir görüntü vermektedir:

> Kureyşlileri Müslümanlara karşı kışkırtan kötü niyetli Ebu Cehil'dir. Asil ve güçlü çevreye sahip birinin Müslüman olduğunu duyarsa, onu şiddetle kınar ve ayıplardı. "Babanın dinini terk ettin" derdi, "Halbuki baban senden daha iyi bir adamdı; senin basiretini zayıf, muhakemeni sağlıksız göstereceğiz ve şerefini düşüreceğiz". Şayet kişi bir tacirse, "Tan-

rının izniyle mallarının satılmadığını ve sermayeni yitirdiğini göreceğiz" derdi. Eğer Müslüman olan kişi nüfuz sahibi olmayan etkisiz biriyse, o zaman onu döver ve insanları ona karşı kışkırtırdı.

Bu hem muhalefetin yamanlığını hem de sınırlılığını sergiler. Şurası hiç akıldan çıkarılmamalıdır, Mekke'de süregelen genel güvenlik sistemi, her kabilenin kendi mensuplarını koruması esasına dayanıyordu. Kabilelerin birçoğu kabile mensuplarından birine ya da müttefiklerinden birine zarar verenleri canından bezdirecek kadar güçlüydüler; şu halde bilek kuvvetiyle zor kullanmaya pek az yer vardı.

Batılı bilim insanları Mekke'de Müslümanlara yapılan eziyetin boyutlarının abartıldığını ileri sürmüşlerdir. Eski tarihli kaynakların (yukarıdaki metin gibi) üzerinde dikkatle yapılacak bir inceleme bunu doğrular gibi görünür. Diğer yandan Kur'an'm Mekkeli putperestlerin Müslümanlara karşı muamelesinin tasvir edilişinde büyük bir sertlik bulunmaktadır. Şiddetli duyguların gücü, belki de, Ebu Cehil ile onun destekçilerinin zulüm yolunda alabildiğine ileri gitmiş ve eski Arap geleneğinin hiçbir zaman kabul etmeyeceği şeyleri yapmış olmaları gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

Ebu Cehil en büyük tesir alanını kendi kabilesi içinde buldu. Kendi üvey kardeşi ve yüksek konuma sahip diğer iki delikanlı İslâm'ı benimsemeye eğilimliydi ve bunlardan ikisi Habeşistan'da bulunmuştu. Döndüklerinde Ebu Cehil onlara hayatlarını zehir etti ve bunlar aileleri tarafından bir süre zindana atıldılar, daha sonra da Medine'de Hz. Muhammed'in yanına gitmelerine izin verilmedi. Kabile müttefiklerinden biriyle yaşlı ebeveynleri düzenli olarak öğle güneşinin sıcağına maruz bırakıldılar ve annenin bu yüzden öldüğü söylenir. Diğer Müslümanlar böyleleri için çok az şey yapabiliyorlardı.

Ebu Cehil ile ortaklarının iktisadî baskı uygulamak için de birçok vasıtaları vardı. Şayet kudretli bir kabilenin korumadığı bir Müslümana borçları varsa bunu ödemiyorlardı. Nüfuzlu olmayan, sözü az geçen insanlar için böyle bir baskıya direnmek güç olmalıdır. Ebubekir'in Müslüman olduğunda 40.000 dirhemi varken, 622'de Mekke'yi terk ederken sadece 5.000 dirheminin kaldığı söylenir. Ayrıca parasını köleleri satın almakta kullandığı söylenir fakat sadece yedi köle belirtilir ve bir kölenin 400 dirheme mal olduğunu duyarız. O halde Ebubekir'in servetindeki gerilemenin esas olarak Müslümanların muhaliflerinin çeşitli biçimlerdeki iktisadî baskılarından kaynaklandığı sonucuna varılabilir.

Güvenlik sistemi sayesinde bedeni şiddet ancak esirlere ve kendilerini koruyacak kabile bulamayanlara karşı kullanılıyordu. İkinciler içinde sık sık belirtilenlerden birisi bir nalbant diğeri de aslen Bizanslı olan bir tacirdi. Olağan zamanlarda bu kişiler Mekke'de hayatlarını kazanırken hiçbir güçlükle karşılaşmazlarken; güçlü düşmanlara sahip bir harekete katıldıklarında durum farklılaşmıştı. Bir kabilenin mensuplarından birini resmî olarak dışlaması da mümkündü. Bunun kabilenin şerefini lekelemesi muhtemeldi ve güçlü bir sebep olmaksızın genellikle yapılmazdı. Halbuki Ebubekir için bu uygulanmış gibi gözükmektedir; çünkü onun Mekke yakınlarında yaşamakta olan göçebe bir kabile reisinin korumasını kabul ettiğini ve ayrıca sıradan bir kabile mensubuna mecbur olma haysiyetsizliğinin sıkıntısını yaşadığını duyarız. Her ne olursa olsun Ebubekir'in kendi kabilesinin gücü fazla bir şeye yetmiyordu.

Hz. Muhammed hâlâ kabilesinin himayesinden yararlanıyordu fakat bu onu, komşusunun çöplerini onun kapısının önüne boşaltması gibi, küçük hakaretlere maruz kalmaktan masun kılmıyordu. Ebu Cehil'in, birkaç defa kabilenin reisi olan Hz. Muhammed'in amcası Ebu Talib'e başvurarak ya

yeğenini yeni dini tebliğ etmekten vazgeçirmesini ya da onu himaye etmekten vazgeçmesi için sıkıştırdığı söylenir.

Ebu Talib dayandı. Her şeyden önce, Hz. Muhammed'i dinini terk etmeye ikna etmek muhtemel olmadığından, onu dışlamak kabile için onursuzluk olacaktı. Bu, gücü gerilemekte olan bir kabileyi daha da zayıflatacaktı çünkü Hz. Muhammed, onların gelecek vaat eden gençlerinden biriydi. Bundan başka daha derin bir sebep daha vardı. Her ne kadar Ebu Talib ve kabilenin birçok mensubu Hz. Muhammed'in öğretisini kabul etmese de bunun, onların ilgilendiği, muhtemel iktisadî etkileri de vardı. Bu kabilesinin ve Erdemliler Birliği'nin, diğer kabilelerden zengin tacirlerin tekel oluşturmasına karşı çıkma siyasasıyla uyumluydu. Bu sebeple Haşimî kabilesinin, dinini kabul etmemekle beraber Hz. Muhammed'e belirli ölçülerde genel bir destek vermesi tabiiydi. Gerçekten de himaye edilenler sadece kabilenin Müslümanları değildi. Ebu Talib, aynı zamanda babası, Ebu Cehil'in de kabilesi olan Mahzum kabilesine mensup olan ve muhtemelen babasının kabilesinin kötü muamelesine maruz kalması tehlikesiyle karşı karşıya kalan, kız kardeşinin oğlunu da himaye ediyordu.

Ebu Cehil yorulmak bilmeksizin Hz. Muhammed'e karşı çalışmaya devam etti. Hz. Muhammed'i kabilesinden tecrit etmeyi başaramadı fakat Haşimî kabilesini Erdemliler Birliği'ndeki diğer kabilelerden tecrit etmeye muvaffak oldu. Muhtemelen 616 dolaylarında, Haşimîlere karşı, Mekke'nin neredeyse tüm kabilelerinin büyük ittifakını meydana getirdi. Bu konuda bir belge hazırlanıp imzalandı ve Haşimîlere yönelik boykot uygulaması oluşturuldu. Boykotta yer alan hiçbir kabilenin, Haşimîlerle iş ilişkisi ve karşılıklı evlilikleri de olmayacaktı. Görünüşe göre boykot iki yıldan fazla sürdürüldü.

Haşimîlerin durumunun göründüğü kadar ciddiyet arzetmesi mümkün görünmemektedir. Ne aşırı bir eza-cefa şikâ-

yeti ne de Hz. Muhammed aleyhine karşı suçlamalarla ilgili herhangi bir şikâyetin kaydı vardır. Bu nokta, Hz. Muhammed'in dininin boykotun tek sebebi olmadığı görüşünü doğrular görünmektedir. Anlaşılan Haşimîler şu ya da bu şekilde ticarete devam edebilmiş olmalıdır. Muhtemelen kendi kervanlarını Suriye'ye gönderebiliyorlardı; Mekke'ye gelen göçebelere de mal satabiliyorlardı. Bundan başka, boykota katılmış olan kabilelerin birçok üyesi evlilik yoluyla Haşimîlerle yakın akraba idiler ve çok muhtemeldir ki boykotu tam tamına tatbik edemiyorlardı.

Bu sebeple boykot başarısızlığa mahkûm olmalıydı. Boykot Haşimîler boyun eğdiği için değil, Ebu Cehil'in kurduğu ittifakın parçalanmasından dolayı sona erdi. Liderlik daha önceden Haşimîlerle birlik içinde olan kabilelerin üyelerince ve annesi Ebu Talib'in bir başka kız kardeşi olan Mahzum kabilesinin putperest bir mensubu tarafından üstlenildi. Belki de Haşimîlerin bu eski müttefikleri, zamanla boykotun, Mekke'nin ticareti üzerindeki tekelci denetimlerini genişletmeye çalışan ve nihaî olarak onların konumunu zayıflatan, zengin kabileleri güçlendirdiğini fark etti.

Bununla beraber boykot tam bir iflasla sonuçlanmış olmayabilir. Boykot süresince Haşimî kabilesinde önemli bir bozgunculuk olmuştu. Ebu Leheb'in tutumu ve daha sonra, kabilenin onu reis olarak kabul etmesi, genelde kabul edilenden daha fazla bir hoşnutsuzluğun hüküm sürmüş olduğunu gösterir.

İslâm'a çeşitli şekillerde yapılan düşmanlıklar bir anda insanların Müslüman olmalarını engelleyemedi. Saflarına önemli bir katılım, sonradan ikinci halife olacak olan, Ömer bin Hattab'ınkidir. O, bir müddet İslâm'ın en keskin hasımlarından biri olmuştu. Kız kardeşiyle enişteşinin Müslüman olduğunu duyduğunda öylesine öfkelendi ki kan akmasına sebep olacak şekilde kız kardeşine vurdu. Bununla beraber

kanı görünce duyguları aniden değişti. Kız kardeşine yaptığından duyduğu pişmanlık hali içinde okunan Kur'an'ı dinledi ve öylesine etkilendi ki doğrudan Hz. Muhammed'e gitti ve İslâm'a iman ettiğini açıkladı. Ömer, görece zayıf ve etkisiz olan kabilenin en önemli iki ya da üç kişisinden biriydi ve boykotun başlamasından önce gerçekleşmiş olması muhtemel olan Müslüman olmasından sonra, kabilesi Müslümanlara karşı aktif muhalefette daha fazla rol üstlenmedi. 624 yılında hâlâ Mekke'de olan kabile mensupları, Bedir'e bir birlik göndermişlerdi fakat bu birlik savaştan önce Mekke ordusundan ayrıldı.

Mekke döneminde İslâm'a geçen son önemli kişinin Ömer olduğu anlaşılmaktadır. Haşimîlerin boykota başarıyla meydan okuyabilmeleri iki tarafın da bir çıkmaza girdiğini gösterir. Ama gene de boykotun son bulmasından kısa bir süre sonra, Hz. Muhammed'in vaziyetinin hızla kötüleşmesine sebep olan, çeşitli olaylar meydana geldi.

Ebu Leheb'ın ihaneti

Kısa bir süre zarfında, muhtemelen 619 yılında, Hz. Muhammed hem amcası ve koruyucusu olan Ebu Talib'i hem de vefakâr eşi ve yardımcısı olan Hatice'yi kaybetti. İkinci olayın bu muhalefet yıllarında Hz. Muhammed için ne anlama geldiğini sadece tahmin edebiliriz. Allah'ın onu peygamber olması için çağırdığını ilk kez düşünmeye başladığında, Hatice bu çağrının hakiki olduğuna inanması hususunda onu cesaretlendirmişti. Daha sonraki günlerde Hz. Muhammed'in kararlılığı dalgalanıp şüpheler meydana geldiğinde Hatice onu rahatlatmış ve hiç şüphesiz onun muhtaç olduğu desteği ona vermişti. Bu sebeple Hatice'nin vefatı onu daha ziyade kendi gücüne dayanmak mecburiyetinde bırakacaktı ve belki de bu dinî hareketin nihaî başarısı için elzemdi. Ha-

tice hayattayken Hz. Muhammed başkasıyla evlenmedi fakat onun vefatından kısa bir süre sonra yeniden evlendi. Bu ruhanî refakat ihtiyacına işaret edebilir ama Hz. Muhammed'in siyasî saiklerle hareket etmiş olması daha muhtemeldir. Evlendiği kadının kendisi, Sevde, İslâmiyet'i ilk kabul edenlerdendi ve daha evvel bir başka Müslüman'la evlenmiş fakat kocası vefat etmişti. Sevde'nin Müslümanlar dışından biriyle evlenmemesi için, Hz. Muhammed ufak Müslüman grubunun lideri olarak onunla evlenmeye kendisini zorunlu görmüş olabilir. Hz. Muhammed'in kendisi için, olduğu kadar derinleşen dinî tecrübelerinin insanî dostlukların yerini aldığının işaretleri vardı.

Ebu Talib'in vefatının sonuçları Hz. Muhammed için çok daha ciddi oldu. Haşimî kabilesinin reisi olarak Ebu Talib'in yerini, kardeşi Ebu Leheb aldı. Boykot sırasında Ebu Leheb, Haşimîlere karşı "büyük ittifak"a katılmıştı ama reis olduğunda ilk olarak, ağabeyinin yaptığı gibi, Hz. Muhammed'i korumaya söz verdi. Özsaygı ve kabilenin onuru bu tür bir yola onu sevk etmiş olabilir. Yine de Hz. Muhammed'in muhaliflerinin safına ya da onların saflarından birine gerçekten de katıldı. Ebu Leheb, Ebu Cehil'le aynı nesilden, zengin bir tacir olan, Abdüşşems kabilesinden Ebu Süfyan'ın kız kardeşiyle evlenmeyi başardı. Ebu Süfyan, Mekke'nin en etkili adamı olma konusunda Ebu Cehil'in en önemli rakibiydi. Belki de bu evlilik, Haşimîlerin geleneksel siyasasından ayrılması için Ebu Leheb'e verilmiş bir rüşvetti. Ama bu evlilik daha önce gerçekleşmiş ve hısımlık bağı Hz. Muhammed'in hasımlarına Ebu Leheb üzerinde daha kolay tesir meydana getirmek imkânını vermişti. Daha evvel Ebu Leheb ile Hz. Muhammed'in kabilenin en parlak genç adamları olarak görüldüğü zamanlarda, Hz. Muhammed'in iki kızı, Ebu Leheb'in iki oğluyla nişanlanmışlardı ama bu nişanlar yeni dönemde bozuldu.

Kısa sürede Ebu Leheb, Hz. Muhammed'i kabilenin himayesinden mahrum etmek için çarçabuk bir bahane buldu. Bu bahaneyi ona Ebu Cehil ile onun bir arkadaşı olan Abdüşşems kabilesinden bir arkadaşının vermiş oldukları söylenir. Ebu Leheb, Hz. Muhammed'e büyükbabasının şimdiki konumunu sordu. Hz. Muhammed tatmin edici gibi görünen kaçamak bir cevap verdi ama diğer iki kışkırtıcı ona, Hz. Muhammed'e doğrudan doğruya büyükbabasının cehennemde olup olmadığını sormasını sağladılar. Hz. Muhammed büyübabasının cehennemde olduğunu söylemek zorunda kaldı. Kabilenin eski reisi hakkında bu tür yorumlar tüm kabileye yönelik bir hakaret addolunurdu. Bunun neticesinde o anki reis, şerefinden bir şey yitirmeksizin, Hz. Muhammed'i himaye etmeyi artık reddedebilirdi. Bu mutlak manada bir red olmayabilir. Belki de koruma için, dini yaymaya son vermek gibi Hz. Muhammed'in kabul edemeyeceği bazı şartlar bulunuyordu. Duruma ilişkin ayrıntılar ne olursa olsun neticede Hz. Muhammed kabilesinin himayesinden mahrum kalmıştı. Artık Mekke'de o ana dek yaptığı gibi hareket edemezdi. Onun duyduğu nefret hissi, Ebu Leheb ile karısını kınayan Kur'an'ın (Mesed Sûresi) suresinde yankısını bulur.

Dinini Mekke'de daha fazla savunamaz hale gelince Hz. Muhammed bir başka üs aramak zorunda kaldı. İlk düşündüğü yer Taif'ti. Bu Mekke'nin yaklaşık seksen kilometre doğusunda olan, Mekke'ye en yakın şehirdi. Denizden yüksekliği fazla olduğu için iklimi daha iyiydi ve zengin Mekkelilerin birçoğunun Taif'in içinde ya da yakınlarında evleri ve gayrimenkulleri bulunuyordu. Eskiden burası ticari açıdan Mekke'nin rakibi olmuştu fakat şimdi Mekke'nin denetimi altındaydı.

Hz. Muhammed Taif'e gitti ve önde gelenlerden biriyle ve onun kardeşleriyle pazarlığa girişti. Bu grup Taif'in Mek-

ke'yle işbirliği yapan sakinlerindendi ama Hz. Muhammed herhalde onların Mekke'nin hâkimiyetine karşı ayak direyeceklerini sezmişti. Hz. Muhammed'in sadece bir koruyucu aramadığı aynı zamanda Mekke'de başlattığı hareketi daha da yaymaya niyetli olduğu bellidir. Sonradan Medine'de yaptığı gibi, Mekkelilere karşı savaş açmak niyetinde olup olmadığı kesin değildir. Muhtemeldir ki, Taiflilere Mekkelilerin ticaretleri üzerindeki denetimlerini ortadan kaldırmak için bir yol teklif etmiş olsun. Ancak Hz. Muhammed'in bu konuyla ilgili olarak müracaat ettiği grup, kendilerini Mekke'ye meydan okuma hususunda yeterince güçlü hissetmiyorlardı. Aksine Hz. Muhammed'le temasa geçtiklerinden dolayı onurlarına gölge düşmesinden korktular ve sadece Hz. Muhammed'in yaptığı teklifi reddetmekle kalmadılar, şehir halkını da onu taşlamaya kışkırttılar.

Büyük bir üzüntü içinde Hz. Muhammed Mekke'ye dönmek için yola çıktı. Geceyi geçirmek için konakladığı mevkilerden birinde ibadet ederken, bir cin topluluğunun gelip, onu dinlediği ve mümin olarak oradan ayrıldıkları rivayet edilmektedir. Kur'an (Cin Sûresi, 1) Hz. Muhammed'in başından böyle bir maceranın geçtiğini gösterir ve biz de hayatının bu kritik döneminde, işler onun için gittikçe zorlaştığında, onun gittikçe daha ziyade yalnızca "Allah'a sığınmakta" olduğuna gerçekten inanabiliriz. Belki bu türden bir tecrübeye Kur'an'da (İsra Sûresi, 1) kısaca temas edilmekte olup; daha sonra bu, İslâmî gelenek tarafından genişletilerek önce Kudüs'e ve ardından da tek tek yedi kat göğe yapılan mucizevî seyahate dair çok teferruatlı rivayetler haline çevrilmiştir.

Hz. Muhammed, Mekke'ye ancak kendisininkinden başka bir kabilenin liderinin himayesini garanti altına aldığı takdirde girebilirdi. Taif'e yaptığı bu seyahatle kendi kabilesinin sağladığı himaye sona ermiş olmalıdır. Ebu Leheb'in

ona, Mekke'yi terk etmesi için bir mühlet mi tanıdığı yoksa bu seyahatin İslâm'ı tebliğ etmemesi için konmuş bir şartı mı ihlal ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak başvurduğu üçüncü lider, onu himayesine almayı kabul etti, yalnız bu himaye, Hz. Muhammed'in faaliyetlerini büyük ölçüde sınırlayan şartlara bağlıydı. Bununla beraber en azından, sonunda, Mekke'ye dönebilmiştir.

Rivayet edildiğine göre Ebu Talib'in ölümünden sonra girdiği bu zor dönem boyunca Hz. Muhammed, Mekke yakınlarındaki panayırlardan birine katılmakta olan bazı göçebe kabilelerin desteğini kazanmaya çalışmıştı. Bu konuyla ilgili olarak dört kabilenin adı verilmektedir. Bunlardan birinin otlakları oldukça yakındı ve olayların sonradan da göstereceği gibi, bu kabilenin bir kesimi Hz. Muhammed'e bağlanmıştı. Daha uzaklardan gelen diğerleri ya tamamen ya da kısmen Hıristiyandılar. Belki de Hz. Muhammed, bu sebepten ya da mahalli siyasetin bazı sorunlarından dolayı, bu kabilelerden birinin mesajını kabul edebileceğini ve kendisini himaye edebileceğini ummuştu. Hatta Hz. Muhammed Arapları birleştirme ihtimali üzerinde de düşünmüş olabilir. Bununla beraber bütün bu yakınlaşma teşebbüsleri boşa çıktı fakat buna rağmen sabırla yoluna devam etmek zorunda kaldı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Medine'ye Hicret

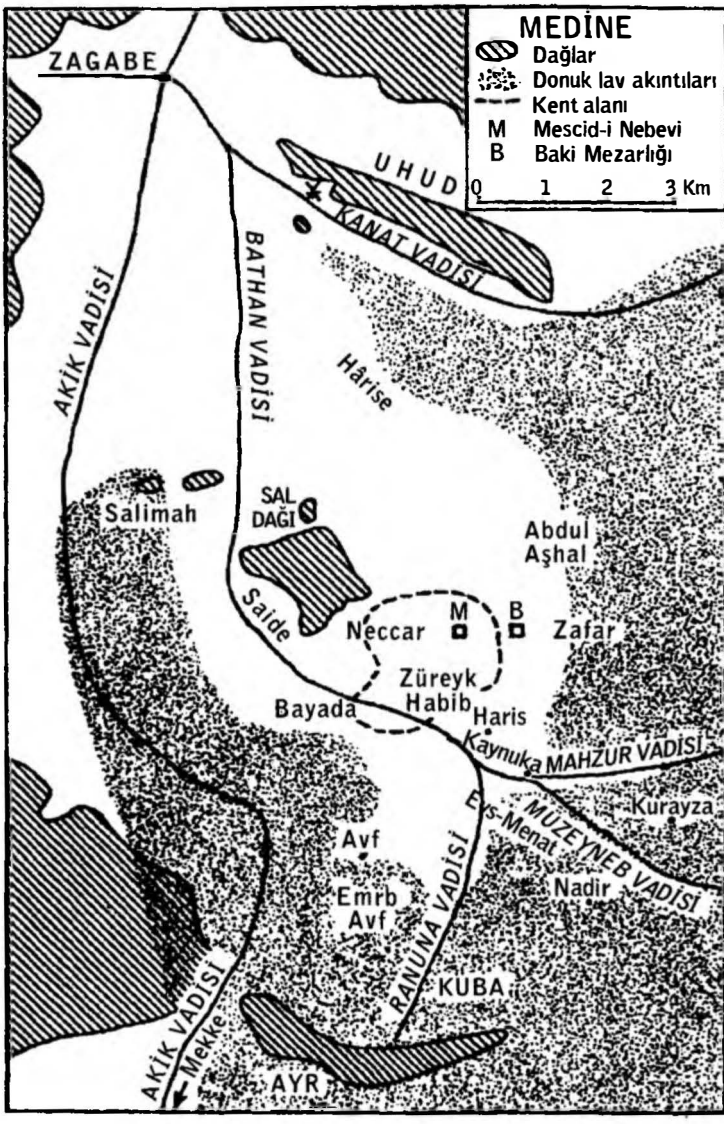
Medinelilerin çağrısı

620 yılının yazındaki hac döneminde meydana gelen bir olayla Hz. Muhammed'in karanlığına ilk ışık, düşmeye başladı. Hz. Muhammed'in temas ettiği hacılar arasında Medine'den altı kişi de bulunuyordu. Onlar Hz. Muhammed'in kişiliğinden ve getirdiği mesajından etkilendiler ve Medine'nin başına musallat olan sorunların üstesinden gelmede onun kendilerine yardım edebileceğini düşündüler. 621 yazındaki hac döneminde bu altı kişiden beşi, yanlarında yedi kişi ile birlikte geri geldiler. Bu on iki kişi, Medine Arapları arasındaki tarafların veya karar alma organlarının çoğunu temsil etmekteydiler ve rivayet olunduğu üzere, Hz. Muhammed'e onu peygamber olarak kabul edip, ona itaat edeceklerine ve belirli günahlardan kaçınacaklarına dair söz verdiler. Bu Birinci Akabe Biatı olarak bilinir.

Bunu, Hz. Muhammed'in, Medine'ye bu kişilerle birlikte Kur'an'ı iyi bilen güvenilir bir Müslüman'ı Medine'ye göndermesi izledi. Bu kişinin görünüşteki görevi Medine hal-

kını İslâm konusunda bilgilendirmekti fakat şüphesiz ondan aynı zamanda Hz. Muhammed'i, Medine'deki siyasî durum hakkında bilgilendirmesi beklenmekteydi. Kış boyunca Medine'de yeni hareket açısından işler iyi gitti. Neredeyse tüm Arap kabilelerinden din değiştirerek İslâmiyet'i seçenler bulunuyordu ve İslâm'a olan bu katılımlar Hz. Muhammed'le yapılacak bir anlaşmayı, neredeyse tüm kabilelerin açıkça desteklemesini sağlayacak dereceye varmıştı. 622 Haziranı'na gelindiğinde Medine'den yetmiş beş Müslüman'dan oluşan bir temsilci grubunu, Mekke'de hac etmek üzere bir araya getirmek mümkündü. İki kadını da içeren grup, geceleri gizlice Hz. Muhammed'le buluştu ve sadece Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul edip günahlardan kaçınmakla kalmayıp, aynı zamanda Allah ve elçisi için savaşacaklarına dair yemin de etti. Bu İkinci Akabe Biatı ya da Savaş Biatı'ydı.

Bu konudaki geleneksel rivayet böyledir. Bazı Batılı bilginler birden fazla biatın varlığından şüphe etmektedirler ve geleneksel rivayetin tüm ayrıntılarının zorunlu olarak güvenilir olmayabileceği kabul edilebilir. Yine de Hz. Muhammed'in Medine'ye gitmesi konusunda bir anlaşmaya varmadan önce, Medinelilerle Hz. Muhammed arasında birkaç buluşmanın gerçekleşmiş olası gerekir. Medinelilerin aklına onun kasıtlı olarak, hücum edip, Mekkelileri kışkırtacağı, gelmemiş ve Medineliler sadece saldırıya uğradığında onu korumayı düşünmüş olmalıdır. Fakat Mekkelilerle sorun yaşayacaklarını öngörmüş olmaları da mümkündür. Durum ne olursa olsun, onu koruyacaklarına söz vermiş olsalar gerektir; aksinin düşünülmesi durumunda Hz. Muhammed, Mekkeli düşmanları tarafından kolaylıkla öldürülürdü. Medineliler, Mekkelilerin aksine, nasıl oldu da İslâm'ı ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini bu kadar kolay kabul ettiler?

Medine Vahası.

Medine'nin sorunları

Medine'deki durum Mekke'dekinden tamamen farklıydı. Mekke'nin yakın çevresinde tarım yapmak mümkün değildi fakat deve beslenebiliyordu ve bu nedenle şehrin varoluşu ticarete bağımlıydı. Diğer yandan yaklaşık 500 kilometre kuzeyde bulunan Medine, kırk kilometrekarelik veya daha geniş bir vahaydı ve geçimini hurma ve tahıl yetiştirerek sağlıyordu. Bir miktar da ticaret yapılıyordu. Yahudi Kaynuka kabilesinin ikamet ettiği bölgede bir pazar yeri bulunuyordu. Kaynuka Yahudileri sadece tüccar değildi, aynı zamanda sarraf ve silah ile zırh imalatçısıydılar. Çünkü Suriye'yle kervan ticareti de söz konusu olabilir fakat bunun Mekke'nin kervan ticaretiyle aynı ölçekte ve önemde olması mümkün değildir.

Medine'nin sakinleri farklı kökenlerden geliyordu. 622'de Hz. Muhammed oraya gittiğinde daha küçük grupların yanı sıra, "kabile" olarak adlandırılabilecek on bir esas grup bulunduğu söylenir. Esas gruplardan üçü, Yahudi itikadını benimsemişti. Onların Yahudi mültecilerin soyundan gelip gelmediği ya da Yahudiliği benimseyen Arap aileler olup olmadıkları belli değildir. Durum ne olursa olsun Yahudiler ve Araplar arasında birçok evlilik gerçekleşmişti ve genel hayat tarzları açısından Yahudi kabilelerini, Araplardan ayırt etmek pek mümkün değildi. Bir süre Yahudiler Medine'nin siyasî kontrolüne sahiptiler ve önceki Arap yerleşimciler onlara bağımlı hale gelmişti. Belki de Arabistan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi, Medine'de tarımı geliştiren Yahudiler olmuştu.

Sekiz ana Arap kabilesi, halihazırda Yahudilerin kontrolünde olan Medine'ye yerleşmiş ailelerin soyundan geliyordu. 6. yüzyılın ilk kısmında onlar, Yahudilerden bağımsızlıklarını elde etti ve şimdi çok daha güçlüydüler. Bunun-

la beraber Yahudi kabileleri Nadir ve Kureyza, vahanın güneyinde, daha yüksekte olan en iyi toprakları hâlâ ellerinde bulunduruyordu ve Yahudi yerleşimlerinin arasında dağılmış ya da onlara yakın olarak yaşayan, esas itibariyle Evs-Menat kabilesine mensup olan küçük Arap gruplarından daha üstün konumdaydılar. Bu gruplar kendilerine muhtaç olmasına karşın, Yahudi kabileleri ancak Arap kabileleriyle ittifak kurarak varlıklarını sürdürebiliyordu ve bu ittifaklar içinde Yahudiler güçsüz tarafı oluşturuyorlardı.

Vahada yoğunlaşmış bir şehir yoktu ama sayısız yerleşim, hurma bahçelerinin ve tarlaların arasına dağılmıştı. Her kabile saldırıya uğradıklarında çekildikleri bir dizi küçük kaleye ya da müstahkem mevziye sahipti. Medine'deki genel görüş bu müstahkem mevzilerin hücum edilerek zaptedilemeyeceği şeklindeydi; öyle ki taraflardan biri muharebe sırasında müstahkem mevzisine çekildiğinde çarpışma dururdu. Muhtemelen bir kabilenin önde gelen üyeleri sürekli olarak müstahkem mevzilere yerleşmişti; diğerleri sadece tehlike esnasında oralara giderlerdi.

Hz. Muhammed'in gelişinden önceki yüzyılda kabileler arası şiddet ve kavgalarda sürekli bir artış olmuştu.

Bunun sebebi, belki de, eldeki kaynaklar üzerinde nüfusun meydana getirdiği artan baskısıydı. Bununla beraber bu tek neden olamaz. Hz. Muhammed'in vefatından sonraki yıllara dek, tarım için el değmemiş topraklar, şüphesiz bunlar az verim elde edilen uç bölgelerdeki topraklar olsa da, hâlâ bulunuyordu. Daha sonraki kavgaların bazılarında, kabilelerin açıkça ilan ettikleri amacı daha zayıf komşularının topraklarını ele geçirmekti. İlk başlarda kavgalar tek tek kabileler arasındaydı fakat zaman geçtikçe güçlü liderler, birçok kabileyi kendi idareleri etrafında bir araya getirerek kendileriyle müttefik olmaya ikna etti. Bu sebeple kavgada yer alanların sayısı düzenli olarak artıyordu. Nihayet

618 dolaylarındaki Buas adı verilen yerde yapılan bir muharebede bu durum zirve noktasına ulaştı. Arap kabilelerinin birçoğunun yanı sıra onların müttefikleri olan Yahudi kabileler ve yakın çevreden bazı göçebe kabileler de bu muharebeye katıldı. Büyük bir katliam meydana geldi. Her iki taraf da tükenmiş vaziyette olduğundan çatışma durdu fakat barış yapılamadı. Bundan sonra Medine bir gerilim durumunda yaşadı. Geceleri komşu kabilenin topraklarından geçtiklerinde insanların öldürüldüğü bir ya da iki olay oldu.

Kurulan ittifaklar büyük oranda Arap kabilelerinin Evs ve Hazrec şeklinde iki kabileye ayrılmasıyla çakışmaktaydı; söylenenlere bakılırsa bu iki kabile Medine'nin Arap nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Bununla beraber kabilelerin, aşiretlerinin geri kalanına karşı çıktığı, bir ya da iki istisnai durum olabilir. Bu kabileye karşı güçlü bir sadakatin olmadığını gösterir. Bu sebeple Medine Vesikası'nda (daha sonra tartışılacak olan bir belge) aşiretlerden değil sadece kabilelerden söz edilmesi şaşırtıcı değildir. Hz. Muhammed'in Medine'deki varlığıyla ortaya çıkan yeni durum, kabileler arası çatışmaları önemsiz kıldı; öyle ki onlar hakkında daha az şey ve aşiretler hakkında daha çok şey duyuldu. Hz. Muhammed'in vefatından sonra muazzam fetihlerle ufuklar daha da genişlediğinde Evs ve Hazrec arasındaki rekabet önemli bir siyasî unsur olmaktan çıktı ve iki kabile birlikte ensar olarak bilinmeye başlandı. Bu kelime, yardımcılar, yani Hz. Muhammed'in yardımcıları anlamına gelmekteydi ve onlara bir şeref unvanı olarak verilmişti.

Medine'deki kavgaların ve gerilimin altında yatan temel sebep, Medinelilerin hâlâ bağlı oldukları, vahadaki zirai hayat şartlarıyla uyuşmayan, göçebe bakış açısı ve ahlâktı. Artan nüfus için Medine'nin topraklarından geçim sağlamak güçleştikçe kavgalar ortaya çıktı ve kan döküldü. Bu durumla baş etmek için göçebe geleneklerinin sahip olduğu yegâ-

ne yöntem kan davası idi. Bir kişi yaralandığında ya da öldürüldüğünde, akrabaları sorumlu kişiye veya kabilesine "göze göz, dişe diş" anlayışına uygun olarak aynı şekilde karşılık vermek durumundaydı. Dengi gerçek bir göz veya gerçek bir can olabilirdi fakat daha önce de belirtildiği gibi, yetişkin bir erkeğin hayatına karşılık olarak yüz deve kabul etme uygulaması gittikçe yaygınlaşıyordu. İnsanların birbirleriyle temasın az olduğu geniş bozkırlarda bu yöntem kabul edilebilir ölçüde başarılı olurken, vahanın kısıtlı alanında tatminkâr olmaktan uzaktı. Burada birçok uyuşmazlık vardı ve bu sebeple ne için neyin adil bir karşılık oluşturduğu konusunda birçok anlaşmazlık çıkma ihtimali bulunuyordu. 6. yüzyılda meydana gelen meşhur bir olayda büyük bir göçebe kabile reisi öldürülmüş; kanının takipçisi olan erkek kardeşi de katilin kabilesinden bir genci öldürmüştü; fakat bu gencin hayatı ona göre ancak kardeşinin ayakkabı bağına denk düşüyordu. Gencin kabilesi doğal olarak bunu kabul etmedi ve iki kabile arasında yıllar boyunca süren hararetli savaşlar oldu. Bu çölde meydana gelebiliyorsa Medine'deki hayatın zor olması şaşırtıcı değildir.

İslâm öncesi Arabistan'da, iki tarafta da aracılığı kabul etmeyecek kadar öfkeden deliye dönmediyse, anlaşmazlıklarda arabuluculuğuna başvurulan hikmet sahibi kişiler bulunuyordu. Aracılar hüküm uygulayacak güce sahip değildi fakat onlar iki tarafı, hükümlerini kabul ettiklerine dair yeminle birbirine bağlıyordu. Bununla beraber bu yöntem vahadaki sayısız anlaşmazlık için çok yavaş ve hantaldı. Gerekli olan uygulama gücüne sahip tek bir hâkimdi. Hz. Muhammed Medine'ye gelmeseydi de bu tür bir makam oluşturulabilirdi fakat herkesin tarafsız olarak kabul edebileceğini bulmak güç olurdu. Hazrec'in önde gelenlerinden Abdullah bin Übey, Buas Savaşı'nda tarafsız kalmıştı ve Hz. Muhammed gelmeseydi Medine'nin kralı olabileceği düşünülmüş-

tü. Yine de her zaman tarafgirlik şüphesi altında bulunacağından dolayı onun tüm Medinelileri arkasında birleştirmesi güç olabilirdi. Bu durumda Medineliler için Hz. Muhammed'i davet etmenin çekiciliği, büyük ölçüde onun yansız olabileceği ve aralarındaki anlaşmazlıkları adil bir biçimde karara bağlayabilecek bir kişi olması gerçeğinde yatmaktadır. Hz. Muhammed'in büyük büyükannelerinden birisi Medine kabilelerinden birine mensuptu fakat bu etkili değildi ve onun bu bağlantısı yansızlığının bir ihlali olarak görülmedi. Herhangi bir Medineli kabileyle evlilik yoluyla ilişkilendirilmemek için de dikkatliydi. Bu bağlamda ayrıca istikbalde bir mesihin geleceğine dair Yahudi düşüncesinin tesirinde bulunduğuna şüphe bulunmayan Medineli Arapların, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeye hazır olmaları da yardımcı bir unsur olmuştu. Mekkeliler tarafından reddedilmiş olması da onun, Mekke'nin tahakkümünü Medine üzerinde genişletmeye çalışan bir ajan olması konusundaki şüphelerden de azadeydi.

O halde birçok sebepten dolayı Hz. Muhammed, Medineliler için en kabule şayan kişiydi. Medineliler onun kendilerini sıkıntılardan kurtaracağı ve yeni bir barış dönemini kurabileceği ümidi içindeydiler. Bu düşüncelerle Medineli yetmiş beş kişi Akabe'de onu kendi akrabalarıymış gibi koruyacaklarına söz verdi. Bu hicretin yolunu açtı.

Hicret

Medineliler Hz. Muhammed'e ikinci biatından önce bile, (622 Temmuzu'nun başı), ona tabi olan Mekkelilerden bir ya da ikisi Medine'ye taşınmıştı. Biatın ardından Hz. Muhammed'in kendisinin de gideceği kesinleşince, Müslümanlar küçük gruplar halinde sessizce Mekke'yi terk edip Medine'ye doğru yola koyulmaya başladılar. Belki de Mekkeli

putperestler ne olup bittiğinin farkına varamadılar. En azından Müslümanları engellemeye dönük herhangi bir girişimde bulunmadılar ve Müslümanların hepsi Medine'ye sağ salim ulaştılar. Yaz aylarının sıcağında yaklaşık 500 kilometrelik yolculuk dokuz gün sürüyordu. Sonunda Hz. Muhammed'e tabi olanlardan yaklaşık yetmişi Medine'ye ulaştı ve oradaki Müslümanlarca misafirperverlikle karşılanmışlardı. Böyle bir yolculuğu yapma imkân ve isteğine sahip olmasına rağmen Mekke'de kalan Müslümanlar, Hz. Muhammed, Ebubekir, Ali ve onların ailelerinden bazı kişilerdi.

Kendisine bağlı olan kimseleri önceden bu şekilde göndermekle, Hz. Muhammed Taif'tekine benzer bir başarısızlığın tekrarlanmamasını garanti altına aldı. Medineliler arasında fikir değişikliği olsa bile, yanında kendisini destekleyecek, sadık Mekkeli bağlılarının oluşturduğu topluluk olacaktı. Bu uygulama, Hz. Muhammed'in Müslümanlar arasında tereddüde kapılabilecek kimseleri cesaretlendirmek için son ana dek Mekke'de kaldığını göstermektedir.

Hz. Muhammed'in kendisinin yola çıkmaya hazır olması Eylül ayının ortalarını buldu. Bunu yapmadan kısa bir süre önce Mekkeli putperestlerin şüphelendikleri ve Hz. Muhammed'i öldürmeyi tasarladıkları söylenir. Bazı genç erkekler, her kabileden bir kişi, kılıçlarını aynı anda ona vuracaklardı, böylece onun kanının sorumluluğu neredeyse tüm Mekke tarafından paylaşılacaktı. Dolayısıyla öcünü almak isteyenlerin onun kanına karşı tazminatı kabul etmekten başka seçeneği olmayacaktı. Rivayete göre, Hz. Muhammed Ali'ye yeşil cübbesini giydirip kendi yatağına yatırarak gece karanlığında çekip gidince tasarı boşa çıkarılır. Hile nihayet fark edilir fakat Ali'ye bir şey yapılmaz ve bu arada Hz. Muhammed çoktan uzaklaşmıştır. Bu rivayete biraz şüpheyle yaklaşmış olsak da Hz. Muhammed'in gerçek bir tehlike ile karşı karşıya olduğu görünür. Bu tehlike Mekke'yi terk et-

mesi ve Medine'ye ulaşması arasındaki süredir. Mekke'de kaldığı süre boyunca Hz. Muhammed muhtemelen Taif'ten döndükten sonra onu korumayı kabul eden kişinin koruması altındaydı. Medine'ye ulaşır ulaşmaz da Medinelilerin koruması altında olacaktı. Ancak iki şehir arasında, görünüşe göre herhangi bir ceza görmeksizin kan dökülebilirdi. Bu sebeple yolculuğunun düzenlenmesine büyük önem verdi. Mekke yakınlarındaki bir göçebeden develer kiralandı. O ve Ebubekir beraberce evlerini terk ettiler fakat Medine'ye doğru yola çıkmak yerine, fazla uzak olmayan, Ebubekir'in azatlı bir kölesinin genellikle koyunlarını otlattığı yere yakın bir mağarada saklandılar. Burada, üç gün boyunca Mekkelilerin onları bulmak için feryat ve çığlıkları yükselip dininceye kadar, kaldılar. Ardından iki deve üzerinde dört kişilik küçük bir grup halinde yola çıktılar. Ebubekir'in azatlı kölesi de onlarlaydı ve ve develerin sahibi de onlara rehberlik ediyordu. Issız ve sapa yollardan geçerek herhangi bir düşmanla karşılaşmadan gittiler. Sonunda 24 Eylül 622'de Medine vahasının sonunda yer alan Kuba yerleşim yerine eriştiler. Hicret güvenle tamamlanmıştı.

Bazen Latince karşılığı olan *hegira* kullanılan Arapça *hicret* kelimesi, "kaçış" anlamına gelmeyip en doğru şekilde"göç" olarak çevrilebilir. Coğrafî olarak bir yerden bir yere gitme anlamında değil, kişinin aile ve kabilesinden ayrılıp başkalarıyla bağlantı kurması anlamındadır. Olaylara tarih düşmek için tüm eski Müslüman yazarlarca kullanılan, İslâmî takvimin başlangıcı hicretin gerçekleştiği yılın ilk günü yani MS 16 Temmuz 622'dir. İslâmî yıl ayın hareketlerine göre oluşan 12 aydan ya da 354 günden müteşekkil olduğundan bir Hıristiyan yüzyılında yaklaşık 103 İslâmî yıl bulunmaktadır. Bu yüzden birbirine karşılık gelen İslâmî [Hicrî] ve Hıristiyan [Miladî] tarihlerin hesaplanması karmaşık bir sorundur.

Kuba Hz. Muhammed'in nihaî ikametgâhı değildi. Hz. Muhammed orada, şüphesiz siyasî durumun kendi açısından değerlendirmesini biçimlendirerek, iki ya da üç gün geçirdi. Kısa sürede Kuba'nın kalıcı ikametgâhı olarak en uygun yer olmadığının farkına vardı. Kuba vahanın güneyindeki yüksekçe bir tepedeydi. Yakınında kendisine yapılan davete ve biate katılmayan iki Yahudi kabilesi ve onların Arap müttefikleri bulunuyordu. Onlara yakın olmak sürekli bir zayıflık kaynağı olabilirdi. Bu nedenle Hz. Muhammed bir sabah yola çıktı ve iki ya da üç kilometre kuzeydeki daha alçak düzlüklere yöneldi. Hz. Muhammed evinin yerini kendisinin seçmeyeceğini fakat devesinin durduğu noktayı kabul edeceğini açıkça söylemişti. Devesi gayet uygun bir yerde durdu. Hz. Muhammed'in büyükannelerinden birisinin mensup olduğu Neccar kabilesinin bölgesinde bulunan içinde iki yetime ait bir arsaydı. Bu kalabalık bir kabileydi fakat bizim bilmediğimiz sebeplerden dolayı, siyasî bakımdan daha küçük birçok kabileden daha düşük öneme sahip gayretli ve kuvvetli bir liderden mahrumdu. Bu şekilde Hz. Muhammed göreceli olarak kendisini emniyete almış ve Medine'deki taraflardan birinin tarafını tutuyormuş görüntüsünden kaçınmış oldu.

Hz. Muhammed komşu evlerden birinde kalacak yer buldu, hurmaları kurutmak için kullanılan arsa için yetimlere ödeme yaptı ve kendi evini inşa etmeye girişti. Hem Mekkeli hem de Medineli Müslümanlar inşaata yardım ettiler ve Hz. Muhammed kendisi de bizzat çalıştı. Binanın birincil amacı muhtemelen Hz. Muhammed ve ailesini barındırmak ve idarî işleri kolaylaştırmaksa da, yapının geniş bir avlusu bulunuyordu ki bu kısmen Müslümanların birlikte ibadet etmeleri niyetiyle yapılmış olabilirdi. Zaman geçtikçe evin bu özelliği daha da önemli hale geldi; Hz. Muhammed'in ve onun eşlerinin vefatından sonra, bina ve avlusu sadece ca-

mi olarak kullanılmaya başlandı. Birçok değişiklik geçiren bu bina Medine'de bulunan şimdiki peygamber mescididir. Peygamberin avlunun sağ tarafı boyunca peygamber eşlerinin odaları bulunuyordu. Evin inşası ancak 623 Ağustosu'nda tamamlandı.

Medine'deki ilk aylar

Hz. Muhammed'in Medine'deki hayatının ilk altı ayı için kesin tarihleriyle kayda geçirilmiş neredeyse hiçbir olay yoktur. Bu zaman zarfında birçok olay meydana gelmiş olmalıdır. Yeni devletin ve dinin gelişme hatları belirlenmiş olmalıdır. Bu altı ay boyunca vahyedilen Kur'an'ın çeşitli ayetlerinin kesin tarihlerine sahip olmak şüphesiz muhteşem olacaktır. Ancak her zaman doğru olmayan birtakım çıkarımlarla yetinmek zorundayız. Bu dönemde olup bitenler hatırda kalan şeyler değildir. Birbirini izleyen yılların heyecanından sonra onlar müphem bazı hatıralardan daha fazlası değildir. Kayda değer bir olay olmadığına göre, Hz. Muhammed ve diğer Mekkeli muhacirlerin, Medine'deki ilk aylarında içinde buldukları durumu genel hatlarıyla anlatmaya çalışmalıyız.

Medine Vesikası olarak bilinen bir belge günümüze kadar gelmiştir. Belge otantik görünmekle birlikte tarihi konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Bazı bilim insanları tarihi açıdan onu Medine döneminin başlarına yerleştirir. Diğer yandan sahip olduğumuz haliyle belgedeki bazı maddelerin farklı kaynaklarda bulunduğuna dair bazı işaretler vardır. Maddelerin bir grubu bir başka grupla aynı konuyu işlerken bir madde de tekrar edilmiştir. Yine, her ne kadar birçok Yahudi grubundan bahsedilse de, üç ana Yahudi kabilesinden açıkça söz edilmediği gibi, bunlara ima yoluyla dahi işaret edilmiş gibi gözükmemektedir. Ancak onların hepsinin dışarıda bırakılmış olmaları güçtür. Bu Yahudi kabilele-

rinden üçüncüsü, 627 yazında tasfiye edilmiştir. Bu yüzden belge, bugünkü şeklini bu tarihten sonra almış gibi gözükmektedir. Bununla beraber maddelerin birçoğu muhtemelen daha eski tarihli olup, belki de Hz. Muhammed ile Medineliler arasında, Hz. Muhammed henüz Mekke'deyken, yapılmış bir anlaşmaya aittirler. Bu yüzden belge, Hz. Muhammed'in Medine'ye yerleşmesinin başlarında, oradaki siyasî durum hakkındaki bir kanıt olarak kabul edilir.

Belge şu şekilde başlar:

> Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla!
> Bu Kureyşli ve Yesribli [yani, Medineli] müminler ve Müslümanlar ve bunlara tâbi olanlar onlarla birlikte mücadele edenler arasında peygamber olan Hz. Muhammed'den yazılı bir metindir. İşte onlar diğer insanlardan farklı tek bir ümmettirler.[1]

Bunu dokuz kabile veya topluluktan söz eden ve bunlardan her birinin topluluğun üyelerinden birinin ödemesi gereken kan tazminatından ve esir alınan bir üyelerini kurtarmak için verilmesi gereken fidyeden sorumlu olduklarını ifade eden dokuz madde izler. Belirtilmesi gereken ilk grup Hz. Muhammed'in Mekke'deki bağlıları olan Kureyşli muhacirlerdir. Diğer sekizi, üçü Evs kabilesinden ve beşi de Hazrec kabilesinden Araplardır. Geriye kalan maddelerin yaklaşık yirmisi, müminlerin birbirleriyle ve inanmayanlarla ilişkilerinin çeşitli yönlerini ele alırken, yaklaşık on beşi Yahudilerin hak ve sorumluluklarını işler. Birçok Yahudi gruptan söz edilmekte olup, bunlar çoğunlukla isimleriyle değil yalnızca "şu ve şu Arap kabilesinin (yani, onlara bağlı olan) Yahudileri" olarak belirtilir.

1 Medine Vesikası'nın tamamı için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2011. Ayrıca bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, çev. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005 – ç.n.

Bu belge, Medine Vesikası, Medine halkının, yeni bir tür siyasî birim, bir *ümmet* ya da "topluluk", oluşturmaya başladıklarının kabul edildiğine dair bir işaret olarak ele alınabilir. Bazı yönlerden bu göçebe kabilelerin ya da aşiretlerin bir federasyonu gibidir. Federasyon, kabilelerin birbirleriyle yaptıkları ciddi ve samimi anlaşmayla birleştirilmiştir. İslâm öncesi tarihte seçkin şahsî niteliklere sahip kişilerin liderliğinde bu tür federasyonların birçok örneği bulunmaktadır.

Ancak bu olayda, insanları liderleri olarak Hz. Muhammed'i kabul etmeye sevk eden onun askerî saygınlığı değil peygamberliğiydi. Bu yüzden "topluluk" dinî bir temele sahipti. Bununla beraber Hz. Muhammed'in zamanındaki Araplar için aşina oldukları tek siyasî birim, kabile veya kan bağına dayanan akrabalık grubu, dışında herhangi bir siyasî birimini tasavvur etmek neredeyse imkânsızdı. Hz. Muhammed'in hayatına ilişkin kaynaklarda içinde Bizans İmparatorundan söz eden hikâyeler yer almaktadır. Burada Hz. Muhammed kendilerini onunla eş düzeyde gören kabile üyeleriyle uğraşan bir göçebe şeyhidir. Dost veya düşman olsun diğer birimlerle olan ilişkilerinde "topluluk" bir kabileye çok benzer bir şekilde hareket etmekteydi. Hz. Muhammed göçebe bir reis gibi, baskınlardan elde edilen ganimetten bir pay aldı fakat payı dörtte bir yerine beşte birdi. Bu ve başka sebeplerden dolayı "topluluğu", daha önce de yapıldığı gibi, bir "süper kabile" olarak tasvir etmek yanlış olmaz.

Hz. Muhammed, hiçbir surette bu topluluğun yöneticisi değildi. Muhacirler bir kabile olarak muamele görüyordu ve Hz. Muhammed onların reisi durumundaydı fakat kendi reisleri olan sekiz diğer kabile daha vardı. Vesika bu konuda iyi bir delil olarak kabul edilirse, Hz. Muhammed diğer kabile reislerinden sadece iki noktada ayrılıyordu. Birincisi bizim vesika olarak adlandırdığımız anlaşmanın öncelikli olarak ilgilendiği insanlar müminlerdi ve bu da onların Hz. Mu-

hammed'i bir peygamber olarak kabul ettiklerini ima ediyordu. Bunun anlamı vahiy olarak ne gelirse gelsin bağlayıcı bir kural olarak kabul etmek ve Hz. Muhammed'e vahyin geldiği kişi olarak belirli bir saygınlık ve belki de, en azından dinî konularda, sıradan bir insanın ötesinde bir bilgelik atfetmek anlamına geliyor olmalıdır. Bu vahyin sahasına girmeyen konularda onun görüşlerinin kabulü anlamına gelmiyordu.

Gelgelelim, ikincisi, vesikada "farklılaştığınız herhangi bir şey olduğunda, konu Allah'a ve Hz. Muhammed'e havale edilmelidir" denmektedir. Hz. Muhammed ile Medineliler arasındaki özgün antlaşmada onun rakip hizipler arasında bir arabulucu gibi hareket edebileceğinin ve bu şekilde vahadaki barışı sürdürmeye yardım edebileceğinin düşünülmüş olması muhtemeldir. Bir Kur'an ayetinde, peygamberin işlevlerinden biri şöyle tasvir edilir:

> Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiği zaman, aralarında adaletle hükmedilir ve kimseye asla zulmedilmez. (Yunus Sûresi, 47)

Fakat bu, Medinelilere Hz. Muhammed uzakta, Mekke'deyken bu iyi bir fikir gibi göründüyse de; onun aralarına gelmesi ve saygınlığı ile gücünün artmaya başlamasıyla bazıları tereddüt etmiş olabilir. Kur'an'da birkaç defa müminler, aralarındaki ihtilafları çözmek için Hz. Muhammed'e götürmeleri konusunda şiddetli bir şekilde tembihlenmektedirler. Tembihin tekrarlanmasından, buna her zaman uyulmadığı sonucunu çıkarabiliriz.

O halde, bu ilk aylarda Hz. Muhammed Medine'deki toplumun dinî liderinden daha fazlası olamazdı. Tam anlamıyla siyasî nitelik taşıyan konularda o, sadece muhacirler kabilesinin reisiydi ve muhtemelen diğer birçok kabile reisinden daha az güçlüydü. Belki de onun Medine siyasetinde ilk kez bir güç haline gelmesi muhtemelen 624 Martı'nda Bedir'de-

ki askerî başarısından sonra gerçekleşti. Bedir'den sonra bile onunla karşılaştırılabilecek kadar nüfuzlu bir veya iki kişi hâlâ vardı ve Hz. Muhammed'in şüpheye yer bırakmayan siyasî yükselişi, 627 Nisanı'ndaki Medine kuşatmasının başarısız olmasından sonra başlar.

Hicretten önce Medine'deki önde gelen Arap kabilelerinden birçoğu Hz. Muhammed'i bir peygamber olarak kabul etmişti. Görünüşe göre bunu kabile olarak yapmışlardı ve bu sebeple kabilenin tüm üyeleri en azından zahiren Müslüman olmuş olmalıydı. Bununla beraber, bilhassa kolektif olarak Evs-Menat olarak bilinen kabileler topluluğu söz konusu olduğunda, bir iki istisna vardı. Onların evleri ve tarlaları Nadir ve Kureyza isimli iki güçlü Yahudi kabilesi arasında dağılmıştı ve muhtemelen onlar, bu Yahudilerle kuvvetli ilişkilere sahipti. Yahudiler Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyi reddettiklerinde, onlar da doğal olarak Yahudilerin yanında yer alacaktı. Ancak liderlerinden bazılarının ölümünden ya da öldürülmesinden sonra bu kabileler, toplu olarak İslâm'ı kabul ettiler. Onlar vesikanın elimizdeki şekline mevcut durumlarıyla yani Evs olarak dahil oldukları görülmektedir.

Topluluğa ilk başta katılmayan bu kabilelerin yanı sıra en azından bir kişi vardı ki kabilesinin Hz. Muhammed'i ve dinini benimseme siyasasını tasvip etmeyerek Medine'yi terk ederek Mekke'ye gitmişti. Bu Ebu Amir er-Rahib olarak adlandırılan bir adamdı. Lakabı "er-Rahib" "rahip/keşiş" anlamına geliyordu; 622 yılından önceki yıllarda uyguladığı çeşitli inziva tecrübelerinin neticesinde ona verilmişti. Hz. Muhammed'e öylesine kızgındı ki Medinelilerden oluşan küçük bir birlikle, Müslümanlara karşı 625 yılında Uhud'da savaştı. Bu adamın hikâyesi onun hevesle İslâm'ı bağrına basabileceği beklentisini oluşturur ve bu sebeple onun gösterdiği düşmanlık dikkate değer hale gelir. Belki de, o en başm-

da Hz. Muhammed'in konumunun olası siyasî etkilerini fark etmiş ve bundan hoşlanmamıştı.

Hz. Muhammed'i bir peygamber olarak kabul etmeyi reddeden Ebu Amir gibi kişilerin, bu "putperest muhalefeti", görünüşte Müslüman olan ama Hz. Muhammed'e siyasî olarak muhalefet eden Medinelilerin, "görünüşteki Müslüman muhalefeti"nden ayrıştırılmalıdır. Bu genel olarak ikiyüzlüler [münafıklar] olarak bilinen gruptur. Muhtemelen onların muhalefeti Hz. Muhammed'in 624'teki Bedir zaferinden sonra aktif hale geçmiştir. İlk başlarda Kur'an onlardan "kalbinde hastalık olanlar" olarak bahseder. 625 yılındaki Uhud'a doğru Kur'an, belki de önce savaşa hazırlandıkları halde sonradan savaştan çekildikleri için onlardan "münafıklar" olarak söz etmeye başlar. 625 ila 627 arasında onlar Hz. Muhammed açısından tam bir baş belasıydılar fakat 627'de Hz. Muhammed, onların zayıflığını ortaya çıkaracak bir güç gösterisi yapacak duruma gelmişti. 630 yılı dolaylarında bir başka münafıklar grubunun varlığından söz edilir fakat bunlar her ne kadar Ebu Amir er-Rahib'le ilişkili olmaları mümkün olmakla birlikte; muhtemelen öncekiyle özdeş olmayan ayrı bir gruptur.

Her ne kadar Müslüman olan bir ikisinin adı geçse de, Medine Yahudileri de Hz. Muhammed'in muhalifleri arasında yer alır.

Yahudiler uzunca bir süredir Medine'de idiler ve onların varlığı, tektanrıcı fikirlerin oralara yayılmasına yardım etmiş ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin kabul edilmesini kolaylaştırmış olmalıdır. Yahudiler, en önemlileri Nadir, Kureyza ve Kaynuka olan, bir grup kabileden oluşuyordu. Sonuncusunun, daha önce de belirtildiği gibi, toprakları yoktu fakat onlar pazarı yönetiyordu ve sarraflık ve zırh işlemeciliği gibi zanaatlarla uğraşıyordu. Diğer ikisi Medine vahasının daha güney kısımlarındaki yüksek bölgelerde

yer alan zengin toprakların bir kısmına sahipti ve bazı zayıf Arap grupları onların arasında dağınık ve siyasî açıdan onlara bağımlı olarak yaşıyorlardı. Her Yahudi kabilesi, güçlü Arap kabilelerinden bir veya ikisiyle müttefikti ve muhtemelen bu ittifakın daha zayıf olan tarafı durumundaydılar. Bu nedenle Yahudiler Arap kabileleri arasında bölünmüştü ve yekpare bir bütün oluşturmuyorlardı.

Medine Yahudilerinin Yahudi dini ve kutsal kitapları hakkında sahip oldukları bilgiler muhtemelen geniş değildi fakat Hz. Muhammed'in iddialarının Yahudilikle uyumsuz olduğunu fark etmek için yeterliydi. Bu konuda hemfikirdiler. Arap kabilelerinin müttefiki olarak Yahudiler, Medine'deki yeni topluluğa bir anlamda dâhildiler. Onlardan bazıları ile Hz. Muhammed arasında doğrudan bir anlaşma da olmuş olabilir. Bununla beraber Hz. Muhammed bundan çok daha fazlasını umut ediyordu ve muhtemelen hicretten sonraki ilk haftalarında vaktinin çoğunu, Yahudilerin onun peygamberliğini kabul etmesini sağlamaya çalışmakla geçirmişti.

Peygamberlik hayatının ilk aşamasından itibaren Hz. Muhammed, Kur'an'da kendisine vahyedilen mesajların, Yahudilik ve Hıristiyanlık öğretileriyle benzerliğinin farkındaydı. Herhalde o peygamberlik iddiasının önceki peygamberlerin mesajlarıyla özünde aynı olan bir mesajı ima ettiğini düşünüyordu. Muhtemelen Medine'ye göçten sonra Hz. Muhammed'in, İslâm için Yahudiliği model aldığı düşünülmeye başlandı. Mekke'yi terk etmesinden önce, Yahudi usulüne uygun olarak, Kudüs'ü *kıble* ya da namaz esnasında yönelinmesi gereken yön olarak seçtiği söylendi. Aşure orucunun, Yahudilerin Kefaret Günü'nün, Medine'de Müslümanlar tarafından uygulandığı görülmektedir. İslâm'ın ayırt edici özelliği haline gelen topluluğun hep birlikte yerine getirdiği özel Cuma ibadeti, şu ya da bu şekilde Yahudilerin Cu-

ma günleri gerçekleştirdikleri *Sabbath* ibadetine hazırlanışları ile bir şekilde bağlantılıdır.

Yahudi uygulamalarının bu benimsenişi, Yahudilerin Hz. Muhammed'e yakınlık duymalarını sağlamadı. Hz. Muhammed onlar tarafından tanınma konusunda bir ölçüye dek endişeliydi çünkü onların desteği olmaksızın, dininin üzerine inşa edildiği fikirlerin bütün yapısının çökme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu fark etti. Hz. Muhammed, Yahudilerin peygamberlerine paralel bir peygamber olarak onu tanırlarsa, onlara ibadet biçimlerini ve diğer ayırt edici dinî uygulamalarını korumaları için izin vermeye hazırmış gibi görünür. Ancak düşmanlıkları gittikçe artan Yahudiler Hz. Muhammed'in, Kur'an'ın Allah'ın sözleri olduğu şeklindeki iddiasını yalanlamak için *Eski Ahit* bilgilerini kullandılar. Ümmiliğin yaygın olduğu bir ortamda, Kur'an'ın *Eski Ahit*'te değinilen çeşitli konularda yanıldığını ileri sürmek ve bunları ispatlıyormuş gibi görünmek kolaydı. Elbette, tartışmanın sonucu, Kur'an'ın Allah'ın sözleri olmadığı ve bu sebeple de Hz. Muhammed'in bir peygamber olmadığıydı. Bu sorunun ağırlığı karşısında bu konu, Hz. Muhammed'in ilk aylardaki başlıca meşgalelerinden biri olmuş olmalıdır.

O halde Hz. Muhammed'in bu aylardaki konumu hâlâ oldukça hassastı. Topluluk Medine'de oluşturuldu fakat sağlam bir şekilde kurumsallaşmış olmaktan uzaktı. Topluluk gerçekten de sınanıyordu ve hâlâ Medine'nin sakinlerinin büyük çoğunluğunun gözünde kendisini ispatlamak zorundaydı. Vahadaki yaşam hâlâ, esas olarak eski gelenekler temelinde sürdürülüyordu. Medineliler için Müslüman olmak sadece belirli ibadetleri yapmak, diğer Müslümanlarla kavga etmekten kaçınmak ve belki de muhacirlere karşı misafirperverlik göstermekten ibaretti. Bu dönemde sıradan bir Müslüman için ibadet açısından gereken tek şeyin Cumaları namaza katılmaktan ibaret olması muhtemeldir. Yeni din

için daha coşkulu olanlar, en azından sabah ve akşam namazlarını ve belki öğle namazlarını da kılıyor olabilirlerdi; fakat Hz. Muhammed'in yaşadığı süre içinde İslâm'da daha sonra standart hale gelen beş vakit namazın, kesinlikle sabitlendiğine dair sağlam bir delil yoktur. Bununla beraber, Mekke'de bazı Müslümanlar arasında rağbet gören gece ibadetine, hicretten sonra, Müslümanlar dünyevî işlerle daha fazla meşgul hale geldiklerinde, vahiyle durduruldu.

Bundan dolayı, Kur'an'da dile getirilenler, hiçbir surette Medine'deki hayatın seyrini belirleyen yegâne unsur değildi. Yine de bu fikirler Hz. Muhammed'in, kayalıklar ve sığlıklar arasındaki tehlikeli yolculuğunda ona rehberlik etmesi bakımından kesinlikle önemliydi. Herhangi bir mesele hakkında harekete geçmek zorunlu hale geldiğinde, çoğu zaman dininin ilkelerinin eksiksiz bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak bir eylem tarzını bulmaya muktedirdi. Bütün bu gelişmelerin belirtmeye değer özelliklerinden biri, ilk kez Mekke'de ilan edilen dinî fikirlerin, Medine'deki farklı durumlara uygunluğuydu. Tüm büyük dünya dinlerinin gelişiminde etkili olan faktörün hususen, küçük bir bölgedeki durumla özel olarak ilişkili fikirlerin, çok daha genel bir uygulama alanı bulma yeteneği olduğu görülmektedir. Mekke İslâm'ının Medine'deki şartlara uyarlanması bunun çarpıcı bir örneğidir. Mekke'deki durumun başlıca özelliği, ticaretin, zenginliğin ve bunlarla beraber bireyciliğin artışıydı. Bununla karşılaştırılabilir ölçekte bir durum Medine'de yoktu. Ortak olan tek şey, her iki şehirde de göçebe geçmişi olan insanların, hâlâ çölün toplumsal, ahlâkî ve entelektüel görüşlerini ellerinde bulundurarak, yerleşik bir yaşam sürdürmeye girişmesiydi. Mekkeli haliyle İslâm dini, bu sorunla, pek de başarılı olmayan bir şekilde, baş etmeye çalışıyordu. Bu sorunun Medineli biçimine belirli ölçüde bir uygunluk kazandırmıştı ve bu uygunluk peygambe-

rin veya elçinin işlevine daha fazla vurgu yaparak büyük ölçüde arttırıldı.

Medine'deki Müslümanların hayatının çerçevesi, çeşitli iktisadî ve diğer maddî unsurlar tarafından belirlenmişti. Bununla beraber zaman zaman ortaya çıkan zorlukların üstesinden gelme sürecinde Hz. Muhammed'e, Kur'an'da yer alan oldukça tutarlı fikirler kümesi rehberlik ediyordu. Bu fikirlerin çeşitli durumlar karşısındaki yeterliliği ve uygunluğu onun başarısının temellerinden biriydi. Başarısının altında yatan bir başka sebep onun bilgelik, nezaket, sabır ve diğer devlet adamı vasıflarıydı. Olayların seyrini takip edip ilerlediğimizde, bu temel fikirlerin önemini ve bunların Medine'deki ihtiyaçlara ve sorunlara adım adım nasıl uyarlandıklarını görmek ilginçtir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Mekkelilerin Kışkırtılması

İlk sefer veya akınlar

623 yılında bir iki dahili olay meydana geldi. En önemlisi, Nisan ayında meydana gelen, Hz. Muhammed'in Ayşe'yle evliliğinin gelinin en fazla dokuz yaşındayken gerçekleşmiş olmasıdır. Ayşe Hz. Muhammed'le bir veya iki yıl önce Mekke'de nişanlanmış fakat babasının evinde yaşamaya devam etmişti. Gerçekten de 623 Nisanı'ndan sonra da orada yaşamaya devam etmiş olabilir. Sonunda hem Hz. Muhammed'in evi ve çalışma mekânı hem de Müslümanların ortak ibadetinin camisi olan bir dizi binanın avlusuna açılan odalardan birine taşındı.

Kaynaklar Ayşe'nin çocukluk ve gençlik yılları üzerine doğrudan yorum yapmaz, yine de onun nasıl oyuncaklarıyla oynamaya devam ettiğini ve Hz. Muhammed'in de oyunlarının ruhuna nasıl girdiğini tasvir ederler. Hz. Muhammed "Bunlar nedir" diye sorar, Ayşe de "Süleyman'ın atları" cevabını verir. Elli üç yaşındaki bir adamla on yaşlarındaki bir kız arasındaki bu ilişki, karı-koca arasındaki ilişkiden ziya-

de baba ve kızı arasındaki ilişkiye benzeyen, tuhaf bir ilişki olmalıdır. Elbette 7. yüzyıl Arabistan'ında kızların çok daha erken olgunlaştıklarını unutmamak gerek. Evlilikten çocukları yoktu fakat Ayşe'nin, çok eşli bir hanede bir kızın mutlu olduğu kadar mutlu olduğu görülür. Ayşe'nin evliliğinin, Ebubekir ve Hz. Muhammed'i birbirine bağlamak gibi siyasî bir sebebinin olduğu açıktır. Ebubekir'in Hz. Muhammed'in baş yardımcısı olması gibi; her ne kadar, üç yıl önce, Hatice'nin vefatının ardından otuzlarında Müslüman bir dul olan Sevde'yle evlenmiş olsa da, Ayşe de onun en başta gelen hanımı oldu.

Kızları ve yakın arkadaşlarınkilerde olduğu gibi, Hz. Muhammed'in bizzat kendi evliliklerinin çoğunda şu ya da bu türden, siyasî gerekçeler bulunmaktaydı. İzleyen Ağustos ayında (ya da belki de 624 Haziranı'ndan önce değil) Hz. Muhammed'in kızı Fatıma kuzeni Ali'yle evlendi. Bu Ali'nin Hz. Muhammed'in yakın dostlarından biri olduğunu gösteriyor ve onları birbirine bağlıyordu. Önde gelen Müslümanlardan biri ve daha sonraları üçüncü halife olacak olan Osman bin Affan, Hz. Muhammed'in büyük kızı Rukiye ile Mekke'de evlenmişti.

Daha sonraki dönemler için bu konular kadar önemli olan, 623 yılının önde gelen özelliğinin Mekkeli kervanlara karşı akınlar düzenlenmesine başlanmasıydı. İlkinin Mart'ta gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. Hz. Muhammed (ondan sadece dört yaş büyük olan) amcası Hamza'yı, Suriye'den dönmekte olan Mekkeli kervanları pusuya düşürmeye çalışması için, deve üzerindeki otuz kişilik bir birlikle Kızıldeniz kıyı bölgesine doğru gönderdi. Müslümanların bu seferden bir şey elde edememeleri dışında; orada, ne olduğu açık değildir. Kervana, Hz. Muhammed'in düşmanı Ebu Cehil'in komutasında 300 kişinin refakat ettiği belirtilir ve bu sebeple ve Müslümanların, pusuya düşürme niyetlerini ger-

çekleştiremediler. Her iki tarafın da müttefiki olan bir göçebe reisinin, barışı korumak için araya girdiği söylentisine bakılırsa, bir çatışma riski ihtimali de varmış gibi görünür.

Bu, 623 yılı boyunca Hz. Muhammed ve Müslümanlar tarafından düzenlenen bir dizi "keşif seferleri" veya akınlarından ilkiydi. Nisan'da, bir başka kişinin liderliğindeki altmış kişilik bir grup bir başka Mekke kervanının yolunu kesmeye çalıştı. Bu olayda Müslümanlardan birinin birkaç ok attığı söylenir. İslâm adına yapılan ilk savaş benzeri eylem buydu fakat kervanın güçlü bir koruması vardı ve tedbirli olmanın mertliğin en iyi şekli olduğu düşünüldü. Mayıs ayında, sadece sekiz kişiden oluşan bir başkası, Mekke'den Suriye'ye giden yola ulaştığında kervan bir gün önce oradan geçmişti. Tüm bu çabaların başarısızlıkla sonuçlanmış olması, bu girişimleri gerçekleştirmiş olan muhacirler için hayli cesaret kırıcı bir etki yapmış olmalıdır.

İster genel hayal kırıklığı ve bunu izleyen gerilimler nedeniyle olsun, isterse de diğer bazı sebepler dolayısıyla olsun Hz. Muhammed'in kendisi, Ağustos'taki, Eylül'deki ve Aralık'taki seferleri yönetti. Bunların tümü de Mekke kervanlarına yönelikti ve hepsi en azından ana gayeleri açısından başarısız oldu. Ancak, uygun şartların oluşması durumunda Mekke kervanlarına saldırmaya hazır olunduğu konusundaki istekliliğin böylesine sergilenmesi, Mekkelilerin kaygılarını arttırmış ve aynı zamanda bölgedeki göçebelere Hz. Muhammed'in niyetinin ciddi olduğunu göstermiş olmalıdır. Bazı küçük aşiretler ya da kabileler seferleri sırasında Hz. Muhammed'le ittifak, belki de saldırmazlık paktı kurmuştur. Şüphesiz, başarısızlığın büyük ölçüde sebebi, Hz. Muhammed'in Medine'deki muhaliflerinin Mekkelilere onun tasarıları hakkında bilgi vermesiydi.

Eylül ayında meydana gelen bir olay Hz. Muhammed'in hangi şartlar içinde hareket ettiğini gösterir. Herhalde Mek-

kelilerle dost olan bir göçebe birliği, Medine'den çok uzak olmayan otlaklara indi ve Müslümanların orada otlamakta olan develerini götürdü. Haber Hz. Muhammed ve onun arkadaşlarına ulaştığında takip etmek için harekete geçtiler. Fakat üç gün geçtikten sonra yağmacıları, en azından onları koruyabilecek dostlarına ulaşmadan önce, yakalayamayacakları açığa çıktı ve bu sebeple Medine'ye geri döndüler.

Rivayetlerden de anlaşılacağı gibi, bu olaylar, İslâmî topluluğun topyekûn geleceği konusunda tarihî önemi olan kararları içerdiğinden bunları anlamaya çalışmakta fayda var. Hz. Muhammed'in, muhacirlerin Medine'ye ulaştıktan sonra hayatlarını nasıl kazanmalarını beklediğini sormak bu konuda iyi bir başlangıç noktası oluşturabilir. Hz. Muhammed onların vahadaki toprakları işlemesini bekleyemezdi ve daha güçlü Medineli Müslümanların misafirperverliğine sürekli olarak bağımlı olmalarını da isteyemezdi. Ticaretle uğraşan Yahudilerin muhalefetine ve bunun sonucunda onların oradan çıkarılmalarını da önceden hesap edemezdi. Çünkü hicrete kadar ve ondan sonraki birkaç ayda Yahudilerin onu peygamber olarak tanımalarını umut etti. O halde, Hz. Muhammed'in, Müslümanların geçinmek için ya bizzat kendi başlarına ticarete girmelerini ya da Mekke ticaret kervanlarına saldırı düzenlemelerini beklediği kesin görünmektedir. Şüphesiz başka alternatifler de söz konusu olabilir. Mekke'nin Suriye'yle ticareti ciddi bir biçimde kesintiye uğratılmadıkça, ve yol üzerindeki göçebelere Müslümanlar, saldırmak yerine, onların mallarını ücret karşılığında korumanın daha kârlı olduğunu düşünmelerini sağlayacak kadar güçleninceye dek, Müslümanların Suriye'ye kervan göndermeleri muhtemelen mümkün olamazdı. Ayrıca en başından itibaren, bazı Müslümanların Medine'deki Yahudi pazarında iş yaptığına dair işaretler bulunmaktadır.

Tüm bu ihtimaller gözden geçirildiğinde, Hz. Muham-

med'in, Mekke'yi terk etmeden önce bile, Mekke kervanlarına akınlar düzenlemenin mümkün hatta bir fırsat olarak değerlendirdiği açıkmış gibi görünür. Akınlarda Müslümanlar saldırıyı üstlenirdi. Hz. Muhammed'in, akınlar az da olsa başarılı olsa bile, Mekkelilerin bunlara karşılık verme girişiminde bulunmak durumunda kalacaklarını fark etmemiş olması mümkün değildir. O halde bu küçük akınlarda, Hz. Muhammed kasıtlı olarak Mekkelilere meydan okumakta ve onları kışkırtmaktadır. Barış-bilincine sahip çağımızda, bir dinî liderin bu şekilde bir taarruz savaşına nasıl girebildiğini ve neredeyse saldırgan bir kişi haline geldiğini anlamak güçtür.

Hz. Muhammed'in davranışlarını açıklamak için söylenebilecek ilk şey, saldırıların yahut akınların Arap çöl hayatının normal bir özelliği olduğuydu. Bu bir savaştan çok bir çeşit spordu. Gerçekten de Arapların kendi savaşları vardı ama bunlar çok da ciddi işlerdi. Akınlar dost olmayan kabilenin develerini ve diğer hayvanlarını, daha seyrek olarak da (ve sadece işler daha ciddi bir hal aldığında) kadınlarını hedef alıyordu. Kabilenin ya da aşiretin geri kalanı uzaktayken, bir grup akıncı, beklenmedik bir şekilde deve sürüsünü ve yüklerini almaya çalışabilirdi. O an için akıncılar ezici bir güce sahip olmakta ve çok az bir direnişle karşılaşabilirlerdi. Ardından da akıncıların, saldırdıkları kabileden, daha üstün bir güç onlara yetişmeden önce, kabilelerine katılmaları gerekirdi. Araplar genellikle eşit şartlarda karşı karşıya gelip birebir dövüşlerden kaçınmaya çalışırlardı. Ne kadar geçici olursa olsun sürpriz ya da ezici üstünlük avantajı hariç nadiren kasıtlı olarak saldırırlardı. Bu nedenle akınlardaki can kaybı genellikle azdı. Elbette can kaybı, acı bir kan davasına dönüşebileceğinden, daima ciddi bir konuydu ve her iki taraf da aralarında belli bir düşmanlık olmadığı sürece bundan kaçınmaya çalışırdı. Öldürmenin kazaen mey-

dana gelmesi durumunda, muhafazakârlarca "kan yerine süt kabul edilmesi" şeklinde hor görülmesine rağmen, 7. yüzyılın başlarından itibaren zarar görmüş kabilenin tazminat olarak develeri kabul etmesi âdet haline gelmeye başlamıştı.

Göz önünde bulundurulması gereken ikinci nokta Hz. Muhammed ve çağdaşlarının dinî bir topluluğu modern Batı'dakinden farklı bir biçimde düşünmeleridir. Bizim için dinî bir topluluk, ortak ibadet ve belki de diğer başka bazı sınırlı amaçlar için bir araya gelmiş bir grup insandır. Halbuki Hz. Muhammed için dinî topluluk, bütün hayatları açısından birbirlerine bağlanmış insanlardan oluşan bir gövdedir, yani, aynı zamanda siyasî bir birimdir. Esas olarak Hz. Muhammed belirli bir kabileye ya da halka yani siyasî bir birime gönderilmiş bir peygamberin düşüncelerine sahipti. Kendi kabilesi tarafından dışlandığında, peygamberin mesajının hitap ettiği ve onu kabul eden herkesi kapsayan grup için, *ümmet* ya da "topluluk" kelimesini kullanmaya başladı. Mekke'de İslâmî topluluk, modern Batılı dinî topluluklardan farklı değildi; fakat Hicretle birlikte bu kavram daha da geliştirildi. İslâm, en azından görünüşte, siyasî bir topluluğun dini haline geldi ve bu topluluk sadece siyasî bir topluluk olmaktan çıktı. Yıllar geçtikçe ve İslâm dini ortak yaşamın görünümlerine daha çok nüfuz ettikçe bu benzersiz dinî ve siyasî gövdenin kendisini ümmet kelimesinden başka bir şeyle tanımlamasından başka bir yolu yoktu. Bu grup, ne bir kabile ne bir kabileler federasyonu ne de bir krallıktı ve bu sayılanlar onların âşina oldukları tek siyasî birimlerdi.

Seferler topluluğun tümünün değil, sadece ve öncelikli olarak muhacirlerin etkinliğiydi. Bedir'e 624 Martı'nda düzenlenen seferin genellikle ensarın da katıldığı –bazıları şahsî olarak önceki seferlerde yer almış olabilirler, Hz. Muhammed'in bizzat yönettiği bazı seferlere katılanların sayısı olarak verilen rakamlar muhacirlerin sayısından fazladır–

ilk sefer olduğu söylenir. Muhacirlerle ensarın etkinlikleri arasındaki bu ayrım, ilkinden "İnananlar ve göç edenler ve Allah'ın yolunda malları ve canlarıyla savaşanlar", ikincisinden "Barındıranlar ve yardım edenler" olarak söz eden Kur'an ayetlerinde (Enfal Sûresi, 74-75) yansıtılır. Muhacirler akınlara devam etti; çünkü Mekkeli hemşerileri tarafından kötü muameleye maruz bırakılmış olduklarını düşünüyorlardı. Ayetlerden biri onları "zulmedildikten sonra göç edenler, savaşanlar ve sabırla dayananlar" olarak tarif eder (Nahl Sûresi, 111). Burada,"savaşan" "akınlara katılmaya devam eden"i ima etmektedir. Bir başka ayet (Hac Sûresi, 39 ve sonrası) Mekkelilerin onlara yapmış oldukları muamele sebebiyle onların bu eylemlerini haklı göstermektedir. "Zulmedildikleri için kendileri için savaşanlara karşı iman edenlere savaşa izin verildi. (...) Onlar 'Allah Rabbimizdir' demelerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılanlardır." Bununla beraber bu ayetin, Medine'de daha ziyade sözde Müslüman olmuş bazı kimselerin, akınlarının tüm Medine'nin güvenliğini tehdit ettiğine dair şikâyetlerine bir cevap olduğunu düşünmek makul olur, cevap esas olarak muhacirlerin Allah'a iman etmiş olmalarından dolayı kötü muameleye maruz kalışlarını ve onlara şimdi karşılık verişlerini Allah'ın doğruladığını içerecektir.

Böylece, ister Hz. Muhammed kendisine bağlı olanları böyle bir eyleme teşvik edip Mekkelilerin onlara yapmış oldukları kötü muameleleri bunu haklılaştırmak için kullanılmış olsun, isterse de bu tür bir eyleme izin vermesi için onlardan kendisine bir baskı gelmiş olsun, Araplar arasında olağan olan baskın yapma geleneği, İslâmî topluluk tarafından da benimsenmiş oldu. Ayrıca bu gelenek benimsenmesiyle birlikte dönüştürüldü. Akıncılık inananların inanmayanlara yönelik bir karşı eylemi haline getirildi; dolayısıyla dinî bir bağlam içerisine yerleştirildi. Muhacirler "Allah yo-

lunda malları ve canlarıyla savaşanlar" olarak tasvir edilmişti. Onlar, İslâmî topluluğun Allah'a hakkıyla ibadet edildiği bir bölge oluşturma amaçlarından birinin gerçekleşmesini kolaylaştırıyorlardı. Yaptıkları bu hareketin karakteri muhacirler için açık hale geldiğinde, ensarı da buna katılmaya çağırmamaları için hiçbir sebep yoktu. Bu Allah için yapılan bir işse tüm Müslümanlar buna katılmalıydı. Dahası Mekkelilerin kervanları koruyan muhafız kuvvetlerini takviye ettikleri görülüyordu ve akınların başarılı olabilmesi için daha fazla kişinin katılımı gerekliydi. Belki de ensarı akınlara katılmaya cesaretlendirmeyi amaçlayan bir ayet (Maide Sûresi, 35) şu şekildedir: "Ey iman edenler Allah'tan korkun (...) ve O'nun yolunda savaşın." Böylece, Müslümanların düzenledikleri bu seferlerin dinî karakteri nedeniyle Medineliler de bunlara katılmaya davet edildiler.

Göçebe akınlarının bu dönüşümü, kullanılan İngilizce çevirisinde görünenden daha geniş içerimlere sahiptir. İngilizceye "strive [savaş]" olarak çevrilen kelime *cehede*'dir ve ona karşılık gelen fiilden türetilmiş olan ad *cihad* veya "savaşım", zaman içinde, "kutsal savaş" şeklinde teknik bir anlama sahip olmaya başlamıştır. Akından *cihad*'a doğru olan bu değişimin, esasında aynı olan faaliyete dinî bir içerik vermekten başka bir şey olmadığı düşünülebilir. Ancak bu böyle değildir. Zaman geçtikçe azamî öneme sahip olacak olan faaliyette de bir değişim oldu. Akın ya da baskın bir kabilenin diğerine karşı bir eylemiydi. İki kabile dost olsa bile, araları zamanla soğuyabilir ve birkaç yıl içinde bir baskın faaliyeti mümkün olabilirdi. Bununla beraber *cihad* dinî bir topluluğun, topluluk üyesi olmayanlara karşı bir eylemiydi ve topluluk giderek genişliyordu. Müslümanların saldırılarına uğrayan putperest kabilelerin üyeleri İslâm'a girdiklerini açıklarlarsa, bundan böyle Müslümanların akınlarından vareste hale gelirlerdi. Sonuç olarak İslâmî topluluk büyü-

dükçe, Müslümanların akınları daha uzak bölgelere doğru yönelmek zorundaydı. Cihadın bu dinî niteliğidir ki Arapların enerjilerine bir yüzyıldan kısa bir zaman içinde Batı'da Atlantik'ten Pirenelere, Doğu'da Amu Derya ve Pencap'a kadar uzanan bir imparatorluk kuracak şekilde yön verdi. Cihad kavramı olmasaydı, bu genişlemenin meydana gelmeyeceği kesin görünmektedir.

Dökülen ilk kan

Putperest Mekkelilere karşı akınlara katılmanın ciddi sonuçları, 624 yılının Ocak ayındaki bir akında, ilk defa Mekkelilerin kanı döküldüğünde aşikâr hale geldi. Bu baskının hikâyesi bir dizi ilginç noktayı açığa çıkarmaktadır.

Muhacirlerin sekiz ila on iki kişilik küçük bir birliği Abdullah bin Cahş liderliğinde sefere gönderildi. Kendilerine doğuya doğru iki gün boyunca ilerlemeleri ve ardından da Abdullah'a verilmiş olan mühürlü bir mektubu açmaları söylenmişti. Bu yöntemle Medineli asilerden hiçbiri nihaî hedefi öğrenemeyecek ve düşmanı bilgilendirmeyecekti. Abdullah mektubu açtığında, Mekke ve Taif arasındaki yolun epeyce güneyindeki, Nahle olarak adlandırılan yere doğru ilerlemesi ve orada da Yemen'den dönen Mekke kervanını pusuya düşürmesi talimatlarını buldu. Ayrıca, o grubun diğer üyelerine de hedefi söyleyecek ve onlara geri çekilme fırsatı verecekti. Harekât çok tehlikeli olduğundan, katılacak herkesin bunu gönüllü olarak yapması istenirdi. Bu noktada kimse geri çekilmedi fakat grubun iki üyesi ortadan kayboldu. Başarılı baskınlardan birkaç gün sonra Medine'ye döndüklerinde, develerinin yoldan nasıl saptığı ve esas gruptan nasıl koptuklarına dair bir hikâye anlattılar. Onların anlattıkları bir hikâye olabilir fakat doğru olması ya da buna inanılıp inanılmadığı konusunda bilgi yoktur.

Abdullah ve grubun geri kalanı Nahle'ye ulaştı, kervanı buldular ve ona katıldılar. Bu konuda bir zorluk olmadı çünkü kendilerini Mekke'ye giden hacılar olarak gösterdiler ve kan dökmenin yasak olduğu haram aylardan birindeydiler. Bu şekilde, saldırmak için bir fırsat buluncaya kadar kervana eşlik ettiler. Belki de onlar daha ilk baştan haram aylarla ilgili tabuyu kırmaya niyetliydiler. Belki de bu ayın kutsiyetini ihlal etmeyi istemiyorlardı. Fakat ay sona ermeden kervanın mukaddes bir belde olan Mekke topraklarına erişeceğini fark ettiler. Mekke'nin kutsiyeti de aynı derecede bir tabuydu. Durum tam manasıyla nasıl olursa olsun; Müslümanlar haram ay içinde kervanın muhafızlarına aniden saldırdılar. Mekke'nin güneyindeki güzergâhta böyle bir şey beklenmediğinden sadece dört muhafız vardı. Bunlardan biri öldürüldü, ikisi esir edildi ve dördüncüsü de kaçtı. Sonuncusu muhtemelen mümkün olduğunca hızlı bir biçimde haberi Mekke'ye ulaştırdı. Fakat Müslümanlar, kervan ve iki esirle birlikte, Medine'ye güvenli bir biçimde ulaşmakta hiçbir güçlükle karşılaşmadı.

Medine'de, özellikle muhacirler arasında büyük bir sevinç meydana gelmiş olmalıdır; ama ayrıca endişe de bulunuyordu. Endişe Hz. Muhammed'in beklediğinden çok daha yaygınmış gibi görünür. Sorun açıklığa kavuşmadan önce, Hz. Muhammed'in ganimeti paylaştırmadan sakladığı ve kendisine önerilen beşte biri kabul etmediği söylenir. (Ancak, Müslümanlar baskınlarda ele geçirilen ganimetin beşte birinin Hz. Muhammed'e verilmesi uygulamasının, o sıralarda tesis edilmiş olduğu şüphelidir.)

Endişenin nedeni, görünüşe göre, haram ayın ihlal edilmesiydi. Bazıları, Hz. Muhammed'in Allah'a ibadet etme çağrısıyla haram aya gösterdiği hürmetsizlik arasında bir çelişki olduğunu düşündü. Belki de bazıları, bu hürmetsizliğin bir şekilde ilahi gazabı üzerlerine çekeceğini düşün-

dü. Diğerleri, ilahi gazap hakkında konuşsalar bile, Mekkelilerin öfkesinin meydana getireceği tehlikeden daha çok endişe ediyor olabilirdi. Alınan canın intikamı için olağan talep ve kervanın yitirilmiş olmasından duyulan kızgınlık bir yana, Mekkeliler, bunun burunlarının dibinde meydana gelmiş olmasından dolayı öfkeden çılgına dönmüş olmalıydı. Hz. Muhammed'e yakın olmayan Medineliler işlerin ciddileşmesinden dolayı kaygılanıyor olmalıydı. Mekkeliler adamakıllı tahrik edilmişti ve karşılık verecekleri muhakkaktı.

Medinelilerin endişesi karşısında Hz. Muhammed'in kararsızlığı, haram ayda savaşmak her ne kadar (günah yan anlamıyla birlikte) ciddiyse de, insanları Allah'ın yolundan çevirmenin ve onu inkâr etmenin ve ona inananları yurtlarından çıkarıp zulme maruz bırakmanın öldürmekten daha büyük bir günah olduğunu bildiren ayet (Bakara Sûresi, 217) gelince sona erdi. Bu ayette Mekkelilerin maddî ve dünyevî tehlikelerinden söz edilmiyordu. Ayrıca, ayın haramlığının reddedilmemesi de ilginçtir. Tüm söylenen, haram ay yasağının ihlal edilmiş olması, İslâm dinine karşı muhalefetin belirli biçimlerine göre daha az kötü bir şey olduğudur. Hz. Muhammed kendisi o ayda herhangi bir kutsiyet olduğuna inanmamakla birlikte –bu kutsiyet eski din ile bağlantılı olduğundan– özellikle Medineli bağlıları arasında, devam etmekte olan bu inancı hesaba katmak zorundaydı. Diğer yandan, ilk başlardan itibaren Hz. Muhammed Allah'ı, Kâbe'nin Rabbi (Kureyş Sûresi, 3) olarak görüyordu ve daha sonraları Mekke topraklarının (Bakara Sûresi, 126; Ali İmran Sûresi, 97) ve belirli ayların (Tevbe Sûresi, 36) kutsallığının Allah'tan kaynaklandığını düşündü. Aylarla ilgili olarak bir Müslüman için dininin ilkeleriyle uyumlu iki tutum mümkündü. Az önce anılan ayette (Tevbe Sûresi, 36) benimsenen birinci tutum, ay-

ları kutsal kılanın Allah olduğunu ve bu nedenle de inanmayanların onların kutsallığından yararlanmayı bekleyemeyeceğini savunuyordu. İkinci tutum ise ayın kutsallığının putperestlik kaynaklı olduğunu ve bu nedenle Müslümanların buna riayet etmesi gerekmediğini savunuyordu. Dinini Yahudiliğe daha fazla yakınlaştırmak isteyen Hz. Muhammed'in ikinci tutumu benimseyeceği sanılabilirdi. Ancak, o, bu seferle ne yapacağını düşünürken, sonunda Yahudilikten uzaklaşıp dinini daha fazla Arap kılıyordu ve sebeple de ikinci konumdan birincisine geçmiş oluyordu.

Nahle'ye yapılan sefer ve sonuçları bu şekildedir. Bu seferin muğlak kalan birçok yönü vardır. Burada bazı ayrıntıları sunulan versiyonu birkaç değişik versiyondan sadece biridir ve güdüleri genel olarak harici olaylardan çıkarsanmak zorundadır. Yine de Hz. Muhammed'in burada, az ya da çok kasıtlı olarak, Mekkelileri savaşa davet ettiği açıktır. Mekkeliler Arabistan bölgesinin, belki de tamamının, en güçlü ve en zengin halkıydı. Bu olay önemli olmakla birlikte onların saygınlığına kaldıramayacakları bir darbe indirdi. O andan itibaren Mekkeliler, Medine'deki bu türediye nasıl "bir ders vereceklerini" tasarlamaya başlamış olmalıydılar.

Yahudilerden kopuş

Rivayete göre, bir gün Hz. Muhammed, cemaate namaz kıldırdığı bir sırada, Kudüs yerine Mekke'ye yönelmesini emreden bir vahiy alır. O ve arkasındaki Müslümanlar Kudüs'e dönerek namaza başlamıştı ama bu vahiy gelince hepsi yönlerini değiştirerek yüzlerini Mekke'ye doğru çevirdiler. Bu olay Salimah kabilesinin bölgesindeki bir namazgâhta meydana geldi ve bu yer daha sonra iki kıbleli mescit olarak bilindi. Değişikliğin ilk olarak burada yapılmış olması önemlidir; çünkü hicretten önce, Salimah kabilesinden birisi yüzü-

nü Kudüs yerine Mekke'ye çevirmeyi istemişti. Bu olay için verilen tarih 11 Şubat 624'tür.

Gerçekte ise değişiklik bu hikâyenin ima ettiği gibi çabuk ve pürüzsüzce meydana gelmemiş olabilir. Kur'an'da değişiklikle ilgili ayetler (Bakara Sûresi, 136-147) farklı bir zamanda inzal edildiği izlenimi vermektedir. Bu nedenle Kudüs'ün *kıble* olmaktan çıkarılması ile Mekke'nin kıble olarak belirlenmesi arasında bir zaman aralığının olabileceği ileri sürülmüştür. Bu böyle olmasa bile Hz. Muhammed, değişikliği yapmadan önce tereddüt etmiş olmalıdır. Tamamen dinî ya da entelektüel meselelerden başka, değişiklik muhtemelen o ana dek dayanılmış olan kabilelerden farklı bir kabileler grubuna dayanmayı da içeriyordu.

Kaynaklar bu konu hakkında açıkça bir şey söylemez ama 624 yılı Martı ve Nisanı boyunca Hz. Muhammed'e en fazla yardımcı olan kişilere bakıldığında, siyasî bir değişikliğin meydana gelmekte olduğu izlenimi edinilir. Bilhassa kıblenin değişimiyle simgelenen Yahudilerden kopuş, Yahudilerden bazılarıyla arkadaş olan ve belki de onların desteğiyle Medine'nin prensi olma hevesini gerçekleştirmeyi uman Abdullah bin Übey'den uzaklaşmayı da içeriyordu. Bu noktada, (sonradan verilen adı kullanacak olursak) münafıklar, Hz. Muhammed'in siyasalarının kesin olarak düşmanı haline geldi. Hz. Muhammed'in Mekkelilere yönelik kışkırtması, şüphesiz bu kişilerin ona karşı nefretlerine katkıda bulundu. Aynı zamanda Medine'nin en önemli şahıslarından biri Sad bin Muaz, kendisini Hz. Muhammed'e ve o an görünür hale gelen siyasalara adadı. O Abdul Aşhal kabilesinin reisiydi ve kabilesi ile Salimah kabilesi arasında savaş olmasına rağmen, Salimah'ın önemli kesimiyle yakın dostluk ilişkisine sahipti. Sad'ın Hz. Muhammed'e verdiği destek, Bedir Savaşı'na sürükleyecek sefere iki yüzden fazla ensarın katılmasını ve Yahudi Kaynuka kabilesine karşı girişilen faaliyet-

te yer almayı da içeriyordu. O andan vefatına kadar Sad, ensarın veya Medineli Müslümanların en önemlisi olarak sayıldı. Bu nedenle Nahle'deki olayın yaygın olarak tasvip edilmemesi, Yahudilerle kopuş, Abdullah bin Übey'den uzaklaşma ve Sad bin Muaz'a yönelme birbiriyle ilişkili gibi görünmektedir. Bu nedenle kıble değişikliği, bazı Yahudi karşıtı kabilelerin desteğini kazanmak ve Hz. Muhammed'in onlara yöneldiğini göstermek için verilmiş bir işaret olarak yorumlanabilir.

Yahudilerle kopuş birçok görünüme sahipti. Dışsal biçimlerde diğer değişiklikler bulunuyordu. O ana dek Müslümanlar, ya da en azından ensar, Yahudilerin kefaret günü orucuna görünüşte riayet ediyordu ve Hz. Muhammed, 623'te (muhtemelen Temmuz ayında) tüm Müslümanlara bunu yapmalarını emretmişti. Ancak 624'ün Şubat ya da Mart ayında Ramazan ayı orucu kefaret gününün yerine zorunlu kılındı. Ramazan, 624 yılında 26 Şubat'ta başlıyordu ve bazı kaynaklar, Mart'ın başındaki Bedir seferi sırasında oruç tutmaya çalışan Müslümanlardan söz eder. Fakat Bedir Savaşı'nın sonrasına kadar bir kural haline getirilmemiş ve savaştan sonra İsrailoğullarının Kızıldeniz'de Firavun'un elinden kurtulmaları üzerine oruç tutmalarında görüldüğü gibi bir zafer kutlanması haline getirilmiş olması ihtimali daha yüksek görünür.

Yahudilerle kopuşun en önemli görünümü entelektüel olanıydı. Yahudiler Hz. Muhammed'in konumunun üzerinde temellendiği fikirler kümesinin tamamına hücum ediyorlardı. Kur'an'daki bazı şeylerin ellerinde olan eski metinlerle çeliştiğini ve bu sebeple de yanlış olduğunu ilan ettiler; bu durumda da onlar Kur'an'ın bir vahiy, dolayısıyla da Hz. Muhammed'in de bir peygamber olamayacağını ilan etmişlerdi. Bu oldukça ciddi bir durumdu. Şayet Müslümanların çoğu Yahudilerin söylediklerinin doğru olduğuna inanırlar-

sa, Hz. Muhammed tarafından böylesine büyük bir dikkatle inşa edilmiş olan topluluğun yapısı topyekûn dağılır, yerle bir olurdu. Özellikle siyasî bir konumdan siyasalarının gitgide tasvip görmemesi karşısında, Hz. Muhammed davasının dinî yönüne tüm kalbiyle inanmış insanların desteğine ihtiyaç duydu. Yahudiler onu bu destekten mahrum bırakmak için ellerinden geleni yapıyorlardı ve eski metinlere sahip olmaları hasebiyle insanlar üzerinde etkili olabilirlerdi.

Hz. Muhammed'in, Yahudilerin saldırılarını "içerme" girişiminin merkezinde İbrahim'in dini kavramı bulunuyordu. Kur'an, daha başından beri, mesajının önceki peygamberlerin ve özellikle, sırasıyla Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın kurucusu olan, Musa'nın ve İsa'nın mesajlarıyla aynı olduğunda ısrar etmişti. Bu fikir İslâm'dan çıkarılamazdı. Bu putperest Mekkelilere karşı ileri sürülen iddianın önemli bir parçasıydı ve pek çok Kur'an ayetinde ileri sürülmüş ya da ima edilmişti. Yine de Yahudilerin farklılıklara işaret etmelerinde haklı olduklarını kabul etmemek güçtü. Kur'an'ın yanlışlığı sonucuna varmanın yegâne alternatifi, farklılıkların Yahudilerin tahriflerinden kaynaklandığını göstermekti. Hz. Muhammed'in mantıklı bir şekilde ve tafsilatlı bir düşünmenin neticesinde bu noktaya geldiğini varsaymak gereksizdir. Ancak bu fikirler ilk kez Hz. Muhammed'in aklına gelmiş ve bundan sonra aklına gelen bu fikirlerin duruma uygunluğunu görmüştü.

İbrahim tarafından bildirilen din, ileri sürüldüğü üzere, saflığı ve basitliği içinde Allah'ın gerçek diniydi. Bu din Hz. Muhammed dâhil tüm peygamberlerin tebliğ ettiği dinle özdeşti. Yahudilerin ve Hıristiyanlar başka bir şeye sahipseler, bu farklılık onlardan kaynaklanmaktaydı. Yahudiler üzerine getirilen bazı özel kurallar gerçekten de Allah tarafından emredilmiş olabilirdi fakat bunlar sadece Yahudiler için söz konusu olup onlara verilen bir ceza şeklindeydi. Yahudile-

rin vahiy olduklarını iddia ettikleri bazı metinler vahiy olmayıp, onların vahye yaptıkları ilaveler muhtemelen Yahudi sözlü hukukuna başvurarak kendilerinin yaptıkları eklemelerdi. Kur'an ayrıca Yahudileri ve Hıristiyanları metinleri "değiştirmek"le ve onları "gizlemek"le itham ediyordu. Kur'an'da yer alan ilk suçlama, Yahudilerin ve Hıristiyanların bazı ayetleri yanlış yorumlamasından daha fazla bir anlama gelmiyor olabilir ama İslâm'ın sonraki dönemlerinde bu, İncil'in tamamen ya da büyük ölçüde tahrif edilmiş, dolayısıyla da güvenilmez olduğu şeklinde ele alındı. İkinci suçlama, Yahudilerin, Müslümanlara göre Hz. Muhammed'in geleceğini haber veren bazı ayetleri gizledikleri anlamına gelir.

Nesnelere bakmanın bu yeni yolu Yahudilerin reddedemeyeceği çeşitli gerçeklerle desteklenebilirdi. Müslümanların İbrahim'in Yahudi olmadığı iddiasını reddedemezlerdi. Çünkü O, Yahudi dini ister Yakup'la, isterse de Müslümanların normalde yaptığı gibi Musa'yla başlatılsın, Yahudi dininin ortaya çıkmasından önce yaşamıştı. Ayrıca Müslümanlar, daha önce kendilerine gönderilen ve kendi kutsal metinlerinde anılan birçok peygamberi de inkâr ettikleri için Yahudilerin, Hz. Muhammed'i inkâr edişlerinde şaşırtıcı bir şey olmadığını ileri sürdüklerinde; Yahudiler söylenenlerde bir hakikat payı olduğunu reddedemezlerdi.

Kur'an ayrıca Yahudilerin, seçilmiş halk oldukları iddiasının, Yahudi abartmalarını eleştirmeye de devam etti. Belirli durumlarda, bir adama iddialarının bazıları yanlışsa, üzerine korkunç felaketleri ve hatta ruhunun sonsuz mahvolmasını çağırdığı bir yemin etmesi için meydan okunduğu, eski bir Arap geleneği vardı. Yahudiler, kendilerinin Allah'ın dostları olmaları ve cennete sadece onların girmesi hususunda bu şekilde yemin etmeye davet edildiler. Bu meydan okuma muhtemelen Yahudileri endişelendirmemiştir fakat buna cevap vermeyerek Arapların gözündeki konumlarını zayıflat-

mış olacaklardı. Yahudilerin seçilmişlik iddialarına karşı, Kur'an'ın ileri sürdüğü bir başka etkili önermesi, Hıristiyanların da benzer iddialarda bulunduğu ve her iki iddianın birden doğru olamayacağıydı.

İslâm dininin İbrahim'in diniyle özdeşleştirilmesi, onun çeşitli Arap merasimleriyle ilişkilendirilmesini kolaylaştırıyordu. Kâbe'nin İbrahim tarafından inşa edildiği söylenir ve *Eski Ahit*'ten çıkarılan, Arapların İsmail'in soyundan geldiği görüşünden de zaman zaman yararlanılmaya başlandı.

İbrahim'in dini ilk başlarda *hanifiye* ya da *hanif* dini olarak adlandırıldı. *Hanif* sözcüğü Batılı bilim insanlarınca fazlasıyla tartışılmıştır. Önceleri Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından "putperest" için kullanılmış görünür ve ayrıca eski Suriye-Arap dininin Helenleştirilmiş (ve felsefî) biçimini benimseyenleri de ifade ediyordu. İslâm öncesi Arabistan'da her ne kadar tektanrıcılıktan etkilenen insanlar bulunuyorsa da ve bunlar sonraki Müslüman yazarlar tarafından *hanif*'ler olarak adlandırılsa da, onlar kendileri için bu adı kullanmıyormuş gibi görünür. Kur'an'da bu kelimeye yeni bir anlam verilir ve ne Yahudi ne de Hıristiyan olmayan bir tektanrıcı kimse anlamına gelir. Hıristiyanlar bunu "putperest" anlamında kullanmaya ve Müslümanları onu kullanarak aşağılamaya devam etti. Bu durum, kavramın Müslümanların gözünden düşmesinin sebebi olabilir. Bir süre Müslümanlar "İbrahim'in dinini, *hanif*'i" izlediklerini söylemekten gurur duydular. Bununla beraber, sonunda onlar, "İbrahim'in dini, *hanif*, Müslüman" biçimini tercih etmeye başladılar. Müslüman, "teslim olmuş" (*yani*, Allah'a) anlamına gelen, fiilden türetilmiş bir sıfattır. Bunu, İbrahim için kullanmak uygun düşüyordu; çünkü o, Allah'ın kurban etmesini emrettiği oğluyla birlikte kendisini (Allah'a) teslim etmişti (Kur'an Saffat Sûresi, 103) İslâm "(Allah'a) teslim olma" anlamında, buna karşılık gelen isim fiildir ve bir din için güzel bir isimdir.

Her ne kadar Hz. Muhammed'in dini için, en başından itibaren İslâm ifadesini kullanmak uygunsa da; Medine döneminin sonuna dek dine bu isim verilmemiş olabilir.

İbrahim'in saf dininin restorasyonu olarak İslâm'ın kavramsallaştırılması, tarihsel nesnelliğin modern Batılı standartları açısından rahatsız edicidir. Ancak sosyolojik bir bakış açısından kabul edilmelidir ki, bu özgün ortamında etkili olmuştur. Hz. Muhammed'e dininin üzerinde yükseldiği fikirler kümesini küçük değişikliklerle sürdürmesine ve Yahudilerin düşmanca eleştirilerini bertaraf etmesine izin verir. Bu, bir fikirler kümesinin, bu fikirlere dayalı pratik tutumların ve faaliyetlerin artık uygun düşmediği bir duruma uyarlanışıydı. Yahudiler bu şekilde davranırlarken, Hz. Muhammed, artık Mekke döneminde yaptığı gibi, peygamberlik iddiasını İncil'in tanıklığıyla daha fazla destekleyemezdi. Ancak İbrahim'in dini fikri sonradan düşünülmüş değil, üzerinde karara varılmış bulunan bir istikametin haklılaştırılmasıydı. Durum daha ziyade, şartların Hz. Muhammed'i Yahudilere, Yahudi taraftarı Medinelilere (Abdullah bin Übey gibi) Yahudi karşıtı Medinelilere (Sad bin Muaz gibi) yeni bir tavır belirlemeye zorlaması şeklindeydi. Ayrıca onun daha önceki vahiylerin önemli bir kısmını feshederek kendisine bağlı olanların inancını rahatsız edecek bir şey yapmaması gerekiyordu. Bu durumda belli bir fikre dayandırılmaksızın uygulamaya dönük bir karar alınamazdı. Bu durumda üzerinde temelleneceği bir fikir oluncaya dek, Yahudilerle ve onlara yakın olanlarla uzlaşmaya çalışmaktan vazgeçme kararı ile dinini, İbrahim'in dini olarak telakki etme (bununla ilgili fikirler bloğuyla birlikte) kararı, tek bir kararın iki yüzünü oluşturuyordu.

Ayrıca modern Batılılar İbrahim'in dini fikrinin tamamen temelsiz olmadığını kabul etmeye hazır olmalıdır. İslâm'ın, İbrahim'in dini hakkındaki görüşü bizim İbrahim'in dini

hakkındaki görüşlerimize uymayabilir. Ama İslâm; bir anlamda Yahudi-Hıristiyan geleneğine aittir ve bu gelenek, İbrahim'le başlayan bir gelenek olarak tasvir edilebilir. Öyleyse İslâm, İbrahim'in dininin bir şekli, hayat tarzları, Yahudi ve Hıristiyan gruplara kıyasla İbrahim'e daha yakın olan insanların bakış açılarına çok uygun olan bir biçimiydi.

Bedir Savaşı (15 Mart 624)

Hz. Muhammed, yukarıda belirtilen, çeşitli sorunlarla uğraşırken, Mekkeli büyük bir kervanın Mekke'ye dönmek için Gazze'den yola çıktığının haberini aldı. Belki de birçok küçük kervan, kuzey yolunda Müslümanlardan güç bela kurtulduktan sonra, daha güvenli bir seyahat için bir araya gelmişti. Muhtemelen küçük bir kervana kıyasla, büyük bir kervana yeterli muhafız sağlamak daha kolaydır. Rivayet edildiğine göre, kervanda yer alan bin deve 50.000 dinar değerindeydi ve Mekke'deki hemen herkesin kervanda bir payı vardı. Yaklaşık yetmiş kişi kervana refakat ediyordu ve bunlar Mekke'nin en kurnaz kişilerinden biri olan Ebu Süfyan bin Harb'ın yönetimi altındaydılar.

Kervanın öneminden dolayı Hz. Muhammed onun yolunu kesmek için mümkün olan en fazla kuvveti topladı. Bu konuda artık Sad bin Muaz'ın desteğine sahipti. Bu destek onun, bir listeye göre 300'den fazla kişiyi, 238 ensar ve 86 muhacir, toplamasını sağladı. Bu o zamana dek Hz. Muhammed'in yönettiği en büyük ve muhtemelen ensarın resmen hazır bulunduğu ilk seferdi. Hz. Muhammed'in yönettiği daha önceki seferler için telaffuz edilen 150 ila 200 katılımcı sayısı doğruysa; bunlarda da ensardan bazılarının hazır bulunmuş olması gerekirdi. Fakat bunlar, şüphesiz, yağma beklentisinin cezbettiği bazı yoksul Medinelilerdi. Hz. Muhammed'in Medinelilerle yapmış olduğu antlaşmanın, Medinelileri, Hz.

Muhammed'i sadece Medine topraklarındayken korumakla yükümlü kıldığı söylenir. Öyle ise ilk baskınlar ya da seferler, her ne kadar birkaç kişi katılsa da Medineliler kabile olarak bunlarla ilgilenmemişlerdi. Halbuki son iki ayda vuku bulan olayların ardından, Sad bin Muaz ve 200 ensarın Bedir'de, hazır bulunması ensar açısından bir siyasa değişikliğine işaret eder. Şimdi en azından bazıları artık Hz. Muhammed'in Mekkelileri kışkırtma siyasasına aktif destek vermeye hazırdı.

O sıralarda, belki Hz. Muhammed'in Medine'deki düşmanları aracılığıyla, kervanı bekleyen büyük tehlikenin haberi Mekke'ye ulaştırıldı. Ebu Cehil yönetimindeki Mekkeliler büyük bir güç toplamak için harekete geçtiler. Bir kesimi ile Mekkeliler arasında kan davası bulunan komşu kabilenin reisi, savunmasız kalsa bile Mekke'ye saldırmayacaklarına söz verdi. Sonunda yaklaşık 950 kişi yola koyuldu. Ebu Cehil muhtemelen Hz. Muhammed'i ve onun bağlılarını korkutup sindirerek kuvvet toplayabilmesini ve gelecekte de onların Mekke kervanlarına saldırmasını durdurmayı ümit etmişti.

Çeşitli gruplar, bazı kuyuların olduğu Bedir adı verilen bir yerde kavuştu. Bedir, Suriye'den Mekke'ye giden sahil yolunun, Medine'den en kolay ulaşılabilen noktasıydı. Hz. Muhammed savaştan beş gün önce ve Ebu Cehil ise dokuz gün önce yola çıkmıştı. Hz. Muhammed'in asıl hedefi kervandı. Bununla beraber Ebu Süfyan onun amaçlarının farkındaydı ve hızlı yol alarak ve sapa yolları kullanarak Müslümanları atlatmayı başardı. Büyük sefer başarısız olacakmış gibi görünüyordu. Ayrıca Müslümanlar için dönüp evlerine gitmek üstün Mekkeli gücü karşısında korkaklığın bir işareti olarak görünecekti. Bu sebeple onlar dönmeyip o civarda kaldılar ve 14 Mart akşamüzeri Bedir kuyularında kamp kurdular.

Bu sırada Ebu Cehil kervanın kaçıp kurtulduğu haberini aldı. Mekkelilerden bazılarının bu durumda evlerine dön-

mek istedikleri söylenir. Onlarla Hz. Muhammed arasında savaş sebebi olarak geriye yalnızca, Nahle'de öldürülen kişinin kanı kalıyordu. Mekkeli liderlerden biri, barışı korumak için, tazminatı kendisinin ödemesini önerdi. Ancak Ebu Cehil beceriyle onu utandırarak önerisini geri çektirdi. Ebu Cehil, diğerlerine göre, Hz. Muhammed'in Mekke ticareti için oluşturduğu tehlikenin herkesten daha fazla farkındaydı ve onu durdurmak ya da en azından tehlikeyi azaltmak için bir şeyler yapmayı ümit ediyor olmalıydı. Ebu Cehil birtakım şahsi sebeplerle de hareket etmiş olabilir. Bir savaşta orduya kumanda etme hakkı görünüşe göre Ebu Süfyan'a aitti ve ancak onun kervanla birlikte olduğu için orada bulunamaması sebebiyle, böylesine büyük bir kuvvete kumanda edebilirdi. Dolayısıyla Ebu Cehil böyle bir fırsatı da en iyi şekilde değerlendirmek istemiş olabilir. Onun şahsi güdüleri ve Ebu Süfyan ile aralarındaki rekabet hakkında biraz bilgisi olan diğer Mekkeliler canı gönülden savaş alanına ilerleme yanlısı değillerdi. İki kabile tamamen geri çekildi ama geriye kalanlar evlerine dönmek için acele etmemeleri konusunda ikna edildiler. 14 Mart akşamüzerinde Müslümanlarınkinden pek de uzak olmayan bir yerde ordugâhlarını kurdular.

Herhalde taraflardan hiçbiri savaşmaya fazla istekli değildi. Gerçekten onlarla savaşmak zorunda kalmaksızın karşı tarafı etkilemeye çalışmak Arap geleneklerine daha uygundu. Müslümanların çoğunluğu, muhtemelen korumaları kendilerine göre büyük oranda güçsüz olan bir kervanı yağmalamaya geldiklerini düşünüyordu. Mekkelilerin çoğu, şüphesiz, kendilerinin çok güçlü olduklarını; dolayısıyla Müslümanların onlardan uzak güvenli duracaklarını düşünüyorlardı. Her ne kadar bir çarpışma olmasını umut etmiş olsa da, Ebu Cehil bile bunu düşünmüş olabilirdi. Hz. Muhammed'in zihninden geçenin ne olduğunu bilmek güçtür. Mekkelileri kışkırtmak onun siyasasıysa ve Müslümanların kendilerinden daha fazla

sayıda putpereste denk olduğunu düşünüyorsa, o halde Müslümanların şerefli bir şekilde çarpışmaktan kaçınamayacakları bir ortam yaratmaya çalışabilirdi.

Gerçekten de olan tam da buydu. Her iki taraf da, beklenmedik bir şekilde kendilerini, ayıplanacak duruma düşmeden geri çekilemeyecekleri kadar düşmanın yakınında buldular. Müslümanların keşif kolunun, Mekkeli bir sakayı ele geçirdiği söylenir. Bu kişi sorgulandığında Ebu Cehil'in kuvvetleri hakkında gerçeği anlattı fakat söylediği rakam öylesine büyüktü ki Müslümanlar onun yalan söylediğini düşündüler ve onu cezalandırdılar. Ardından Hz. Muhammed gelerek adamı çapraz sorguya tabi tuttu ve onun doğruyu söylediğini anladı. Belki de Hz. Muhammed Mekkeliler hakkında zaten bazı bilgilere sahipti. Kesinlikle, şu ya da bu yoldan, Hz. Muhammed, onlar kendisi hakkında fazla bir malumat sahibi olmadan, Mekkeliler hakkında kesin haberlere sahipti ve bu ona taktik açıdan inisiyatif sahibi olma imkânı sağladı.

Ebu Cehil'in fazla uzakta olmadığını öğrendiğinde Hz. Muhammed, etrafına adamlarını konumlandırdığı, Mekke'ye en yakın olan biri hariç tüm kuyuların kapatılması emrini verdi. Muhtemelen şimdi suya ihtiyaç duyan düşman, bu şekilde Hz. Muhammed'in seçtiği yerde savaşmaya zorlanacaktı. Ayın 15'inin sabahı kuyulara doğru ilerlediler. Öyle görünüyor ki, Hz. Muhammed'in civarda olduğundan haberdar idiler; fakat aynı zamanda, çarpışmadan su almalarını imkânsız kılacak şekilde konuşlanmış olduğunu görmekten de son derece şaşkındılar. Suya ihtiyaç duymasalar bile artık haysiyetleri zedelenmeden geri çekilemezlerdi.

Savaş, Arapların geleneğinde olduğu gibi, kahramanlar arası bir dizi teke tek vuruşmayla açılmış görünür. Bu vuruşmalarda Müslümanlar avantaja sahipti ve Ebu Cehil de dâhil olmak üzere birçok ileri gelen Mekkeli öldürüldü. Her iki taraf arasında, bazı ölümlere sebep olan ok atışları da var-

dı. Son olarak Mekkelilerin kaçışıyla neticelenen göğüs göğse bir çarpışma meydana geldi. Her ne kadar bu konuda rivayetler çoksa da, savaşın seyri hakkında yukarıda anlatılanların dışında bir şey söylemek güçtür. Ancak savaşın sonucu hakkında şüphe yoktur. Hz. Muhammed'in 300 kişilik küçük kuvveti, Mekkelilerin çok daha büyük olan kuvvetlerini tam bir bozguna uğratıp püskürtmüş ve liderlerinden birçoğunu öldürmüştü. Ölen Mekkellerin listesi kırk beş kişiden yetmiş kişiye kadar değişiklik göstermekte olup aşağı yukarı buna yakın sayıda esir bulunmaktaydı (sırasıyla altmış sekiz ve altmış dokuz rakamlarını içeren listeler günümüze kadar gelmiştir). Bu zaferi elde ederken Müslümanlar altı muhacir ve sekiz ensar olmak üzere on dört kayıp verdiler. Hz. Muhammed'in kendisi çarpışmaya bizzat katılmadı fakat Ebubekir'le birlikte yakınlarındaki bir baraka veya sığınaktan savaşı yönetti. Zamanının çoğunu namaz kılarak geçirdi ve dinî bir tecrübeyi de burada yaşadığı söylenir.

Müslümanlar büyük miktarda ganimet ele geçirmişlerdi. Ganimet arayışının düşmanı takip etmekten Müslümanları alıkoymaması için, Hz. Muhammed, öldürülenlerden elde edilen malları ve esir edilenler için ödenecek fidye hariç, ganimetin savaşa katılanlar arasında eşit bölüştürüleceğini ilan etti. Esirlerin birçoğu zengin ailelerden geldiklerinden, bunların fidyeleri dikkate değer bir toplama erişmiş olmalıydı. Fidye istenecek kadar nüfuzlu ya da zengin olmayanları Hz. Muhammed, genellikle herhangi bir fidye almaksızın serbest bıraktı. Hangi biçimde olursa olsun cömertlik, Araplar tarafından daima takdir edilirdi fakat Hz. Muhammed Mekkelileri kendi yanına çekmenin önem kazanacağının farkına varmaya başlamış da olabilirdi. Savaştan birkaç hafta sonra birçok Mekkeli fidyeleri kararlaştırmak için Medine'ye geldi.

Ancak hayat her zaman saf ve sevimli değildi. Esirlerden birine ya da ikisine –dönemin kabalığının bir göstergesi ola-

cak şekilde– vahşice ve gaddarca muamele edilmişti. Ortak tutum bir kimsenin sahip olduğu esire istediği her şeyi yapabileceği şeklindeydi fakat kendisi ve kabilesi için neyin daha kârlı ya da avantajlı olduğunun gözetilmesi normalde daha uygun bulunurdu. Bedir'de en azından bir putperest kendisini esir alan bir Müslüman tarafından götürülürken ona özel bir kin duyan bir grup muhacir tarafından saldırıya uğradı ve öldürüldü. Esir alan elbette elde edeceği fidyeyi kaybetmiş oldu. Bu tür aşırılıklara Hz. Muhammed son verdi. Ancak kendisi de iki esiri idam ettirdi. Bunlardan biri onun hakkında şiirler yazmıştı ve diğeri kendisinin Fars hikâyelerinin Kur'an'ın hikâyeleri kadar güzel olduğunu söylemişti. Peygamberlik hayatı boyunca Hz. Muhammed bu çeşit fikrî ya da edebî hücumlara karşı özellikle hassas oldu. Bunlar onun için affedilemez günahlardı. Esirlere yapılan muamele gibi konular, İslâm'ın içinde doğduğu çevrenin haşin özelliklerini bize gösterdikleri için önemlidirler.

Mekkeliler arasında birliğin olmayışı yenilgilerine katkıda bulundu. Mekke'den yola çıkan 950 kişiden belki de sadece 600'ü ya da 700'ü savaş alanında kalmıştı ve bunların hepsi Ebu Cehil'in siyasasının hikmetine ikna olmuş değillerdi. Aynı zamanda kendilerine aşırı bir biçimde güveniyorlardı; çünkü, kısmen zenginlikleri sebebiyle Batı Arabistan'daki hâkim konumları tartışma götürmezdi. Ayrıca, yaklaşık 590 yılından bu yana herhangi bir ciddi savaşa girmemişlerdi ve lüks hayat onları yumuşatmıştı. Buna karşılık, Mekkeli muhacirlerle Medineli ensarın savaş alanındaki başarılarını dikkatle irdelendiğinde, savaşçı nitelikleri açısından aralarında herhangi bir belirgin farklılık göze çarpmaz; dolayısıyla, Mekkeli putperestlere yumuşaklık atfederken tereddüt etmek gerekir. Bununla beraber belki de doğru olan, putperestlerin çoğunun gençlik dönemini geride bırakmış kişiler olmasına karşın, muhacirlerin birçoğunun fiziki güçleri-

nin doruğundaki daha genç erkeklerden oluşmasıydı. Ayrıca, tüm Müslümanlar Hz. Muhammed'in Allah'a olan sarsılmaz inancı üzerine temellenen kendine güveniyle bağlılarına da güven sunması yanında ahiret hayatına olan imanları sebebiyle daha cesurca dövüşmekteydiler.

Bedir'in önemi

Mekkeliler için Bedir'deki yenilgi ciddi bir felaketti. Mekke'nin en etkili ve deneyimli on beş ya da yirmi kişiden bir düzinesi öldürülmüştü. Ebu Süfyan hayattaydı ve sonraki üç yıl boyunca Mekke'nin siyasasını gerçekten kontrol altında tuttu; ayrıca öne çıkan daha başka genç erkekler vardı. Yine de bu kadar çok yeteneğin ve deneyimin kaybı ciddi bir dönüm noktasıydı.

Her ne kadar etkileri hemen ortaya çıkmasa da yitirilen saygınlık çok daha ciddi boyuttaydı. Karşılaştırılabilir ölçüde küçük kuvvetler savaşta yer almıştı ve Medine, kesinlikle Batı Arabistan'ın ticari başkenti olarak Mekke'nin yerini alabilecek ne güce ne de gerekli becerilere sahipti. Hevazin kabilesi gibi eski düşmanlar, Mekkelilerle yeniden boy ölçüşmelerinin ne kadar zaman alacağını, şüphesiz merak etmeye başladılar. Bu arada Hz. Muhammed ve Mekkeliler arasında sorun daha bir acil hale gelmişti. Hz. Muhammed'in Mekke'nin konumuna yönelik meydan okumasının ciddiliği konusunda Ebu Cehil'in, haklılığı açıkça görülmüştü. Bedir'den sonra, artık meydan okumayı daha fazla ihmal etmeleri mümkün olamazdı. Ancak ondan gelen bu meydan okumaya cevap vererek Hz. Muhammed'i ezerlerse saygınlıklarını yeniden kazanabilirlerdi. Tüm çabaları bu amaca yönelmeliydi. Bu nedenle Hz. Muhammed Mekkelilerden güçlü bir karşı hamle bekleyebilirdi ve bu hamleyi bertaraf etmek için Hz. Muhammed, takip eden aylarda Medine'deki işleri

organize etmeyi ana vazifesi olarak görmek zorundaydı. Kısa bir süre içinde kendisini destekleyenlerin sayısını arttırıp muhaliflerin sayısını azaltabilecek miydi?

Bununla birlikte Bedir'i, basitçe siyasî bir olay olarak görmek bir hata olabilir. Bu olayın, Hz. Muhammed ve ona inananlar için derin bir dinî anlamı vardı. Mekke'deki zorlukların ve muhalefetin yorucu yılları yaşanmıştı. Ardından hiçbir şey yolunda gitmiyormuş gibi göründüğü Medine'deki uzun aylar geçmişti. Şimdi ise bu şaşırtıcı zafere erişmişlerdi. Uğradıkları hayal kırıklıklarına dayanmalarını sağlayarak onları ayakta tutan imanları böylece doğrulanmış oluyordu. Bu, Allah'ın onların imanını haklı çıkarması onların lehine tabiat üstü bir eylemiydi. Kur'an olayın bu dinî yorumunu çeşitli ayetlerde ortaya koymaktadır. Örneğin "Siz onları öldürmediniz fakat Allah öldürdü. Attığın vakit de sen atmadın; ancak Allah attı. Ve bu da müminleri iyi bir imtihanla imtihan içindi." (Enfal Sûresi, 17)

Böylece Bedir'deki zafer, Allah'ın müminlere nasip ettiği, İsrailoğullarına Kızıldeniz'de nasip ettiği kurtuluşla karşılaştırılabilir. Firavun ve ordusunun yok edilmesi ve İsrailoğullarının kaçışı Musa Peygamber'e verilen *furkan* veya "selâmet"ti (Arapça kelime Süryanice *furkana*'dan uyarlanmadır). Benzer bir biçimde, Mekkelilerin uğradığı felaket, başlarına geleceği Kur'an'da önceden haber verilmiş olan felaketti ve Hz. Muhammed'e ihsan edilen zafer onun *furkan*'ıydı ve peygamberliğini tasdik eden bir "işaret"ti. Bu yorumun ışığında, inanmış Müslümanlar coşkun bir ruh hali içindeydiler. Hz. Muhammed ve daha düşünceli kimseler kendilerini bekleyen büyük tehlikenin farkındaydılar ve tüm enerjilerini bu tehlikeyi karşılamak için hazırlanmaya verdiler. Yine de onların bile bir şekilde bu genel coşkuya kapılmış oldukları görünüyordu.

ALTINCI BÖLÜM

Mekkelilerin Hamlesinin Başarısız Olması

Medine'de birlik: Kaynuka'nın sürülmesi

Bedir'den sonra Hz. Muhammed'i bekleyen görevlerden en önemlilerinden biri Medine'deki konumunu pekiştirmek, zayıflık kaynaklarından bazılarını ortadan kaldırmaktı. Sad bin Muaz'ın ona aktif destek verme kararını izleyen, Bedir zaferi, onu büyük ölçüde güçlendirmişti. Kaynaklarda, rüzgârın gelişmelerin ne yönde olduğuna ilişkin birçok küçük ayrıntı vardır. Şimdi daha çok sayıda ensar Hz. Muhammed'in seferlerinde yer almaya hazırdı. Ganimet beklentisi, çevre bölgelerden yoksul göçebeleri Medine'ye çekti. Medine'nin ileri gelenlerinden bazıları da durumu yeniden gözden geçirmeye başlamıştı. Sad'ın rakiplerinden biri, Bedir'den önce kaybedilecek bir davaya sarılmanın kendisinin lehine olduğunu düşündüğü için uzakta durmuştu. Şimdiyse Hz. Muhammed'e gelerek özür dilemiş ve sadece ganimet gayesiyle yapılacak bir baskın olduğunu düşündüğü için Bedir'e katılmadığını ve savaş olacağını bilseydi kesinlikle orada olacağını söylemişti. Hz. Muhammed harbe iştirak etme-

yen kaçkınlara nazikçe muamele etti ve kendisine karşı muhalefeti azaltmak için elinden geleni yaptı.

Ancak Hz. Muhammed sert olma becerisine de sahipti. Zaferin harareti içinde ona karşı şiirler yazan iki Medineli, bir erkek ve bir kadın, onunla akraba kişilerce öldürüldü. Kadın İslâm'ı kabul etmeyen birkaç kabileden birine mensuptu ve adamın kabilesi de tamamen Müslüman değildi. Her iki şiirin de içeriği, dışarıdan gelen, doğruyla yanlışı karıştıran (muhtemelen haram ayların ihlal edilmesine dair bir anıştırma) ve kral olmayı amaçlayan bir adama işleri teslim etmenin Medine halkının şerefine halel getireceğinden bahsediyordu. Hz. Muhammed belki de tasarıları önceden bilmiyordu ama sonrasında da herhangi bir hoşnutsuzluk dile getirmedi ve iki kişinin akrabalarının hiçbiri ölümlerinin intikamını cebren almaya cüret edemedi. Aksine bir grup kararsız Müslüman oldu ve muhtemelen bu olayların bir sonucu olarak Medine'deki Arap kabilelerinin tümü resmî olarak İslâm'ı kabul etti.

Her ne kadar beş ay sonra 624 Eylülü'nün başında meydana gerçekleştirilmiş olsa da burada bir başka siyasî suikasttan daha söz edilebilir. Kurban, Kab bin Eşref, göçebe Arap bir babayla Yahudi bir annenin oğluydu ama genellikle annesinin kabilesi Nadir'in üyesi olarak anılırdı. Bedir'den sonra Hz. Muhammed'in başarısından öylesine canı sıkıldı ki, Mekke'ye gitti ve yaygın dolaşımı olan İslâm karşıtı şiirler yazdı. Hz. Muhammed bu türden saldırılar karşısında daima hassastı, Müslüman şairlerden biri olan Hasan bin Sabit'i, Kab'ın Mekkeli ev sahiplerini hicvetmesini teşvik etti. Bu ev sahipleri tarafından öylesine şiddetle hissedildi ki Kab Medine'ye geri dönmek zorunda kaldı ama Müslümanlara karşı propaganda yapmayı kesmedi. (Bütün bunlar o çağdaki şairlerin gücünü sergiler.)

Hz. Muhammed Kab'dan kurtulmaktan mutlu olacağının bilinmesini sağlamış görünür. En azından biri Kab'ın evlat-

lık kardeşlerinden olan beş Müslüman, suikastı tasarladı ve Hz. Muhammed'den onun hakkında istediklerini söyleme iznini aldı. Sütkardeşi, aralarındaki ilişki ve yiyecek yoksunluğu gibi, Hz. Muhammed'in yönetimi altında katlanılan zorluklar hakkındaki şikâyetleriyle Kab'ın güvenini kazandı. Kab onlara borç vermeyi kabul etti ve karşılığında teminat olarak silah almaya razı oldu. Silahları almak için gece yarısı evinden çıktı. Issız bir yerde beş kişi üstüne çullanarak, zorlanmadan onu öldürdü. Bunların hepsi Nadir'le ittifak halinde olan kabilelerdendi ve bu yüzden herhangi bir kan davası ortaya çıkmadı.

Bizim yaşadığımız gibi daha yumuşak ya da (böyle söyleyebilirsek) daha az erkekçe olan bir çağda, insanlar, özellikle dinî bir liderde, bu tür bir davranışa şüpheyle bakarlar. Ama Hz. Muhammed'in yaşadığı çağda ve ülkede bu gayet tabii idi. İnsanların sizin üzerinizde ortak insanlık temelinde bir hakkı yoktu. Kabilenizin ya da müttefik kabilelerin üyeleri ve kabileniz tarafından himaye edilenler oldukça kesin haklara sahipti; ama bu çevrenin dışında kimselerin bir hakkı yoktu. Bunun anlamı, bir yabancı ya da bir düşman söz konusu olduğu durumda, kendinizi onları öldürmeye eğilimli hissettiğinizde neden bunu yapmayasınız. Sizi bundan alıkoyabilecek tek düşünce onun akrabalarının sizden intikam alabilecek olmaları ya da onun kim olduğunu fark etmeden önce, misafir olarak kabul etmeye dair ağzınızdan çıkan söze duyduğunuz saygıdır. Kab bin Eşref gibi bir adam İslâm toplumunun açık bir düşmanıydı ve ona saygılı olmayı gerektirecek herhangi bir durum yoktu. Kab'a suikast düzenleyenler onun kabilesinin bağımlı olduğu, müttefik bir kabileden olduklarından ve bir kan davasının gelişme ihtimali yoktu. Ona suikast düzenleyen Müslümanlar herhangi bir vicdan azabından öylesine uzaktı ki, onlardan biri, yaptıkları işten dönüşlerini anlatırken şöyle yazdı: "Metin

ve samimi beş şerefli kişi olarak döndük ve Allah da altıncımız olarak bizimleydi." Böylesi bir davranışta bulunmanın olağan yolu bu olduğundan, biri, Allah'a hizmet ettiğine ve onun da bunu uygun bulduğuna inanarak, böyle bir işi gerçekleştirebiliyordu.

Madalyonun öteki yüzü ise Hz. Muhammed'in kendisinin de muhtemel suikastlara karşı sürekli tetikte olmak zorunda olmasıydı. Bir taraftan oğlunun fidyesi işini düzenler gibi görünürken diğer taraftan Hz. Muhammed'in hayatına kast etmek isteyen kabilesinin reisine inanan fakir bir Mekkelinin hikâyesinden bahsedilir. O adam kılıcını bileyip ona zehir sürdü. Medine'ye vardığında her ne kadar bazı Müslümanlar kılıcının görüntüsünden şüphelenseler de Hz. Muhammed'in huzuruna kabul edildi. Bununla beraber Hz. Muhammed'de herhangi bir korku eseri yoktu; ona öne çık ve ne istediğini söyle dedi. Adam sadece fidye işini konuşmak için geldiğini ileri sürdü fakat Hz. Muhammed ona, kabile reisiyle kendisini öldürmesi konusunda yaptıkları anlaşmadan bahsetti ve öylesine ayrıntılar verdi ki; adam Hz. Muhammed'in tabiatüstü bilgisine tamamen ikna oldu ve onun peygamberliğini kabul ederek Müslüman oldu.

Bedir'den sonra 624 yılında meydana gelen olaylardan Hz. Muhammed'in gücünün pekiştirilmesine en büyük katkıda bulunanı, Nisan ayında (ya da bir ya da iki ay sonra) Kaynuka kabilesinin sürülmesi oldu. Bu olayın görünüşteki sebebi, Kaynukalardan birkaç Yahudi ile pazarda ticaret yapan birkaç Müslüman arasındaki küçük bir kavgaydı. Bir Arap kadın, kuyumcunun birinin yanında otururken, bir Yahudi, onun eteğini bir dikene taktı ve kadın ayağa kalktığında vücudunun büyük bir kısmı açıldı. Etraftakiler gülüştüler, orada olan bir Müslüman, bu dalavereyi bir hakaret kabul ederek bu oyunu yapan faili öldürdü, diğerleri de kendisini öldürdüler. Ardından Yahudiler muhkem mevzilerine çekildi-

ler ve kısa bir müddet sonra Hz. Muhammed ve kalabalık bir Müslüman grubu gelip onları kuşattı.

Dalavere hikâyesine, İslâm öncesi Arabistan menkıbelerinde de karşılaşıldığından, fazla güvenilmemelidir; ama Müslümanlarla Yahudiler arasında bazı tartışmalar gerçekten de vuku bulmuş olabilir. Ancak Hz. Muhammed'in hareketinin daha derin sebebine gelince bu aşikârdır. Yahudiler İslâm toplumunun tam manasıyla üyesi olmaya hazır değillerdi ve bu sebeple de onlarla münasebet kesilmişti. Yahudiler hâlâ Hz. Muhammed'le bir tür anlaşma içerisinde bulunuyorlardı; fakat O, anlaşma hükümlerinin herhangi bir şekilde ihlal edilmesi halinde bundan yararlanmak üzere onları gözlüyordu. Muhtemelen burada olan da buydu. Hz. Muhammed, Yahudilerle kendisinin Mekke'ye karşı açık düşmanlık siyasasına muhalif olan bazıları arasındaki sıkı ilişkinin de farkındaydı. O pazara hâkim olan Kaynuka'yla muhacirler arasındaki menfaat çatışması da (her ne kadar etkisi zayıf da olsa) onu bu harekete sevk etmiş olabilir. Hiç şüphesiz, bu olaydan sonra Medine'nin iç ticaretinin büyük bir kısmı muhacirlerin eline geçmişti.

Kuşatma on beş gün sürdü, sonunda Yahudiler teslim oldular. Varılan anlaşmaya göre, onların eşleri ve çocuklarıyla Medine'den ayrılmaları, fakat silahlarını ve kuyumculuk avadanlıklarını orada bırakmaları kararlaştırıldı. Onlara alacakları paraları toplamaları için, üç gün mühlet verildi. Sonra Medine'den ayrıldılar, önce Vadiü'l-Kura'nın yakınındaki Yahudi kolonisine, Vadiü'l-Kura'ya, bir ay sonra da Suriye'ye gittiler.

Onlar Abdullah bin Übey ve diğer Medineli Arapların müttefikiydi. Bununla beraber diğerleri şimdi Müslüman olmuşlar ve ittifaklarını geçersiz ilan etmişlerdi. Sadece Abdullah bin Übey onların sürgün edilmesini durdurmaya çalıştı. Hz. Muhammed'le bu durumu görüşmek için sözleş-

mişti fakat Hz. Muhammed'in huzuruna zorla girmek isteyince muhafız onu öylesine itti ki yüzü duvara çarptı ve kanadı, fakat anlaşılan o ki intikam ya da tazminat talep edecek bir konumda da değildi. Hz. Muhammed'e Mekkelilerle girişilecek bir savaşta Kaynukalıların güçlerine yapacağı katkıları anlatmaya çalıştı. Dendiğine göre onların yarısı zırhlı aşağı yukarı 700 savaşçıları vardı. Ne var ki Hz. Muhammed, diğer şartlar konusunda yumuşamaya hazırsa da, onların Medine'yi terk etmeleri konusunda ısrar etti. Medineli müttefiklerinin onlara destek vermemesi ve Abdullah bin Übey'in gücünün bir dereceden öteye yetmediğinin ayan beyan ortaya çıkması, Yahudileri kendileri hakkında en hayırlı olanın sunulan şartları kabul etmeleri olduğuna ikna etti. Bütün bu olanlar, 624'ün başlarından itibaren, Medine'deki siyasî iklimin ne kadar değişmiş olduğunu gösterir.

Bedir'i izleyen yılın gündeminde, toplumun yapısını sağlamlaştırmak için başka bir vasıta da muhacirlerin liderlerini evlilik ilişkileriyle birbiriyle bağlamaktı. Hz. Muhammed'in kuzeni Ali ile kızı Fatıma'nın evliliklerinin 624 Haziranı'ndan sonra gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Bu evlilikten dünyaya gelen ilk çocuk olan Hz. Muhammed'in torunu Hasan, 625 Martı'nm başlarında doğdu. 624 Eylülü'nde Hz. Muhammed bir başka kızı Ümmü Gülsüm'ü sonradan üçüncü halife olacak olan Osman'la evlendirdi. Osman daha önceden Ümmü Gülsüm'ün kızkardeşi Rukiye'yle evliydi ama Rukiye Bedir savaşının yapıldığı günlerde vefat etmişti. Bu sebeple bu evlilik daha önce tesis edilmiş olan bir bağın tazelenmesiydi. Nihayet 625 Ocağı'nm sonlarına doğru Hz. Muhammed'in kendisi, sonradan ikinci halife olacak olan Ömer'in kızı Hafsa'yla evlendi. Bu evlilik, hem en önemli yardımcılarından biriyle bir bağ kurdu hem de önceki kocası Bedir'de öldürülen bir avuç Müslüman'dan biri olan Hafsa'nın ihtiyaçlarının temin edilmesini sağlıyordu. Hz. Mu-

hammed'in kendisinin yaptığı veya tabilerine yaptırdığı tüm evlilikler gibi, bu evlilikler de, başka hedefleri ne olursa olsun, hep belirli bir siyasî gayeye matuftu.

Bedir sonrası 624 seferleri; Mekkelilerin hazırlıkları

Bununla beraber Medine'deki konumunu pekiştirmek, Hz. Muhammed'in uğraştığı işlerden sadece biriydi. Bir başkası ve hatta daha acil olanı Mekkelilerin artık kaçınılmaz hale gelmiş olan mukabelesine karşı hazırlanmaktı. Mekke'nin gönenci onun saygınlığına bağlıydı. Geniş bir bölgeye yayılmış ticari faaliyetlerini sürdürmek için Mekkeliler, tüm komşularına bunun sadece geçici bir duraklama olduğunu; kendilerinin hâlâ Medine'den güçlü ve ticaretlerine yönelik bu tehdidi ortadan kaldırmaya muktedir olduklarını açıkça göstermeleri gerekiyordu. Hz. Muhammed, Mekkelilerden mücadeleyi daha da şiddetlendirmelerinden başka bir şey bekleyemezdi. Bu sebeple kendisine kalan zamandan mümkün olduğu kadar fazla yararlanmak zorundaydı. Ancak bu arka plan nazarı itibara alınmak suretiyle 624'ün geri kalanındaki seferler anlaşılabilir.

Mekkeliler, önce Bedir'den aldıkları haberlere inanamadılar daha sonra, felaketin büyüklüğünü anlayınca öylesine büyük bir hayal kırıklığı yaşadılar ki, bu onların etkili bir harekete geçmelerine imkân vermedi. Ebu Süfyan işlerin idaresini eline aldı. Müslümanların onların felaketi üzerine sevinmesini engellemek ve intikam için gerekli enerjiyi israf etmekten kaçınmak için ölülerin yasının tutulmasını resmen yasakladı, fakat aslında belki de Mekkelilerin tam bir manevi yıkılışının önüne geçmek istiyordu. Ebu Süfyan Hz. Muhammed'e karşı bir saldırı gerçekleştirinceye kadar ne koku sürüneceğine ne de bir kadına dokunacağına yemin

ettiğini halka duyurdu Böylelikle kendisinin sağ salim getirmiş olduğu kervanın kârlarının savaş hazırlıklarına tahsisini sağladı.

Bir süre sonra bastırılmış duygular yas yasağını silip attı. Belki de yasak sırasını savmıştı. Medineli Yahudi Kab bin Eşref, şiirlerinde intikam arzusunu canlandırmak için kederin dışavurumunu teşvik etti. Liderler konumlarını yeniden eski haline getirmek için tasarılar kurmaya başladılar. Ama o zamana kadar esirlerin fidye ile geri alınmaları lâzımdı.

Bedir'den on hafta kadar sonra, Mayıs ayının sonuna doğru, Ebu Süfyan yeminini yerine getirmek için, 200 kişilik bir kuvvetle Medine'ye bir baskın düzenledi. Şüphesiz onun ana gayesi Mekkelilerin kendilerine olan güvenini tazelemek ve tüm dünyaya Mekke'nin egemenlik çağının henüz sona ermediğini göstermekti. Ayrıca, Medine'deki siyasî durum hakkında da bir şeyler öğrenmeyi umuyordu. Bedir'deki Müslümanlardan daha az kalabalık bu küçük kuvvetle Ebu Süfyan, Hz. Muhammed'e ciddi bir zarar vermeye niyetlenmiş olamazdı. Çok sayıda Medinelinin kendisine katılması beklentisi içinde olması da muhtemel değildir. Mekke'den ayrılırken toplamış olduğu bilgileri iyi kontrol etmiş olmalıydı, çünkü Hz. Muhammed'in haberi olmadan Medine'nin kenar mahallelerine kadar ulaşabildi. Eski bir arkadaşı, Yahudi kabilesi Beni Nadir'in reisi ona yemek ikram etti ve yemek esnasında mahalli durum hakkında bazı bilgiler verdi, fakat bunun ötesinde bir şey yapamadı ve Ebu Süfyan derhal geri çekilmeye karar verdi. Yeminini yerine getirmek için iki ev yaktırdı ve birkaç tarlayı tahrip ettirdi.

Bu karşı tarafın beklemediği bir anda gerçekleşmesi ve hızlı bir şekilde yapılması bakımından tipik bir baskındı fakat çok az şey elde edilmişti. Hz. Muhammed Ebu Süfyan'ın yakınlara kadar gelmiş olduğunu duyar duymaz en az 200 kişi topladı ve peşine düştü. Bununla beraber yeterince ça-

buk hareket edemediğinden Mekkelileri yakalamayı başaramadı. Ancak baskı altında kalarak sıkışan Mekkeliler, kendilerine lâzım olmayan erzaklarının bir kısmını bırakmışlardı ve bunun çoğu arpa unuydu. Müslümanlar bunları topladılar, bu sebeple bu gazveye "arpa unu gazvesi" adını verdiler.[1]

Aynı yılın Temmuz, Eylül ve Ekim aylarında yapılan üç seferi Hz. Muhammed bizzat kendisi yönetti. Katılanların sayısı çeşitli rivayetlerde 200 ila 450 kişi arasında değişiklik göstermektedir. Son sayı Hz. Muhammed'in Bedir'e katılan kuvvetlerin sayısında yüzden fazla bir artışın olduğunu gösterir. Bu, kısmen Medinelilerin Müslüman akınlarına katılmaya daha hazır olmasıyla kısmen de Medine'ye göçebelerin gelmeye başlamasıyla açıklanabilir. İkinci açıklama üzerinde durulmaya değerdir. Kesin istatistikler vermek imkânsızdır; ama o sıralarda Hz. Muhammed'in maiyetinde, Medine'nin batı ve güneybatı bölgelerinin en yoksul ve en güçsüz kabilelerinden insanlar bulunuyordu. Müslümanlar kendilerini bu kabilelerin topraklarında 623 yılı boyunca göstermişti. Bu insanlardan bazıları Hz. Muhammed'in develerini güdüyordu. En azından biri, Hz. Muhammed'in sefere çıktığı zamanlarda ona vekâlet etmeye layık yetkinlikte görülmüştü. Bu tür insanlar Hz. Muhammed'e sıkı sıkıya bağlıydılar ve Medineli kabilelerin herhangi bir bileşimine karşı daima onu desteklerlerdi. Bazılarına resmen muhacir statüsü verilmişti; diğerleri de muhtemelen muhacirler "kabilesi" tarafından korunan kişiler olarak görülüyordu.

623 yılındaki seferlerinin aksine, 624'ün bu üç seferi, Medine'nin doğu ve güneydoğusundaki kabilelere yönelmişti. Birinci ve üçüncü seferde Süleym kabilesi anılır. Bu ka-

1 Watt "barley-meal" yani arpa ile yapılan bir yemekten söz ederken bir başka kaynak, "kavrulmuş buğday unu" Seviyk'ten söz eder. Mehmet Hüseyin Heykel, *Hazreti Muhammed Mustafa*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ahmet Halit kitabevi, İstanbul, 1948, s. 277 – ç.n.

bilenin bölgelerinde bulunan madenlere ilgilerinden dolayı Mekkelilerle yakın ilişkileri bulunuyordu. İkinci sefer Süleym'in biraz kuzeyinde bulunan ve iki yıl sonra Mekkelilere yardım etmek için güçlü bir birlik gönderecek olan bazı kabilelerle yakın ilişkiye sahip kabilelere veya bizzat bu kabilelere düzenlenmişti. Hülasa edilecek olursa bu üç seferin hedefi, göçebe kabileleri Mekkelilere destek vermekten vazgeçirmekti. Bu seferler, onlara eğer Hz. Muhammed'e karşı harekete girişecek olurlarsa, onun kendisine yapılacak bütün hareketlerin intikamını alabilecek konumda olduğunu apaçık gösteren bir kanıttı.

Bu sırada Mekkeliler tüm enerjilerini kaybettiklerini geri kazanmaya yöneltiyordu. Yaz boyunca Suriye'ye, Medine ve deniz arasından geçen körfez yolundan hiçbir kervan yollamamışlardı. Mekkelilerin saygınlığına indirilen darbeden sonra, yol boyunca yer alan kabilelerin birçoğu, hele Medine yakınlarında ikamet eden kabileler Mekkelilerden ziyade Hz. Muhammed'i desteklemeye başlamışlardı. Bir kervanın güvenliğini sağlamak için büyük bir kuvvetin ona eşlik etmesi gerekiyordu, üstelik bu Müslümanlarla bir savaş imkânını bertaraf edemiyordu, çünkü kuvvet ne kadar büyük olursa onun hareketlerini gizlemek de o ölçüde güçleşiyordu. Bu aşamada Ebu Süfyan kervanlarla kuvvetlerini bir kervan sebebiyle dağıtmaktansa, bunları ve Medine'ye karşı askerî bir seferin hazırlıkları için toplamayı daha akıllıca olacağına karar verdi.

Bununla beraber, Ebu Süfyan'ın düşmanı olan bir grup Mekkeli, Medine'nin doğusundan geçen bir yoldan bir kervan göndermeye karar verdi. Götürdüğü mallar 100.000 (gümüş) dirhem değerinde olan bir kervanı buldukları güvenilir bir rehberle yola çıkardılar. Gelgelelim Hz. Muhammed kervandan haberdar oldu ve onun üzerine yüz kadar kişinin başında evlatlığı Zeyd bin Hârise'yi gönderdi. Tüm

kervan başarılı bir şekilde ele geçirildi. Bedir'de ne olduğunu bilen kervandakiler Müslümanlarla çatışma ihtimalinden korkarak kaçtılar. Bu olay Kasım 624'teydi.

Uhud Savaşı (23 Mart 625)

11 Mart 625'te ana ordu Mekke'den yola çıktı. Bazı müttefik birlikleri onlar ilerlerken onlara katılacaktı. Medine'ye vardıklarında Mekkeliler 700'ü zırhlı 3.000 kişilik bir kuvvettiler; sefere katılan her kişinin bir devesi vardı ve ayrıca muharebede bir süvari gücü oluşturmak için 200 atları vardı. Belli başlı kabilelerden hiçbiri Mekkelilere katılmak için ikna edilemedi. Birlik gönderen müttefikler, görünüşte bağımsız olsa da büyük ölçüde Mekke'ye bağlı olan küçük kabilelerdi. Ebu Süfyan ordunun baş komutanıydı. Bu sadece onun seferin hazırlayıcısı olmasından değildi, aynı zamanda savaşta birliklere başkomutan çıkarmak onun kabilesinin bir ayrıcalığıydı. Bununla beraber savaşın genel idaresini başta, Ebu Süfyan'ın baş rakibi olarak öne çıkan ve 624 Kasımı'ndaki talihsiz kervanı koruması gerekenlerin başı olan, (Cuma kabilesinden) Safvan bin Ümeyye olmak üzere, diğerleriyle paylaştı.

Ordu güçlüklerle karşılaşmadan ilerledi ve Medine vahasına 21 Mart Perşembe günü ulaştı. Bir ordu için en iyi yol vahanın doğusunda yer alan ve kuzeybatı ucundan vahaya kolayca ulaşılabilen bir vadiden geçiyordu. Bu Mekkeliler tarafından da takip edilen güzergâhtı. Onlar ilerlerken Medineliler onlara saldırmak için hiçbir girişimde bulunmadı ve Mekkeliler vahanın kuzey kısmına hiçbir mukavemetle karşılaşmadan girdi. Ordugâhlarını kurmak için burada, Uhud Dağı'nın biraz güneyinde, bir yer seçtiler. Çevrede o sıralarda olgunlaşmakta olan mısır tarlaları bulunuyordu ve Medinelileri gelip onlarla savaşmaya kışkırtmak için, hayvanlarını kasten bu tarlalarda otlattılar. Perşembe akşa-

müzeri bir gözcü Hz. Muhammed'e Mekkelilerin kuvveti hakkında kesin bir bilgi getirdi ve bazı yardımcılar gece boyunca onun kapısında nöbet tuttu. Cuma günü erken saatlerde Müslümanlar savaş meclisini topladı. Hz. Muhammed, Abdullah bin Übey ve bazı üst düzeyde kimseler müstahkem mevzilerin ve diğer binaların birbirlerine yakın olduğu merkezde kalacaklardı; bu şekilde düşman, hem kuşatmayla hem de ev ev çatışma karışımı bir faaliyete zorlanacaktı.

Bununla beraber, gençlerle ağırlığı olan bir ya da iki kişiyle birlikte, Mekke ordusunun tarlaları tahrip (yapmakta oldukları gibi) etmelerine göz yummanın kendilerini göçebe kabilelerin gözünde korkak duruma düşüreceğini ve bu durumda onlar nezdindeki itibarlarının zarar göreceğini ve bu sebeple çıkış yapmalarının uygun olduğunu ileri sürdüler. Sonunda Hz. Muhammed bu fikri kabul etti ve dışarı çıkma kararı alındı. Tez canlıların bazıları sakinleşti ve Hz. Muhammed'in başlangıçtaki tasarısını kabul etmeye istekli olduklarını söylediler ama Hz. Muhammed oldukça kararlı bir biçimde, üzerine zırhını geçirmiş bir peygamberin, Allah, o ve onun düşmanları arasında karar verinceye kadar, zırhını çıkarmaması gerektiğini belirterek, yeni kararına bağlı kaldı. Günün ilerleyen saatlerinde Medine güçleri düşmanın ordugâhına doğru ilerlemeye başladılar. Hz. Muhammed'in, inananlar olmadıkları gerekçesiyle, Abdullah bin Übey'm müttefikleri olan bir Yahudi birliğinin yardımını reddettiği söylenir. Düşmana yakın bir yerde geceyi geçirmek için durdular. Ertesi sabah çok erkenden araziyi düşmanlarından daha iyi tanımalarından yararlanarak, Uhud Dağı'nın eteğinde bir mevziye ulaştılar. Böylece düşman ordugâhı onlarla vahanın esas yerleşimleri arasında kalmış oluyordu. Hz. Muhammed sol tarafı korumak için biraz doğuda olan bir tümseğe ya da çıkıntıya elli okçu konuşlandırdı. Savaşın başlamasından kısa bir süre önce Abdullah bin Übey ve yanında-

kiler savaş alanını terk ettiler. Bunu yapmalarının sebebi, rivayetlere göre, kendisinin savunduğu muhkem mevzilerde kalma kararının aksine davranılmasıydı. Bununla beraber, dışarı çıkıp bir yere kadar diğerleri ile gitmiş olması tuhaftır. Aklından geçen tam olarak ne olursa olsun, bir tür bencilce hesaplar üzerine temellenmiş olması gerekir. Kur'an'ın bir pasajı neredeyse kesin bir biçimde buna işaret etmektedir (Ali İmran Sûresi, 166-168):

> İki ordunun karşılaştığı gün, sizin başınıza gelenler, Allah'ın izniyle idi. Bu da müminleri ayırt etmesi ve münafık olanları açığa çıkarması içindi. Bunlara: Gelin; Allah yolunda harbedin, yahut kendinizi müdafaa edin, denildiği zaman "harbetmeyi bilseydik size uyardık" demişlerdi. Onlar o gün imandan ziyade küfre yakındırlar. Ağızlariyle kalplerinde olmıyanı söylüyorlardı. Allah onların gizlediklerini en iyi bilendir. Evlerinde kalarak kardeşleri hakkında "bunlar sözümüzü dinlemiş olsalardı öldürülmezlerdi" diyenlere de ki: "sözünüzde gerçek iseniz ölümü üzerinizden geri çevirin bakalım."

Bu ayetler, Hz. Muhammed'in o ana dek "kalplerinde hastalık olanlar" olan hasımlarına imada bulunmanın yeni yolunun başlangıcını teşkil ettiği için önemlidir. Bunlar artık "münafıklar" ya da "münafıklık yapanlar"dır. İsim değişikliği, özellikle Abdullah bin Übey'in Hz. Muhammed'in bozguna uğramasından duyduğu sevinci gizlemeyişinden sonra, iki taraf arasında gittikçe artan sertliği gösterir. Bu çekilmeden sonra bile Hz. Muhammed, yaklaşık 700 adamdan oluştuğu bildirilen, Bedir'dekinden daha kuvvetli bir orduya sahipti. Mekkeliler sayıca çok daha kalabalıktı fakat büyük bir kısmın iyi savaşçılar olmadığı söylenebilir. Hz. Muhammed savaş alanını ustalıkla seçmişti. O bir anlamda vahanın en önemli kısmını düşmana karşı savunmasız bırakmıştı; ama

muhtemelen, vahanın çevresine dağılmış birçok küçük kalenin ve mevzinin Mekkelilerin herhangi bir saldırısına direnebileceğini ve Mekkelilerin bunlarla vakit kaybetmesinin muhtemel olmadığını hesaplamıştı. Bu sebeple Mekkelilerin onun birliklerine saldırmaları gerekecekti. Bunu yapabilmek için onların bir vadiden geçmeleri ve ardından da tepelere doğru çıkmaları zorunluydu. Tepelerin dikliği onların süvarileriyle hücumunu engelleyecek ve sayısal üstünlüklerinden faydalanmalarının da önüne geçecekti.

Savaş süvarinin Hz. Muhammed'in konumuna saldırma girişimiyle açılmış olabilir fakat böyle olmuş bile olsa Müslüman okçularca püskürtülmüşlerdi. Ardından Mekkeli sancak taşıyıcıları, muhtemelen tek bir çarpışma beklentisiyle ileri çıktı, ama kısa sürede sancakların çevresinde göğüs göğse mücadele başladı. Sancakları taşıma ayrıcalığına sahip olan kabile yiğitçe bir cesaretle, kendilerinden sayıca üstün olan kuvvetlere karşı savaştı. Kabilenin dokuz üyesi – küçük bir kabile için büyük bir sayı– sancağı savunurken öldürüldü. Bununla beraber, sancak Müslümanların eline geçmedi ama Mekke piyadesi Müslüman saldırısına yol verdi, hatta belki de kaçtı. Müslümanların ne kadar ilerlediği kesin değildir. Bazı rivayetler Mekkelilerin ordugâhına girdiklerini ama başkaları da ganimet elde edemediklerini bildirir (bu iki rivayet birbiriyle çelişkili olmak zorunda değildir).

Zafer neredeyse Müslümanların avuçlarının içindeyken talih aniden tersine döndü. Mekkelilerin sağındaki Halid bin Velid'in yönetimindeki süvari, Müslümanların ilerleyişinde bazı düzensizliklerin yanı sıra okçuların ilerlemeye katılmak için konumlarından uzaklaştıklarını gözlemleyerek, geride kalan birkaç okçuyu hızla ezip geçti ve Müslümanların kanadına ve arkasına saldırdı. Bunu, özellikle Hz. Muhammed'in öldürüldüğü çığlığı yükseldiğinde, büyük bir karmaşa görüntüsü izledi. Müslümanlar diğer Müslümanları –en

azından bir seferinde ölümcül bir biçimde– yaraladı. Gerçekte ise Hz. Muhammed öldürülmemişti fakat bir an için onun çevresinde kızgın bir göğüs göğüse çarpışma oldu. Yüzünden ve bacağından iki ya da üç yara aldı ve kendisi de bir Mekkeliyi mızrakla yaraladı; bu adam sonradan bu yaradan öldü. Nihayet Hz. Muhammed'in çevresindekiler tepenin yamacına erişti. Burada Müslümanlar yeniden toparlandılar ve biraz düzene girdiler. Bununla beraber, bir müfreze ordunun ana gövdesinden ayrı kaldı ve vahanın merkezine yakın bir mevziye ulaşmayı başardı; bunlardan haylisi, belki de çoğunluğu, öldürüldü.

Tepenin üzerindeki konum, Müslümanlar muhtemelen savaş başlamadan önceki konumlarından biraz daha yukarıdaki bir noktadaydı, Hz. Muhammed onu ilk seçtiğinde gördüğü savunma avantajına hâlâ sahipti. Orası özellikle Mekkelilerin esas taarruz kolu olan süvarilerin erişiminin ötesindeydi. Her ne kadar Mekkeliler bir süre daha alanda kaldılarsa da tepeye yönelik saldırılar kısa sürede kesildi. Sonunda Müslümanlara son bir saldırıdan sonra Ebu Süfyan geri çekilmeyi emretti. Hırpalanmış Müslümanlar yaralarını Uhud Dağı'nda sarmakla uğraştıkları halde, Ebu Süfyan vahanın herhangi kısmına hücum etmeyi ve onu geçmeyi göze alamadı, geldiği yoldan Mekke'ye doğru yola koyuldu.

Uhud Savaşı'nın değerlendirmesini yapmaya çalışırken sorulması gereken ilk soru tamamen askerî bir sorudur: Savaşı kim kazandı? Avantaj kimindi? Bazı Batılı bilginler, erken tarihli İslâm kaynaklarına doğrulatmaksızın, bunun Müslümanlar için ciddi bir yenilgi ve Mekkeliler içinse büyük bir zafer olduğunu düşündü. Askerî bakış açısından bu görüş hatalıdır. Mekkelilerin stratejik hedefi, olduğu haliyle Müslüman toplumunun yok edilmesinden ya da ona denk olarak Hz. Muhammed'in Medine'deki etkili konumundan uzaklaştırılmasından daha azı değildi. Bu amacı el-

de etmekte tamamen başarısız oldular. Gerçekten de kendilerinden yirmi yedi kişi kaybettikleri halde aşağı yukarı yetmiş beş Müslüman'ı öldürdüler ve böylece az ya da çok Bedir'de dökülen kanın intikamını aldılar (bazı rivayetlere göre Mekkeli ölülerin sayısı yine de daha fazlaydı). Mekkeliler Müslümanlara Bedir'i misliyle ödetecekleriyle böbürleniyordu ve şimdi en fazla bir cana karşılık bir can aldılar. Eğer değer ölçüsü verilen zayiatla ölçülürse Mekkeliler savaşta üstün gelmişlerdi fakat yapmak istediklerini de yapamamışlardı. Onlar yakın zamana dek tüm Batı Arabistan'ın denetimine sahip olduklarını düşünüyordu ve şimdi Hz. Muhammed'e karşı elindekileri muhafaza edebilmekten daha fazlasına muktedir olmadıklarını kendilerine gösterdiler. Mekke'nin mağrur, tacir prensleri için ne büyük bir aşağılamaydı bu! Bu, onların ticari imparatorluklarının sonunun yakın olduğunu gösteren bir ipucuydu.

Mekkelilerin başarısızlığı, savaşın son safhalarında kazandıkları avantajdan yararlanamamalarıyla daha da belirginleşti. Ebu Süfyan, Hz. Muhammed'in gücünün yok edilmesinin stratejik gerekliliğinin kesinlikle farkındaydı ve savaş alanını terk etmeden önce, Mekkelilerden birinin Hz. Muhammed'i öldürdüğü yolundaki iddiasının yanlış olduğunu biliyordu. O halde neden geri çekildi? Neden ileriye doğru adım atmadı? Bunun cevabı yapabilecek çok fazla bir şeyi olmayışıdır. Hz. Muhammed'in bulunduğu yere doğru tekrar saldıramazdı, çünkü ordusunda çok sayıda yaralı bulunuyordu ve atlarının çoğu okla yaralanmıştı. Dahası kesin sonuç almaya dönük birbiri ardı sıra savaş yapmanın Arap savaş geleneklerinde yeri yoktu. Vahanın güneyine doğru ilerlemek de akıllıca olmayacaktı. Abdullah bin Übey'in ve Medineli kuvvetlerinin önemli bir kısmının savaşa katılmadığını biliyordu ve onlara doğru ilerliyormuş gibi görünürse, onların da saldıracaklarını bilmekteydi. Uhud Savaşı'na ka-

tılmayan ama şüphesiz kendi müstahkem mevzilerini korumak için hazırlık yapan diğer Medineliler de vardı. Ebu Süfyan, Abdullah bin Übey'in Hz. Muhammed'e karşı duyduğu soğukluktan dolayı, diplomasiyle onun desteğini kazanmayı da ummuş olabilir. Bununla beraber, belirleyici olan gerçek, muhtemelen piyade güçlerinin ssavaşın ilk safhasında Müslümanlar tarafından denetim altına alınmış ve zayıflığının ortaya çıkmış olmasıydı. Buna göre morallerinin de o anda çok bozuk olması gerekirdi. Süvariler de hareket edemez durumdayken en akıllıca seçim eve dönmekti.

Diğer yandan Hz. Muhammed için savaşın salt askerî sonucu, tamamen tatmin edici olmaktan uzak değildi. Müslümanlar, Mekkelilerle hemen hemen denk olduklarını göstermişlerdi. Piyadeleri rakiplerininkinden üstündü. Müslümanların kayıpları büyük ölçüde düşman süvarisinin marifetinden kaynaklanıyordu ve Müslümanlar hâlâ kendi süvari birliklerine sahip olamayacak kadar fakirdiler. Fakat bu zayıflığa rağmen Hz. Muhammed, Mekkelilere karşı elindekini korumayı başarmıştı ve bu aşamada tüm yapabileceği şey bu kadardı. Gelecek ne kadar fazla sayıda insanı topluluğuna cezbedebileceğine ve topluluğun savaşçı niteliğini koruyup koruyamayacağına bağlıydı. Müslüman kayıplarından yetmişini ensar oluşturuyordu ve bu durum Medine'de ona karşı derdini çektiği muhalefeti arttırabilirdi. Ayrıca, bu kayıp sayısı bir şekilde Müslümanların göçebelerin gözündeki itibarını da azaltabilirdi.

Bununla beraber genel olarak bu iki olumsuz durum ikincil nitelikteydi. Esas olan, Hz. Muhammed'in Mekke'deki konumunun hâlâ zarar görmemiş olmasıydı. Müslümanların kayıpları Mekkelilerinkine kıyasla önemli ölçüde daha çoktu fakat bunun dışında beraberlik durumu kesinlikle onların lehineydi. Henüz hiçbir şey tam manasıyla neticelenmemişti ve zaferin kimin olduğunun meydana çıkması için iki düşma-

nın da en azından bir kere daha karşılaşmaları gerektiğiydi. Bu sırada her iki tarafın da görevi, güçlerini mümkün olduğu ölçüde çok artırmaktı. Bununla beraber bu sadece askerî bir mesele değildi. Hz. Muhammed'in askerî destek bulmaya gücü yeterdi çünkü hareketi dinî bir hareketti ve bir dalga gibi yükselen toplumsal güçler onu ileriye doğru taşıyordu. Buna karşılık Mekkeliler, yeni şartlara uygun düşmeyen ayrıcalıklı bir konumu ellerinde bulundurmaya çalışmaktaydılar. Her iki taraf gelecek ayları nasıl geçirecekti?

Uhud Savaşı Hz. Muhammed için bir askerî yenilgi değilse de, neredeyse manevî bir yenilgi olarak adlandırılabilir. Bunun sebebi Hz. Muhammed'in ve Müslümanların Bedir zaferini Allah'ın kendilerine lütfunun hususi bir işareti –onların içinde yer aldıkları İslâm'ı yayma işinin gerçekten de Allah'ın onları çağırdığı iş olduğunun bir doğrulanması– olarak görmesiydi. Bedir'den sonra hissettikleri coşkunluk içinde onlar bu öncülden abartılı sonuçlar çıkarmış gibi görünür. Onları bunun için ayıplamak güçtür. Bu, hangi devirde olursa olsun tüm çağların dindarlarında görülebilecek bir eğilimdir. Zebur'da Davud Allah'tan korkan insana hitap ederek şunları söyledi:

> Başına kötülük gelmeyecek, çadırına felaket yaklaşmayacak. Çünkü tanrı meleklerine buyruk verecek, gideceğin her yerde sana yardım edecekler. (90: 10)

Müslümanlar gelecekte daima muzaffer olacakları sonucunu çıkarmış gibi görünmektedirler. Kur'an'da bir ayet (Enfal Sûresi, 65) sadece askerî üstünlüklerine değil aynı zamanda yenilmezliklerine de olan güveni doğruluyor gibidir.

> Ey Peygamber! Müminleri harbe teşvik et. İçinizde sabırlı (*azimkâr*) yirmi kişi bulunursa iki yüzü yenerler, içinizden yüz kişi, kâfir olanlardan bin kişiyi tepelerler.

Belki de Hz. Muhammed mevzilerde kalarak, savaşmak için dışarı çıkmamanın en iyisi olduğunu düşündüğünde, bu ayetin bir şekilde abartılmış olduğunu ya da öyle olmasa bile Müslümanlardan birçoğunun "sarsılmaz" (sebatkâr) olmadığının farkına vardı. Etrafını saran bu fikirler sebebiyle, savaş Müslümanların çoğu üzerinde yıkıcı bir etki meydana getirmişti. Şayet Bedir Allah'ın onlara teveccühünün bir işaretiyse, Uhud'daki kayıpları da, onlardan yüz çevirdiğinin bir işareti miydi? Yoksa Allah tamamen tarafsız mıydı? Ortalama bir Müslüman herhalde bu düşüncelerden dolayı çok ciddi bir biçimde sarsılmış olmalıdır. Böyle bir kişi Müslümanların çok sayıdaki ölümlerinin farkındadır ama Hz. Muhammed'in Mekkelilerle mücadele stratejisinin tümünde, bu savaşın sahip olduğu yeri fark edemeyecekti. Kur'an meseleyle nasıl baş edildiğinin bazı işaretlerini vermektedir.

Buradaki esas mesele Allah'ın, Müslümanları terk etmeden, bu tür bir talihsizliğin başlarına gelmesine nasıl izin verdiğiydi. Bunların düşmanın daha kalabalık ya da süvarinin daha üstün saldırı gücüne sahip olmasının sonucu olduğunu söylemek mümkün değildir. Müslümanlar, Allah'ın büyük ölçüde üstün güçler karşısında zaferi onlara vereceğini düşünmeye yöneltilmişlerdi. Burada kaydetmek gerekir ki, şimdi elimizde bulunan şekliyle Kur'an'da, bir Müslüman'ın on rakibinden daha fazlasına denk olması hakkındaki ayeti, Allah'ın, Müslümanların zayıflıklarını bildiği için, onlar üzerindeki teklifini hafiflettiğini ve artık bir Müslüman'ın yalnızca iki rakibine denk olmasını beklediğini belirten bir başka ayet (Enfal Sûresi, 66) izler! Bu hafifletmeye rağmen hâlâ ortada bir mesele daha kalmaktaydı. Bu da suçun Müslümanların kendisine yüklenmesiyle çözüldü.

> Allahın izniyle (*düşmanları*) perişan etmek üzere Tanrı sözü yerine gelmiş, fakat özlediğiniz (*zaferi*), (*zafere*) erdik-

ten sonra za'f gösterip (*mevkilerinizde kalıp kalmamak hususunda*) çekiştiniz (*Peygambere*) karşı geldiniz bazılarınız dünya tamaına kapıldı, bazılarınız ahireti diledi. Sonra Allah, sizi denemek için onlardan geri çevirdi. Allah, muhakkak ki, sizin suçlarınızı bağışladı, Zaten Allahın ihsan ve inayeti müminler üzerindedir. Mağlubiyete uğrıyarak perişan bir halde dağlara çıkıyor, yüz çevirip bir kimseye bakmıyordunuz. Peygamber arka tarafınızdan sizi çağırıyordu. Bunun üzerine (*Allah*), gam üstüne gam ile sizi cezalandırdı ki kaybettiğinize ve uğradığınız felakete esef etmiyesiniz. (Ali İmran Sûresi, 152-53)

Diğer bir deyişle Allah Müslümanların Uhud'da uğradıkları musibete, kısmen itaatsizliklerinin cezası kısmen de onların sadakatinin bir sınanması olarak izin verdi. Aynı zamanda Müslümanlara, Mekkelilerin görece iyi talihinin, Allah'ın onlara ayrıcalık tanıdığı anlamına gelmediği gösterildi (aynı yer 178 ve devamı); onların elde ettikleri başarının onlar için hayırlı olmayacağı; yalnızca Allah'a itaatsizliklerinin artmasına yol açacağı ve sonunda cezalandırılmalarına sebep olacağı gösterilmekteydi. Bunlar, Uhud Savaşı'nın Hz. Muhammed için yarattığı askerî ve dinî sorunlardı. Karşılaşılan zorluklar üstesinden gelinemez değildi fakat Hz. Muhammed'in ve Müslümanların olgunlaşmalarını sağlamaya yeterliydi. İslâm'ın gelişiminin bu aşamasındaki zorluklar karşısında elde edilen tecrübe, Müslümanları, ileride karşılarına çıkacak olan fırsatlardan daha iyi bir şekilde yararlanma noktasında donanımlı kıldı.

Uhud'un sonuçları

Hz. Muhammed ve Müslümanlar ölenleri savaş meydanına gömdü ve 23 Mart akşamının ilerleyen saatlerinde evlerine

döndüler. Hz. Muhammed o ana dek yapmadıysa bile, gece boyunca durum üzerinde düşünmek için zamanı oldu, telafisi imkânsız bir felakete uğramamıştı ve yakın gelecekte pek çok şey onun atacağı adımlara bağlıydı. Bu sebeple ertesi sabah Uhud'da onunla birlikte olanları, geri çekilen Mekkelileri takip etmek maksadıyla çağırdı. Bu bir baskına maruz kaldığında bir Arap için olağan ve beklenen tabii bir tepkiydi. Herhalde Hz. Muhammed'in Mekkelilere saldırmaya niyeti yoktu, nasıl ki Mekkeliler de ciddi bir biçimde ona saldırmayı düşünemezlerdi. Bu bir meydan okuyuş ve güç gösterisiydi. Mekkeliler Cumartesi gecesini Medine'den birkaç kilometre ötede Hamraü'l Esed olarak adlandırılan bir yerde geçirdiler fakat Müslümanların oraya Pazar günü varmasından önce orayı terk etmişlerdi. Bununla beraber Müslümanlardan kaçtıkları izlenimini vermekten kaçınmak için, birkaç gün o civarda kaldılar. Hz. Muhammed gösterisini daha etkileyici kılmak Mekkelilerin kendilerine saldırmak için geri dönmelerini engellemek için, adamlarına bütün gün boyunca kuru odun toplattı ve ardından gece olunca da gücünü olduğundan daha büyük sanılması amacıyla birçok ateş yaktırdı. Hile işe yaramış gibi görünür. Dost bir göçebe de Müslümanların sayısını abartılı bir şekilde anlatarak Mekkelilerin morallerinin bozulmasına yardım etti.

Ebu Süfyan, Müslümanlar hakkında kaygı uyandırıcı söylentiler yaymaya elbette çalışıyordu. Fakat Hz. Muhammed çekinmedi ve onu savaşa sürükleyecek hiçbir girişimde bulunulmadı. Mekkeliler bir ya da iki gün sonra eve dönmek için yola çıktılar. Mekke'ye ulaşmalarından çok önce Ebu Süfyan ve diğer liderler konumlarının nazik olduğunun farkına vardı. Büyük bir çaba harcamışlar fakat bunun sonunda başarılı olamamışlardı. Şayet bundan daha iyisini yapamazlarsa bir felaketle karşı karşıya kalacaklardı. Uhud seferi için Mekke'nin el altındaki tüm kuvvetleri topladıkları

gibi dost kabilelerden de birkaç müfreze toplamışlardı. Daha güçlü bir ordu oluşturmanın tek yolu doğu ve kuzeydoğudaki büyük göçebe kabilelerin bazılarının aktif desteğini cezbetmekti. Büyük bir enerjiyle Mekkeliler, ellerindeki tüm araçları –Hz. Muhammed'in zayıflığı hakkında propaganda, Mekke'nin saygınlığıyla ilgili anılar, ganimet sözü ve hatta doğrudan rüşvet– kullanarak, bunu yapmaya giriştiler.

Hz. Muhammed'in iyi bir istihbarat teşkilatı vardı ve sonraki iki yıl boyunca herhangi bir aleyhte hareketin meydana gelmesini önlemek için çaba sarf etti. Herhangi bir kabile toplanmasının Medine'yi tehdit edecek şekilde harekete geçtiğini duyar duymaz bunu dağıtmak için bir kuvvet gönderdi. 625 Haziranı'ndaki Katan seferi de bunlardan biriydi. Bedeviler [göçebeler] Müslümanların yaklaşmasıyla dağıldılar, az da olsa bir ganimet ele geçirildi. Belki de Müslümanların nasıl savaştıklarını gördükleri için, bir kabileden dokuz kişi hemen Müslüman oldu ve Medine'de yaşamaya başladı. Bu kişiler bunu, kabile içi bazı şahsi rekabetleri sebebiyle yapmış olsa bile, Hz. Muhammed'in gücünün nasıl büyüdüğünü göstermesi açısından iyi bir örnektir. Hz. Muhammed, Haziran ayının sonraki günlerinde (en muhtemel tarih olarak) bir göçebe reisi olan, Süfyan Lihyani, liderliğinde büyük bir gücün toplanmakta olduğu haberini aldı ve buna Süfyan'a bir Müslüman tarafından suikast yapılmasını emrederek ya da buna göz yumarak tepki gösterdi.

Hz. Muhammed'in bu şekilde engellediği, göçebelerin toplanması girişimleri, Mekkelilerin Hz. Muhammed'e karşı kabileleri galeyana getirmede bazı başarılar elde ettiğinin bir göstergesidir. Kısa süre sonra Müslüman grupların başına gelen iki felaket aynı yöndeki iki işarettir.

Birincisi Mauna kuyusunda gene 625 Haziranı'ndaydı. İçlerinde amca yeğen iki kişinin reis olmak için rekabet halinde bulunduğu Amir kabilesi bu olaya karışmıştı. O sırada

amca daha güçlüydü ve kabilenin büyük bir kısmını kendisiyle birlikte sürükleyebiliyordu ama yeğenin de tabileri bulunuyordu. Amca, herhalde kabile içindeki konumunu Hz. Muhammed'in arka çıkmasıyla pekiştirmek için Müslüman olmaya eğilimliydi. Bu hedefine erişebilmesi için kendisiyle birlikte yeterli sayıda kabile üyesinin de Müslüman olması gerekliydi. Bu sebeple Hz. Muhammed'den kabilesine İslâm konusunda bilgilendirmesi için birkaç genç göndermesini istedi ve resmî olarak onları korumayı üstlendi. Böyle bir himayenin kabilenin tümü tarafından da kabul edilmesi şarttı fakat amca, yeğeninin muhalefetine rağmen, taahhüdünü onurlandırması için kabileyi ikna etti.

Böylece atlatılan yeğen, yakınlarda olan, bir başka kabileye mensup (Süleym) aşiretlere gitti ve onlara yaklaşmakta olan Müslüman grup hakkında bilgi verdi ve onları Müslümanlara saldırmaları konusunda tahrik ve teşvik etti. Bunlar yeğenin dediğini yaptı ve ikisi hariç tüm Müslümanları öldürdüler. Kurtulanlardan biri Medine yakınlarından bir göçebe olup belki de bazı saldırganlarla bir kan bağı vardı. Diğeri öldü sanılarak savaş yerinde ölüme terk edilen fakat sonunda evine dönmeyi başaran bir Medineliydi. Kurtulmayı başaran göçebe haberlerle birlikte geri dönerken Amir kabilesinden iki kişiyle karşılaştı ve arkadaşlarının intikamını almak için onları öldürdü. Bununla birlikte, bu kişilerin kabilenin Hz. Muhammed'le müttefik olan kısmına ait olduğunu bilmiyordu. Böylelikle Hz. Muhammed, hem aşağı yukarı kırk kişi kaybetmek hem de bunlar için kan tazminatı alacak yerde, iki kişinin tazminatını ödemek gibi tuhaf bir durumla karşı karşıya kalmıştı. Üstelik kaynaklar Hz. Muhammed'in bu kan parasını, Müslümanların ölümünden gerçekten sorumlu olan yeğene ödemek zorunda kaldığını da yazarlar. Bu çelişkinin çözümü, öyle görünüyor ki, ölümlerin manevi sorumluluğu yeğende olmakla birlikte kanı akıtanın bir başka kabile olmasıydı.

Burada tamamen açıklanmayan bu hikâyedeki muammayı görmezden gelirsek, belirli esas noktalar öne çıkar. Şu halde, Hz. Muhammed, Arabistan'ın, henüz kendisinin nüfuz ve saygınlığının fazla dikkate alınmadığı, insanların onun intikam alma gücünden korkmadığı yerlerine adım atmak istiyordu. Burada onun nispeten güçsüz sayılmasının sebebi, şüphesiz kısmen Mekkelilerin propagandasından ve onların Süleym kabilesiyle arasındaki bağlardan ileri gelmekteydi. Bununla birlikte Hz. Muhammed için olabildiğince çok müttefike sahip olmak önemliydi ve kabilelerin iç işlerine müdahale etmenin doğuracağı riskleri göğüslemeye de hazırdı. Herhalde Hz. Muhammed, amca ve yeğen arasındaki rekabeti biliyor olmalıydı, çünkü baş yardımcısı Ebubekir bir soyağacı uzmanıydı ve buna kabilelerin farklı kesimlerinin siyasî ilişkilerinin bilgisi de dahildi. Bu sebeple Amir kabilesine genç insanları göndermek hesaplı bir ataklıktı. Bu işe fiilen katılanlar için sonuç felaketti fakat Amir kabilesi bir bütün olarak hiçbir zaman Hz. Muhammed'e karşı düşman olmadı.

Bir ya da iki hafta sonra 625 Temmuzu'nda benzer, bir başka kayıptan dolayı acı çekti. Kurbanlar Hz. Muhammed'in İslâm'ı kabul etmek isteyen bir kabileye eğiticiler olarak gönderdiği yedi kişiydi. Halbuki bu davet sadece bir bahaneydi. Orta Arabistan'a giden yolun bir noktasında Müslüman olacağı söylenen kabileye mensup rehberleri yedi kişiyi terk etti. Gerçekten de rehberlere, bu şekilde davranmaları için, bir Müslüman tarafından suikastla öldürülen Süfyan Lihyani'nin kabilesi tarafından rüşvet verilmişti. Bu kabile, Müslümanların üzerine hevesle saldırdı, direnen dördünü öldürdü ve adil sözler verdikten sonra, diğer üçünü esir alıp zincire vurarak Mekke'ye götürdüler. Yoldayken üç esirden biri kurtulmayı başardı ve elinde kılıçla dövüşerek öldü. Geriye kalan ikisi Mekke'de, Bedir'de öldürülen ve

kanlarının intikamının henüz alınmadığı düşünülen kişilerin akrabalarına satıldı. Haram aylar sona erdiğinde iki esir kutsal alanın dışına çıkarıldı, İslâm'dan vazgeçmeleri istendi, bunu reddetmeleri üzerine önce onlara eziyet edildi sonra da idam edildiler. Bu olayın geniş anlamda ifade ettiği şeyler de, Mauna kuyusu felaketininkine benzer. Hz. Muhammed egemenliğini risk içeren bölgelere bile acilen genişletmeye çalışıyordu.

Yahudilerin ikinci sürgünü

İki küçük Müslüman grubunun kaybı haberi Medine'yi üzüntüye garketmiş olmalıdır. Belki de kayıplar kendi başına önemli değildi. Mauna kuyusunda öldürülenlerin sayısı muhacir ve ensardan toplam yirmiye yakın kişiydi; bu da ölenlerin çoğunun müttefik göçebelerden olduğunu akla getirir.[2] Bununla beraber, öyle bile olsa, bu kayıpların acısı her birinin birey olarak kıymetli olduğu insanlar arasında şiddetle hissedilmiş olmalıydı. Her ne kadar, elimizde hiçbir kaydın bulunmadığı dönem boyunca, başarılar olmuş olabilirse de, bunlar kayıpları gölgeleyecek kadar görkemli olamazdı. Stratejik gerçeklikleri kavrayışıyla Hz. Muhammed gereksiz yere endişelenmeyebilirdi; fakat Uhud'un manevi sarsıntısını hâlâ atlatmaya çalışan sıradan Müslüman durumun kötüye gittiği hissine kapılmış olabilirdi. Hz. Muhammed'in Medine'deki hasımları ondan kısa süre kurtulacaklarını düşünmüş olabilirdi. Bu, Hz. Muhammed'in Yahudi kabilesi Nadir'e muamelesini anlamaya çalışırken göz önünde bulundurmak zorunda olduğumuz arka plandır. 625 yılının Ağustos ayında bir gün Hz. Muhammed, Nadir kabilesinin bölgesine, Mauna

2 Watt (1960, 149) ölenlerin sayısını kaynak metnin 147. sayfasında kırk olarak verir, burada ise ölenlerden "yirmiden az" olarak söz eder. Diğer kaynaklara göre Mauna'ya giden kişi sayısı kırktır ve öldürülenlerin sayısı da bu nedenle yirmiden az olabilir – ç.n.

kuyusundan kaçmayı başaran adamın iki kurbanı için Amir kabilesine ödemek zorunda olduğu kan parasına bir katkı istemek için gitti. Orada bazı zorluklarla karşılaşmış olabilir. Nadir, Amir kabilesinin müttefiki olduğundan, Hz. Muhammed onların Medine'nin diğer sakinlerinden daha fazlasını yapmak zorunda olduğunu düşünmüş olabilir ve onlar da gene aynı sebepten daha azını yapmak zorunda olduklarını düşünmüş olabilir. Vaziyet tam olarak ne olursa olsun, onlar tatmin edici bir cevap vermeye hazır olduklarını fakat kendisi için yemek hazırlarken rahatına bakmaya davet ettiler. Hz. Muhammed ve arkadaşları, evlerden birinin duvarına sırtlarını yaslayarak oturdular.

Fakat çok geçmeden Hz. Muhammed sessizce oradan çekip gitti, bir daha geri dönmedi, ondan sonra arkadaşları da oradan ayrıldı. Onlar Hz. Muhammed'i evinde bulduklarında Hz. Muhammed, Allah'tan, Nadir'in ona haince saldırmayı tasarladığına dair bir uyarı aldığını açıkladı – evin yanında oturduğu sırada, evin düz çatısından düz bir kayayı kolayca düşürebilir ve onu öldürebilirlerdi. Bu sebeple o Nadir'e bir ültimatom gönderdi; onlar hâlâ hurma ağaçlarının sahibi olarak görülecekti ve bunların ürünlerindem bir pay almaya devam edecekler idiyse de, on gün içinde Medine'yi terk etmezlerse idam cezasına çarptırılacaklardı.

Böylesi bir ültimatom ilk bakışta, suça daha doğrusu tasarlanmış bir ihanet sanısına göre orantısız görünebilir. Ancak belki de bu sebepler, modern Batılılara göründüğü kadar sudan olmayabilir. Her iki taraf da, bazı Müslümanların Kab bin Eşref'e nasıl muamele ettiklerini biliyordu ve o günkü Arabistan'ın zihniyetine uygun olarak, Hz. Muhammed, düşmanlarına bir fırsat verirse, onların kendisini öldürmesini beklemek durumundaydı. Nadir'in bir cevap vermeyi ertelemesi, bu tür bir fırsatı yarattı ve bu sebeple düşmanca bir eyleme denk hale geldi.

Yahudiler ilk başta talebe, özellikle talebin destek için öncelikli olarak bağımlı oldukları Arap kabilesinin önde gelenlerinden biri tarafından onlara getirildiğini gördüklerinde, boyun eğmeye hazır gibi göründüler. Bununla beraber Nadir'in, en önde gelen kişisi Huyay, diğer liderlere göre boyun eğmeye daha az istekliydi. Huyay tereddüt ederken, Abdullah bin Übey, Yahudilere destek sözü veren ve bazı müttefik göçebelerin Hz. Muhammed'e saldırmaya hazır olduklarını bildiren bir mesaj gönderdi. Bu sebeple Yahudiler Hz. Muhammed'in talebine uymayı reddettiler ve Hz. Muhammed onları kuşatmaya aldı.

Kuşatma yaklaşık on beş gün sürdü. Nadir, Müslümanlar hurmaları yok etmeye başlayınca cesaretini yitirdi. Abdullah bin Übey onlara yardım etmek için bir şey yapmıyordu, anladılar ki Medine'de bir köprübaşına sahip olabilseler bile geçim kaynakları yok olmuş olacaktı. Hz. Muhammed'e önceki tekliflerini yerine getirmeye hazır olduklarını söylediler fakat bu sefer Hz. Muhammed daha ağır şartlar ileri sürdü. Nadirler silahlarını bırakacaktı ve hurma ürünlerinden de hiçbir şey elde edemeyeceklerdi. Yahudiler mecburen bunu kabul ettiler ve 600 develik bir katarla, mülklerinin olduğu, yaklaşık yüz kırk kilometre kuzeyde yer alan Hayber'e gitmek için mağrur bir şekilde Medine'den ayrıldılar. Kılıçlar, göğüs zırhları ve miğferler, gerekli olduğunda yoksul Müslümanları silahlandırmakta kullanılmak üzere, Hz. Muhammed'e verildi. Ensarla yapılan anlaşmayla evler ve hurmalıklar muhacirler (ve iki yoksul ensar) arasında pay edildi; bu onların, artık kendi başlarının çaresine bakabilecekleri ve daha fazla ensarın misafirperverliğine bağımlı olmadıkları anlamına geliyordu.

Bir Yahudi kabilesinin sürülmesi için bir dizi muhtemel sebep bulunuyordu ve Hz. Muhammed'in zihninde başat olanın hangisi olduğunu söylemek şu anda mümkün değildir. Belki de görünürdeki sebep –onu öldürme girişimi–

en güçlü olanıydı. Yakın zamandaki felaketten dolayı birçok Medineli, Amir kabilesiyle bağlantıları yüzünden Yahudilere karşı öfkeli olmalıydı. Bununla beraber Hz. Muhammed'in felaketlerden sonra Müslümanları sevindirmek ve Medine'deki kendi konumunu sağlama almak arzusuyla harekete geçmiş olması muhtemel görünmektedir ve bunların tümünü yaparken de kesinlikle başarılı oldu.

Evlilik ve miras reformu

Uhud Savaşı'nda Müslümanların uğradığı can kayıpları, özellikle dul kalan kadın ve yetim kalan kızların maişetlerinin teminine yönelik birtakım toplumsal sorunlar yarattı. Modern İslâmî sistemdeki çokeşlilik sisteminin temeli, Uhud'un üzerinden çok geçmeden vahyedilen Kur'an'daki bir ayettir (Nisa Sûresi, 3).

> Şayet öksüzlere karşı adaleti ifa edememekten korkarsanız size halâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâh edin. Şayet adaleti gözetmemekten korkarsanız o zaman bir tane ile sağ elinizin mülkiyle evlenin.

Bu ayetin meraka değer yanı, altı ya da on karısı olan erkeklere "dörtten fazlasına sahip olamayacaksınız" demeyişidir. Aksine sadece bir (ya da belki de iki) karısı olan erkekleri dörde kadar evlenmeye cesaretlendirirmiş gibi görünür. Bu nasıl açıklanmalıdır?

Kaynaklarda ayrıntıların muazzam bir yığını bulunmaktadır ancak bunlar parçalıdır ve yorumlamak her zaman kolay değildir. İlerleyen satırlardaki açıklama, konunun anlaşılması için gerekenleri içermektedir. Bu konuda Hz. Muhammed'den önce Arabistan'da mevcut olan şartlarla işe başlanması gerekmektedir ve en fazla güçlükle karşılaşılan yer burasıdır.

En azından Arabistan'ın büyük bir kısmında toplumsal sistemin ana soyundan gelen kan bağına dayalı olduğunu gösteren önemli miktarda kanıt bulunur. Erkeklerin ve kadınların annelerinin kabilesine ait olduğu kabul edilir. Ortak ataları bir kadın olan aşiretler vardır. Medine'de bu özellikler, toplumsal sistemin esasen baba soyuna dayandığı görülen Mekke'ye göre daha sıktır. O halde İslâm öncesi Arabistan'ında daha önce iki farklı grupta yürürlükte olan iki sistemin iç içe geçmesinden oluşan bir karışımın hüküm sürdüğünü düşünmek makul gelmektedir. Daha makul bir varsayımsa, ana soyuna dayalı bir sistemden baba soyuna dayalı bir sisteme geçmekte olan büyük ölçüde homojen bir topluma sahip olduğumuzdur. Bu daha önce ifade edilen, Mekke'nin ve Arabistan'ın diğer kesimlerinde bireyciliğin gelişmekte olduğu görüşüyle de uyumludur. Bireycilik diğer şeylerin yanı sıra kişinin, muhtemelen o zamana dek grup adına kendisinin yönettiği ortak mülkiyete, kişisel kullanımı için el koyması anlamına gelir. Aynı zamanda kendi çocuklarıyla özellikle ilgilenir hale gelmesi ve yeni kişisel zenginliğinin onlara kalmasını istemesi onun için gayet tabii olabilir.

Ana soyuna dayanan bir grup, bir kadını ve onun soyundan gelen erkekleri ve kadınları içerir. Bu tür gruplar temelinde, çeşitli toplumsal yapıların ortaya çıkması mümkündür. Arabistan'da ne olduğunu tam olarak bilmiyoruz fakat olan muhtemelen buna benzer bir şeydi. Baştaki kadın öldüğünde yerine büyük kızı geçerdi, bunun arkasından da belki büyük kızkardeş gelirdi. Mülkiyet ortak olarak gruba aittir ve baş kadının (anne tarafından) erkek kardeşi ya da en yaşlı oğlu tarafından idare edilmiştir. Bunun anlamı, erkeğin mülkiyetin yönetimini kendi oğluna değil kız kardeşinin oğluna aktardığıdır. Kadınlar için evlilik aile evini terk etmek anlamına gelmiyordu. Kocası, uzun ya da kısa sürelerle onu "ziyaret etmeye" gelmek zorundaydı. İki çöl kabi-

lesinin kısa bir süre için birbirine yakın bir mesafede konakladığı daha sonra da uzak bölgelere gittikleri düşünülebilir. Bir dizi vakada bir kadının, eşzamanlı olarak iki kocası, biri kendi kabilesinden ve diğeri farklı bir kabileden, varmış gibi görünür. Bir rivayete göre, İslâm öncesi zamanlarda, bazı kadınların her seferinde bir kocaya, bazılarınınsa on kocaya sahip olduğunu ve bazılarının da onlara gelen herhangi bir erkekle cinsel ilişkiye girdiğini söyler. Bu doğru da olabilir fakat söz konusu kadınların, özellikle de gerçekte fahişeler olan son grubun, toplumsal yapı içindeki gerçek konumlarını tam manasıyla bilemiyoruz. Belki de rivayetin Müslüman yazarı İslâm öncesi günlerdeki evlilikle ilgili âdetlerdeki gevşekliğini abartmıştır. Bununla beraber aşikâr olan bu tür bir sistemde, bir çocuğun babasının kim olduğunu bilmenin önemli olmadığıdır; annesini bilmek yeterlidir. Çocuk annesinin ailesine aitti ve onun aile evinde (ya da çadırında) yaşardı. Babanın kendine ait bir evi yoktu ama karısını ziyaret etmediğinde kız kardeşinin ya da teyzesinin evinde yaşayabilirdi.

Kur'an'ın evlilik reformları bu zemin üzerinden görülmelidir. Belki de en önemlisi, görünüşe göre basit, bir kadın boşandığında, yeniden evlenmeden önce üç aylık bir "bekleme süresi"ne sahip olması formülüdür. Boşanma Arabistan'da o zaman da şimdiki gibi yaygındı. Bu düzenlemenin amacı, çocuğun babası hakkında hiçbir şüphe kalmamasıydı. Bu, elbette, bir kadının bir seferde sadece bir kocasının olduğunu ima eder. Kur'an bunu savunur ama doğrudan uygulanamayacağının farkına vararak, evrensel olarak bu konuda ısrar etmez. Bir toplumun tüm yapısı bir ya da iki yılda değiştirilemez. Bununla beraber fiziksel babalığı kesin belirleme arzusuyla Kur'an, ana soyundan gelen bir toplumu baba soyundan gelen bir topluma dönüştürmek için köklü adımlar atıyordu.

Müslümanlara iki, üç ya da dört kadınla evlenme çağrısı, bu kadınların aynı zamanda başka kocalarının olmadığının ima edilmesi olarak alınmalıdır. Evli çiftin kimin evinde yaşadığını bilmiyoruz. Bazı durumlarda kadının kendi ailesiyle yaşamaya devam etmesi ve erkeğin sırasıyla çeşitli eşlerini "ziyaret etmesi" muhtemel gibi görünür. Diğer yandan Hz. Muhammed'in kendisi kadınların kocanın evine giderek orada yaşamaya başladığı farklı bir düzenlemenin örneğini verdiği görülüyor. Hz. Muhammed'in evinin avlusunun çevresinde, her bir hanımı için inşa edilmiş ayrı bir odası ya da küçük bir birimi vardı. Muhacirler bu tür bir düzenlemeye zaten alışkındı. Diğer Müslümanlar da, bu olağan uygulama haline gelinceye kadar, aşamalı olarak bunu benimseyecekti.

Alıntılanan Kur'an ayetinde öksüzlerden ve yetimlerden söz edilmesi, Uhud sonrası sorunun kalbinin dullar değil, o anda amcalarının, kuzenlerinin ve diğer akrabalarının vesayetine giren evlenmemiş kızlar olduğunu akla getirir. Bencil ve sempatik olmayan bir vasinin, vesayetindekilerin mülkiyetleri üzerinde kısıtlanmamış bir denetime sahip olmak için, onların evlenmesini engellemesi kolay olabilir. Onların daha gevşek birliktelikler kurmalarına, ama daha fazlasına değil, izin verebilir. Bu nesebin anaya dayandığı Medine'de, vasilik, olası göründüğü üzere, artık erkek soyundan ilerliyorsa, daha da can sıkıcı olabilir. Kur'an'ın, bir erkeği birden fazla kadınla evlenmeye teşvik ederek karşılamaya çalıştığı durum budur. Vasinin, kendi vesayetindekilerle evlenmesini (ikisi de yasaklanmış akrabalık derecelerinin dışında olmadığı sürece) muhtemelen kast etmemiştir. Daha çok buradaki düşünce, bütün Müslümanlar birden çok eşe sahip olursa, kızların, uygun yaşa ulaşır ulaşmaz, uygun bir biçimde evlenmelerinin mümkün olabileceğidir.

Bu reformların net etkisi, aileye daha bireyci bir temel vermesi ve gruba bireyden daha fazla önem verildiği eski ge-

lenekleri engellemesiydi. Benzer bir biçimde mirasla ilgili Kur'anî kurallar, topluluk temelinden bireyci bir temele doğru ilerleyen bir toplumda mülkiyetin adil bölüşümünü güvence altına almaya çalışıyordu. Bu tür bir geçiş döneminde, grubu adına mülkiyeti yöneten güçlü bir adam için, her daim var olan ayartma, bu mülkiyeti kendi özel mülkiyetiymiş gibi ele almaktır. Kur'an miras hakkında kesin ama biraz karmaşık kurallar koyar. Konuyla ilgili birçok kuraldan biri (Nisa Süresi, 12) şu şekildedir:

> Allah çocuklarınız hakkında erkek için, iki kadın hissesi kadar emreder. (*Çocukların hepsi*) iki kızdan fazla iseler (*malın*) üçte ikisi onlarındır. Şayet kız bir ise yarısı onundur. Ana-babaya gelince: Ölenin çocuğu varsa ölenin (*terekesinden*) her birine altıda bir. Ölenin bir çocuğu varsa ebeveynin altıda bir düşer. Çocuğu yok da vârisi ana baba ise her biri anasınındır. Kardeşleri varsa altıda bir anasınındır. (*Bu hüküm*) vasiyetin icrasından, borcun edasından sonradır.

Burada ilgi çekici olan ayrıntılar değil –yine de kadınların tam olarak erkeklerle aynı biçimde mülkiyete sahip olmaya muktedir olduğunu belirtmek önemlidir– Kur'an'ın ölen kişiyle yakından ilişkili tüm kişiler için kesin bir payı sabitlemesi, böylece de etkili ve vicdansız bir bireyin zayıf akrabalarından yararlanmasını engellemeye çalışmasıdır.

Hz. Muhammed'in kendisi bu yeni aile kavramsallaştırmasını sergiler. O zaten üç eşe sahipti ve 626 yılının başında, başka iki kadınla daha evlendi. Biri Hz. Muhammed'in daha yakın ilişkiler kurmaya çalıştığı Amir kabilesine bağlı Zeynep binti Huzeyme'ydi. Bu hanım ayrıca, Bedir'de öldürülen ve kabilesi Hz. Muhammed'inkiyle yakından ilişkili bir muhacirin dul kalan eşiydi. Bu kadın ancak otuz yaşlarındaydı fakat evlendikten birkaç ay sonra öldü. Diğeri Uhud'da aldığı yaralar nedeniyle ölen Ebu Seleme'nin dul eşi Ümmü Se-

leme'ydi. Hem o hem de önceki kocası uzun süredir Müslüman olmalarına rağmen, Ebu Cehil'in kabilesi ve Mekke'deki Hz. Muhammed'e karşı muhalefetin baş merkezlerinden biri olan Mahzum kabilesine mensuptu. Bu evlilik en azından önemli bir muhacirin geçimini sağlamanın bir yoluydu fakat Hz. Muhammed'in Mekkelilerle uzlaşmasına yardımcı olması için de tasarlanmış olması mümkündür.

Hz. Muhammed'in tüm evliliklerinin arasında en tartışmalı olanı –bu olayı biraz vaktinden önce anlatıyoruz– bir yıl sonra 627 Martı'nın sonlarına doğru meydana geldi. Bu bir başka Zeynep'le, Zeynep binti Cahş'la evliliğiydi. Bu evlilik çağdaşları tarafından kınandı ve Avrupalı bilginlerin zehirli hücumlarının nesnesiydi. Şimdi aşırılıklardan uzak durarak bu hikâyenin gerçek görünüşüne bakalım.

Zeynep, Hz. Muhammed'in babasının kız kardeşlerinden birinin kızı olarak, onun kuzeniydi. Hicret sırasında muhtemelen duldu ve Müslüman olan erkek kardeşleriyle birlikte Medine'ye göç etti. Orada, karşı çıkmasına rağmen, Hz. Muhammed tarafından, evlatlığı Zeyd bin Hârise'yle evlenmeye zorlandı. 626 yılı içinde Hz. Muhammed onunla konuşmak için Zeyd'in evine çağırıldı. Zeyd dışarıdaydı fakat Hz. Muhammed Zeynep'i yarı çıplak bir vaziyette gördü ve söylendiğine göre ona abayı yaktığı farz edilir. Hz. Muhammed kendi kendine "Allah'a şükürler olsun, kalplerin yöneticisine şükürler olsun" diyerek oradan uzaklaştı. Zeynep, Zeyd'e Hz. Muhammed'in ziyaretinden içeri girmeyi kabul etmemesinden ve esrarengiz sözlerinden bahsetti. Zeyd derhal Hz. Muhammed'in yanına gider ve Zeynep'i boşamayı önerir fakat Hz. Muhammed bunu yapmamasını söyler. Bununla beraber bundan sonra Zeynep'le yaşam, Zeyd için dayanılmaz hale geldi ve onu boşadı. "Bekleme süresi" tamamlandığında Hz. Muhammed Zeynep'le evlenir. Kur'an bir ayetiyle (Ahzab Sûresi, 37) bu evliği doğruladı:

> Hani sen Allahın kendisine lûtuf ve inayet gösterdiği, senin kendisine lûtuf ve inayet gösterdiğin kimseye [yani, Zeyd – Watt]: Zevceni kendin için tut, Allaha karşı (*vazifene*) dikkat et, diyordun. Allahın ortaya çıkaracağını içinde saklıyordun. İnsanlardan korkuyordun. Halbuki en çok korkulmaya değer olan Allahtı, vaktaki, Zeyd ondan dileğini yerine getirdi, onu seninle evlendirdik ki mü'minler hakkında oğulluklarının zevcelerini, onlardan yana dilediklerini yerine getirdikten sonra, almaları hususunda beis görmesin.

Hikâyenin ana hatları konusunda bir tartışma olamaz ama birçok ayrıntı şüphelidir ve bütününün önemi konusunda farklı görüşler benimsenebilir. Hz. Muhammed'in kendisi için anlaştığı ve başkaları için düzenlediği tüm evlilikler gibi bunun da siyasî bir maksadı bulunuyordu. Annesinin tarafından Zeynep Hz. Muhammed'le yakın akrabaydı ve bu sebeple de peygamber ona karşı bazı sorumluluklar hissediyordu. Zeynep'in babasının ailesi Ebu Süfyan'ın babasının koruması altındaydı ya da onun koruması altında olmuştu ve Ebu Süfyan Mekkelilerin Hz. Muhammed'e karşı yürüttükleri kampanyayı yönettiği bir sırada, meselenin bu özelliği Hz. Muhammed'in dikkatinden kaçamazdı. Neredeyse aynı sıralarda kız kardeşlerinden ikisi, önde gelen muhacirlerden ikisiyle evlendi. Gerçekten de Zeynep'in Zeyd'le evliliği, onun önemli bir kişi olarak görüldüğünü gösterir. Zira Zeyd, Hz. Muhammed'in yanında itibarlı bir yere sahipti ve şayet erken ölmeseydi, ona halef olabilirdi.

Ne yazık ki Zeynep'in ilk başta neden Zeyd'le evlenmek istemediğini bilmiyoruz. Zeynep'in onun yeterince iyi birisi olmadığını düşünmüş olması zordur. Ancak yine de o hırslı bir kadındı ve o zaman bile Hz. Muhammed'le evlenmeyi umuyor olabilirdi. Bununla beraber onun Hz. Muhammed'in siyasî sebeplerle onaylamadığı biriyle evlenmek iste-

miş olması da muhtemeldir. Öyle bile olsa, 626'nın sonundan önce Zeynep, neredeyse kesin bir biçimde Hz. Muhammed'le evlenmek için çalışıyordu.

Zeyd'in yokluğunda Hz. Muhammed'in Zeynep'le karşılaşmasının ve onun fiziki cazibesine kapıldığına dair hikâyesine ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Hikâye, en erken tarihli kaynaklarda yer almamaktadır. Dahası Zeynep evlendiği sırada otuz beşinde ya da otuz sekizindeydi ki, bu o dönemdeki bir Arap kadını için ilerlemiş bir yaştı. Hatice hariç Hz. Muhammed'in diğer hanımlarının tümü, onunla evlendikleri sırada daha genç yaştaydılar ve çoğunluğu çok daha gençtiler. Zeynep hâlâ sahip olduğu güzelliği kullanmış olabilir fakat bu hikâyenin gerçek bir temeli olsa bile, günümüze kadar aktarılırken üzerinde bazı değişiklikler yapıldığı şüphesini taşımak gerekir. Daha sonraları Müslümanlar "İslâm'da inziva hayatının olmadığını" ve kendi riyazetlerinin genellikle bekârlığı içermediğini ileri sürmekten hoşlandılar. Hz. Muhammed'in kadınlarla münasebetinin boyutları ve romantik niteliğiyle övünmek bununla uyumludur. Hatta Hz. Muhammed'in dirimselliğinin, bir gecede tüm eşlerini tatmin edebilecek kadar güçlü olduğuyla bile böbürlenilmişti. Daha ilk bakışta bu evlenmedeki aşk temasını, Hz. Muhammed'in hayatını anlatan biyografların hayal güçlerinde geliştirdikleri duygusu uyanmaktadır. Elli altı yaşına gelmiş bir insanın, otuz beş ya da daha yaşlı bir kadına tutularak duygularına kapılması pek makul değildir.

Ne olursa olsun herhalde çağdaşlarının kınadığı nokta bu değildi. Müslümanların bu güya zevk ve şehvet düşkünü davranışın bir peygambere yakışmadığını düşündüklerine dair bir delil yoktur. Sık sık boşanmalar gayet olağan şeylerdendi. Bu evlilikte beğenilmeyen şey bunun mahremler arasında zina sayılmasıydı. Bir insanın bir zamanlar oğluyla evli bir kadınla evlenmesi mahremler arasında zinaydı ve evlat-

lık oğul da gerçek oğul sayılıyordu. Medinelilerin birçoğunu Hz. Muhammed'e karşı öfkelendiren buydu.

Söz konusu ilişkilerinin tümünün bunlar olduğundan emin olamayız. Alıntılanan Kur'an ayeti evlatlık oğulların, gerçek oğullar gibi muamele edilmesinde karşı çıkılabilir bir şeyler olduğunu ve bu açıdan geçmişle mutlak bir kopuşun olması gerektiğinin istendiğini ima eder. Bu bağlamda "evlat edinilmiş oğul"un, günümüzde bizim sahip olduğumuz gibi, evlat edinmenin herhangi bir yasal sürecine gönderme yapmayan fakat otomatik olarak meydana gelen bir ilişkiyi tanımlayan Arapça bir ibarenin çevirisi olarak kullanıldığı hatırlanmalıdır. Arapça kelime tam olarak "fiziki olarak babası olmayan birinin oğlu olarak bilinen kimse" anlamına gelir. Zeyd Hz. Muhammed'in evlatlık oğlu oldu çünkü o Hatice'nin kölesiydi, azat edildiğinde Hatice'nin oğlu oldu ve Hz. Muhammed Hatice'yle evlendiğinde de onun da oğlu oldu. Bu sebeple akrabalık, anaya dayalı kan bağı ve ona eşlik eden gevşek evlilik ilişkisiyle yakından bağlantılıydı. Bu konuyla ilgili vahyedilen bir başka ayette insanların gerçek babalarına atfedilmeleri gerektiğini söylenmektedir. Bu durum, daha önce açıklanan bekleme müddeti zorunluluğunun altında yatan, bir kişinin babasının kim olduğunun açıkça anlaşılması ilkesiyle uyumludur.

Bundan daha fazlasını söylemek güçtür. Bu topluma reform gerekliydi fakat bu geciktirilemez miydi? Yoksa Zeynep'le evlilik bizim farkında olmadığımız siyasî sebeplerden dolayı acil miydi? Bunun için hiçbir şey söyleyemeyiz. Fakat hem siyasî hem de toplumsal reform söz konusu olduğunda romantik aşka olsa olsa sadece küçük bir pay ayrılabilir.

Bu aile meselelerini bir tarafa bırakmadan önce, aşağı yukarı aynı dönemde Hz. Muhammed'in mevcut ailesi içinde nasıl bedbaht olduğunu hatırlatan bir olayı buraya kaydedelim. 625 Ekimi'nde Hz. Muhammed, (daha önce yaşamı-

nı yitirmiş olan) kızı Rukiye ile üçüncü halife Osman'ın oğlu olan, en büyük torunu Abdullah'ı altı yaşındayken yitirdi. Bir tür telafi olarak bir başka torunu, Fatma ile Ali'nin oğlu, Hüseyin, 626 Ocağı'nda doğdu.

626 senesi seferleri

Nadir kabilesinin 625 Ağustosu'nda kovulmasından sonra, 626 Nisanı'na kadar Medine'den herhangi bir sefer düzenlenmedi. Bu dönemle ilgili olarak bazı kıtlık rivayetleri söz konusu olup, belki de sefer olmamasının sebebi buydu. Yahut belki de Hz. Muhammed sadece gücünü toparlamaya çalışmakla meşguldü. Kesinlikle 626 Nisanı'nda, Bedir'e gitmek için 1.500 kişiden ve 10 attan oluşan bir kuvveti toplayabildi, bu o zamana dek toplayabildiği en büyük kuvvetti.

Hikâyeye göre (doğru olabileceği gibi olmayabilir de), Ebu Süfyan, Uhud'daki savaş alanını terk etmeden önce Müslümanlara "Gelecek sene Bedir'de sizinle buluşmak isteriz!" diye bağırdı ve Hz. Muhammed'in adına Ömer "Orada olacağız!" cevabını verdi. Bu randevunun gereğini yerine getirmek için her iki taraf da Uhud Savaşı'ndan bir yıl sonra Bedir'e doğru harekete geçti. Her iki taraf da diğerini, gücü hakkındaki abartılmış söylentilerle korkutmaya çalıştı. Sonunda Müslümanlar Bedir'deki pazarda ve panayırda sekiz gün harcadı ve Ebu Süfyan'ın onlarla buluşmak için getirdiği 2.000 kişi ve 50 atlık bir kuvvetle karşı karşıya gelmedi. Anlaşılan her iki taraf da savaşmaktan kaçınmak ve sadece güç gösterisinde bulunmak istedi. Müslümanlar bu konuda rakiplerinden daha üstün gibi tesir bırakmış görünür ve kıyı bölgesinin kabileleri uygun bir biçimde etkilendi. Belki de Müslümanlar, genellikle Mekkelilerin elinde olan bazı ticari faaliyetlerde bulunmayı başarabildi.

Bundan sonraki aylarda, Hz. Muhammed, herhalde Mekkelilerin kendisini mahvetmek için bütün güçleriyle çalışacaklarının tamamen farkında olarak, onların entrikalarını daha tohum halindeyken bozmak için sürekli olarak tetikte olmalıydı. Mekkelilerin sözlerini sempatik bir biçimde dinlemeye açıkça hazır olan insanlar, o sıralarda Hayber'de sürgünde olan Nadir kabilesiydi; ve 626 Mayısı'nda onların reisinin, küçük bir grup Müslüman tarafından suikastla öldürüldüğünü duymak şaşırtıcı değildir. Bu, Hz. Muhammed aleyhinde entrika tertipleyenlerin bunun tehlikesini de göze almaları gerektiğinin bir ihtarı idi. Sonraki ay Medine'nin doğusunda bazı kabilelerin görünüşe göre düşmanca niyetlerle toplanmakta olduğu bilgisi alındı ve Hz. Muhammed 400 (ya da 800) kişilik bir kuvvetle onların bölgesinde birkaç gün geçirdi. Onlar, Müslümanların onları takip etmesinin ihtiyatsızlık olacağı, yüksek yerlere çekildiler, bu yüzden etkili bir çarpışma olmadı; fakat yine de Hz. Muhammed'e karşı silaha sarılmanın tehlikeli olacağı yönünde bir kez daha ikazda bulunulmuş oldu.

Yazın en ilginç seferi, Ağustos ve Eylül aylarında yirmi beş gün boyunca süren Dumetül Cendel'e (günümüzde Cevf olarak bilinen vahaya) yapılan seferdi. Bu sefer birçok sebepten dolayı önemli ve dikkate değerdi. Bu Hz. Muhammed'in, Bedir'e yaptığı ikinci ziyaret dışında yönettiği en büyük seferdi çünkü yanına bin kişi almıştı. Üstlendiği en uzun seferdi de çünkü Dumetül Cendel, 800 kilometre kuzeydeydi. Bu iki olgu seferi benzersiz kılıyordu. Bunun on yıldan kısa bir süre sonra, Arap ordularının bir imparatorluğu fethetmek için yola çıktığı güzergâh olduğu hatırlandığında, bu seferle sonraki fetihler arasında bir bağlantı olduğu sonucundan kaçınmak güçtür. Ne yazık ki kaynaklar, Hz. Muhammed hayattayken, kuzeye düzenlenen bu ve diğer seferler konusunda hayal kırıklığına uğratacak kadar

kıttır ve bağlantı hakkındaki açıklamamız kısmen sanılara dayanmak zorundadır.

Rivayet edildiği gibi Hz. Muhammed'in Dumetül Cendel'de düşmanca bir toplanmanın vuku bulmuş olduğunu duymuş olması muhtemelen doğrudur; fakat bu uzak vahada toplanan insanların Medine'ye karşı yürüyüşe geçmeyi düşünmesi pek ihtimal dahilinde değildir. Muhtemel olan bunların Medine'nin ticaretini ya da iletişimini bir biçimde etkileyebilecek olması ve Hz. Muhammed'in, onlar kendisine karşı bir etkinliğin içinde yer almalarından önce gücünü göstermeye karar vermesidir. Bu büyük güçle yaklaşık 1.500 kilometrelik hızlı yürüyüşü güzergâh boyundaki tüm göçebeleri etkilemiş olmalıdır. O halde Hz. Muhammed'in birincil amacı, kuzey kabilelerinin Mekke'nin kendisine karşı büyük ittifakına katılmasını engellemek olabilirdi, yolculuk sırasında kuzeydeki şartlar hakkında öğrendikleri bu yönde genişlemenin mümkün olduğunu göstermiş olabilir. Sefer sırasında ganimetler alındı ve ganimet, mukadderatını Hz. Muhammed'le birleştiren fakir göçebeler için, teşvik edici bir dürtüydü.

Seferde büyük bir strateji sorunu da bulunuyordu. Hz. Muhammed bu seferden önce bilinçli olarak bunun farkında olmayabilirdi fakat seferden hemen sonra strateji hakkında düşünmeye başlamış olması gerekir. 627 Aralığı'nda, örneğin, (Medine'nin kuzeybatısındaki) Muzeyne kabilesi Müslüman oldu ve Kızıldeniz sahili yakınlarındaki ovalardan birçok diğer kabile, sonraki yaz ayları boyunca onları izledi. İslâmî topluluğuna bu katılımlar ve hatta basitçe onunla kurulan siyasî ittifaklarla ortaya çıkan sorun, topluluk içindeki kabilelerin birbirlerine baskınlar yapmasının nasıl durdurulacağıydı. Akın göçebe yaşamın kurumsallaşmış bir özelliğiydi. Bu erkeklerin enerjilerini boşaltma mekanizmasıydı. Akınlar iktisadî bir işlevi de yerine getiriyor olabilirdi. İslâm

topluluğunun bir üyesi haline gelmek ya da onunla müttefik olmak, bir kabilenin diğer üyelere ve müttefiklere baskın yapmasını durdurdu. Baskın yapma eğilimleri için bir çıkış nerede bulunabilirdi? Hz. Muhammed tarafından kuzeye gönderilen seferlerin boyutu, ölümünden uzun bir süre önce Hz. Muhammed'in bunu gördüğünü akla getirir, İslâm toplumu içsel çatışmalardan kaçınacaksa Arabistan'ın kuzeydoğusuna doğru bir genişleme siyasasını benimsemek zorundaydı. Dumetül Cendel'e düzenlenen bu sefer daha sonra meydana gelecek gelişmelerin ilk işaretiydi.

627 Aralığı dolaylarında Hz. Muhammed, Mekke'nin büyük ittifakının üzerine çökmesinden önceki son seferine çıktı. Sefer, toprakları, Mekke'nin kuzeybatısında, Kızıldeniz sahili yakınlarında olan küçük bir kabileye karşıydı. Hz. Muhammed'in, Mekke'nin o zamana dek üstün olduğu bu bölgeye gidebilmesi, onun artan gücünün işaretiydi. Seferin sebebi kabilenin reisinin, şüphesiz Mekkelilerle birlikte hareket ederek, Medine üzerine bir saldırı için adamlarını silahlandırıyor olmasıydı. Hz. Muhammed küçük grubun üzerine beklenmedik bir şekilde ve üstün bir güçle saldırdı. Kısa bir direnişten sonra tümü esir edildi ve Müslümanlar eve hatırı sayılır bir ganimetle dönebildi. Aşiretin kadınları ve çocukları Müslümanların kölesi haline geldi. Reisin kızı, Cüveyriye, onu kendisine saklamak istemeyen fakat onun yerine karşılığında fidye almayı tercih eden bir adamın payına düştü. Görüşmeler sırasında Hz. Muhammed ona evlenme teklif etti ve o da kabul etti. Bu, görünüşe göre, onunla kabile arasındaki, sonuç olarak tüm kadınların ve çocukların geri verildiği, anlaşmanın bir parçasıydı. Bazılarının dediklerine göre Cüveyriye, başlangıçta sadece bir odalıktı, sonradan İslâm'ı kabul edince Hz. Muhammed onu nikâhlamıştı.

Müslümanlar evlerine dönmek için bir kez daha yola çıkmalarından önce, Medine'de hâlâ varlığını sürdüren iç geri-

limi görünür kılan bir olay meydana geldi. Olay oldukça basit bir biçimde başladı. Ömer'in, yoksul bir göçebe kabileden gelen seyisi, onun atına su verirken, bazı ensarın müttefiki olan ve onlar için su aramakta olan bir başka göçebe, seyisi kenara itti. İkisi kısa sürede dövüşmeye başladı. Biri muhacirleri diğeri ensarı yardıma çağırdı. Başka adamlar da kavgaya karıştı ve kavga sona erdirilmeden önce kan akmaya başladı. Üstelik sorunu daha da içinden çıkılmaz kılan, sefere katılan münafık [iki yüzlü] Abdullah bin Übey'in yakaladığı fırsatı kışkırtıcı sözleriyle olayı daha da büyütmek için kullanmasıydı. Görünüşe göre ortalığı yatıştırmak için gelen bu adam, aslında onları sadece kavgalara sürüklemekten başka bir şey yapmamaktadır. Ona göre Medine halkı elinde avucundakileri bu yabancılara vermiştir de şimdi kendi şehrine hâkim olamamaktadır. Hatta o, Medine'ye döndüklerinde güçlülerin zayıf olanları sürüp çıkarması hakkında da bir şeyler mırıldanır.

Hz. Muhammed'e bu konuda bilgi verildiğinde soğukkanlılıkla karşıladı. Gerilen sinirleri yatıştırmak için geri dönüşleri için hemen yola çıkılmasını emretti ve onları neredeyse yirmi dört saat hareket halinde tuttu. Abdullah bin Übey'in oğlu ve inançlı bir Müslüman olan Abdullah, babasını öldürme önerisini reddetti. Medine'ye vardıkları sıralarda bu olay neredeyse unutulmuştu. Fakat bir başka olay Abdullah bin Übey'e, Hz. Muhammed'e hücum için bir başka fırsat verdi.

Seferleri sırasında hanımlarından bir ya da ikisini yanına almak Hz. Muhammed'in âdetiydi. Bu seferde Ayşe yer alıyordu. Medine'ye varmadan önceki son molada, Ayşe biraz gözden uzağa çekildi. Fakat kumlar arasına düşmüş olan bir gerdanlığı yüzünden istemeye istemeye geç kaldı ve konaklama yerine döndüğünde herkesi ayrılmış gördü. Kapalı bir tahtırevanda seyahat ediyordu ve Ayşe öylesine hafifti ki, tahtırevanı devenin sırtına yükleyen adamlar, onun

içinde olmadığını fark etmedi. Ayşe'nin kendi ifadesine göre, Ayşe birileri onun için geri dönünceye kadar uzanmıştı. Ancak grubun gerisinde kalmış olan tanıdığı, yakışıklı, genç bir Müslüman tarafından uyandırıldı. Bu kişi ihtiyatlı bir biçimde Ayşe'yi devenin üzerine yerleştirdi ve Medine'ye dek onu götürdü.

Diğer yerlerde olduğu gibi, Arabistan'da da, bir erkek ve bir kadın tek başlarına bırakılırlarsa eninde sonunda aralarında bir cinsel yakınlaşmanın olacağına inanılır. Hemen dedikodular başladı. Abdullah bin Übey rezaleti körüklemek için elinden gelen her şeyi yaptı. Bu olayda onun, birtakım kadınlı erkekli tuhaf yardımcıları vardı ki, bunlar kesinlikle münafıklardan olmayan fakat Ayşe'ye ya da onun ailesine birtakım kişisel garezi olan kimselerdi. İş olgunlaşıncaya dek, rezalet haftalarca büyüdükçe büyümeye devam etti. Özellikle Hz. Muhammed baş yardımcı olarak, Ayşe'nin babası Ebubekir'i elinde daha fazla tutamayacağını hissetseydi, olay İslâm topluluğu içinde ciddi bir çatlağa sebep olabilirdi.

Sonunda mesele, Ayşe'nin lehine olarak Hz. Muhammed tarafından kestirilip atıldı. Aleyhinde hiçbir somut delil yoktu ve hamile olmadığı anlaşılacak kadar gerekli zaman muhtemelen geçmişti. Artık sonunda "bühtan, iftira davası" olarak bilinen olayda, sıra ona iftira edenlerle baş etmeye gelmişti. Denildiğine göre dedikodu çığırtkanlarından ikincil derecede suçlu olanlar kırbaçlandı. Hz. Muhammed'in, Abdullah bin Übey'le "görülecek hesabı" vardı. Hz. Muhammed, ensarın ileri gelenlerini bir toplantıya çağırdı ve ailesine saldıran birisine karşı cezalandırıcı önlemler almak için, onların iznini istedi. Bu göstermektedir ki, Hz. Muhammed o sırada henüz Medine'nin mutlak yöneticisi değildi, tam aksine kabilesinin izni olmadan bir kişiye karşı şiddet hareketine girişecek olursa başa baş göze göz yani kısas kanunu uyarınca, karşılık verilmesine açık hale geleceğini gösterir.

Hz. Muhammed'in talebini öfkeli bir manzara izledi. Ensarın arasındaki kabilelerin iki grubu da Hz. Muhammed'e sadakat yemini etmekte ve diğer tarafın sadık olmadığını ileri sürmekte birbirleriyle yarış etti ve neredeyse yumruk yumruğa geldiler. Belki de Hz. Muhammed, onların muhacirlere karşı ortak şikâyetlerini unutturmak için, işlerin bu aşamaya gelmesini kasıtlı olarak kışkırtmıştır. Sonunda her şey yatıştı.

Bu toplantı ensarın artık çoğunluğunun Hz. Muhammed'in arkasında yer aldığını ve Abdullah bin Übey'in çok az desteğe sahip olduğunu açıklığa kavuşturdu. Muhtemelen o (her ne kadar bazı otoriteler kırbaçlandığını söylese de) hiçbir şekilde cezalandırılmayacaktı. Abdullah nüfuzunun herhangi bir şey başarmak ve Hz. Muhammed'e karşı herhangi bir harekette bulunmaya yetmeyecek kadar az olduğunu anlamışa benzemektedir. Candan bir Müslüman olmak için çok yaşlıydı ve ara sıra homurdanabiliyordu. 628 yılında Hudeybiye seferine katıldı ve Mekkeliler, tüm diğer Müslümanları reddedip, hac yapması için ona özel ayrıcalık vermek istediklerinde, Abdullah bin Übey bunu reddetti ve böylece Müslümanlarla dayanışmasını gösterdi. 631 yılının başında öldüğünde Hz. Muhammed bizzat onun cenaze namazını kıldırdı.

Bir ay sonraki kuşatmanın başarısızlığıyla birlikte "bühtan, iftira davası" Hz. Muhammed'e karşı Abdullah'ın ve onun münafıklar grubunun muhalefetinin sonunu işaret ettiği söylenebilir. Onun konumunun zayıflığı, herhangi bir fikrî temelinin olmamasıydı. Bir Yahudi liderin ortaya koyduğu gibi, o ne istediğini kendisi de bilmiyordu; o tüm kalbiyle ne İslâm'a ne Yahudiliğe ne de Arapların eski dinine kendini adadı. Ona yol gösteren esas olarak kişisel hırsıydı ve o hem söz konusu olan daha büyük sorunları görmesi için gerekli idare sanatından hem de insanları kendisine

çekecek, bu sorunlarla baş etmek için bir yol teklif etme ileri görüşlülüğüne sahip değildi. Medine'de bir barış ihtiyacının olduğunu görmüş olmalıdır fakat bunu karşılamak için yaptığı girişimler muhafazakâr çizgideydi ve çoktan gözden düşmüştü. Hz. Muhammed'e muhalefet ederken zamanına uymayı başaramadı. Bir kaynakta belirtildiği gibi, münafıklar arasında, genç olarak sadece bir kişi vardı; bu da çok önemlidir.

Medine kuşatması

Medine kuşatması, Müslümanlar tarafından Hendek Seferi olarak bilinir, 31 Mart 627'de başladı ve aşağı yukarı on beş gün sürdü. Kuşatma, putperest Mekkelilerin, Hz. Muhammed'in iktidarını parçalamak için gösterdikleri en büyük gayretti. Bunun için, hiçbir şekilde onlara bağımlı olmayan göçebe kabilelerin de dâhil olduğu, muazzam bir konfederasyon topladılar. Medine'deki topraklarını geri kazanmak isteyen ve o sıralarda Hayber'de sürgünde olan Yahudi kabilesi Nadir, bu konfederasyonun toplanması sırasında Mekkelileri hararetle destekledi; hatta göçebe aşiretlere, saldırıya katılırlarsa Hayber'in hurma hasadının yarısını vermeyi taahhüt etmişlerdi. Mekkeliler tarafından toplanan orduda söylendiğine göre, üç ayrı birlik oluşturan, yaklaşık 10.000 kişi bulunuyordu. Bununla beraber çeşitli birlikler için verilen sayılar toplamda yaklaşık 7.500'den fazla etmemektedir. Mekkelilerin kendisinin yaklaşık 300 atı vardı ve göçebe kabileler de bir o kadarına sahipti. Müslümanlar hâlâ neredeyse hiç süvariye sahip değildi –626 yılında Bedir'e giderken on atları olduğu söylenir– bu onlara karşı dehşetli bir tertipti. Mekkeliler Medine'ye iki yıl önce kullandıkları güzergâhtan yaklaştılar fakat Müslümanların savaşta işgal ettikleri avantajlı konumu almalarını engellemek

için, ordugâhlarının bir kısmını Uhud'un daha alçak yamaçlarına yerleştirdiler.

Hz. Muhammed ve Müslümanlar, umut etmek için haklı sebepleri olsa bile, bu durumu kaygısızca takip edemezlerdi. Onların son iki yıldaki çabaları konfederasyonun oluşmasını engelleyemedi fakat onlar bir grup kabilenin Mekkelilere katılmasını önledi. Aynı zamanda Müslümanlar kendi güçlerini de arttırdı. Müslümanlarla kader birliği etmek için çeşitli yerlerden bireyler ve küçük gruplar gelmişti. Bunlardan bazıları artık Medine'nin sakiniydi. Medine'nin daha eski yerlileri olan ensarın neredeyse tümü, tüm kalpleriyle Hz. Muhammed'in siyasasını desteliyordu. Sadece münafıkların bazıları Hz. Muhammed'in yöntemlerine karşı eleştireldi ve başarılı sonuçlar konusunda şüpheciydi. Kur'an'ın gösterdiği gibi bunların bir kısmı memnuniyetle kavganın dışında kalırdı ve hatta bir fırsat olsaydı düşmanın yanına giderlerdi. Yahudi kabilesi Kureyza –Medine'de kalan en önemli Yahudi grup– tarafsız kalmaya çalışıyormuş gibi görünüyordu. Toplamda Hz. Muhammed'in güvenebileceği kişi sayısı yaklaşık 3.000 idi.

Hz. Muhammed, kendi adamlarının neredeyse iki katı kalabalık ve süvariler konusunda muazzam bir biçimde üstün olan düşmanla açık alanda karşılaşmayı göze alamazdı. Bu sebeple o zamana dek Arabistan'da bilinmeyen bir savunma biçimini benimsedi. Medine'nin süvari saldırısına açık her yerine hendek kazdı. Vahanın doğu, güney ve batı kenarları donuk lav akıntılarıyla çevrili olduğundan hendek sadece kuzeyde gerekliydi ve vahanın kuzeyine doğru, Hz. Muhammed'in cephesine dâhil ettiği, bir hayli büyük bir tepe, Sal Dağı, vardı. Şüphesiz bazı noktalarında cephenin tümünün görünümüne hâkim olan bu tepenin üzerinde karargâhını kurdu. Düşman hendeği geçerse, muhtemelen Sal Dağı, Uhud'da sahip oldukları avantajların bir kısmını savunmadakilere verebilirdi.

Hendek fikri İran'dan gelmiş olabilir ve İran asıllı Müslüman Selman'a ayrıntılı tasarım sırasında büyük ölçüde güvenildi. Mekkelilerin yola çıktığı öğrenilir öğrenilmez işe girişildi –daha öncesinde ilgi uyandırmak güç olabilirdi– ve birçok Müslüman tamamlanıncaya dek altı gün boyunca çok çalıştı (belki de nihaî olarak vahanın batı ucu boyunca güneye doğru uzatılmış olabilir.) Mekkeliler bu engelle baş etmek için tamamen hazırlıksızdı. Kuşatma Arap savaş uygulamasında bilinmiyordu. Yapabildikleri tek şey süvari gruplarını bir geçit bulma umuduyla hendeğe savurup durmaktı. Fakat Medineliler hendeğin gerisinde mevzi yerini almışlardı ve bu da genel olarak onlara, süvariler karşısında az da olsa bir avantaj sağlıyordu.

Bir seferinde küçük bir grup süvari karşıya geçmeyi başardı fakat önemli herhangi bir şey yapamayacak kadar azlardı ve sonunda iki kayıpla geri döndüler. Bunun dışında Mekkeliler hendeği geçmeyi başaramadı. Geceleri birçok baskın düzenlediler ama hendek sürekli olarak korunuyordu. Mekkelilerin piyadelerini hendeğin tüm uzunluğu boyunca yerleştirmesi ve böylece savunmayı yıkma girişiminde bulunması beklenebilir; fakat piyadeler Müslümanlarla yakın mesafeden hücuma isteksiz görünüyordu çünkü muhtemelen onlar Müslümanları teke tek dövüşlerde kendilerinden üstün olarak görüyordu. Bu şartlar altında Mekkelilerin tek umudu bir seferde birçok saldırı düzenlemekti. Onlar Yahudi kabilesi Kureyza'yı, Müslümanlara güneyden saldırmaya ikna etmeyi umuyordu fakat müzakerelerden bir şey çıkmadı.

Bu şekilde bir on beş gün harcandı. Müslümanlarla kuzeyden gelen tüm saldırıları durduracak kadar kalabalık ve yeterince iyi örgütlendikleri kanıtladı. Düşmanın morali çöktü, liderler başarı beklentisini yitirdi ve büyük federasyon birçok birliğe bölündü ve geri çekildi. İstisnai bir biçimde soğuk olan hava ve rüzgâr fırtınaları ayrılmayı hızlandırdı.

Nisan'ın ortalarına doğru Medine'ye yönelik tehdit ortadan kalkmıştı. Mekkelilerin büyük çabaları fiyaskoyla son buldu. Bu, her ne kadar birincil öneme haiz bir askerî operasyonsa da kayıpların Medineliler için altı ve Mekkeliler için üç olduğu söylendi. Mekkelilerin başarısızlığının askerî nedeni, Hz. Muhammed'in üstün stratejisiydi ve belki de üstün istihbarat hizmeti ve gizli ajanlarıydı. Hendeği kullanması, duruma özellikle iyi uyuyordu. Mekkelilerin zafer umudu esas olarak süvarilerinin üstünlüğünde yatıyordu, çünkü önceki savaşlar, karşı taraf sayıca aşırı derecede üstün olmadığı sürece, Müslüman piyadelerin göğüs göğüse çarpışmalarında düşmanlarına üstün gelmesinin muhtemel olduğunu göstermişti. Hendek süvari tehdidini başarıyla karşıladı ve Mekkelileri, 600 süvarinin çok az avantaj elde edebildiği şartlarda dövüşmeye zorladı.

Mekkeliler bir başka kötü durumdan da sıkıntı çekmekteydiler. Uhud seferi sırasında Medine'ye tahıl hasadından on gün önce ulaşmışlardı. Tarlalar Mekke'nin atlarına yiyecek sağlamıştı ve bu yıkımın görüntüsü Medinelileri güvenli mevzilerini terk etmeye ve düşmana karşı yürümeye kışkırtmıştı. Bu yıl tahıl, Mekkelilerin gelişinden bir ay önce hasat edilmişti –belki Hz. Muhammed'in ileri görüşlülüğü sebebiyle her zamankinden daha erken– ve onlar atları için yiyecek bulmakta çok zorlandı. Tarlaların sahiplerine yönelik bir kışkırtma olmadığından ensar, hendeğin berisinde kalmaktan mutluydu. Bu konu, Mekkeli liderler için dikkatsizliğe ve öngörüsüzlüğe işaret eder görünmektedir.

Müslümanlar, Mekkelilerin konfederasyonundaki bağlılıktan yoksun oluşu ve çeşitli gruplar arasında karşılıklı güvenin olmayışının aksine, karşılaştırılabilir birlikleri ve daha iyi disiplinlerinde değerli bir niteliğe sahipti. Hz. Muhammed'in diplomasisi, bu birlikten yoksun oluşu, kendi lehine kullandı. Konfederasyondaki göçebelerin esas gövdesi sade-

ce rüşvetle gelmeye ikna edilebilmişti ve Hz. Muhammed, deneme mahiyetinde, geri çekilirlerse onlara daha yüksek ya da başka rüşvetler vermeyi teklif etti. Söylendiğine göre bu teklif Medine'nin hurma hasadının üçte biriydi; fakat onlar başlangıçta yarısını istediler ve bir süre geçtikten sonra üçte birini kabul etmeye razı oldular. Aynı sıralarda ensarın önde gelenlerinden bazıları Medine'nin hiçbir zaman bu kadar rezalete batmadığını iddia ederek müzakerelerin kesilmesinde ısrarcı olmuşlardır. Fakat Hz. Muhammed müzakerelere devam etti. Ayrıntılar ne olursa olsun göçebeler onunla bu konuları tartışarak kendilerinden ödün vermiş oluyordu. Bunların hepsi bir zekâ savaşıydı ve Müslümanlar bundan kârlı çıkmışlar; kendilerine hiçbir maliyeti olmaksızın düşmanlarını zayıflatmışlar ve aralarındaki hoşnutsuzluğu arttırmışlardı.

Yahudi kabilesi Kureyza'nın dâhil olduğu entrika da bir şekilde benzerdi ve trajik sonuçları oldu. Onların Hz. Muhammed'le bir anlaşmaları varmış gibi görünür fakat Medine saldırıya uğradığında onların aktif destek vermelerinin mi yoksa sadece tarafsız kalmalarının mı beklendiği açık değildir. Onların hendek kazmak için bazı araçlar sağladığı söylenir. Daha sonraları Hayber'den bir Yahudi, onları Hz. Muhammed'in kesinlikle yenilgiye uğratılacağına ikna etti ve onlar da taraf değiştirdi. Konfederasyonun Hz. Muhammed'i yok etmeden geri çekilmesi durumunda, onlar, Müslümanların misillemesine açık hale geleceklerinden, hem Mekkelilerden hem de önde gelen göçebe müttefiklerinden rehine talep ettiler. Müzakereler bunun üzerine uzadı. Hz. Muhammed'den talimat alan bir gizli ajan, çeşitli gruplar arasındaki şüpheleri öylesine arttırdı ki müzakereler bir sonuca varamadı, korkulan "ikinci cephe" de hiçbir zaman açılamadı. Bu diplomatik başarının önemini abartmak güçtür çünkü Müslümanların üzerine güneyden gelen ve Müs-

lümanları arkadan vuran Kureyza'nın gerçekleştireceği bir hücum Hz. Muhammed'in sonunu getirebilirdi.

Konfederasyon ordusunun dağılması, Mekkelilerin Hz. Muhammed'le baş etmekte topyekûn başarısız olduğuna işaret ediyordu. Onlar için şimdi manzara çok kasvetliydi. Bütün güçlerini Hz. Muhammed'i Medine'den çıkarmak için ortaya koymuşlardı fakat o, konfederasyonun fiyaskosunun bir sonucu olarak, her zamankinden daha kudretli bir biçimde orada kalmayı başardı. Mekkelilerin Suriye'yle olan ticareti yok olmuştu ve onlar saygınlıklarının büyük bir kısmını da yitirmişlerdi. Hatta Hz. Muhammed onlara saldırmasa bile servetlerini ve konumlarını ellerinde tutmak konusunda umutları yoktu; fakat Hz. Muhammed silahlı kuvvetlerini kullanarak aynen kendilerinin ona yaptığı gibi, onları imha etmeye çalışabilirdi. Bazı Mekkelilerin –hesabını kitabını bilen gerçekçi bir halk– bu durumda yapılacak en iyi şeyin Hz. Muhammed'i ve onun dinini kabul etmek olduğunu düşünmeye başlamaması tuhaf olurdu.

Kureyza Yahudilerinin infazı

Mekke konfederasyonunun nihaî olarak ayrıldığı açıklığa kavuşur kavuşmaz, Hz. Muhammed, Müslümanlara, tam da onlar rahatlamaya başlarken, yeni bir çağrı yaptı. Müslümanlar, Yahudi kabilesi Kureyza'nın mevzilerinin önünde, onunla akşamdan önce buluşacaklardı. Müslümanlar çağrıya olumlu yanıt verdi ve yirmi beş gün süren kuşatma kuruldu. Elbette bunun sebebi, her ne kadar kabilenin görünen eylemleri doğruysa da, onlar Hz. Muhammed'in düşmanlarıyla entrika çevirdi ve bir noktada Hz. Muhammed'e arkadan saldırmanın eşiğine dek geldiler. Bu sebeple onlar Medine topluluğuna karşı ihanetvari etkinliklerinden dolayı suçluydu. Mekkelilerin uğradıkları başarısızlığın ardından ko-

numunun eskiye nazaran çok daha güçlendiğinin farkında olan Hz. Muhammed böylesi bir tavrı müsamaha ile karşılamak istemedi. Medine'nin bu zayıflık kaynağını ortadan kaldırarak mevcut ve potansiyel düşmanlarına bir ders vermeye karar verdi.

Kureyza kabilesi pek bir gayretle karşılık vermedi. Entrikalar ve bölünmüş niyetler varmış gibi görünür. Sonunda Hz. Muhammed'e haberci gönderdiler ve Nadir kabilesiyle aynı şartlarda teslim olmalarına izin vermesini istediler. Onlara şartsız olarak teslim olmaları söylendi. Ardından onlar Ebu Lübabe isimli Müslüman bir dostlarına danışmalarına izin verilmesini istedi ve bu kişi onların yanına gitti. Yahudiler ona teslim olmalarını tavsiye edip etmediğini sorduklarında, onun "evet" dediği fakat öldürüleceklerini işaret etmek için de elini boğazına koyduğu söylenir. Ebu Lübabe neredeyse döner dönmez Müslümanların davasına ciddi bir biçimde ihanet ettiğini fark ettiği söylendiğine göre kaynaklarda bazı şeylerin atlanmış olduğu düşünülebilir. Muhtemelen bu kişi kabilesinin Kureyza'yla eski ittifakını inkâr etmedi fakat etkisini bir şekilde onların lehine kullandı.

Ebu Lübabe'den kaynaklanan talihleri hakkındaki bu ipucuna rağmen Kureyza şartsız olarak teslim oldu. Evs [kabilesinden] bazı Arap kabilelerinin, Hz. Muhammed'e, Abdullah bin Übey ve Hazrec [kabilesi] hatırına Kaynuka'yı affettiğinde olduğu gibi, Evs hatırına, Kureyza'ı affetmesi için başvurduğu söylenir. Hz. Muhammed onların bu arzularını, Yahudilerin kaderinin, Medineli Müslüman müttefiklerinin karar vermesi gerektiğini önererek karşıladı. Böylelikle Hz. Muhammed bir kan davası ihtimalini önlemiş oldu. Yahudiler bu teklifi kabul etti ve Hz. Muhammed, Evs'in ve gerçekten de genel olarak ensarın önemli adamlarından biri olan Sad bin Muaz'ı hakem olarak atadı. Sad, Medine kuşatması sırasında ciddi bir biçimde yaralanmıştı ve kısa bir süre sonra da

bunun sonucu olarak öldü. Onu Hz. Muhammed'in olduğu yere getirdikleri zaman tüm Evs ve orada bulunan diğerleri onun kararına boyun eğeceklerine yemin ettiler. Sad, Kureyza'ın tüm erkeklerinin öldürülmesini, kadınlarla çocukların da köle olarak satılmasını emretti. Bu hüküm, görünüşe bakılırsa sonraki gün, gerektiği gibi infaz edildi.

Bazı Avrupalı yazarlar, cezanın vahşi ve gaddar niteliği olarak adlandırdıkları şey yüzünden bu hükmü eleştirdi. Bununla beraber o zamanların Arabistan'ında kabileler birbirleriyle savaştıklarında ya da sadece aralarında geçimsizlik varken, birbirlerine karşı nasıl davranacakları hakkında hiçbir zorunlulukları olmadığı gibi ortak nezaket olarak adlandırdığımız şey de yoktu. Düşmanın ya da yabancının ne olursa olsun hiçbir hakkı yoktu. İnsanlar, öldürmekten ya da acımasız olmaktan kaçındığında, bunun nedeni insankardeşine karşı herhangi bir görev algısı değil, akrabalarının olası intikamından korkmasıdır. Kureyza'nın tüm erkeklerinin idam edilmesi konusunda Hz. Muhammed'in çağdaşlarını şaşırtan, onun eyleminin sonuçlarından korkmamasıdır. Kabilenin Medine kuşatması sırasındaki davranışı, Hz. Muhammed'le olan anlaşmalarını iptal etmek olarak görülür.

İdamda yer alan Müslümanların zihninin en üstünde, İslâm toplumuna sadakatin, diğer aidiyetlerin ve bağlılıkların üzerine ve önüne konup konamayacağıydı. Eski Arap geleneğine göre müttefikinizin, diğer insanlara karşı davranışı ne olursa olsun, size sadık kaldığı sürece onu desteklerdiniz. Kureyza için müsamaha isteyen Evs [kabilesi] üyeleri, onların, Evs'e değil, sadece Hz. Muhammed'e sadık olmadıklarını düşünmüş görünmektedir. Bu tutum onların kendilerini öncelikli olarak İslâm toplumunun değil Evs (ya da onun bir kabilesinin) üyesi olarak gördüklerini ima eder. Hz. Muhammed'in Sad bin Muaz'a, yaptığı gibi, Kureyza'yı cezalandırması için baskı yaptığını varsaymaya gerek yok-

tur. Sad gibi ileri görüşlü bir adam, aşiret ya da kabile aidiyetinin İslâmî aidiyetten önce gelmesine izin vermenin, Hz. Muhammed'in gelişinin Medine'yi kurtarmasını umut ettikleri kardeş katli kavgasının yenilenmesine sürükleyeceğini fark etmiş olmalıdır. Cezayı ilan etmek için Hz. Muhammed'in huzuruna götürüldüğü ve ölümün ondan çok uzak olmadığı sırada, Sad, her şeyden önce Allah'a ve İslâm toplumuna karşı görevlerini, eski ittifakların aleyhine bile olsa, göz önünde bulundurması gerektiği, anlamında bir yorum yaptığı söylenir.

Tartışma konusunun ne olduğunu ve bunun ciddiyetini bunun hemen sonrasında meydana gelen bazı ufak tefek olaylar bize göstermektedir. Diğer Arap kabilesi Hazrec'in iki lideri, Hz. Muhammed'in dikkatini idam konusunda Evs kabilesi içindeki fikir ayrılıklarına çekti. Bu Evs'i teşvik etmeye yaradı ve Sad bin Muaz, Hz. Muhammed'e Evs içindeki tüm adanmış inananların aynı fikirde olduğu konusunda güvence verdi. Hemen sonra ölüme mahkûm olanlardan ikisi, olaya dâhil olan altı kabileden her birine verildi ve böylece bunlar idam edildi; bu şekilde Kureyza'nın kanını dökme işine tüm kabileler bulaştırıldı. İnfazların (sayısının 600 olduğu söylenir) büyük çoğunluğu muhtemelen muhacirler tarafından gerçekleştirilir, Kureyza'yla ittifakı olmayan Hazrec'in bazı mensuplarının da bu işte onlara yardım etmiş olması mümkündür. Kabilenin hurmalıkları askerî operasyona katılan Müslümanlar arasında paylaştırıldı. Kabile bağlılığının ve onlarla ilişkili eski fikirlerin süregiden gücünün bu delili, Sad'ı Kureyza üzerine bir hakem ya da aracı olarak atayarak Hz. Muhammed'in, gerçekte sahip olmadığı amirane iktidarını gizlemeye çalışmadığını, fakat ona açık olan tek hassas yolla, güç bir durumla baş etmeye çalıştığını gösterir.

Kureyza'nın ortadan kaldırılmasından sonra, Medine'de muhtemelen birkaç küçük Yahudi grubu bulunuyorsa da

hiçbir önemli Yahudi kabilesi kalmadı. Hatta bir Yahudi tacirin Kureyza kadın ve çocuklarından birkaç esir edindiği de bildirilmektedir! Yahudilerin geride kalanları şimdi şüphesiz çok daha ihtiyatlı davranıyorlardı ve Hayber seferi sırasında tabii olarak kalplerinin Yahudilerden yana olduğu görülmekle birlikte, olsa da, değil düşmanca bir etkinliğe girmek, şüphe uyandıracak hareketlerden de kaçındılar.

Medine'de en azından birkaç Yahudinin daimi varlığı, Avrupalı bilginler tarafından zaman zaman ileri sürülen, Hicret'ten iki yıl sonra Hz. Muhammed'in, Medine'den tüm Yahudileri temizleme siyasasını, sadece onlar Yahudi olduğu için, benimsediği ve gitgide artan bir şiddetle bu siyasayı uyguladığı görüşüne karşı bir kanıttır. Bu türden siyasalara sahip olmak Hz. Muhammed'in yolu değildi. Hz. Muhammed, o anki durumun ve uzun dönemli hedeflerinin temel kuralları hakkında dengeli bir görüşe sahipti ve bunun ışığında günlük tasarılarını, halihazırdaki olayların değişen unsurlarına uygun olarak biçimlendirirdi. İlk iki Yahudi kabilesine saldırı vakaları, elverişli durumlardan yararlanmaktan başka bir şey değildi; fakat ayrıca derinde yatan sebepler de vardı. Genel olarak Yahudiler, Kur'an'ın vahyedilmesine ilişkin sözlü eleştirileriyle topyekûn İslâm toplumunun temelini sarsmaya çalışıyorlardı, bundan başka Hz. Muhammed'in rakiplerine ve münafıklar gibi hasımlarına siyasî destek veriyorlardı. Yahudiler bu türden düşmanca etkinlikleri terk etselerdi, Hz. Muhammed onların Medine'de rahatsız edilmeden yaşamalarına izin verirdi.

YEDİNCİ BÖLÜM

Mekkelilerin Kazanılması

Yeni ufuklar

Medine kuşatmasının sona ermesi ve Kureyza'nın cezalandırılması ile Hudeybiye Antlaşması'nın sonuna dek olan dönemi ilgi çekici kılan, bu dönemde Hz. Muhammed'in siyasasının içinde yeni eğilimlerin açığa çıkmasıdır. Yeni bir yön tayininden söz etmek abartılı ya da Hz. Muhammed'in şimdiye kadarki siyasasını anlamakta başarısız olunduğunun itirafı olur. O ana dek Hz. Muhammed'in Mekkelilerle mücadelesine yoğunlaşmak zorunda kaldığını ve Mekkelileri yenilgiye uğratmanın ve onların şehirlerini ele geçirmenin ötesinde başka bir düşünceye sahip olmadığını varsaymak gayet doğal olacaktır. Bununla beraber kuşatmadan sonra Hz. Muhammed'in amaçlarının daha geniş ve daha devlet adamına yakışacak tarzda olduğu açıktır. Daha önceki yıllara ait küçük birtakım göstergeler incelendiğinde bu daha geniş amaçların en başından beri ya da en azından Bedir zaferinden itibaren büyük değişikliklerin olduğu son derece açıktır.

Hz. Muhammed'in görünür faaliyetlerinin altında yatan amaçları ayırt etmeye çalışırken mecburen analitik ve konudan konuya atlayan bir düşünce tarzını kullanmak durumundayız. Bununla beraber Hz. Muhammed'in kendisi analitik değil sezgisel bir tarzda düşünmekteydi. Bizim emek vererek saydığımız tüm unsurların farkındaydı ama bunları düşüncesinde yalıtmaksızın, bunlara uygun bir cevap olan eylem biçimine karar verebiliyordu. Siyasî imaların tamamen farkında olduğu zaman bile, olayların dinî boyutu onun için başattı; ve bu dönemdeki yüce amacını, neredeyse kesin bir biçimde, tüm Arapların İslâm'a girmesi olarak tarif ediyordu. İma edilen mantıksal sonuç, yani tüm Arapların siyasî birliği, Hz. Muhammed'in gözünden kaçamazdı; fakat bu arka planda kaldı. Bu aşamada, İslâm sadece Mekke ve Medine çevresindeki birkaç kabileye ulaşmış olduğundan, tüm Araplardan söz etmek çok ileri gitmekmiş gibi görünebilir. Fakat Hz. Muhammed halihazırdaki endişelerin ötesine bakmasını sağlayacak yeterli görüş genişliğine sahipti ve olası birimi olarak Arabistan Yarımadasını ya da Arap olarak adlandırılan bütün kabile türünden grupları seçmek onun için doğaldı. Sonraki İslâm geleneği, 628'e doğru Hz. Muhammed'in çevredeki imparatorlukların yöneticilerini, İslâm'a davet ettiğini gerçekten de iddia eder fakat bu inandırıcı değildir.

Ancak meydana geldiğine şüphe bulunmayan bir şey var ki, o da Medine'nin yakın civarındaki bazı göçebe kabilelerin kaderlerini Hz. Muhammed'le birleştirmenin akıllıca olacağını düşünmeye başlamalarıdır. Bunların arasında Eşca kabilesi (ya da onun bir kesimi) de yer alıyordu. Onlar Medine'yi kuşatan Mekke ordusuna katılması için 400 kişiden oluşan bir destek birliği göndermişlerdi. Fakat bu sırada bile bu kabilenin liderlerinden biri, Müslüman olmuştu. Her ne kadar bu durum kabilenin geneli tarafından bilinmese de,

bu kişi Hz. Muhammed için gizli bir ajan olarak hareket ediyordu. Mekkelilerin başarısız olup çekilmesinden sonra onlar, Hz. Muhammed'e bir heyet göndererek barış talep ettiler. Buna sebep olarak yaşadıkları yerin Hz. Muhammed'e müttefiklerine göre daha yakın olmasını ve sayılarının daha az olmasını gösterdiler. Ayrıca, onlar savaştan dolayı sıkıntı içindeydiler. Hz. Muhammed onları müttefik olarak kabul etti. Günümüze kadar gelen bir vesikanın bu olaya atfedilmesi doğruysa; o zaman Hz. Muhammed, onların Müslüman olmaları veya daha sonraları kendisiyle müttefik olmak isteyenlerden talep ettiği, yasal yardımları (*zekât*) ödemelerinde ısrarcı olmadı. Benzer sıralarda Hz. Muhammed'le müttefik olmanın yollarını arayan benzer konumdaki başka kabilelerin varlığı bilinmekle beraber, bu ittifakların tarihleri konusunda bir kesinlik yoktur.

İncelenen dönemdeki olaylardan bir grubu Mekke başarısızlığı olarak adlandırdığımız döneme aittir. Bunlardan biri öfkeli bir kabile reisinin Hz. Muhammed'in şahsî deve sürüsüne saldırmasıdır. Uyeyne adlı bu adam, muhtemelen Mekkelilerin konfederasyonuna katılması konusunda rüşvet verilerek ikna edilmeden önce Hz. Muhammed'le bazı sorunları vardı. Hz. Muhammed'in Medine'nin hurma hasadının üçte birini teklif ettiği kişi buydu ve sonunda hiç hurma elde edemeden hatta herhangi bir ganimet elde etmeksizin geri çekilmek zorunda kalınca, son derece öfkelenmişti. Adil olmayan muameleye maruz kaldığı yönündeki duygularını teskin etmek için Medine yakınlarındaki otlağa kırk atlı gönderdi ve adamları yaklaşık yirmi deveyi alıp götürdüler. Sekiz Müslüman at sırtında hemen peşlerine düştü, develerin yarısını kurtardı ve kendilerinden birini yitirerek, saldırganların dördünü öldürdü. Bununla beraber Hz. Muhammed büyük çaplı bir saldırıdan korkmuş göründü. Sekiz atlının dönüşünü beklemeden önce, 500 (ya da 700) ki-

şilik bir kuvvet topladı ve Medine'yi koruması için 300 silahlı adamla bir heyet bıraktı. Gerçekten de böylesi bir tehdidin var olup olmadığı şüphelidir; ama Hz. Muhammed'in bu tavrı Medine'de hâlâ hissedilmekte olan kaygının bir göstergesidir. Aynı yıl içinde daha sonra (Kasım ayı civarında) Zeyd bin Hârise, küçük bir grupla birlikte Uyeyne'nin kabilesinin bir kesiminden kaynaklanan bir talihsizlik yaşadı; fakat akabinde (yaklaşık Ocak 628'de), bunun intikamını aldı.

Bu dönemde sayısız sefer yapıldı ve bazıları doğrudan, en azından kısmen, Mekkelilere yardım etmiş olan kabilelere karşıydı. Ayrıca, bununla beraber kaynaklarda yer alan bazı işaretlerden anlaşıldığı kadarıyla, bu yıl yağmur az yağmıştı, hayvanlar için yeterince ot bulunamıyordu. Medine'nin doğusundaki bazı kabileler yağmurların yetersiz olması nedeniyle her zamanki otlaklarını terk edip vahaya yakın bölgelere gelmişlerdi. Bu nedenle Müslümanların düzenlediği akınlar, kendilerine yapılan saldırılara verilen bir cevap olduğu kadar Medine topraklarına girmemeleri için önceden yapılmış bir ikaz mahiyetinde olabilir. Araplar arasında, kendisine, kabilesine ve müttefiklerine veya koruması altındaki kimselere verilecek bir zararın öcünü almaya muktedir olduğunu göstermek her zaman son derece önemli idi. Karşılık verme motifi, bizzat Hz. Muhammed tarafından 627 Temmuzu'nda, iki yıl önce küçük bir Müslüman grubu üzerine haince saldıran Süfyan Lihyani'nin kabilesini hedef alan seferde baskın olan motifi oluşturmaktaydı.

Mekke konfederasyonuna katılan Yahudiler, askerî yardım karşılığında Arap kabilelerine rüşvet vermek suretiyle entrikalarına devam etti. Bu teklifi kabul etmeye eğilimli bir kabileye karşı Müslümanlar bir sefer düzenlediler (yaklaşık olarak 627 yılının Aralık ayında) ve 500 deveyle 2.000 koyun ele geçirdiler. Esasında bu, İslâm düşmanlarıyla dostane ilişkiler kurmanın tehlikeli olduğuna dair bir uyarıydı. (Ya-

hudilerin kendilerine de, bir başka liderlerine daha 628 Şubatı'nda, Hayber'de suikast düzenlemek suretiyle benzer bir uyarıda bulunuldu.)

Aynı dönemde vuku bulan olayların ikinci bir grubu, Suriye yolu boyundaki kabilelerle kurulan yakın ilişkiye işaret eder. En azından 626 yılının Ağustos ve Eylül aylarındaki Dumetül Cendel'e düzenlenen seferden sonra, Hz. Muhammed bu yönde yayılmanın stratejik önemi hakkında bilgi sahibi olmuştu. Hz. Muhammed, Mekkelilerin Medine'ye yönelik doğrudan tehdidinin ortadan kalkmasıyla, kuzey yönündeki bu yol üzerine dikkate değer bir ilgi oluşturmaya başladı.

Meydana gelen bir dizi olay Dihye bin Halife adlı bir adamla Cudham kabilesi arasında yer almaktadır. Söylendiğine göre, Dihye kayzere yani belki Busra'daki, en yakın Bizans valisine elçi olarak gönderilmişti. Bu olay muhtemelen 627 yılında vuku bulmuştu; fakat gönderilen mesajın ne olduğunu bilmiyoruz. Tahminen Dihye, Bizans valisine, ondan yardım almalarını engellemek için Mekkelilerin yenilgisine dair kendi yorumunu aktarmıştı. Geri dönüş yolunda, Dihye soyularak Bizanslılar tarafından Hz. Muhammed'e gönderilen ve Cudham kabilesine mensup kimselerin taşıdığı hediyeler çalındı. Dihye hırsızlığı Hz. Muhammed'e bildirdi, o da Zeyd bin Hârise'yi saldırganları cezalandırması için gönderdi. Bu esnada Cudham kabilesinin diğer üyeleri, kabileyi İslâm'ı kabul etmeye ikna etti. Zeyd'in uyguladığı cezalandırıcı önlemlerinin gayrimeşru olduğu yönünde Hz. Muhammed'e şikâyette bulunuldu ve sorunları çözmesi için Ali'nin gönderilmesi gerekti. Olayın ayrıntıları çok açık değildir; ama bu sıralarda Cudham kabilesinin en azından bir kesiminin Hz. Muhammed'le ittifaka girdiği açıktır.

Bu olaydan sonra (yaklaşık olarak Kasım 627'de) Zeyd, ticari bir seyahat için Suriye'ye doğru yolculuğa çıktı. Bu Me-

dine'den, bir Müslümanın Suriye'ye gerçekleştirilen ilk ticari yolculuktur. Onun yolculuğu esnasında bazı göçebeler tarafından yaralanmış ve soyulmuş olması söz konusu olayın önemini azaltmaz. Bir ay sonra Müslümanlar arasındaki en kurnaz tacir ve sermayedar olarak bilinen Abdurrahman bin Avf, 700 kişi ile Dumetül Cendel'e bir sefer düzenledi. Muhtemelen bu sırada bir miktar ticaret de yapıldı. Daha sonraları, muhtemelen Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, aynı kişi 500 deveden oluşan bir kervanın örgütleyicisi olarak göze çarpar. 627'de Dumetül Cendel prensi, Hz. Muhammed'le bir ittifak antlaşması yaptı ve kendisi muhtemelen bir Hıristiyan olarak kalmakla birlikte, kızını Abdurrahman'la evlendirdi.

Kuzey güzergâhına olan bu ilgi bir rastlantı olamaz. Hz. Muhammed'in, kuzeydeki kabilelerin İslâm'a ilgi duymasından dolayı, onlarla ilgilenmiş olması mümkün değildir. Onlar gerçekten de güneydeki putperestlerden daha çok Hz. Muhammed'in dinine ilgi gösteriyor olabilirdi. Zira bu kabileler bir ölçüde Hıristiyanlaşmış Farsların (yaklaşık olarak 614'ten 629'a kadar süren) Suriye'yi işgal etmesiyle umutsuzluğa kapılmıştı. Hz. Muhammed'in kuzey güzergâhına olan ilgisi, kısmen Mekke ekonomisi içinde Suriye ticaretinin öneminden kaynaklanıyordu. Hz. Muhammed, Mekkeliler için kuzeye giden yolu, Mekke kervanlarına saldırılarıyla, kapatmıştı ve kuzeydeki kabilelerle ittifakı, Hz. Muhammed isterse, bu blokajı daha da sıkılaştırmaya hizmet ederdi. Zeyd ve Abdurrahman bin Avf'ın liderlik ettiği seferler muhtemelen Suriye ticaretinin bir kısmını Medine'ye getirmek için tasarlanmıştı. Muhtemelen bu ticaret vahadakilerin hayatında, kaynakların belirttiğinden, daha çok önemliydi. İslâm'ın ve İslâm topluluğunun çekimiyle nüfus arttıkça yiyecek ithalatı belki zorunlu hale geldi. Kuzey güzergâhına dönük ilginin diğer nedeni de yukarıda belirtilen Arap-

lardaki yıkıcı itkileri dışarıya doğru yönlendirme zorunluluğudur. Mekke'nin fethinden sonra bile güzergâha olan ilgisinin devam etmesinin de gösterdiği gibi, bu etken Hz. Muhammed'in nezdinde gittikçe daha fazla ağırlık kazanmış olmalıdır.

Olayların üçüncü grubu Hz. Muhammed'in Mekke'yle olan ilişkileriyle daha doğrudan bir bağlantı içindedir. Medine'nin kuzeyine ve doğusuna dönük tüm etkinliklerin aksine Mekke'ye yönelik herhangi bir saldırı girişiminde bulunmadı. 627 Temmuzu'ndaki bir sefer sırasında Mekke'ye karşı bir savaş hilesine başvurmuş görünür; ama bu geçici bir telaşlanmanın dışında bir sonuca yol açmış olamazdı. Daha ciddi bir saldırı iki ay sonra bir Mekke kervanına düzenlendi. Zeyd bin Hârise tarafından gerçekleştirilen bu saldırıya 170 kişi katıldı. Kervan dolambaçlı yollardan geçerek Suriye'den Mekke'ye dönmekteydi ve diğer malların yanı sıra, (şimdi hakkında daha fazlası duyulacak olan) Safvan bin Ümeyye'ye ait gümüşleri taşıyordu. Her şey ele geçirildi ve bazı kişiler esir alındı. Ancak, bu kişilerden birine yapılan insanca muamele Mekkelilerin kazanılmasına yöneltilmiş yeni bir müsamaha siyasasının göstergesi olabilir. Bu kişi, Hz. Muhammed'in kızı Zeynep'in kocası Ebul Eş bin Rebi idi. Bu kişi, muhtemelen Medine Vesikası'na aykırı olsa da, Zeynep'in resmî korumasını istedi ve bu kendisine verildi. Hz. Muhammed Zeynep'in beyanını önceden bildiği iddiasını reddetti fakat bunu tasdike hazır olduğunu teyit etti ve Ebul Eş ganimet içinde yer alan mallarını geri aldı.

627 yılında meydana gelen bu olaylar, hemen onları takip edenlerle birlikte ele alındığında, Hz. Muhammed'in Mekke üzerine doğrudan bir hücum hazırlığı içinde olmadığını gösterir. Onun siyasası, Suriye'ye gidip gelmelerini engellemek suretiyle Mekke'yi zayıflatmak ve aynı anda kendisi ile müttefik olan kabilelerin sayısını arttırarak ve bu grubun gücü-

nü pekiştirmekti. Daha önce belirtilen, Medine kuşatmasına katılan zayıf kabilelerden biri olan Eşca'nın boyun eğmesi, Mekkelilerin, müttefiklerini, Hz. Muhammed'in yaptığı gibi destekleyemediklerini gösterir. Hz. Muhammed'in demir eli tarafından yönetilen *pax islamica*,[1] ancak sadece geçim araçları karşılaştırılabilir ölçüde arttırıldığı takdirde, Araplara refah getirebilirdi. Fakat çölde beslenebilecek deve ve koyun sayısında büyük bir artış sağlanamazdı. Sonuç olarak İslâm devleti etki alanını sürekli genişletme zorunluluğu altındaydı. Bu aşamadan sonra, Hz. Muhammed Mekkelileri yenilgiye uğratmak şeklindeki olumsuz amacından daha çok, güç ve zenginliğin geliştirilmesi şeklindeki olumlu inşasıyla daha fazla ilgiliymiş gibi görünür. Kısa bir süre sonra, Mekkelilerin Hz. Muhammed'in siyasasının olumlu kısmında oynayacağı önemli bir rolünün olduğu açığa çıktı.

Hudeybiye Seferi ve Anlaşması

Gerçekte bir doruk noktası olan, Hz. Muhammed ve Mekkeliler arasındaki ilişkinin bu aşaması, Hz. Muhammed'in Hudeybiye seferiyle sona erdirildi. Hikâyenin ana hatları şu şekildedir. Gördüğü bir rüyanın sonucu olarak Hz. Muhammed *umre* yapmak için Mekke'ye gitmeye karar verdi. Hz. Muhammed, Müslümanları (ve muhtemelen diğerlerini de), ona katılmaya ve onlardan kurban etmek amacıyla hayvan getirmelerini istedi. Sonunda Hz. Muhammed, 13 Mart 628 tarihinde aralarında Huzaa kabilesi göçebelerinin de olduğu 1.400 ila 1.600 civarında kişi ile yola koyuldu. Katılmaları beklenen diğer kabileler özür beyan ederek geride kaldılar. Mekkeliler, yaklaşmakta olan bu gücü duyduklarında Hz. Muhammed'in niyetinin saldırganca olduğu zannıyla ve yollarını kesmek için 200 süvari gönderdiler. Hz. Muhammed

1 (Latince) İslâm Barışı – ç.n.

ilerlemenin zor olduğu tepelik bölgelerden geçen, olağandışı bir güzergâhı izleyerek Mekkeli süvarileri atlattı ve Mekke kutsal topraklarının kıyısındaki Hudeybiye'ye ulaştı. Bu noktada devesi daha fazla ilerlemeyi reddetti ve Hz. Muhammed konaklama zamanının geldiğine karar verdi.

Mekkeliler, Hz. Muhammed hac yapmaya kalkışırsa, savaşacakları tehdidinde bulundular. Hz. Muhammed'le Mekkeliler arasında haberciler gidip geldi ve sonunda bir anlaşma üzerinde uzlaşıldı. O yıl Müslümanlar geri gidecekti ama sonraki yıl Mekkeliler, Müslümanların umre ibadetinin gereklerini yerine getirebilmeleri için, şehri üç günlüğüne boşaltacaklardı. Müzakerelerin kopacakmış gibi göründüğü bir sırada Müslümanlar Hz. Muhammed'e Rıdvan Biati ya da Ağaç Altındaki Biat olarak bilinen biatı yaptılar. Anlaşmanın sonucu olarak Hz. Muhammed yanında getirdiği hayvanını kurban etti ve saçlarını tıraş etti. Ardından Müslümanlar, görünüşe göre biraz tereddüt ettikten sonra, onun yaptıklarını tekrarladılar. Ardından evlerine doğru yola çıktılar.

Bu olayın altında nelerin yattığını anlamak için bazı ayrıntılar üzerinde bir miktar düşünmekte yarar vardır. Kur'an'ın bir ayetinin (Fetih Süresi, 27), Allah'ın "Peygamberine hak olarak gösterdiği rüya"dan söz etmesinden sonra, Hz. Muhammed'e hac yapma fikrinin ilk kez bir rüyada gelmesi bir olgu olarak kabul edilebilir. O bu rüyayı, gerçekten de haccın gereklerini yerine gertirebileceğine dair, Allah'tan bir vaat olarak ele aldı ve engellendiğinde de doğal olarak kafası karıştı. Fakat fikir bu şekilde geldiyse, onun bu fikri uygun bulmasının pratik birtakım siyasî nedenleri vardı. Mekkelilerin moralinin hâlâ yüksek olduğunu biliyor olmalıdır. Ayrıca, onun güçleri Mekkelileri savaşta yenilgiye uğratmak için çok küçüktü; dolayısıyla Hz. Muhammed'in Mekke'yi fethetmeyi umması güçtü. Dolayısıyla esas niyetinin basitçe hac yapmak olduğunda şüphe yoktu. Fakat bu belirli ke-

sin siyasî sonuçlara sahipti ve onun esas olarak ilgilendiği muhtemelen bunlardı. Haccın yapılması, İslâm'ın yabancı bir din değil, özünde Arabistan'ın dini olduğunun ve özellikle de merkezinin ve odak noktasının Mekke'de olduğunun bir sergilenmesi olacaktı. Böylesine bir zamanda bu tür bir sergileme, Mekkeliler üzerinde, İslâm'ın Mekke'nin dinî önemine bir tehdit olmadığı izlenimini bırakacaktı. Bu, Hz. Muhammed'in dost olmaya –kendi koşulları üzerinden, elbette– hazırlandığını akla getirecekti.

Ne yazık ki Hz. Muhammed'i niyetlendiği bu iş, şayet gerçekleşseydi, Mekkelilerin onu durduramayacak ölçüde zayıf olduğunu gösterecekti. Bu, kan dökülmemesi gereken haram aylardan birinde meydana geldi fakat Hz. Muhammed haram aylar yasağına özellikle riayet ettiğini göstermedi ve sadece mevsimin kutsallığına değil aynı zamanda kısmen bağlılarının sayısına da güveniyordu. Medine'deki büyük konfederasyonun başarısızlığının ışığında, Hz. Muhammed'in Mekke'nin bir ucundan diğerine engellenemeyen ilerleyişi iyi bir görüntü oluşturmayacaktı. Bu sebeple, Mekkelilerin ona karşı çıkma durumunda olmaları anlaşılabilirdir. Sonunda varılan uzlaşmayla Mekkeliler şeref ve saygınlıklarını kurtarmış oldu; fakat Hz. Muhammed gerçekten de tüm istediklerini elde etti.

İlk hüküm her iki tarafın on yıl müddetince birbirlerine karşı düşmanlık yapmayı terk edeceklerine dairdi. Bu Hz. Muhammed'in Mekkelilere yönelik barışçı niyetlerinin ifadesiydi ve onlara, onun artan gücüne karşı giriştikleri umutsuz mücadelelerinde, bir nefeslenme fırsatı verdi. Hac yapmanın bir yıl süreyle ertelenmesine dair hüküm Mekkeliler açısından zevahiri kurtardı. Aynı zamanda sonraki yıl hac yapma iznini almakla Hz. Muhammed niyetlerini ve tutumlarını sergileme gayesine ulaşmış oluyordu. Gerçekten de sadece anlaşmaya varmakla bile, bunu büyük ölçüde elde etti.

Sonraki hüküm Hz. Muhammed'in, koruyucusunun ya da vasisinin rızası olmadan kendisine gelen Mekkelileri geri gönderecek olmasıydı. Burada muhtemelen himaye görenler ve küçük yaştaki çocuklar kastediliyordu. Bununla beraber Mekke'ye giden herhangi bir Müslüman Hz. Muhammed'e geri gönderilmeyecekti. Bu hüküm, Mekkelilerin duygularını okşayan ancak Müslümanlara maliyeti çok az olan bir tavizdi, Mekkeli müzakerecilerden birinin oğlu, henüz müzakerelerin devam ettiği sırada Hz. Muhammed'in yanına gittiği ve kendisine Mekke'de kalması gerektiğinin bildirildiği söylenir. Ama Hz. Muhammed, müzakerelerde hazır bulunan diğer iki müzakereciden, gerginleşmiş bulunan baba-oğul ilişkisi karşısında, o gencin güvenliğini garanti altına almalarını sağladı. Bu hükmün iki taraflı olmaması, belki de, esas olarak Hz. Muhammed'in İslâm'ın üstün cazibesine olan inancının bir ifadesiydi.

Bir başka hükme göre, kabileler ve fertler istedikleri takdirde, Hz. Muhammed'le ya da Mekkelilerle ittifak kurmakta serbest olacaklardı Görünüşte zararlı bir hüküm gibiydi bu madde; fakat bu görünüş aldatıcıydı. Hz. Muhammed buna çok değer veriyordu; zira söylendiğine göre, Mekke'ye giderken gönderdiği elçilerden birine, göçebe kabilelerle münasebetler konusunda kendisine tam yetki vermeleri durumunda Mekkelilerle barış yapmaya hazır olduğunu anlatmıştı. Görünüşe göre her iki taraf da eşit olarak değerlendiriliyordu ve bir anlamda, bu hüküm, Mekkelilerce Hz. Muhammed'in kendileriyle eşit konumda olduğunun tanınmasıydı. Bununla beraber uygulamada bu hüküm, Mekkeliler tarafından verilen ve kabilelerin kendileriyle yapmış oldukları ittifak anlaşmalarını bozup, Hz. Muhammed'le ittifak kurmalarına izin veren bir tavizdi ve Huzaa kabilesi vakit kaybetmeksizin bu değişikliği gerçekleştirdi.

Bunların tümü, Hz. Muhammed'in gücünü pekiştirme ve

kabilelerin kendisiyle ittifakını inşa etme programının bir parçasıydı. O ilgisini öncelikli olarak Mekkelileri zayıflatma üzerine yoğunlaştırmış değildi. Saldırmazlık paktını on yıl süreyle kabul etmek suretiyle, Mekkelilerin ticareti üzerindeki engellemesinden dolaylı olarak vazgeçmiş oluyordu. Bundan böyle Mekke, ticaret üzerindeki tekelini kaybetmiş olsa da, Suriye'ye kervan göndermeye yeniden başlayabilecekti. Ama Hz. Muhammed bu silahı bir kenara bırakmakla birlikte, askerî potansiyelini arttırmıştı ve gelecekte şayet gerekli olursa, Mekkelilerle başarı şansı daha yüksek olarak karşılaşabilirdi. Aynı zamanda Mekke üzerindeki baskısını azaltıyor ve dostluk kurma eğilimi içinde olduğunu ve Mekkelilerin duygularına saygılı olmaya hazır olduğunu gösteriyordu.

Bütün bu olup bitenlerden Hz. Muhammed'in artık Mekkelilerle olan mücadeleye devam etmek yerine onların İslâm'a geçişlerini sağlama peşinde olduğu sonucu çıkmaktadır. Şüphesiz, bunun arkasında başka amaçları da vardı. Belki de, yakın zamanda birçok göçebenin onunla hac yapmayı reddetmesinden canı sıkılmıştı ve eğer onları kazanabilirse, hemşerileri olan Mekkelilerin kurmakta olduğu yeni siyasî birim için daha güvenilir bir temel olabileceği hissine kapılmıştı. Yahut Hz. Muhammed, yeni İslâmî devlet içinde Mekkelilerin idari ve örgütlenme becerilerine gereksinim duyulacağını düşünüyordu. Kesin olan, bundan sonra, önceki durum her ne olursa olsun, Hz. Muhammed'in Mekkelileri İslâm'a ve İslâmî devlete kazandırma gayesi içinde oluşudur.

Hudeybiye Anlaşması, bu nedenle Hz. Muhammed'in uzun vadeli stratejisinin lehineydi ama o an için, çıkılan seferin görünüşte başarısızlığı karşısında bağlılarının duyduğu hayal kırıklığıyla baş etmek zorunda bırakıyordu. Bu krizde Hz. Muhammed'in içinde küllenip kalan tatminsizlik közleri alevlendi ve sert tavırlar gösterdi. Özellikle bazı mütte-

fik göçebelerin ona katılmayı reddetmesi karşısında öfkelenmişti. Onlar bu seferde ganimet elde etme ihtimali görmedikleri gibi Müslümanların sağ salim geri dönebileceklerinden de şüphe etmişlerdi. Buna mukabil, onların bu hareketleri Hz. Muhammed'in etkisini azaltmakla, bir din olarak İslâm'a ilgilerinin ve Hz. Muhammed'e sadakatlerinin çok az olduğunu gösterdi.

Bu tür bir halet-i ruhiye içinde Hz. Muhammed, nazik bir durumdan İslâm topluluğu içindeki konumunu güçlendirmek için yararlandı. Hz. Muhammed, Mekkelilerle müzakerelerin zor bir döneme girildiğinde, (sonradan üçüncü halife olacak olan) Osman'ı temsilcisi olarak sorunları tartışmak üzere onlara gönderdi. Osman, Ebu Süfyan'la aynı kabiledendi ve bu nedenle de Mekke'de güçlü bir himayeye sahipti. O günlerde elçilik yapanların hiçbir dokunulmazlığı yoktu. Osman'ın dönmekte gecikmesi ve öldürüldüğüne dair söylentilerin ortalığı kaplaması üzerine, Hz. Muhammed Müslümanları bir ağaç altına çağırdı ve kendisine biat etmelerini sağladı. Biatın özelliğine ilişkin farklı anlatımlar bulunmaktadır; ama Hz. Muhammed'in aklından ne geçiyorsa onu yapacaklarına dair bir biat olması kuvvetle muhtemeldir. Kur'an'da (Fetih Sûresi, 18); "Allah sana bir ağaç altında biat eden müminlerden memnundur", şeklinde ifade edildiği için bu, Rıdvan Biatı olarak adlandırıldı.

Hz. Muhammed'in her konudaki kararlarını kabul etmeye ya da en azından bu durumda onun izni olmaksızın emniyet arayışına girmeyeceklerine dair ettikleri biat arzu edilen bir durumdu. Sefere katılan sıradan bir kişi, halihazırdaki tehlikenin ve hac yapmanın imkânsızlığının farkında olarak, Hz. Muhammed'in diplomatik başarısının boyutlarını kavramaya muktedir değildi. Bu şartlar altında Müslümanları haccı bir yıl ertelemeye razı etmesi, Hz. Muhammed'in insanları yönetme becerisi hakkında birçok şey söylemektedir.

Onun Müslümanlar üzerindeki denetimi, özellikle kararlara karşı hiçbir şekilde direniş olmaması, bazı Mekkeli müzakereciler üzerinde muazzam bir tesir bırakmıştı. Ömer durumu protesto etse ve anlaşmanın imzalanmasından sonra bir süre Müslümanların çoğu hayvanlarını kurban edip ve başlarını tıraş etmek istemeseler de –şüphesiz kısmen dinî ilkelere ama kısmen de anlaşmanın koşullarına karşı duyulan hoşnutsuzluk üzerine temellenen bir tepki olarak– karara uyuldu. Hz. Muhammed, Mart'ın sonunda Medine'ye doğru ilerlerken, bu seferden gayet tatminkâr olmalıdır. Mekkelilerle eşit durumda bir anlaşma imzalamakla, Medine kuşatmasının başarısız olmasının ardından elde ettiği konum açıkça tanınmış oluyordu. Daha da önemlisi, Mekke'yle savaş durumuna son vererek, oluşturduğu dinî ve siyasî örgütlenmenin etkisini genişletme işi için daha fazla serbestlik elde etmişti. Ayrıca, oluşturduğu teşkilatın meseleleri üzerinde daha otokratik bir biçimde denetimini sağlayacak hale gelmişti. Bundan sonra uygun durumlarda, kendisiyle ittifak kurmanın şartları olarak, İslâm'ın kabul edilmesi ve Allah'ın resulüne itaat etmeye hazır olma konusunda ısrar etti. Diğer yandan Hz. Muhammed engellemeyi kaldırarak büyük bir askerî ve iktisadî ödün verdi fakat karşılığında onun esas olarak ne kazandığını tahmin etmek ya da değerlendirmek imkânsızdır. Anlaşma Müslümanlar için, ancak kişi İslâm'a ve onun cazibesine inandığı ölçüde, tatmin ediciydi. Hz. Muhammed İslâm'ın tasavvurları üzerindeki gücüyle, Müslümanların tahayyül gücü üzerindeki hâkimiyetini sürdürmediği ve güçlendirmediği sürece ve yeni yeni insanları İslâm'a çekemezse anlaşma onun lehine işlemeyecekti. Maddî sebepler, pek çok Arap'ın Müslüman olmasında önemli bir rol oynadı. Fakat Hz. Muhammed'in Kur'an'ın mesajına, dinî ve siyasî bir sistem olarak İslâm'ın geleceğine inancı ve kendisini, Allah'ın davet ettiği inandığı şekliyle, azamî

öneme sahip diğer unsurlar, göreve azimli adanmışlığıydı. Hz. Muhammed'in Hudeybiye'de izlediği siyasanın altında bu tutumlar yatıyordu.

Bu sefer ve anlaşma Hz. Muhammed tarafından yeni bir teşebbüse işaret ediyordu. Hicretten sonraki faaliyetleri ile Mekkelileri kışkırtmış ve onların misillemesi başarısız olmuştu. Hz. Muhammed'in kendi lehine izleyebileceği aşikâr yol, Mekke'nin etkisini yıkmaya çalışmaktı; fakat o bunun yerine yeni bir şey denedi.

Hayber'in fethi (Mayıs-Haziran 628)

Belki yerine getirilemeyen hacdan dönüşünde Hz. Muhammed'in aklına Yahudilerin elindeki Hayber ovasına saldırma fikri geldi. Müslümanlar Hudeybiye seferinin görünüşteki başarısızlığından dolayı hayal kırıklığı içindeydi. Hz. Muhammed gibi bir Arap için, erdemin mükâfatsız kalmaması gerektiği düşüncesi gayet tabii idi. Böylece Mekke'den döndükten altı hafta kadar sonra Hayber'in üzerine sefere çıktığında, sadece ağaç altında biat yapmış olanların kendisine eşlik etmesine izin verdi. Bununla beraber bu Hz. Muhammed'in zihnindeki konulardan biriyse de, sefer için ağır askerî sebepler de mevcuttu. Hayber Yahudileri, özellikle de Medine'den sürgün edilen Nadir kabilesinin liderleri, hâlâ Hz. Muhammed'e kızgındı. Onlar civardaki Arapları Müslümanlara karşı silahlandırmak için, servetlerini müsrifçe harcıyordu. Bu Hayber'e saldırmak için yeterli bir sebepti. Hayber halkı Hz. Muhammed'in hazırlıkları hakkında bir şeyler duymuştu; fakat Hayber'e gidiş gizlice ve süratle gerçekleştirildi ve Yahudiler, kuşatmaya direnecek yeterli bir donanıma sahip olamadan beklenmedik bir saldırıyla karşı karşıya kaldılar. Hayber, pek çoğu tepelerin üzerine inşa edilen ve fethedilemez olduğu düşünülen beş muhkem mevzi ve kü-

çük kaleler grubunu içeriyordu. Müslümanlar bunlara tek tek saldırdılar. Uzak mesafelerden çok miktarda ok atıldı ve bazı çarpışmalar meydana geldi. Kuşatma altındaki Yahudiler hücum ettiklerinde Müslümanlar şiddetli bir biçimde karşılık verdiler ve en azından bir seferinde kapıların içine dek onları takip ettiler. Bununla beraber Müslümanların başarısının birçoğu, kendilerinin ve ailelerinin güvenliğini sağlamak isteyen Yahudilerden aldıkları yardım sayesindeydi. Muhkem mevzilerin ilk iki grubu düştüğünde direniş azaldı ve geride kalanlar için teslim olma şartları oluştu ve hızla anlaşmaya varıldı.

Hayberlilerle Hz. Muhammed arasındaki anlaşmada, daha sonraki İslâm imparatorluğunun temellerinden biri haline gelecek olan yeni bir ilke ortaya kondu. Buna göre, Yahudiler toprakları işlemeye devam edecek ancak ürünün yarısını Müslüman sahiplerine vereceklerdi. Bu toprakların sahipleri, sefere katılan 1.600 kişi ve bunların paylarını sattıklarıydı. Toprak kişilere paylaştırılmadı ya da (daha sonraları olduğu gibi) topluluğa tahsis edilmedi. Toprak on sekiz parsele bölündü ve parsellerden her biri bir ya da daha fazla kabileye tahsis edildi. Kişiler muhtemelen, ait oldukları gruba verilen parselin hurma ya da diğer ürünlerinden, orantısal bir paya sahip oldular. Hz. Muhammed, tüm seferlerde olduğu gibi, ele geçirilenlerden beşte bir pay aldı. Bu seferde onun payına düşen Hayber'in belli bir bölgesiydi. Burada her yıl üretilen çok miktardaki hurmayı, hanımlarının her birine, Haşimî kabilesinden muhacirlere ve özel olarak mesul olduğu diğer kişilere paylaştırdı. Üretimin yarısının değerlendirilmesi ve toplanması, şüphesiz Hz. Muhammed tarafından atanan yöneticilerin işiydi.

Bu düzenleme Hayber'deki Yahudilerin siyasî nüfuzunun sonu anlamına geliyordu. Onlar siyasî ve iktisadî olarak artık Medine'ye tâbiydi. Entrikalarına devam etmek isteseler

bile bunları destekleyecek servetleri yoktu. Ayrıca, onlar liderlikten de yoksundu. Önde gelenlerinden birkaçı kuşatma esnasında öldürüldü; diğer ikisi, teslim olduktan sonra, anlaşmaya aykırı olarak servetlerini gizledikleri için idam cezasına çarptırıldılar. Bölgedeki üç küçük Yahudi kolonisi de benzer şartlarla, Hz. Muhammed'e boyun eğdi.

Müslümanların başarısına çeşitli unsurlar katkıda bulundu. Yahudiler Hayber'deki güçlü konumlarına aşırı güveniyordu ve kısa süreli bir kuşatmaya yeterli olabilecek kadar bile su tedarik edememişlerdi. Teke tek dövüşte Müslümanlar daha iyiydi ama bu, kuşatılanlar mevzilerini, su ya da diğer kaynakların yetersizliğinden dolayı terk etmeye zorlanmadıkları sürece, bir kuşatma sırasında çok önemli değildi. Müslümanlar da bir süre için, bol miktarda erzak içeren muhkem bir mevziyi ele geçirinceye kadar, yiyecek sıkıntısı çekmiş gibi görünür.

Yahudiler arasında temel birliğin olmaması, onlar için bir zaaf teşkil ediyordu ki bu da Hz. Muhammed'in Yahudiler arasında kendisine yardım etmeye hazır kişileri kolayca bulabileceği anlamına geliyordu. Yahudilere esas olarak rüşvetle bağlı olan, onların Arap müttefikleri de kısmen Müslümanların vereceği karşılıktan korktuklarından kısmen de Hz. Muhammed'in diplomatik becerilerinden Yahudileri yalnız bırakmasının sağlanması zor olmadı.

Hayber'in düşüşü ve diğer Yahudi kolonilerinin teslim oluşu, Hz. Muhammed'in hayatının geri kalanında Yahudi meselesinin sona erdiğine işaret etmektedir. Zira Yahudilerin halife Ömer tarafından Hicaz'dan çıkarılması sonraki bir tarihe aittir. Yahudiler ellerinden geldiğince Hz. Muhammed'e muhalefet etmiş ve düpedüz ezilmişlerdi. Birçoğu hâlâ Medine'deki ya da diğer yerlerdeki eski evlerinde kalmaya devam ediyorlardı; fakat servetlerinin büyük bir kısmını kaybetmişlerdi ve siyasî olarak etkisiz hale gelmişlerdi.

Yahudiler Hz. Muhammed'e muhalefet etmek yerine onunla anlaşsaydı ne olabileceği üzerine düşünmek ilginç olacaktır. Belirli dönemlerde ondan, dinî özerkliği de içeren, kabul edilebilir şartlar elde edebilirlerdi. Bu temelde onlar, Arap imparatorluğunun ortakları haline gelebilirlerdi; İslâm'da Yahudiliğin bir dalı olabilirdi. Bütün bunlar olsaydı dünya bugünkünden nasıl da farklı olurdu! Medine'deki ilk birkaç ayda büyük bir trajedinin tohumları atıldı; büyük bir fırsat kaçırıldı.

Olaylar niçin bu şekilde gelişti? Doğmakta olan İslâm ve Yahudiler arasındaki karşılaşmanın bu şekilde sona ermesini kaçınılmaz kılan şeyler mi söz konusuydu? Bu tür soruların kolay bir cevabı yoktur elbette. Gerçekten de bu sorular, ancak felsefî bir bütünlük çerçevesinde cevaplanabilirler. Tarihçinin yapabileceği, olayların altında yatan unsurların bazılarına işaret etmek ve onların göreli önemi hususunda tahminler yürütmekten ibarettir.

Hz. Muhammed ile Yahudiler arasındaki çekişmenin ana sebebi, her ne kadar her iki taraf için de maddî unsurlar bulunmaktaysa da, fikrî sahadaydı. Hz. Muhammed Yahudilerin sahip oldukları servetin ve onu ele geçirmenin kendisine sağlayacağı avantajın farkında olmalıdır. Onun hiçbir şekilde malî durumunu iyileştirme beklentisiyle hareket etmediğini ileri sürmek gerçekçi olmaz. Bu beklenti, Yahudilere yapılacak saldırının zamanlamasıyla da ilişkilidir. Yahudilerin tarafında, muhtemelen Abdullah bin Übey'le birleşerek, Medine'de siyasî üstünlüğü yeniden elde etme ümidi bulunuyordu ki bu ümit Hz. Muhammed'in başarılarıyla çabucak bertaraf edildi. İnsanların sadece maddî unsurlarla hareket ettiğini savunanlar, burada belirtilen noktalarda Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki çatışma için yeterli açıklamalar bulabileceklerdir. Bununla beraber bu tür bir görüş, bu kitabı yazarkenki konumuma oldukça yabancıdır. İslâm'ın doğ-

duğu ortamı maddî unsurların yarattığını savunsam da, ayrıca bu unsurların yarattığı toplumsal hoşnutsuzluğun, üzerinde odaklanabileceği fikirler olmaksızın, toplumsal bir hareket haline gelemeyeceğini de iddia ediyorum. Bu durumda, maddî unsurların İslâm'ın doğuşuna yaptıkları katkıyı vurgularken bir taraftan da Hz. Muhammed'le Yahudiler arasındaki farklılıkların maddî unsurlardan değil fikirlerden kaynaklandığı konusunda ısrarlı olmak çelişkili gibi görünebilir. Bu noktaya daha yakından bakalım.

Bu kitabın üzerine temellendiği görüş, (maddî unsurlar tarafından yaratılan) yeni bir durumun yeni fikirler gerektirdiğidir. Fikirlerdeki yeniliğin boyutları belki de, durumdaki yeniliğin boyutlarına göre kabaca değişmektedir. Bazen, yeni bir din kurulduğunda, insanların hayatında merkezî olan şeyler bundan etkilenir ve fikirlerdeki yenilenme hatırı sayılır boyutlara varır. Yeni bir dinin ortaya koydukları gibi fikirler, sadece bir duruma değil, nesiller boyunca tüm durumlara uygun olduğunu kanıtlarsa, bu fikirleri kabul eden insanların, toplumsal hayatlarının ve kültürlerinin dokusuna nüfuz ederler.

Bu meydana geldiğinde, fikirler uzun bir süre boyunca tatminkâr bulunan ve insanların hayat dokusunun bir parçası haline geldiğinde düşünceler kolayca değiştirilemezler. Yahudilerin durumu da böyleydi. Onlar tanrının seçtiği bir topluluk olduklarına ve yalnızca kendileri aracılığıyla insanlara kendini ifade ettiğine inanıyorlardı. Niçin Hz. Muhammed gibi bir eğitimsiz türedi (onun hakkında böyle düşünüyorlardı) yüzünden değiştirsinlerdi ki görüşlerini; bunu anlamak onlar için zordu. Hz. Muhammed için kendisinin Allah'ın verdiği yetkiyle birlikte ondan mesaj alan bir peygamber olduğu fikri, önderi olduğu siyasî ve dinî hareketin temelini oluşturuyordu. Bu fikri ortadan kaldırsanız, hareket, her ne kadar artık on iki yaşında olsa da, çökebilirdi. Ancak,

İslâm'ın fikirleri hâlâ katılaşmamıştı ve Hz. Muhammed Yahudilerin onu reddetmesinin yarattığı durumla, Yahudilerin tahrif ettiği Müslümanlar tarafından aslına yeniden kavuşturulan, İbrahim'in dini fikrini ileri sürerek baş edebiliyordu. Hz. Muhammed ve Yahudiler arasındaki entelektüel ve fikrî çatışmanın böylesine şiddetlenmesinin sebebi bu ihtilafın her iki tarafın dinî fikirlerinin temellerini tehdit ediyor olmasındandır. Eğer Yahudi olmayanlar arasından da peygamberler çıkabiliyorsa; Yahudiler tanrının seçilmiş halkı olamazdı ve bu durumda onların dinleri de ortada kalmıyordu. Şayet Hz. Muhammed tanrının gönderdiği bir peygamber ve elçisi değilse; o bu durumda onların gözünde ancak kendisini kandıran bir sahte peygamber olabilirdi. Tartışmanın kökü buraya dayanıyordu.

Gelgelelim bu bile, sorunun bütünü değildir. Kişilerin ve grupların ilişkilerinde, özellikle din alanında, çoğu zaman ilişkilerin mahiyetinin belirsizleştiği bir dönem bulunur. Daha sonra, O aniden ya da tedrici olarak bağlılardan birisi için ilişkinin belirli hale geldiği bir noktaya erişir. Onların ve diğerlerinin dost ya da düşman, aynı gruba, topluluğa mensup olduklarına karar verilir. Bu noktadan sonra her şey doğru ya da yanlış yönde ilerler. Yahudiler yaklaşık olarak Hicret sırasında bu geri dönüşü olmayan noktaya ulaşmıştı; halbuki Hz. Muhammed bundan bir buçuk yıl sonrasına kadar bu noktaya ulaşmış değildi. Hz. Muhammed'i reddetmeye karar verdiklerinde Yahudiler bu kararı en azından kendilerine haklı göstermek zorundaydılar. Gereksiz bir biçimde Hz. Muhammed aleyhinde alaycı eleştiriler yapmaktan kendilerini alamamalarının sebebiydi.. Ve Yahudilerin fikirlerini değiştirmeleri konusunda girişilen nafile çabaların ardından, Hz. Muhammed Yahudilerle bağlarını kopardığında, bütün üzücü olaylar katarı harekete geçmiş oldu.

Artan güç

628 Mayısı'nda Hayber'in düşüşünden 630 Ocağı'ndaki Mekke'nin boyun eğmesine kadarki dönem, Hz. Muhammed'in gücünü arttırmak için mümkün olan her yola başvurduğu ve büyüyen devletini düzenli ve etkin bir biçimde organize ettiği bir dönemdi. Gerçekten de bu, Medine kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasından beri onun başlıca amacını oluşturmaktaydı; fakat Mekkelilerle anlaşmanın ardından, bunu daha bir gayretle ve yeni yönlerde takip edebiliyordu.

İslâm tarih geleneğinde âdet olan bir ifadeye göre, Hz. Muhammed, anlaşmadan hemen sonra, (adları verilerek) altı haberciyi, civardaki ülkelerin yöneticilerine, onları İslâm'ı kabul etmeye davet etmek üzere göndermişti. Ancak, modern eleştirel yöntemler, bu geleneksel anlatımın güvenilmez olduğunu ve belki bunun daha sonraki asırlarda yaşayan Müslümanların, Hz. Muhammed'in İslâm'ı evrensel bir din olarak düşündüğünü göstermek (ve belki de Farslarla ve Bizans'la girişilen savaşları, ancak bu imparatorluklar İslâm'a çağrıldıktan sonra yapılan savaşlar olarak haklı çıkarmak) istemesinden kaynaklandığını gösterir. Bu hikâyenin arkasındaki hakikat, Hz. Muhammed'in gerçekten de bahsi geçen yöneticilere elçiler göndermiş olmasıdır. Ancak, elçilerin tümü aynı günde gitmediler. Kesinlikle bunlardan bazıları Mekkelilerle anlaşma yapılmadan birkaç ay önce, bazıları da herhalde birkaç ay sonra gitmişti. Onların hangi mesajları taşıdıklarını bilmiyoruz fakat Hz. Muhammed, onlara Arabistan'da olup bitenler hususunda kendi düşüncesini aktardı, Mekkelilerin yardım çağrılarını engellemeye çalıştı ve bir çeşit siyasî anlaşma için uğraştı. Böyle bir anlaşma için Hz. Muhammed kendisini yeterince güçlü ve önemli hissediyor olmalıydı.

Habeşistan hükümdarı Necaşi'ye gönderilen mesaj Hz. Muhammed'in Ümmü Habibe ile evliliği belki hâlâ Habeşistan'da olan Hz. Muhammed'in kuzeni Cafer ve diğer Müslümanların Arabistan'a dönmeleri konusundaki düzenlemelerle ilgiliydi. Bu kişiler, Mekke'den 615 yılında oraya göç eden gruptan geride kalanlardı. Habeşistan'da on iki yıldan fazla kalmalarına bakarak, bu insanların oradaki hayattan memnun oldukları ve bu sebeple de Hz. Muhammed'in onlara geri döndürmeye ikna edici bazı vaatlerde bulunmuş olması gerektiği ileri sürülebilir. Onlar, Hayber'e karşı yürütülen hareketin başarıyla sonuçlandığı günlerde Medine'ye vardılar ve hazineden paylarını aldılar.

Bu grupla birlikte Mekke'ye gelen Ümmü Habibe, Zeynep binti Cahş'ın kardeşi olan ve orada Hıristiyan olmuş bir Müslüman'ın dul eşiydi. Ebu Süfyan'ın kızı olan Ümmü Habibe'nin kendisi bir Müslüman'dı ve onun, geri dönüşünden hemen sonra Hz. Muhammed'le gerçekleşen evliliği, babasıyla uzlaşmasını kolaylaştırmayı hedeflemiş olmalıdır.

Mısır'ın yöneticisine gönderilen elçi, Hz. Muhammed gönderilen iki cariye hediyeyle (Ocak 627 ve Nisan 629 arasındaki bir tarihte) döndü. Bunlardan biri olan Mariye'yi cariye olarak kendisine aldı; bu cariye bir Hıristiyan olarak kalmaya devam ettiği için tam bir eş olamadı. Hayber'den sonra Hz. Muhammed, Yahudi kabilesi Nadir'in liderlerinden birinin kızı olan Safiye'yi de kendisine cariye olarak aldı. İslâm'ı kabul ederek Safiye tam bir eş haline gelmiş gibi görünür. Yine burada da Hz. Muhammed, bunun Yahudileri etkisiz hale getirmeye yardım edebileceğini düşünmüş olabilir. Hz. Muhammed, her tarafta insanları, kendisini devletin başı olduğuna razı etmeye çalışıyordu.

Hayber'in ve Mekke'nin fethi arasındaki dönemdeki sayısız fetih arasından bazıları, Hz. Muhammed'e muhalefet etmeye son veren ama hâlâ tamamen hareketsiz duruma geç-

memiş bulunan kabilelere karşı düzenlendi. Bunlara Gatafan olarak bilinen kabilenin bazı kesimleri ve Süleym kabilesi dâhildi. Bazı durumlarda kabilenin Müslüman olmuş bir üyesi, bir grup Müslüman'ı, kabilenin putperest üyelerine karşı yönetiyordu; ve eski bir kavganın İslâm adına sürdürülmesi muhtemel görünmekteydi. Seferlerin ikinci kümesi Hevazin kabile grubuna karşı düzenlendi. Bu seferler kendi başına önemli olmayabilirdi; fakat Hz. Muhammed'in iktidarının coğrafî olarak genişlemesinin bir göstergesi olmaları ve Huneyn Savaşı'nda son bulacak olan Hevazin'in direncinden duyulan tedirginlik açısından önemliydi.

Bir kez daha en ilginç seferler, 629 Temmuz, Eylül ve Ekimi'ndeki, Suriye yolu boyundaki üç seferdi fakat yine bu seferler hakkındaki bilgi can sıkacak kadar azdır. Birinci seferde on beş kişilik Müslüman grubu yok oldu, sadece liderleri kaçmayı başardı. Mute üzerine yapılan ikincisi, çok daha büyük bir işti ve bir ara Hz. Muhammed, kendisi sefere önderlik etmeyi düşünmüş olabilir. Sonunda seferi evlatlık oğlu Zeyd bin Hârise'nin yönetimine bıraktı ve onun emrine 3.000 kişilik bir kuvvet verdi. Müslüman tarihçiler tarafından verilen pek az malumat Halid bin Velid'i kötüleme gayesiyle çelişkili bir durum arzettiği için tam olarak ne olup bittiği sır olarak durmaktadır. Kesin gibi görünen, düşman gücüyle bir çarpışma meydana geldiği, Zeyd ve onun halefi durumunda bulunan komutanlarla birlikte diğer Müslümanlardan az sayıda kişi öldürüldüğü ve ordunun Halid bin Velid komutasında Medine'ye güvenli bir biçimde geri döndüğüdür.

Olayın en esrarengiz yanı, bir tarafta 3.000 kişinin diğer tarafta da belki 10.000 kişi (bir rivayet 100.000 sayısını verir) arasındaki çarpışmada general ve yanındaki iki kumandan ile birlikte sadece bir bir düzine insanın ölmüş olmasıdır. Bu ani bir baskın mıydı ya da çatışma mıydı? Bunu bil-

miyoruz. Bir ay sonra düzenlenen daha küçük bir sefer Müslümanların itibarında veya saygınlığında yaşadığı herhangi bir utancı ya da onursuzluğu silip atmayı hedefliyor olabilirdi. Üç sefer birlikte ele alındığında, Hz. Muhammed'in kuzey güzergâhına ilgi göstermeye devam ettiğine işaret eder.

Geniş bir alana yayılan ve Arabistan şartlarında bir iktidarın güvende olabileceği kadar güvende olan gücü ile, Hz. Muhammed, müdahale etmek için bir fırsat bulduğunda, Mekke üzerine yürüyecek konumdaydı.

Mekke'nin gerileyişi

Uzun yıllardan beri, Mekke'nin önde gelen tacirlerinin arasında iki rakip grup olageldi. Mahzum grubu olarak adlandırabileceğimiz birincisi, 624'te Bedir'deki ölümüne kadar Ebu Cehil tarafından yönetildi. Diğerini Ebu Süfyan yönetiyordu. Bedir mağlubiyetinden büyük konfederasyonun başarısız seferine kadar Mekke siyasası Ebu Süfyan tarafından yönetildi. Bu kısmen Bedir'de birçok önde gelen adamın yitirilmesinden kaynaklanıyordu çünkü Mahzum grubu içindeki yeni nesil henüz kendi ayakları üzerinde duramıyordu. Ebu Süfyan'a yönelik muhalefetin ipuçları en azından ayrıntılarda gerçekten de vardı ama Mekke'nin içinde bulunduğu durumun aciliyeti, büyük çaplı bir birliği kaçınılmaz kıldı. Ebu Süfyan'ın büyük ittifakının 627'deki başarısızlığından sonra o birçok Mekkelinin, hatta kendi kabilesinden olanların bile, gözünden düştü. Kendisi de Mekke'nin çöküşünün yaklaşmakta olduğunu fark etmiş olmalıydı. Bu yüzden, muhtemelen kendisi de umutsuzdu. Ebu Süfyan harcadığı cabalar sebebiyle tükenmiş gibi görünür ve geri çekilerek gençlerin yönetimin dizginlerini eline almasına izin verdi.

Hz. Muhammed'in 628 Martı'ndaki Hudeybiye seferine kadar iktidar, esas olarak Safvan bin Ümeyye, Süheyl bin

Amr ve Ebu Cehil'in oğlu İkrime'den oluşan üç kişilik bir grubun elindeymiş gibi görünür. Üçü de Mahzum grubundandılar fakat onlar tamamen aynı fikirde değildiler. Safvan, Bedir'den sonraki yıllarda Ebu Sûfyan'ın rakiplerinin en ünlüsüydü ama İkrime bazı konularda onun görüşlerine şiddetle karşı çıkıyordu. Belki de Sûheyl diğer ikisinin arasındaki dengeyi sağlıyordu ve o Hz. Muhammed'le antlaşma için nihaî müzakereler için görevlendirildi. Anlaşmanın imzalanmasıyla rahat alınan ilk nefesten sonra, Mekke, çaresizlik şehri haline gelmiş olmalıdır. Yaşlılar ve mevcut düzenden gizli çıkarları olanlar devam etmek istiyordu fakat gençler Mekke'de kendileri için bir geleceğin olmadığını görmüş olmalıdır. Söylendiğine göre, Sûheyl bin Amr'in oğlu, babası anlaşmayı düzenlediği sırada İslâm'a geçmek için Müslümanların konakladığı yere gitti. Daha önce belirtildiği gibi anlaşmanın şartlarına uygun olarak babasına teslim edildi. Bu İslâm'a geçenlerin oluşturduğu selin ilk damlasıydı. Tam yurttaş olanlar için, istedikleri takdirde Hz. Muhammed'le yazgılarını birleştirmelerini engelleyecek hiçbir şey yoktu.

Anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra başlamış olması gereken olaylar kümesi Arap geleneklerinin tuhaf işleyiş biçimini sergiler. Ebu Beşir adlı bir adam Mekkeli bir kabilenin himayesi altındaydı. Bu kişi, Müslümanlara duyduğu sempati nedeniyle kabilesi tarafından hapsedildi ama kaçmayı başardı ve Hz. Muhammed'in yanına gitti. Bununla beraber onun peşinden, onun geri verilmesini talep eden bir mektupla, kabilenin habercisi geldi. Hz. Muhammed talebin adilliğini kabul etti ve Ebu Beşir bu durumu protesto ettiğinde de ona, Allah'ın, kendisine, içinde bulunduğu zorluklar arasından ona bir yol açacağını ve onun dininden döndürülmesine müsaade etmeyeceğini söyledi.

Üç kişi, elçi, onun azat edilmiş kölesi ve tutsak, Mekke'ye geri dönüşleri sırasında, Ebu Beşir bir fırsat yakaladı. Öğ-

len yemeği için durduklarında Ebu Beşir, hurmalarını onlarla paylaşmak suretiyle diğerlerinin güvenini kazandı. Hurma bir Medine ürünü olduğu için onların sadece kurumuş ekmeği vardı. Elçi daha rahat oturabilmek için kılıcını belinden çıkardı ve Ebu Beşir'in kılıcı övmesi, keskin olup olmadığını sorması üzerine, elçi kılıcı kınından çıkardı ve Ebu Beşir'in elini, kılıcın kabzasının üzerine koymasına izin verdi. Kendisini esir alan tedbirsiz kişiyi öldürmesi bir dakikalık bir işti. Azat edilmiş köle kaçarak Hz. Muhammed'in yanına gitti ama Ebu Beşir de oraya geldiğinde ve Hz. Muhammed azat edilmiş köleye, Ebu Beşir'i Mekke'ye götürme şansını tekrar verince, o bunu nazikçe reddetti. Ebu Beşir, daha önceden Mekkeli kabileye teslim edilmiş olduğundan, teknik olarak İslâm topluluğunun bir üyesi değildi ve Hz. Muhammed teknik olarak onun akıttığı kandan sorumlu değildi.

Ama bu sefer Mekkeliler Ebu Beşir'e her zamankinden daha fazla öfkelenmişti ve Medine'de kaldığı takdirde Hz. Muhammed'den onu geri isteyebilirlerdi. Hz. Muhammed'in cesaret verici sözleriyle Ebu Beşir, kıyı şeridine yakın Mekke-Suriye güzergâhına hâkim bir noktaya gitti. Burada gene muhtemelen Hz. Muhammed'in teşvikiyle Müslüman olması umulan ve Medine'ye gitseler Hz. Muhammed'in Mekke'ye geri vermek zorunda kalacağı, yaklaşık yetmiş kişiyi çevresinde topladı. Bu grup Mekkelilerin küçük kervanlarına saldırdı ve ele geçirdikleri herkesi öldürdü. Bu yolla Hz. Muhammed, anlaşmada yazılanları ihlal etmeksizin ticaret üzerindeki engellemesini kısmen yeniden kurmuş oldu. Bu insanlar resmen İslâm toplumunun bir üyesi değildi ve onların yaptıkları üzerinde Hz. Muhammed'in bir sorumluluğu yoktu. Diğer taraftan, Hz. Muhammed'e göre bu adamlar üzerinde şiddet kullanmakta serbest olan Mekkeliler, Mekke'den bu kadar uzak bir bölgede bunu yapabilmek için, artık çok güçsüzdüler. Mekkeliler sonunda, muhtemelen an-

laşmada tanınan haklarından vazgeçmeyi kabul ederek, bu kişileri topluluğu içine alması için Hz. Muhammed'e başvurdular. Ne yazık ki Ebu Beşir, Hz. Muhammed'in bu konudaki mektubu kendisine ulaşmadan hemen önce öldü. Bu olayın bütününde, her ne kadar Batılı eleştirmenlere göre, Hz. Muhammed anlaşmanın ihlal edilmesini teşvik edip buna göz yumduğu düşünülse de, Hz. Muhammed'in davranışı şeklen Arap standartlarına uygundu ve Mekkelilerin resmî itirazına konu olmadı.

629 Martı'nda Hz. Muhammed, 2.000 kişiyle birlikte Mekke'ye giderek umresini gerçekleştirdi. Bu, geçen yıl yapamadığı umrenin yerineydi ve Hudeybiye Anlaşması uyarınca Mekkeliler, herhangi bir olaya mahal vermemek için üç günlüğüne şehirden ayrıldılar. Birçok Mekkeli, esas olarak Arap karakterine sahip olması yanında, İslâm'ın büyüyen gücünü yansıtan bu olaydan etkilenmiş olmalıydı. Şüphesiz bu, üç ay sonra çok yetenekli iki kişinin Mahzum kabilesinden Halid bin Velid ile Sehm kabilesinden Amr bin As'ın İslâm'ı seçmesine katkıda bulundu. İlki, özellikle Hz. Muhammed'in ölümünü izleyen sonraki yıllardaki, olağanüstü askerî yöneticiliğiyle, Arap imparatorluğunun yaratıcılarından biri olarak hatırlanmalıdır. İkincisi daha sonraları bir devlet adamı olarak öne çıkmış olup Mısır'ın fatihi olarak bilinmektedir. Hz. Muhammed'in onların kabiliyetleri hususundaki düşüncesi, onların Medine'ye gelişlerinden bir ya da iki ay sonra Müslüman birliklere komuta etmeye başlamaları gerçeğinde görülebilir.

Mekke'deyken Hz. Muhammed kendi kabilesi Haşimoğullarından geriye kalanlarla uzlaşmaya çalıştı. Hz. Muhammed'in, amcası olan ve kabilenin himayesini onun üzerinden kaldırdığından dolayı kendisine kırgın olduğu Ebu Leheb, 624 yılı civarında öldüğü için kabilenin lideri şimdi bir başka amcası olan Abbas'mış gibi görünüyordu. Zaman za-

man onun, erken bir dönemden itibaren, gizli bir Müslüman olduğu söylenirdi fakat bu Abbasi Halifeleri dönemindeki (750-1258) tarihçilerin bu hanedanın atalarını aklama girişimiydi. Gerçekte ise Abbas Hz. Muhammed'e karşı fiilen savaşmıştı.[2] Şüphesiz küçük ölçekli bir banker, maliyeci ve hacılara su tedarik eden bir kişi olarak onun Mekke'nin işlerinde büyük bir iş üstlenmiyordu ve burada çok rahat bir hayat sürdürüyor olamazdı. Hz. Muhammed'in geçmişi görmezden gelmesi durumunda, yeğeninin iktidara gelmesine umutla bakmak için, diğer Mekkelilerden daha fazla sebebe sahipti.

Olabildiğince her durumda uzlaşma arama ilkesi uyarınca Hz. Muhammed, kısa sürede Abbas'ın tutumları nedeniyle endişe duymasına gerek olmadığını açıkça anladı. Hz. Muhammed iyi niyet gösterisi olarak, Abbas'ın karısının kız kardeşi olan Meymune'yle evlendi. Bu, iki adam arasında sağlam bir bağ oluşturdu çünkü Mekke'nin geri kalanının çoğunun aksine, Abbas'ın ailesinde ana tarafından akrabalık başat durumdaydı. Hz. Muhammed Mekke'yi terk etmek zorunda kaldığında evlilik düzenlemeleri sade bir şekilde tamamlandı ve Medine'ye dönüş yolunda kutlamalar tamama erdirildi. Muhtemeldir ki, Abbas bu sırada Müslüman oldu ve Hz. Muhammed için çalışmak amacıyla Mekke'de kaldı.

Hz. Muhammed'in Mekkelilerle ateşkesiyle sonuçlanan olaylar kümesi 629 Kasımı'nda başladı. Kabileler arasındaki eski husumetlerin yeniden günyüzüne çıkması Mekkelilerin ve Müslümanların müdâhil olmasıyla yatıştı. Kabilelerden biri Huzaa, Hudeybiye Anlaşması'nın şartlarından yararlanarak kendilerinin Hz. Muhammed'in müttefiki olduklarını ilan ettiler. Bir ara onlar, Hz. Muhammed hakkında düşmanca şiirler yazan birini öldürdüler. Bu kabile, Bekr bin

2 Karşılaştırınız, A. Guillaume, *The Life of Muhammad: A translation of (Ibn) Ishaq's Sirat Rasül Allāh*, Londra, 1955, xlvii, 338n.

Abdulmenat Mekkelilerin eski bir müttefikiydi. Mahzum grubunun liderlerinden gizlice bir miktar silah edindi. Saldırı dikkatle tasarlandı ve Huzaa'ya baskın düzenlendi. Biraz kayıp verdikten sonra onlar, Mekke'de aynı kabileden iki kişinin evine kaçmayı başardılar. Kabile mensuplarından biri, haberi Hz. Muhammed'e hemen ulaştırmayı başardı.

Mekkeliler kavgayı durdurduktan ve muhtemelen Beni Bekr kabilesinden kişileri şehrin dışına gönderdikten sonra durumun ciddi olduğunun ve Hz. Muhammed'in, onlardan bazılarının entrikacılara yaptıkları yardımın ve desteğin boyutlarını keşfetmesi halinde durumun daha da kötü olacağının farkına vardılar. Şayet Hz. Muhammed'e boyun eğmeyeceklerse; bu durumda seçebilecekleri üç eylem biçimi vardı: Beni Bekr kabilesinden olaylara karışanları reddedebilir ve Hz. Muhammed'in onlarla ne isterse yapmasına izin verebilirlerdi; kan parasını ödeyebilirlerdi; Hz. Muhammed'e savaş açabilirlerdi. Seçeneklerden her birini savunan birileri vardı ve bir anlaşmaya varmak son derece güçtü. Kan parası ödemek utanç vericiydi; fakat anlaşmasının ihlal edilmiş olması iktisadî kayba neden olacaktı ve Hz. Muhammed'i yenilgiye uğratmak için çok az umut vardı.

Sonunda, o an yeniden sahneye çıkmış Ebu Süfyan, Mekkelileri bir uzlaşma girişimi için ikna etti ve bunu güvence altına almak maksadıyla Medine'ye gitti. Bu bir zamanlar kudretli olanın nasıl düştüğünün bir işaretiydi: Mekkeliler şimdi Hz. Muhammed'e gitmek ve ondan alçakgönüllülükle bir lütuf istemek zorundaydı. Tam olarak neyin elde edildiği açık değildir ama belki de bu Ebu Beşir vakasında kendilerine karşı kullanılan ilkelerin Hz. Muhammed'e karşı kullanıldığı bir çözümdü. Mekkeliler bir yanlışın yapıldığını kabul ediyordu fakat muhtemelen bu işi yapanlar anlaşmaya dâhil olmadığından ya da kendi başlarına hareket etmiş oldukları için kendilerinin sorumlu olmadıklarını ileri sürüyor-

lardı. O halde şimdi anlaşmayı bundan sonra böyle insanları da dâhil edecek şekilde yenileyebilirlerdi. Ne yazık ki Hz. Muhammed onların oyununu oynamaya hazır değildi ve Beni Bekr kabilesine karşı şiddet kullanma konusunda, onların Ebu Beşir karşısında olduklarından, daha iyi bir konumdaydı. Ebu Sûfyan'ın bu elçilik vazifesini kabulünden sonra Mekkeliler, öncekilerle aynı üç ya da dört seçenekle baş başa kaldı; fakat şimdi Ebu Sûfyan dördüncüye yöneliyordu – Hz. Muhammed'e boyun eğmek.

Ebu Sûfyan Müslümanların Mekke'yi ele geçirmesinde, genellikle kabul edilenden çok daha büyük bir rol oynadı. Müslüman tarihçiler Ebu Sûfyan'ın rolünün Abbas'ınkinden daha görkemli görünmesini engellemek amacıyla bu hakikati gizlediler. Onun Medine'ye ziyaretini aktaran rivayetler, hayalî ayrıntılarla sunulurken öncelikle şimdi Hz. Muhammed'in karısı olan, kızı Ümmü Habibe'ye gittiği söylenir fakat kızı kâfir olduğu gerekçesiyle peygamberin kullandığı yatağa Ebu Sûfyan'ın oturmasına bile izin vermediği nakledilmektedir. Hz. Muhammed'in onunla görüşmeyi reddettiği ifade edilir ve diğer muhacirlerin ileri gelenleri de kesinlikle ona yardım etmekten uzak durdukları, bundan dolayı da, pratik olarak hiçbir şeyi çözemeden Medine'den ayrılmak zorunda kaldığı rivayetler arasındadır.

Bu rivayetlerde birçok tutarsızlık bulunmakta olup hakikat tamamen farklı görünmektedir. Ebu Sûfyan, Mekkeli muhaliflerine göre, daha bir devlet adamı tavrıyla gerçekleri kavrayabilen bir yapıya sahipti ve büyük konfederasyonun başarısızlığından sonra direnmeye devam etmenin fayda vermeyeceğini gördü. O belki haysiyetinde ve itibarında bir azalmaya ve hayat standartlarında düşüşe kendini hazırlamıştı ve hem Medine kuşatmasından önce hem de kuşatmadan sonra nüfuzunu itidalin sağlanması yönünde kullandı ve dahili birliği teşvik etti. Hz. Muhammed'in kızıyla evli-

liği şüphesiz onu, saygınlığından çok fazla şey yitirmeksizin uzlaşma konusunda umutlanmaya cesaretlendirmişti. Bu tür düşünceler Medine'ye gitmeden önce onun zihninde teşekkül etmiş olmalıdır. Daha sonraki olanlar göstermektedir ki, belli bir zamanda muhtemelen onun Medine'ye ziyareti sırasında, Hz. Muhammed'le anlaşmaya varmıştı. Ebu Süfyan, Mekke'nin savaşmaksızın teslim olması için çalışacaktı; isteyen herkes yani, bu siyasayı benimseyen herkes için resmî himayesini ilan edecek ve Hz. Muhammed onun bu korumasına saygı gösterecekti. Bu tür bir anlaşma Hz. Muhammed'in amaçlarına tam manasıyla uyuyordu.

Mekke'nin teslim oluşu

Mekke'nin ele geçirilmesi Hz. Muhammed için kendi başına bir amaç değildi, çünkü daha önce de belirtildiği gibi, o, zaten kuzeye doğru Arabistan'ın dışına doğru genişlemeyi düşünüyordu. Yine de Mekke ve Mekkeliler onun için önemliydi. Mekke uzun zaman önce İslâm'ın coğrafî merkezi olarak seçilmişti ve bu sebeple Müslümanların Mekke'ye serbestçe girebilmeleri gerekliydi. Mekke Hz. Muhammed'in hâkimiyeti altına sokulabilirse, onun saygınlığı ve iktidarı muazzam ölçüde artacaktı; Mekke olmaksızın konumu görece zayıf kalacaktı. Dahası İslâm toplumunun işleri hacmen genişlediği ölçüde, Hz. Muhammed Mekkelilerin askerî ve idarî becerilerine ihtiyaç duyuyordu ve onların kendisiyle gönüllü olarak işbirliği yapmaları için bir süre çaba gösterdi.

Hudeybiye Anlaşması'ndan sonraki bir buçuk yıl içinde Müslümanların gücü hızla arttı. Hz. Muhammed, müttefiki Huzaa kabilesi yardım için ona başvurduğunda, harekete geçmek için zamanın geldiğini hissetti. Ebu Süfyan'm ziyareti Mekke'dekilerin çok azının direneceğini ve Mahzum grubunun "kolay kolay teslim olmayan" liderlerinin çok az

desteğe sahip olacağını ona gösterdi. Bu yüzden Mekkelileri korkutmaya yetecek kadar bir güç toplamaya girişti ve en müzmin düşmanları dışında kimsenin fiilî olarak direnmemesini güvence altına almayı başardı.

Hazırlıklar sırasında yüksek gizliliği temin etmek için önlemler alındı. Seferin hedefi hakkında Medine'de hiçbir şey söylenmedi, insanları şaşırtmak için Suriye'ye doğru küçük bir grup gönderildi ve Mekke'ye giden yollar tutuldu. Tuhaf bir yanlışlıkla Bedir gazilerinden biri (sözde Mekke'deki karısı ve çocukları için endişelendiğinden) Mekkelilere bilgi vermeye çalıştı, fakat gönderdiği mektup ele geçirildi. Sonunda 1 Ocak 630'da Hz. Muhammed, yol boyunca katılanlarla sayısı 10.000 kişiyi bulan bir orduyu yola çıkarabildi.

Mekkelilerden bu devasa güç ve onun hedefi hakkında çok az kesin bilgi aldı. Hatta Mekke'ye iki konak ötede ordugâhını kurduğunda Mekke'nin doğusundaki kabilelerin üzerine gidiyor olması ihtimal dâhilindeydi. Mekkelilerin dehşetini arttırmak için Hz. Muhammed'in emriyle on bin ateş yakıldı. Ebu Sûfyan, Mahzum grubu dışındaki önde gelen Mekkelilerle birlikte Hz. Muhammed'in yanına gitti. Karşılığında Hz. Muhammed genel bir af sözü verdi; Ebu Sûfyan'ın himayesinde olduğunu ileri süren veya evlerinin yanında durarak içeride kalan herkes güvende olacaktı. Bu açıklamadan sonra Ebu Sûfyan Mekke'ye geri döndü.

Sonraki gece Hz. Muhammed ordugâhını Mekke'nin yakınlarına kurdu ve sabahleyin (muhtemelen 11 Ocak 630 sabahı) kuvvetleri dört kola bölünerek dört farklı yönden Mekke'ye doğru ilerledi. Sadece Halid bin Velid komutasındaki kol direnişle karşılaştı fakat kısa sürede bunun üstesinden gelindi. Yirmi dört Mekkelinin ve onların dört müttefiklerinin öldürülmesinden sonra, geride kalanlar kaçtı. Yolunu şaşırıp bir düşman birliğiyle karşılaşan iki Müslüman öl-

dürüldü. Bu tür ihmal edilebilir kayıplarla Hz. Muhammed bu muazzam zaferini elde etti.

Adları belirlenmiş az sayıdaki kişi genel affın dışında bırakıldı. Ebu Cehil'in oğlu İkrime dışındakilerin tümü cezai veya ihanet kabilinden suçlar işlemişlerdi. Birçoğu sonunda affedildi ama bazıları idam edildi. Genel af nedeniyle, kaçan putperestler sıkı bir şekilde takip edilmedi. Hz. Muhammed'e karşı direnişi örgütleyen Mahzum grubunun liderleri, güvenliklerinin garanti edildiğini öğrendiklerinde, saklandıkları yerlerden çıktı ya da Mekke'ye geri döndü. Hz. Muhammed, Mekke'nin bazı zenginlerinden borç istedi. Onlara alicenaplıkla muamele etti ve yağmayı yasaklamış olmasından dolayı daha fakir bağlıları şimdi yoksulluk içindeydi; bu borç paradan yoksulların her biri elli dirhem aldı.

Hz. Muhammed Mekke'de on beş ya da yirmi gün kaldı. Çevredeki kabilelerin boyun eğmesini sağlamak ve sırasıyla Menat ve Uzza'ya adanmış iki önemli tapınağı yerle bir etmek için küçük seferler düzenlendi. Mekke'de de Kâbe ve evler putlardan temizlendi. Özellikle Mekke'nin mukaddes topraklarının sınırlarının belirlenmesi gibi, bir dizi acil idari meseleyle uğraşıldı. Mekkelilerin eski vazife ve ayrıcalıklarından çoğu lağvedildi fakat Kâbe'nin koruyuculuğu aynı aileye bırakıldı ve Abbas da hacılara su sağlama hakkını korudu.

Hz. Muhammed'in başarısının sebepleri arasında en başta geleni, İslâm'ın çekiciliği ve bir dinî ve toplumsal sistem olarak Arapların gereksinimlerine uygunluğuydu. Önde gelenler eski kabile standartlarına ve ihtiyaçlarına kısmen sadık kalarak avantaj elde edebilir olsa da, sıradan insanlar eski sistemin dezavantajlarının farkındaydı. Müslümanların ambargosuyla zorluklar ikiye katlandığında, liderlerin şahsî çıkarları gitgide birbirleri ile daha fazla çatışır hale geldi ve birliği korumak giderek zorlaştı.

Hz. Muhammed'in ince davranışları, diplomasisi ve idarî becerileri de bu duruma büyük ölçüde katkıda bulundu. Meymune ve Ümmü Habibe ile olan evlilikleri Abbas ve Ebu Süfyan'ı kazanmasında ona yardımcı oldu ve Mekkeliler arasındaki ihtilaflarda, bizim farkında olmadığımız, başka avantajlar da kazanmış olabilir. Her şeyden öte, şimdi yönetmekte olduğu konfederasyonu elinde tutmaktaki ve küçük bir azınlık dışında herkesin, adil bir biçimde yönetildiklerini hissetmesini sağlamadaki mükemmel becerisi, İslâm topluluğundaki uyum, tatmin ve hoşnutlukla diğer yerlerdeki sıkıntılar arasındaki zıtlığı yükseltiyordu. Bu durum birçokları için apaçıktı ve onların seçimini etkilemiş olmalıdır.

Bütün bunların arasında Hz. Muhammed'in davasına inancı, sağduyusu ve uzak görüşlülüğü en fazla etkiye sahip olanlarıdır. Henüz topluluğu küçükken ve tüm enerjisini yıkılmasını engellemeye hasrederken Hz. Muhammed, Mekkelilerin tacirler olarak eski rollerinden daha az önemli olmayan yeni bir rol üstlenecekleri dışa doğru yöneltilmiş bir Arap birliğini düşündü. Onlara tekrar tekrar saldırdı ve onları kışkırttı; ardından da dönüşümlü olarak onların desteğini kazanmak için çaba sarf etti. Aynı zamanda onları korkuttu; şimdiyse neredeyse tümü, hatta en büyükleri bile, ona boyun eğmişti. Hatırı sayılır eşitsizliklere, sık sık dar hareket alanına rağmen ama neredeyse her zaman eliyle dokunurcasına emin olarak amacına doğru ilerledi. Bu şeylerin tarihî gerçekliğine ikna olmamış olsaydık, Mekkeli aşağılanmış peygamberin, doğduğu şehrine muzaffer bir fatih olarak yeniden girebildiğine çok azımız inanırdı.

Huneyn Savaşı (31 Ocak 630)

Hz. Muhammed Mekke'nin işlerinin sorumluluğunu yüklenmekle meşgulken doğudan askerî bir tehdit belirmekte-

di. İki veya üç günlük yürüyüş mesafesinde Hevazin olarak adlandırılan kabileler grubu Hz. Muhammed'in ordusunun iki katı büyüklüğünde bir ordu topluyordu. Bunlar Mekkelilerin eski düşmanıydı, Hz. Muhammed'in yaşadığı süre boyunca birçok fırsatta şiddetle çarpıştılar. Taif şehrinin sakini olan Sakif kabilesi de onlarla beraberdi. Bu şehrin ticareti, Sakif içindeki Mekke yanlısı bir grup aracılığıyla çalışan Mekkeli tacirlerin eline geçmişti. Mekke'nin saygınlığındaki düşüş güç dengesini Mekke karşıtı grubun lehine bozdu ve Ocak ayında, (her ne kadar Mekke yanlısı grup savaş başlar başlamaz kaçtıysa da) Sakif'in tümü Hevazin'e katıldı.

Sakif'in birçok üyesi Mekke'den bağımsızlıklarını ilan etmeyi açıkça umut ediyorduysa da göçebe olan Hevazin'in geri kalanının tam olarak nasıl bir beklenti içinde olduğu muğlaktı. Onların, Hz. Muhammed'in Medine'deki hazırlıklarını duyar duymaz toplanmaya başladıkları söylenir. Belki de onlar sadece Hz. Muhammed'in gücünün genişlemesini kendileri için bir tehdit olarak gördü. Yahut da onlar, Hz. Muhammed ve Mekkeliler arasında kaçınılmaz gibi görünen çarpışmada, savaşanlar birbirlerini tükettikten sonra bir ganimet fırsatının doğacağını umdular.

Mekkeliler de tehlike hakkında bir şeylerin farkına vardı. Hz. Muhammed'e karşı direnişin liderlerinin Hevazin'den yardım istediğine dair bir ima yoktur. Kaçtıklarında bile onların hiçbiri o yöne gitmemişti. Bu kabileler ve Mekkeliler arasında güçlü duygular olmalıydı. Sonunda Mekke'nin fatihi olarak Hz. Muhammed, tehdit eden düşmana karşı onun savunucusu haline gelmişti. Ganimet umudundan çok kendini koruma zorunluluğu, Mekke'nin putperestlerini Hz. Muhammed'le birlikte Huneyn'e gitmeye ikna etti. Safvan bin Ümeyye, Hz. Muhammed'e boyun eğmenin Sakif'e ya da Hevazin'e tabi olmaya tercih edilebilir olduğunu düşündü; Hz. Muhammed'in istediği silahların yanı sıra parayı da ona

ödünç verdi. Her ne kadar Hz. Muhammed ordusuna 2.000 kişi daha ekleyebildiyse de, kendisini şehrin dışına yürüyebilecek ve 20.000 kişilik bir kuvveti olduğu iddia edilen bir düşmanla savaşacak kadar güçlü olduğuna karar verdi.

Hz. Muhammed Mekke'den 27 Ocak'ta çıktı ve 30'unun akşamı Huneyn'de, düşmana yakın bir yerde konakladı. Ertesi sabah Müslümanlar savaş düzeninde vadiden aşağı doğru ilerlemeye başladılar. Halid bin Velid yönetimindeki öncü birliklerde Süleym kabilesinden birçok kişi vardı. Özgüvenleri son derece yüksek olan Müslümanlar, gördükleri devasa insan ve hayvan kalabalığı karşısında cesaretlerini yitirdiler. Hevazin savaş sırasında tehlikeye atma pahasına tüm kadınlarını, çocuklarını ve sürülerini beraberlerinde getirmişti. Gece yanlardaki vadilere gönderilen düşman süvarileri aniden Müslümanların öncü birliklerine saldırdılar. Süleym kabilesi mensupları, her ne kadar daha sonradan cesurca savaştıklarını iddia etseler de, söylendiğine göre hemen kaçtı ve onların böyle donup kalmış olmalarının dehşeti Hz. Muhammed'in ordusunun büyük bir kısmını etkiledi.

Bu tehlikeli durumda Hz. Muhammed'in kendisi, küçük bir grup muhacir ve ensarla dimdik durdu. Bu dalgayı tersine çevirdi ve çok geçmeden düşman tamamen kaçmaya başladı. Konfederasyonun reisi Malik bin Avf, yayalar için zaman kazanmak amacıyla kendi kabilesiyle bir geçidi tuttu ve düşman kampı önünde bir başka direniş daha varmış gibi görünüyordu. Ancak, sonunda bütün bu çabaların nafile olduğu kanıtlandı. Savaşanlar dağıtıldı ya da esir edildi veya öldürüldü; kadınlar, çocuklar, hayvanlar ve mallar Müslümanların eline geçti.

Huneyn Savaşı'na Hz. Muhammed'in önceki savaşlarından herhangi birine katılandan daha fazla kişi dahil olmuştu. Bu inatçı bir biçimde çarpışılan bir savaş değildi, görünüşe göre az sayıda göğüs göğse dövüş olmuştu. Sonuç ola-

rak, Müslümanların sayısı azdı. Yine de zafer tam ve kesindi. Huneyn, Hz. Muhammed'in yaşadığı süre boyunca Müslümanlarla göçebe kabileler arasındaki asıl karşılaşmaydı. 20.000 kişinin toplanması ve bir araya getirilmesi bir göçebe reis için dikkate değer bir başarıydı ve Malik bin Avf'ın uğradığı bozgundan sonra hiç kimse bir daha Hz. Muhammed'e karşı bunu tekrarlamakla ilgilenmedi.

Zaferin pekiştirilmesi

Huneyn'den hemen sonra Hz. Muhammed Taif'e gitti ve burasını kuşatmaya girişti. Hz. Muhammed'in muhtemelen Bizanslılardan aldığı bazı kuşatma araçları vardı ama bunlara rağmen çok az ilerleme kaydedebildi. Yaklaşık on beş gün sonra kuşatmayı bırakmaya karar verdi. Sakif cesurca direniyordu ve Müslümanlar kayıplar vermeye başladı. Kuşatmanın sürmesine izin verseydi adamları aksileşecek, kan akacak ve Sakif'le nihaî bir uzlaşma sağlamak iyice güçleşecekti. Uzun bir kuşatma Huneyn'de kazanılan saygınlığın bir kısmını alıp götürebilirdi. Dahası Hevazin'le ve Huneyn ganimetiyle de ilgilenmesi gerekiyordu. Bu yüzden kuşatmayı kaldırmakla önemli bir kayba uğramamış oluyordu; çünkü kendi lehine Sakif'i etkileyecek başka yollara sahipti. Yine de hayal kırıklığına uğramış ya da canı sıkılmış olabilir; bu, en azından geri dönerken yanlışlıkla kendisini tekmeleyen bir adama karşı gösterdiği sert tepkisi için muhtemel bir açıklamadır.

Ganimet el-Cirane olarak bilinen bir yere bırakılmıştı ve Hz. Muhammed, burada 24 Şubat'tan 9 Mart'a kadar kaldı. Hz. Muhammed'in önde gelen arkadaşlarına verilen birkaç kadın hariç, tutsaklar da oradaydı. Ordudaki her adama dört deve ya da ona muadil bir şey verebilecek kadar bol ganimet bulunuyordu. Dağıtımın organize edilmesi güç bir görevdi

ve bu konuda bazı sıkıntıların yaşanması ve gecikmelerden şikâyet edilmiş olması şaşırtıcı değildir.

Mekkeliler arasındaki kabile reisleri ve diğer önde gelen adamların her biri rütbelerine göre yüz ya da elli deve aldı. Ebu Süfyan ile Hz. Muhammed'e boyun eğdiğini bildirdiği sırada ona eşlik eden kişiden her birine 300 deve verilmiş olabilir ki bu, belki de Mekke'nin barışçıl bir biçimde ele geçirilmesindeki katkısının karşılığıydı. Liderlere verilen bu armağanlar onların teknik olarak Hz. Muhammed'in toplumunun bir üyesi olmadığını ama müttefik birliklerin komutanları olduklarını gösterir.

Hevazin'le müzakereler Taif kuşatması sırasında başlamıştı ve Hz. Muhammed el-Cirane'deyken Malik bin Avf ve Hevazin, İslâm'ı kabul etmeye karar verdi. Aynı zamanda kadın ve çocuklarının geri verilmesini de istediler. Bu istekleri bir iyilik olarak kabul edildi ve bunun karşılığı olarak bir ödeme yapmak zorundaydılar. Şüphesiz, aksi halde karşı karşıya kalacakları kasvetli gelecek, onların din değiştirmelerini kolaylaştırmıştı.

Hz. Muhammed el-Cirane'den umre için Mekke'ye gitti, ardından da Medine'ye döndü. Mekke'deki onun işlerinden sorumlu olarak Ebu Süfyan'ın kabilesinden genç bir adamı bırakmıştı – bu da muhtemelen, her ne kadar Mekke'deki birçok insanla arası iyi olsa da, rakiplerinden çok Ebu Süfyan'ı desteklemeye eğilimli olduğunun bir göstergesiydi.

Hz. Muhammed'in birkaç ay içinde kendisinin amansız düşmanları olan Mekke'nin ileri gelenleriyle hakiki bir uzlaşmayı sağlamış olması, onun en büyük başarısı olarak görülmelidir. Ebu Süfyan'ı Taif'teki Lat putunun tahrip edilmesine yardım ederken ve bir süre Güney Arabistan'daki bir yerde valilik yaparken görmek şaşırtıcı değildir. Daha sonra o, söylendiği üzere 636'daki Yermük Savaşı'na katıldı ve yaklaşık 652 yılına dek yaşadı. Hz. Muhammed'in vefatın-

dan sonra bazı kabilelerde hoşnutsuzluk baş gösterdiğinde, Mekke'nin sadakatinin esas olarak Süheyl bin Amr tarafından sağlandığını öğrenmek daha şaşırtıcıdır. Hepsinden daha ilginç olan Ebu Cehil'in oğlu İkrime'nin durumudur. İlk başta Hz. Muhammed tarafından cezalandırılan ardından affedilen İkrime adanmış bir Müslüman haline geldi ve birçok önemli askerî ve idarî konuma getirildi. İslâm için gösterdiği azmin ne derece güçlü olduğu ona atfedilen şu sözlerden anlaşılmaktadır: "Seninle savaşmak için harcadığım paranın daha fazlasını, Allah yolunda harcayacağım"; "Lat ve Uzza için hayatımı tehlikeye attım, Allah için onu tehlikeye atmaktan mı kaçınacağım?" Bu sözlerine uygun olarak Suriye'deki savaşların birinde "şehit" olarak can verdi.

Mekkelilerin önde gelenlerinin tümü, her ne kadar İkrime kadar hakiki din değiştirenler olmasalar da, en azından görünüşte Müslüman oldu. Bunun ne zaman olduğu kesin değildir. Bu el-Cirane'de ganimetin dağıtılmasından sonra meydana gelmiş olabilir, fakat daha sonraki Müslüman yazarların onların aldıkları armağanlar *nedeniyle* Müslüman oldukları iddiasının hemen hemen kesinlikle Ümeyye karşıtı bir kara çalma olduğu neredeyse kesindir. Daha önce de belirtildiği gibi muhtemelen onları, en fazla etkileyen şey düşmanları Sakif ve Hevazin'e karşı Hz. Muhammed'in onların koruyucusu haline gelmiş olmasıydı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Arabistan'da Bir Yönetici

Huneyn sonrası durum

Mekke'nin fethi ve Huneyn zaferi, Hz. Muhammed'in Medine'deki konumunda herhangi bir teknik değişiklik meydana getirmedi. Hâlâ muhacirler "kabilesi"nin reisiydi, birçok kabile reisinden biriydi ve aynı zamanda o, ara ara Allah'tan vahiy yoluyla tüm topluluğa uygulanan ilâhî emirler alan, bir elçiydi. Görünüşe göre Allah'ın elçisi olarak aynı zamanda "başkomutandı" çünkü Müslümanların düzenledikleri seferler "Allah yolunda savaş" olarak görülüyordu. Her ne kadar teknik olarak her şey aynıysa da Hz. Muhammed'in saygınlığı büyüdükçe, kolayca fark edilmeyen farklılıklar aşamalı olarak kendilerini görünür kılıyordu. Medine'deki kabile reislerinin birçoğu menfaatlerinin nerede olduğunun farkına varmıştı ve Hz. Muhammed'e karşı çıkmaları muhtemel değildi. Onlar, Hudeybiye'de, ağaç altında biat ettiklerinde ona itaat edeceklerine de muhtemelen yemin etmişlerdi.

Bir başka farklılık muhacirler "kabilesi"nin büyük ölçüde

kalabalıklaşmasıydı. Sadece Halid bin Velid gibi din değiştiren Mekkeliler yoktu. Göçebe kabilelerden bireyler de seferlere katılmak için Mekke'ye gidiyordu çünkü seferler deve yetiştirmek gibi diğer mesleklere göre çok daha kârlıydı ve bu bireyler muhacir olarak kabul edilmiş –muhtemelen, doğrudan bizzat Hz. Muhammed'in himayesi altında bulunduklarından– görünmekteydiler. Bir ya da iki durumda tüm kabilelerin ya da aşiretlerin kendilerini, bir şeref unvanı olarak "muhacirler" diye adlandırmalarına izin verildi. Bu sebeple Bedir Savaşı'nda 90 muhacirin yer almasına karşılık Huneyn muharebesine 700 muhacirin katılmış olması oldukça inandırıcıdır.

Meydana gelmekte olan en önemli değişiklik, bütün aşiretlerin veya kabilelerin ya da bunların önemli kısımlarının Hz. Muhammed'le ittifak yapma isteğiyle Medine'ye heyetler göndermeye başlamasıdır. Huneyn sonrasında, Hz. Muhammed'in Medine'ye dönüşünden itibaren, bir zamanlar tek tük gelen heyetler kafileler halinde gelmeye başladı. Hz. Muhammed'in ve danışmanlarının üzerindeki gerilim çok fazla olmalıydı. Düzinelerce kabile, kabilelerin alt kolları ve daha küçük gruplar bulunuyordu. Boyutu ne olursa olsun bir grup içinde genellikle en az iki hizip ya da rakip alt bölümler vardı. Bir kabileden bir heyet Medine'ye geldiğinde, bu, sık sık bir kabilenin bir kısmından önce hedefe gizlice ulaşmaya çalışan diğer kısmından geliyordu. Bu tür heyetlerle baş etmek için Hz. Muhammed'in çeşitli grupların iç siyasetleri hakkında geniş bilgiye sahip olması gerekiyordu. Hz. Muhammed'in baş yardımcısı Ebubekir'in, herhangi bir grubun içindeki alt birimlerin birbirleriyle ilişkisini de içeren şecere ilminde uzman olması boşuna değildir. Her şeyin pürüzsüz bir biçimde ilerlemiş olması, Hz. Muhammed'in bu meseleleri ele almadaki bilgeliği hakkında çok şey anlatmaktadır.

Bu değişikliklerle birlikte İslâm topluluğuna bakmak için yeni bir yol belirir. "Topluluk" olarak çevrilen ümmet Kur'an'da ve bu dönemdeki diğer belgelerde artık kullanılmamaya başlanır. Belgeler arasında anlaşma metinleri ve (hakiki olduklarını kabul ettiğim) mektupları içerir ve sırasıyla "toplama, meclis, bir amaç için bir araya gelmiş insanlar topluluğu ya da bütünlük" ve "Allah'ın partisi" anlamına gelen *cemaat* ve *Hizbullah*'tan söz eder. Uygulamada İslâmî topluluk ya da devlet için özel bir sözcüğe sahip olmaya gerek yoktu; çünkü diplomatik ve idari işler Hz. Muhammed'in adıyla ya da Allah'ın adıyla yürütülüyordu.

Çeşitli kabilelerin Hz. Muhammed'le ilişkisi üzerine, özellikle de kabilelerin mensuplarıyla ilgili belgeler toplandığında, dikkate değer miktarda malzeme bulunmaktadır. Ne yazık ki bu malzemelerin büyük bir kısmı tarihlendirilmemiştir ve birçok boşluk söz konusudur. Anlaşmaların ve mektupların bazıları hakkında yorum yapmak güçtür; çünkü bunlar eski ve anlaşılması zor bir Arapçayla yazılmış olup metinlerde de bozulmalar vardır.

Genel olarak gelişmelerin şu şekilde olduğu görünmektedir. Erken tarihlerde, belki de 627'de, Hz. Muhammed, Müslüman olmayanlarla dostluk ve saldırmazlık anlaşmaları kurmaya hazırlanmış olabilir. Bununla beraber güçlendiğinde, kendisinin Allah'ın elçisi olduğunun kabul edilmesi ve "Allah'ın hazinesi"ne "katkı" ya da "zekât" ödenmesi gibi, daha ileri koşullar üzerinde ısrar edebilir hale geldi. Koşullar kabileden kabileye değişiklik gösteriyordu. Muhtemelen belli maksatlara ulaşmak için güçlü kabilelerle (özellikle Irak'a saldırma konumunda olanlarla) Müslüman olması konusunda ısrar etmeden, ittifaklar kurmaya istekliydi. Medine'nin çevresindeki küçük kabileler Hz. Muhammed'le ilk ittifak kuranlardı. Huneyn Savaşı'ndan sonra Medine'nin ya da Mekke'nin yakınlarındaki kabilelerin birçoğu onunla bir

antlaşmaya sahipti. Ardından ittifaklar halkası, tüm Arabistan'ı kapsayıncaya kadar, genişlemeye başladı.

Şimdi İslâmî topluluk, artık geniş bir konfederasyon haline geldiğinden akın türü seferlerin yapılması yersizdi. 630 yılı yazında bu şekilde sınıflandırılabilecek iki ya da üç küçük sefer oldu ama ondan sonra başka yapılmadı. Bunlardan en az biri, Hz. Muhammed'le müttefik olmak için heyet gönderen bir alt kabileye yönlendirildi. Bir başkasında önemli bir putun tahrip edilmesinde başarılı olundu. Hz. Muhammed'in ittifaklar sistemi genişledikçe onun zenginliği arttı. Hayber'in ele geçirilmesine kadar İslâmî topluluğun finansmanı muhtemelen istikrarsızdı ve muhacirler kısmen ensarın yardımları ve konukseverliğiyle geçimlerini sağlıyorlardı. Yeni müttefiklerin sağladığı "katkılar" Hz. Muhammed'in sorumluluklarını arttırsa da, bütçesini oldukça rahatlattı.

Hz. Muhammed'in büyüyen zenginliğinin ilginç bir ölçütü seferlerine katılan atların sayısıdır. Bedir'de 624 yılında 300'den fazla kişiye sahip olmasına karşılık sadece iki atı vardı. 626'da aynı yere geri döndüğünde kuvvetlerinde bulunanların sayısı 1.500'e ulaşmış fakat sadece on atı vardı. İki yıl sonra, Hayber'de yaklaşık olarak aynı sayıda insan fakat 200 at vardı. İki yıl daha geçtikten sonra Huneyn'de 700 muhacirin sahip olduğu 300 at ve 4.000 ensarın sahip oldukları at sayısı 500'e ulaşmıştı. Ardından muazzam genişlemeler geldi. Daha sonra aynı yıl (630) Tebük'e yapılan seferde 30.000 insanın ve 10.000 atın olduğu söylenir. Bu sayıların askerî önemi, Uhud'da belirleyici bir rol oynayan Mekke süvarisinin, 2.000 kişilik bir güçte 200 atlı olmaları olgusunda görülebilir. Huneyn Savaşı'ndan sonra Hz. Muhammed, Mekke'nin o zamana dek ulaşabilmiş olduğundan daha fazla güce ve servete erişmişti.

Fars devletinin zayıflaması ve bunun sonuçları

Hicretin olduğu sırada Farslar, Bizans'ı yenilgiye uğratmış, Mısır, Suriye ve Anadolu'yu istila etmişti. Hatta onlar, barbarları Bizans İmparatorluğu'nun Avrupa'daki eyaletlerine saldırmaya da teşvik etti. Bununla beraber o zamandan bu yana dalga tersine döndü. 622'den 625'e kadar Bizans İmparatoru Heraclius, Anadolu'da düzenlediği seferlerde başarılar elde ediyordu. Farsların Konstantinopolis'i 626 yılında kısa süreli kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı. Sonraki yıl Heraclius Fars İmparatorluğu'na akın etti ve her ne kadar kısa bir süre sonra geri çekilmek zorunda kalsa da Aralık ayında Ninova yakınlarında önemli bir zafer kazandı.

Bununla beraber Fars İmparatorluğu, artık uzun süren savaşların geriliminden sonra, şimdi merkezden çatlıyordu. 628 Şubatı'nda imparatora suikast düzenlendi ve ardılı olan oğlu tahtı güvenli olmadığından barış yapmayı istedi. 628 Martı'nda Heraclius kendisini muzaffer olarak görebilirdi fakat Bizans İmparatorluğu'nun Farslar tarafından boşaltılması üzerine müzakereler 629 Haziram'na kadar tamamlanamadı. 629 Eylülü'nde Heraclius Konstantinopolis'e bir muzaffer olarak girdi ve 630 Martı'nda Kudüs'e giden Kutsal Yolu yeniden açtı.

Hz. Muhammed'in bu olaylar hakkında biraz bilgisi olmalıydı. Bu olaylar, Suriye yolundaki aşiretleri Hz. Muhammed'le uzlaşmaya daha az istekli kılarak, onların tutumunu etkilemişti.. Bununla beraber ilk önce haberdar olduğu yan etkileri, muhtemelen Farslara bağımlı olan küçük topluluklar arasındaydı. Fars Körfezi boyunca ve Güney Arabistan'da, en azından potansiyel olarak Fars desteği olmaksızın iktidarlarını sürdüremeyecek olan, Fars yanlısı grupların, genellikle azınlıkların, hâkim olduğu küçük devletler bu-

lunuyordu. Fars imparatorunun kendileri için bir şey yapamayacak bir konumda olduğu açıklığa kavuştukça bunlar, Arabistan'ın yükselen gücü, Hz. Muhammed'e yöneldiler ve onun desteğini istediler. Hz. Muhammed, 630 Martı'ndaki Cirane'den sonra, Bahreyn'e bir elçi yolladı ve yaklaşık olarak aynı zamanda bir başkasını da Umman'a gönderdi. Her iki yerde de Müslüman yanlısı gruplar zayıftı ve ancak, Hz. Muhammed'in vefatından ve irtidat edenlerle yapılan savaşlardan sonra, güçlü bir Müslüman ordusu bölgeye girdiğinde, kuvvetli bir biçimde kurumsallaştı.

Yemen'de ya da Güney Arabistan'da Fars Valisi Badham, 630 yılından önce Hz. Muhammed'le bir antlaşma yaptı. Onun Müslüman olup olmadığı tartışmalıdır. Müslüman olması muhtemel görünmektedir; çünkü oradaki Farsların yurtlarından düzenli olarak yardım alamıyorlardı. Badham'ın ölümünden sonra Hz. Muhammed onun oğlunu Sana valisi olarak tanıdı; fakat birkaç kişiyi de bölgenin çeşitli kesimlerinde onun temsilcileri olarak kabul etti. Buradaki sorunlar, Halid bin Velid ve Ali tarafından sırasıyla Haziran-Temmuz ve Aralık 631'de düzenlenen seferlerle şüphesiz bağlantılıydı.

Yaklaşık 632 Martı'nda o bölgedeki Esved liderliğindeki bir kabile Hz. Muhammed'in iki temsilcisini oradan kovdu, Badham'ın oğlunu öldürdü, Sana'yı işgal etti ve Yemen'in büyük bir kısmını hâkimiyeti altına aldı. Bu Yemen'deki ilk *riddet* ya da "irtidat" (din değiştirme) vakası olarak biliniyordu. Haziran başında Esved, destekçilerinden biri olan Murad kabilesinden Kays bin Makşuh tarafından öldürüldüğü için bu hareket sadece bir ya da iki ay sürdü, Kays, Murad hâlâ kabilesinin reisi olarak bir başkasını tanıdığı için Hz. Muhammed'e öfkelenmiş olduğundan, hâlâ Müslümanlara karşı idi.. Kays'ın önderlik ettiği bu ikinci irtidat vakasının bastırılması Hz. Muhammed'in vefatından sonra gerçek-

leşti ve Yemen'de meydana gelen bu sorunlar boyunca Fars unsurunun (Fars baba ile Arap anneden dünyaya gelen nesiller) Müslümanların siyasasının esas istihkâmlarından biri olması dışında burada bizi ilgilendirmemektedir..

Bununla beraber Fars gerilemesi, İslâm devletinin büyümesine sadece Arabistan'ın sınırlarında katkıda bulunmadı. Vefatından önce Hz. Muhammed, Irak'ın kendisine sefer düzenleme imkânlarının farkına varmış olmalıdır. Sefer düzenlenebilir Irak'a gitmek için güçlü ve geniş Hıristiyan kabileler olan Bekir bin Vail ve Tağlib kabilelerinin topraklarından geçmek gerekiyordu. Tam olarak belirlenemeyen bir tarihte –611 ya da 624 ya da daha erken ya da daha geç– Dukar'da bir Arap kuvvetlerinin düzenli Fars askerî birliklerini yenilgiye uğrattığı bir savaş olmuştu. Bu savaşta Arap birliklerine başlıca yardım Bekir kabilesinin geniş bir alt kolu olan Şayban'dan gelmişti. Bu savaşın önemi, Araplara, Farslarla karşılaşmada bir güven duygusu kazandırmış olmasıdır. Farslar 628'den sonra hızla güç kaybedip zayıflarken bazı kabilelerin yerleşim alanlarına küçük seferler yapmayı yeniden düşünmeye başlamış olmaları ihtimal dahilindedir.

Aşağı yukarı aynı dönemde, İslâm devletinin genişlemesi, bu kabileleri Hz. Muhammed'in nüfuz alanının içine soktu. Neler yaşandığı kaynaklarda açıkça belirtilmemekle beraber, Hz. Muhammed'in, bu kabilelerden Müslüman olmaları ya da mali katkıda bulunmalarını istemeden, onlarla ittifak kurmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Söz konusu ittifak, Hz. Muhammed'in Suriye için düşündüğüne benzer bir biçimde, Irak'ın içine geniş seferlerin organize edilmesine yönelik olacaktı. Şayet bu yorum yaklaşık olarak doğruysa; bu durumda Irak'a saldırı ne Müslümanların kendilerini dâhil ettiği bir kabile hareketi ne de kabilelerin de katılmaya ikna edildiği özellikle Müslümanların olan bir tasarıydı. Da-

ha doğrusu, kabilelerin Irak'ta baskınlar düzenleme eğilimi İslâmî fikirlerle dönüştürüldü, enkaz halindeki bir kırsal kesimde tükenmekte olan ve gittikçe azalan miktardaki ganimet, sürekli bir fetih savaşı haline geldi.

630 yılında Hz. Muhammed'in, Fars İmparatorluğu'nun on yıl içinde ortadan kalkabileceğinin farkına varmış olması güçtür. Fakat o Farsların hızla zayıflamakta olduğunu hissetmiş ve zekice hareket ederek, imparatorluğun kalbine yönelik her harekete "dahil" olmaya karar verdi. Onun bu sezgisi sayesinde İslâm devleti, diğer şeylerin yanı sıra, Fars İmparatorluğu'nun da mirasçılarından biri haline geldi.

Kuzeye yöneliş

Hz. Muhammed'in Suriye yoluna olan ilgisi ve bunun İslâm devletinin topyekûn gelişimi içindeki stratejik önemi daha önce vurgulandı. Bu konular, Hz. Muhammed'in seferlerinin en büyüğü olan Akabe Körfezi yakınındaki Tebük'e 630 yılında düzenlenen ve Ekim ayından Aralık ayına dek süren sefer, bu noktayı ayrıca işaret etmektedir. Bunun için Hz. Muhammed'in 30.000 kişiden (Huneyn'deki 12.000 kişiyle karşılaştırın) oluşan bir ordu oluşturduğu söylenir. Bu, Hz. Muhammed'in keşif seferleri dizisinin bir sonucu olmaktan çok, fetih savaşlarının bir habercisidir.

Suriye yolu boyundaki kabileler, Hz. Muhammed'in baş etmek zorunda olduğu kabilelerin birçoğuna göre İslâm'a daha az açıktı. Bunlar büyük ölçüde ya da tamamen Hıristiyandı ve uzun zamandan beri Bizans İmparatorluğu'yla işbirliği yapma geleneğine de sahiptiler. İmparatorluk gerilerken kabilelerden bazıları yazgılarını Hz. Muhammed'le birleştirme fikrini zihinlerinde tartıyor olabilirlerdi; ama Hz. Muhammed onları cezbedecek kadar güçlendiğinde, Bizans İmparatorluğu muhteşem bir biçimde toparlanmasının ve

Farslara karşı elde ettiği kesin zaferin ardından şimdiye kadar olduğundan daha parlak bir durumda bulunuyordu.

Bu, Tebük seferinin arka planıydı. Hz. Muhammed, şüphesiz Kutsal Haç'ın, Heraclius tarafından Mart ayında muzafferane bir biçimde Kudüs'e iadesini duymuştu. Hz. Muhammed, Heraclius'un bölgeye getirebileceğinden daha etkileyici büyük bir gücü getirebileceğini göstermeden, buradaki kabileleri yanına çekme şansı olmadığını fark etmiş olmalıydı. Ekim ayında düzenlenen bu devasa sefer, Heraclius'un Mart'ta yaptıklarının meydana getirdiği etkileri yok etmeye yönelikti. Şüphesiz, bu aynı zamanda Suriye güzergâhına yapılan bir keşifti ve Müslüman etki alanının katedilen toprakların büyük çoğunluğuna doğru genişlediğini ifade ediyordu. Akabe Körfezi'ndeki ve civarındaki küçük Hıristiyan ve Yahudi topluluklarıyla anlaşmalar yapıldı ve haraç ödemeleri karşılığında kendilerine koruma garantisi verildi. Bu durum, etki alanı iddiasının kalıcı olmayı hedeflediğini işaret ediyordu. Benzer bir anlaşma ana ordudan ayrılan askerî bir güce komuta eden Halid bin Velid tarafından Dumetül Cendel'deki yerleşik bulunan toplulukların yöneticileriyle yapıldı. Hz. Muhammed 630 Ekimi'nde görece devasa ordusuyla yola çıktığında, İslâm devletini, Bizans İmparatorluğu'na meydan okur tarzda ortaya sürdüğünün az çok farkında olduğunu göstermektedir.

Az önce belirtilen anlaşmalarda, daha sonraki İslâm imparatorluğunun yapısının bir kısmının ana hatları çizilmişti. Yahudi ve Hıristiyan olan yerleşik topluluklardan, Müslüman olmaları değil belli koşullar altında İslâm devletine tabi olmaları istendi. Gerekli olan başlıca koşul, bir yıllık haracın nakdi veya ayni olarak ödenmesiydi. Bunun karşılığında iç işlerini, daha önce yaptıkları gibi, kendilerinin yönetmesine izin verilecek ve dış ilişkilerinde Allah'ın ve Resulünün yani, İslâm devletinin himayesi altında olacaklardı. Savaşma-

dan teslim olan topluluklardan alınan haraç Hayber'den talep edilene kıyasla çok daha az oluyordu. Gerçekten de küçük topluluklar birçok açıdan *pax islamica* altında muhtemelen birçok bakımdan daha iyi durumdaydı. Bu tür bir anlaşmanın fikri güçlü bir kabilenin daha zayıf olanı himayesine aldığı göçebe geleneklerden türetilmiş olabilir; daha sonraları güçlü olan için himayesini etkin kılmak bir şeref meselesi haline gelmişti. İslâm'ın dinî azınlıklara karşı hoşgörüsünün mükemmel geçmişi büyük ölçüde bu olgudan kaynaklanır – bir kez bir grubu koruyacağını söylediğinde bunun etkin bir biçimde yerine getirilmesi şeref meselesi oluyordu. Siyasî açıdan da azınlıkların korunması sistemi fazlasıyla avantajlıydı ve günümüzdeki Arapça konuşan dünyada yaşanan sıkıntıların birçoğu bu sistemin parçalanmasından ve onun yerini alacak başka bir sistem bulunamamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Tebük seferinin İslâm devletinin gelişimi bakımından önemi, Hz. Muhammed'in niçin sefere katılabilecek tüm Müslümanların bu sefere katılması konusundaki ısrarını açıklar. Şimdi Medine'deki elde ettiği başarıların zevkini tatmış olduğundan, bazı kendi halinde çiftçiler çabalarına bir son verip dinlenmenin ve zorlukla elde ettikleri refahın tadını çıkarmanın zamanının geldiğini düşünmekteydiler. Hali vakti yerinde olanlar, hem seferde yer almanın sıkıntısına katlanıp hem de kendilerinden beklenen mali katkıyı sağlamaya itiraz ettiler. Bu insanlar mevcut zenginliğin kısa ömürlü olacağını ve İslâm devletinin refahını sürekli kılmak için kuzey yönünde Arapların enerjisini boşaltacak bir çıkış bulmak gerektiğinin farkında değillerdi. Bütün bunların ve Suriye tarafındaki bir çıkışın sadece askerî bir güçle kazanılabileceğinin farkında olan Hz. Muhammed, tüm bağlılarının katılımını, ancak bu seferde yer almanın dinî bir görev olduğunu ısrarla belirtmek suretiyle sağlayabilirdi.

Tebük seferiyle bağlantılı üç olay Hz. Muhammed'in yeni siyasasına muhalefetin doğasına ve boyutlarına ışık tutabilir. Yolculuk esnasında Hz. Muhammed'e karşı bir suikast düzenlendiği söylenir; karanlık bir gecede, yolun tehlikeli bir kısmında, başına bir şey gelecekti ve bu bir kaza gibi görünecekti. Ardından "nifak mescidi" vardı. Muhammmed sefere çıkmadan önce bazı Müslümanların Medine ovasının uzak bir köşesinde, inşa ettikleri yeni bir mescide davet edildi; fakat o bunu dönüşüne erteledi. Yolda ilerlerken kendisine bir biçimde karşı bir entrika çevrildiğini sezdi ve Medine'ye döner dönmez mescidi yıkmaları için iki adam gönderdi. Mescidi inşa edenler görünüşe göre, o sıralarda kendisi de Medine'de olabilecek olan, uzlaşmaz zahit Ebu Amir er-Rahib'in destekçileriydi. Bu yeni mescid onlara, istedikleri gibi kumpas kurabilecekleri, uygun bir toplanma noktası sağlayacaktı.

Aynı sıralarda sefere katılmamış olanlar, çapraz sorguya tâbi tutuldular ve ileri sürdükleri özürleri ayrıntılı bir şekilde tetkik edildi. Mescid inşa edenlerin entrikasına karışmayan üç kişi, elli gün boyunca "boykot edildi" ve ancak nazil olan bir ayet üzerine onlarla ilişkiler yeniden kuruldu. Cezanın şiddeti Hz. Muhammed'in olaya nasıl yaklaştığını gösterir. O, topluluğun ruhî sağlığı için, eli silah tutan herkesin seferde bulunmasının esas olduğunu görmüştü. Ayrıca, savaşçılar uzun bir süre uzak topraklarda olacaksa, muhalif hiçbir grubun Medine'nin kenar mahallelerinde rahat ve emin bir durumda bulunmamasının arzu edilmesi makul bir istekti. Bu dönemde münafıklara karşı alınan katı önlemlerin altında da benzer düşünceler yatıyordu. Bunlara sertçe muamele edilmeli, mürtedler gibi cehennemle tehdit edilmeli ve fiilen toplumdan dışlanmalıydı. Şimdi münafıklar olarak adlandırılan kişiler Abdullah bin Übey ve onun grubu değildi, herhalde "nifak mescdi"nden sorumlu olanların "dâhil olduğu bir gruptu. Bu aşamada uygulanan katı

tutum, hiç şüphesiz Hz. Muhammed'in vefatından sonra küçük devleti yıpratabilecek türden bir muhalefetin büyümesini engellemiştir.

Hz. Muhammed'in kuzeye doğru genişlemeye yaptığı vurgunun sebepleri olarak verilen analiz, tekrar ısrarla belirtmek isterim ki, onun, analitik olarak adlandırabileceğimiz bir tarzda düşündüğü yolunda bir ima olarak ele alınmamalıdır. Onun düşünme biçimi sezgisel olarak daha iyi betimlenebilir (böyle olduğu söylenebilirse herhangi bir betimleme sunmamıza izin veren malzemeye sahibiz). Dinî görünüm neredeyse daima onun düşüncelerinin en önünde yer alıyordu ve onu harekete geçiren etken Allah'ın, İslâm'ı yayma emrini yerine getirmekti. Ancak, onun benimsediği (cihad gibi) fikirlerin ve başlattığı siyasaların vefatından sonraki yirmi yıllık zaman zarfında meydana gelen genişlemeye bu kadar uygun düşmesi rastlantıyla izah edilemez. Her ne kadar Hz. Muhammed dinî fikirler açısından olaylara bakmış olsa da, şu ya da bu biçimde siyasî gerçeklerin farkında olmalıdır. Siyasî gerçeklere analitik yorumlar getiremese de, öyle ya da böyle bunlara yeterli tepkiler oluşturabiliyor olmalıydı. Hz. Muhammed, siyasî gerçekler hakkındaki farkın bağlıları arasından en azından Ebubekir ve Ömer'le paylaşmaya muvaffak olmuştu. Hz. Muhammed'in vefatından sonra, Medine'nin asilerin ayaklanma tehdidiyle karşı karşıya bulunmasının muhtemel olduğu buhranlı günlerde, bu kişiler onun tasarladığı –Suriye sınırındaki Mute'ye yapılan ve 3.000 kişinin katıldığı– sefere çıktılar.

Hz. Muhammed'in gücünün boyutları

Geleneksel Müslüman görüşüne göre, Hz. Muhammed hayatının son yıllarında, Arabistan'ın neredeyse tamamının yöneticisiydi. Diğer taraftan daha şüpheci Avrupalı bilim in-

sanları ise öldüğü sırada onun sadece Medine ve Mekke çevresindeki küçük bir bölgeyi yönettiğini ileri sürer. Oysa gerçek durum bu iki uç arasında bir yerdedir; fakat kesin olarak belirlemesi güçtür. 632 yılında İslâm devleti Medine ve belki buna ilaveten Mekke halkının merkezde yer aldığı Hz. Muhammed'le çeşitli koşullar altında ittifaklar kuran kabilelerin bir toplamıydı. İslâm devleti bir imparatorluk haline geldiğinde her Arap kabilesi, tabii olarak, Hz. Muhammed'le hayattayken ittifak kurmuş olduğunu göstermek istedi ve nasıl ona heyet gönderip Müslüman olduklarına dair, ellerinden geldiğince en iyi hikâyeyi anlattılar. Bu hikâyelerin ana hatlarıyla hakiki oldukları kabul edilse bile, yine de sorunlar bulunmaktadır; heyet tüm kabileyi değil sadece kendilerini temsil etmiş olabilir ve ittifak koşulları Hz. Muhammed'e kabilenin işleri konusunda söz söyleme hakkı tanımıyor olabilir, hatta İslâm'a girmelerini dahi içermiyor olabilir.

Üretilen zayıf hikâyelere bir örnek, Suriye sınırındaki başlıca Bizans yanlısı kabile olan Gassan'dan gelen heyet hakkında olanıdır. Zira heyet, adı belli olmayan ve 631 Aralığı'nda Hz. Muhammed'in yanına giden üç kişiden oluşuyordu. Heyet üyeleri Hz. Muhammed'in iddialarının hakikiliğine ikna olmuştu ama evlerine döndüklerinde bu konuyla ilgili hiçbir şey yapmadılar. Sadece biri İslâm'ı açıkça kabul ettiğini söyleyecek kadar yaşadı ve bu da 635 yılındaydı! Şayet bu Gassan'ın üretebileceği en iyi hikâyeyse, buradan çıkarılabilecek sonuç, kaçınılmaz olarak, bu kabileden hiç kimsenin Hz. Muhammed'in yaşadığı süre boyunca Müslüman olmadığıdır.

Tüm bu konularla ilgili ihtiyat payı dikkate alındığında, kabaca şu şekilde bir manzarayla karşılaşırız: Mekke ve Medine etrafındaki genişçe bir bölgede bulunan kabileler Hz. Muhammed'le sıkı bir birlik içindeydiler ve hepsi İslâm'ı kabul etmişti. Arabistan'ın merkezinde ve Irak yolu boyunda

bulunanlar da benzeri bir konumdaydılar; ama Irak'a çok yakın bulunanlar Müslüman olmamıştı. Yemen'de ve güneybatı bölgesinin geri kalanındaki birçok grup İslâm'ı kabul etmişti; ama bunlar, genellikle her bir kabilenin sadece küçük bir kısmından oluşuyordu ve bütün bölge için muhtemelen nüfusun yarısından azıydı; Medine'nin desteğine fazlasıyla bağımlıydılar. Güneydoğuda ve Fars Körfezi boyunca benzer bir durum vardı; fakat Müslümanlar burada muhtemelen nüfusun yarısından azını oluşturuyorlardı. Suriye sınırında Akabe Körfezi'nin ötesinde, kabileleri Bizans İmparatorluğu'ndan koparmak konusunda çok küçük bir başarı elde edilmişti.

O halde, Hz. Muhammed kendisini tüm Arabistan'ın hâkimi kılamadıysa da, Arapları büyük ölçüde birleştirmişti. Kendisinin "Arapça Kur'an"ı ve oluşturduğu dinî ve siyasî sistem aracılığıyla, o zamana dek etnolojik ve kültürel bir birim olarak sadece üstü örtülü bir farkındalıkları olan Arapları geliştirdi. "Arapça Kur'an" bu birime hitap etmekte ve onları Habeşlilerden, Bizanslılardan, Farslardan ve Yahudilerden ayırt etmekteydi. Yeni din bu halkların dinleriyle paralellik arz ediyor ve onlar arasında güvenle yer alabilirdi; başını kaldırabildi; ve onunla özdeşleştirilen siyasî sistem yabancılara ya da Arap olmayanlara her türlü bağımlılıktan kaçınıyordu.

Din ile siyasetin birbirinin içine geçtiği bu manzara karşısında okuyucu, Arap kabilelerinin İslâm devletine doğru hareketinin özünde dinî değil siyasî olduğunu hissedebilir. Bununla beraber bu öyle değildir. Yahudilerin Mısır'dan çıkışından bu yana, Ortadoğu'da din ile siyaset daima birbirleriyle yakından bağlantılı olagelmiştir; bir hareketin önemli siyasî görünümünün olması, onun (modern Batı'da sık sık olduğu gibi) dinî olmadığı anlamına gelmez.

İslâm bir iktisadî, toplumsal ve siyasî bir sistem *pax islami-*

ca'yı sağladı. Bütünün üzerinde temellendiği fikirleri sağladığından din bu sistemin ayrılmaz bir parçasıdır. Sistem altındaki barış ve güvenlik "Allah ve Resulünün güvenliği"dir. Bu sistem göçebe kabilelere mensup insanları çeşitli yollardan cezbetti.. Esas olarak ganimete dayanan yeterli bir geçim vasıtası sundu. Sistem, arada mesafe bırakan uzak bir yöneticiye tabi olmayı içermiyordu; tüm Müslümanlar eşitti ve Hz. Muhammed, bağlılarına bir göçebe reisinin kabile mensuplarına gösterdiğine benzer bir nezaket ve saygıyla muamele ediyordu. Fars ve Bizans imparatorlukları parçalanma işaretleri gösterdiğinde insanlar "tutunabilecekleri bir şeyler"e gereksinim duydu, İslâm topluluğu aranılan istikrara sahip olmayı vaat etti.

Dönemin Arapları neredeyse kesin bir biçimde sistemi bir bütün olarak düşünmekteydiler ve düşünce planında onun iktisadî, toplumsal ve dinî görünümlerini ayrıştırmaya muktedir değillerdi. Onlar için her şeyin önünde gelen soru, sisteme girmeli mi yoksa dışarıda mı kalmalı sorusuydu. Dinî açıdan Allah'a ve Resulüne imanlarını beyan etmeksizin, üyeliğin getireceği iktisadî ve siyasî yararları elde etmeleri mümkün değildi; bu türden bir iman beyanı, kişi Hz. Muhammed'in, siyasî olduğu kadar da dinî olan topluluğunun bir üyesi olmadığı sürece bir anlam ifade etmiyordu. Bu yüzden 630 ve 631'de, İslâm topluluğuna, bir anlamda dinî mahiyet de taşıyan kitleler halinde katılım hareketinin inandırıcı olmayan bir yönü yoktur. Avrupalı analitik kavramlarıyla bu, öncelikli olarak siyasî bir hareket olabilir (her ne kadar bu konu üzerinde Avrupalı önyargının sadece bir ifadesi olsa da); ancak olayların bütünsel gerçekliğinde dinî ve siyasî unsurları birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Pax islamica gibi bir sistem muhalefet oluşturmaksızın inşa edilemezdi. 632'nin başlarına doğru muhalefet belirli bir biçime sahip oldu. Yemen'deki Esved'in başını çektiği hare-

ketten daha önce söz edilmişti. Hatta daha evvel Müseyleme olarak adlandırılan bir adam, Arabistan'ın merkezindeki büyük ölçüde Hıristiyan olan Hanife kabilesinde kendisini peygamber olarak tanıtmıştı. Hz. Muhammed'e "Allah'ın Resulü Müseyleme'den Allah'ın Resulü Hz. Muhammed'e" şeklinde başlayan bir mektup yazarak ayrı etki alanlarına sahip olmayı önerdiği söylenir. Hz. Muhammed, mektuba küçümseyen bir tarzda "Allah'ın Resulü Hz. Muhammed'den Yalancı Müseyleme'ye" ifadesiyle cevap verir.

Bu iki hareket ve Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkan iki ya da üç mahallî hareket bizim anladığımız anlamda öncelikli olarak siyasî mahiyette olabilir. Ama bunların tümü de *pax islamica*'nın dinî temeline saldırmayı gerekli görmüşler ve bunu Hıristiyanlık veya mevcut olan başka bir din adına değil, kendinden menkul Arap peygamberleri adına yapmayı gerekli görmüş olmaları ilginçtir. Bu, İslâm'ın Araplar için cazip yönlerinden bir kısmının, onun yabancı siyasî bağlardan bağımsız bulunması olduğunu destekleyen önemli bir kanıttır. Bu durum, İslâm devletine karşı gelişen muhalefetin büyük ölçüde siyasî olduğunu kabul etsek bile, Müslümanların İslâm'a bir din olarak saldırıyı da içermesi sebebiyle bunu, haklı olarak, "irtidat savaşı" olarak görmelerinden de açıkça belli olmaktadır. Hz. Muhammed'in siyasî alandaki asıl başarısı, bize göre, onun tüm Arabistan'ı egemenliği altına almasından değil, vefatından sonra iki yıl içinde tüm muhalefet hareketlerini bastırabilecek ve sonra ondan geniş bir imparatorluğa temel oluşturabilecek bir yapı oluşturmasıydı.

Son aylar

Olağanüstü görünür başarısının ortalarında Hz. Muhammed'in ev hayatı tamamen mutlu bir biçimde sürmemekteydi. Kıpti cariyesi Mariye ona, yaklaşık 630 Nisanı'nda İbra-

him adında bir oğlan doğurmuş ve bu onu çok mutlu etmişti; ama küçük İbrahim muhtemelen 632 Ocağı'nda öldü. İki yetişkin kızı, görünüşe göre 630'da vefat ettiler. Aynı yıl, hanımlarının belki de hızla artan zenginliğinden kaynaklanan artan kıskançlığı nedeniyle sıkıntılı günler yaşadı. Hz. Muhammed, bir ay süreyle onların hepsinden elini eteğini çekti ve onları boşanmakla tehdit etti. Sonunda aldığı bir vahiy üzerine, onlardan boşanma ile kendi şartları altında evliliğe devam etme arasında tercihte bulunmalarını istedi. Muhtemelen Hz. Muhammed'in siyasî nedenlerle evlendiği, yakın zamanda ittifak yaptığı kabilelerden bazı kadınlar –ayrıntılar kesin olmaktan uzaktır– bu noktada boşanmayı seçtiler. Ayşe ve diğer sekiz hanımı onunla evli kalmayı tercih etti. Onlara topluluk içinde büyük bir şeref payesi verildi ve "müminlerin anneleri" olarak adlandırıldılar; fakat bu Hz. Muhammed'in ölümünden sonra hiçbir Müslüman'la evlenemeyecekleri şeklinde anlaşıldı.

632 Martı'nda, Hz. Muhammed bizzat bir hac kafilesinin başında Mekke'ye gitti. Önceki yıl kafilenin başında Ebubekir bulunduğundan bunu ilk kez yapıyordu. Hac artık tamamen bir Müslüman ibadeti idi ve putperestlerin katılması yasaklanmıştı. 632 yılındaki bu hacda ya da "Veda Haccı"nda, her ne kadar sonradan gelen İslâm hukukçuları Hz. Muhammed'in uygulamalarının ayrıntıları üzerinde ihtilaf edip tartışsa da, hac merasiminin genel hatlarıyla belirlendiği kabul edilmektedir. Hac şimdi Mekke'de başlayıp yine orada sona eriyordu, fakat civardaki diğer bazı yerlere yapılan ziyareti de içeriyordu. İslâm için putperest uygulamalarını da kendisine dâhil etmesi ve onlara yeni bir önem vermesi görece kolaydı ve bu hac söz konusu olduğunda özellikle görünürdür. Merasimlerin putperestlik zamanlarındaki anlamları çoğu zaman unutulmuştu; ve İslâm'ın sahip olduğu bazı hususiyetler daha fazla açıklama sunulmaksızın, ba-

zı şeylerin Allah tarafından tayin edilmiş olduğunu söylemeye izin veriyordu. İslâm'ın hiçbir zaman hoşgörü göstermeyeceği "Allah'tan başka ilah yoktur" inancıyla açıkça çelişen bir fikir ya da uygulamadır. Örneğin putlar tamamen yerle bir edilmeliydi; fakat hac sırasında taş sütunların taşlanması gibi eski bir merasim, şeytanı taşlamak olarak yorumlandı ve böylece de zararsız bir hale getirildi.

Hz. Muhammed, Mart'ın sonuna doğru Medine'ye döndüğünde sağlığı kötü görünüyordu. Belki de sahte peygamber hakkındaki ciddi haberler onun vaziyetinde bir düzelme meydana getirmezken, kendisi hakkındaki söylentiler ayaklanmanın patlak vermesini cesaretlendirmiş olabilir. O Haziran'ın başına dek işlerini yapmaya devam etti. Ardından ateş ve ağır baş ağrısından şikâyetleriyle hanımlarından her geceyi birinde geçirmeye son vermesi konusunda izin istedi ve devamlı olarak Ayşe'nin evinde kalmaya başladı. Namazları onun yerine Ebubekir kıldırdı. En nihayet, 8 Haziran 632 Pazartesi günü, başı Ayşe'nin kucağındayken ahirete intikal etti.

Ebubekir'i namazlarda imamlığa geçirmesinin dışında, İslâm devletinin işlerinin yönetimi konusunda hiçbir düzenleme yapmamıştı. Son, oldukça ani gelmişti ve bir süre için Medine'de karışıklık oldu. Cenaze Salı'yı Çarşamba'ya bağlayan gece, her zamanki mezarlıkta değil Ayşe'nin evinde defnedildi. Belki de akılda kalan en önemli sözler, Ebubekir'e isnat edilen ve bir araya toplanan Müslümanlara parlayan güneşleri aniden en derin bir kasvete dönüşmüş insanlara hitap ederken söylenen şu sözlerdir: "Sizden kim ki Hz. Muhammed'e tapıyor ise, bilsin ki, Hz. Muhammed öldü. Ve kim ki Allah'a ibadet ediyorsa, Allah hâkidir, asla ölmez." Bu, Hz. Muhammed'le arkadaşlığın ürettiği inancın kalitesini gösteriyordu.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Değerlendirme

Görünüş ve davranış

Görünüşe göre otantik olan bazı rivayetlere göre Hz. Muhammed, orta boylu veya ortalamadan biraz uzun boyluydu. Göğsü ile omuzları genişti ve bütün olarak sağlam bir yapıya sahipti. Kolları uzun, elleri ve ayakları iriydi. Alnı geniş ve düzdü, ortası hafif tümsek bir burna, kahverengiye yakın, iri, siyah gözlere sahipti. Saçları uzun ve sık, düz veya hafif dalgalıydı. Sakalı da sıktı, boynunda ve göğsünde ince bir hat halinde de kıllar vardı. Yanakları dolgun, ağzı geniş ve hoş bir gülümsemesi vardı. Teninin rengi açıktı. Hz. Muhammed daima yokuş aşağı iner gibi yürürdü ve diğer insanlar ona yetişmekte zorlanırdı. Bir yöne doğru dönerse bunu bütün vücuduyla yapardı.

Kedere yatkındı ve derin düşüncelere daldığı, uzun süre sessiz kaldığı dönemleri oluyordu; yine de hiçbir zaman dinlenmez, daima bir şeylerle meşgul olurdu. Gereksiz yere asla konuşmazdı. Sözleri, her zaman söylemek istediği konuya ilişkin ve ne kastettiğini açıkça ortaya koymaya yetecek ka-

dar olur ama hiçbir zaman abartılı olmazdı. Başından sonuna değin hızlı bir biçimde konuşurdu. Duygularını sıkıca denetim altında tutardı. Canı sıkıldığı zaman başka tarafa dönerdi; memnun olduğu zaman gözlerini kısardı. Vaktini kendisinden istenen çeşitli şeylere göre dikkatli bir biçimde ayırırdı. İnsanlarla uğraşırken her şeyden önce ölçülüydü. Her ne kadar esas olarak kaba olmayıp nazik olmakla birlikte; bazen sert de olabiliyordu. Gülmesi çoğunlukla tebessüm şeklindeydi.

Hz. Muhammed'in nezaketini ve zarafetini sergileyen rivayetten en azından birkaçını doğru kabul etmek gerekir. Kuzeni Cafer bin Ebu Talib'in dul kalan eşi, torununa, onun Cafer'in ölüm haberini kendisine nasıl verdiğini anlattı. Bu kadın, Hz. Muhammed kendine uğradığında, kırk deriyi güneşte kurutma ve hamur yoğurmanın da dahil olduğu ev işleriyle meşguldü. Çocuklarını topladı –Cafer'den üç oğlu vardı– yüzlerini yıkadı ve saçlarını meshetti. Hz. Muhammed içeri girdiğinde Cafer'in oğullarını sordu. Cafer'in karısı onları getirdi; Hz. Muhammed onları kucakladı ve bir annenin bebeğine yaptığı gibi onları kucakladı ve kokladı. Daha sonra gözleri doldu ve gözyaşlarına boğuldu. Kadın, "Cafer'den hiç haber aldın mı?" diye sordu ve o da Cafer'in öldürüldüğünü söyledi. Hz. Muhammed daha sonra, "Onlar bugün kendilerini düşünemeyecek kadar meşguller", diyerek, yanındaki bazı kimselere Cafer'in hanesi için yemek hazırlamalarını emretti.

Hz. Muhammed'in çocuklara düşkün olduğu ve onlarla iyi anlaştığı görülmektedir. Belki de bu, tüm oğullarının bebekken öldüğünü görmüş olan bir insanın özlem dolu sevgisiydi. Babalık sevgisinin büyük bir kısmını evlat edindiği Zeyd'e yöneltmişti. Ayrıca, bir süre için hanesinin bir üyesi olan genç kuzeni Ali bin Ebu Talib'i de çok severdi; fakat o, Ali'nin başarılı bir devlet adamı niteliklerine sahip olmadığının farkına varmıştı. Bir süre için kız torunu Ümame onun gözbebeğiydi. Hz. Muhammed onu, cemaatle kıldığı namaz-

lar sırasında omzunda taşır, rükûya veya secdeye gittiğinde onu yere bırakır, ardından onu tekrar kucağına alırdı. Bir seferinde eşlerine bir gerdanlığı gösterip, onu en sevdiği kişiye vereceğini söyleyerek şaka yapmış; onların duygularını yeterince kışkırttığını gördüğünde, gerdanlığı onlardan birine değil, Ümame'ye hediye etmişti.

Hz. Muhammed, çocukların oynadığı oyunların ruhuna nüfuz edebiliyordu ve çocuklar arasında pek çok arkadaşı vardı. Habeşistan'dan gelen çocuklarla eğlenir ve onlarla Habeşçe konuşurdu. Medine'deki evlerden birinde şakalaşmayı âdet edindiği küçük bir oğlan yaşıyordu. Bir gün o çocuğu çok üzgün gördü ve ona derdinin ne olduğunu sordu. Çocuk bülbülünün öldüğünü söylendiğinde onu teselli etmek için elinden geleni yaptı. Hz. Muhammed'in nezaketi hayvanları da kapsıyordu ki bu, onun yaşadığı yüzyılda ve bölgede çok dikkate değer bir özellikti. Adamları fetihten önce Mekke'ye doğru ilerlerken yavrularıyla birlikte bir köpeğin yanından geçiyorlardı. Hz. Muhammed sadece onların rahatsız edilmemesi için emir vermekle kalmadı, emrinin yerine getirilip getirilmediğini görmek için bir adam görevlendirdi.

Bunlar Hz. Muhammed'in kişiliğini aydınlatan ilginç bilgilerdir ve kamusal işleri yönetirken elde edilen görüntüyü tamamlamaktadır. Etkinliklerini dayandırdığı dinî temel ve cesaret, kararlılık, tarafsızlık, cömertlikle güçlendirilmiş sertliğe varan sağlamlık gibi nitelikler sayesinde insanların saygısını ve güvenini kazandı. Dahası insanların sevgisini kazanan ve onların adanmışlığını güvence altına alan büyüleyici bir tavra da sahipti.

İddia edilen ahlâkî başarısızlıkları

Dünyadaki büyük insanlar içinde hiçbiri Hz. Muhammed kadar iftiraya uğramamıştır. Bunun nasıl meydana geldiği-

ni yukarıda gördük. Yüzyıllar boyunca İslâm, Hıristiyanlığın en büyük düşmanıydı çünkü Hıristiyanlık Müslümanların gücüyle karşılaştırılabilecek hiçbir örgütlü devletle doğrudan temas halinde değildi. Batı Avrupa, İspanya ve Sicilya üzerinden tehdit edilirken, Bizans İmparatorluğu en iyi eyaletlerinden bazılarını Araplara kaptırdıktan sonra, Anadolu'da saldırıya uğradı. Haçlılar dikkatlerini Müslümanları Kutsal Topraklardan çıkarma üzerine yoğunlaştırmadan önce bile, Ortaçağ Avrupa'sı bir "büyük düşman" kavramını inşa ediyordu. Belli bir noktaya gelindiğinde, Hz. Muhammed adı, karanlıklar prensi Mahound'a dönüştürüldü. 12. yüzyıla kadar Haçlı orduları arasında İslâm ve Müslümanlar hakkında geçerli olan düşünceler öylesine gerçeklikten uzaktı ki bunlar maneviyat üzerinde kötü etkilere sahipti. Bu nedenle, gündelik düşüncelerle ilmî azim, Hz. Muhammed ve dini hakkında daha doğru bilgiler elde edip bunları yaygınlaştırmayı teşvik etmek amacıyla bir araya getirildi.

O zamandan bu yana, özellikle son iki yüzyılda, birçok şey başarıldı, ama eski önyargılardan pek çoğu henüz kaybolmuş değildir. Halbuki Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki temasın daha önce olmadığı kadar yakın olduğu modern dünyada, her iki tarafın da Hz. Muhammed'in karakteri hakkında nesnel bir görüşe erişmek için çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Avrupalı yazarların bir kısmı tarafından Hz. Muhammed'in kötülenmesini sık sık onun kişiliğinin diğer Avrupalı ve Müslüman yazarlarca romantik idealleştirilmesi izlemektedir. Ne kötüleme ne de idealleştirme insan soyunun neredeyse yarısının karşılıklı ilişkileri için uygun bir zemindir. Şimdi yeniden başlangıçta ortaya attığımız sorulara geri dönmüş olduk. Nihaî yargıların üzerine temellendirilmesi gereken olguların ana hatlarına sahibiz. Nihaî yargılarımız ne olmalıdır?

Hz. Muhammed aleyhindeki yaygın temelsiz iddialardan biri onun, tutkularını ve şehvetini tatmin edebilmek için kendisinin de sahte olduğunu bildiği dinî öğretileri savunan bir sahtekâr olduğudur. Bu tür bir samimiyetsizlik, daha önce de tartışıldığı gibi İslâm dininin gelişimini anlaşılmaz kılmaktadır. Bu görüş ilk kez bir yüzyıl önce[1] Thomas Carlyle'in *On Heroes* [*Kahramanlar Üzerine*] derslerinde gayretli bir biçimde ortaya kondu ve o zamandan bu yana gitgide artan bir biçimde bilim insanlarınca kabul görmeye başladı. Kendisi ve davası hakkındaki sağlam bir inanç, Hz. Muhammed'in dünyevî bir bakış açısından başarılı olma imkânının görülmediği Mekke dönemindeki zorluklara ve eziyetlere dayanmaya hazırlığını açıklayabilir. Samimiyet olmaksızın, Ebubekir ve Ömer gibi güçlü ve dürüst karakterli insanların bağlılığını ve hatta adanmışlığını nasıl kazanabilirdi? Deistler için bir başka soru ise, tanrının İslâm gibi büyük bir dinin yalanlar ve aldatmaca üzerinde gelişmesine nasıl izin verdiğidir. Bu da Hz. Muhammed'in samimi olduğunu savunmak için güçlü bir kanıttır. Bazı açılardan hatalıysa, hataları kasıtlı yalanlar ya da sahtekârlıktan kaynaklanmamaktaydı.

Hz. Muhammed'in ahlâkî kusurlarıyla ilgili esas iddialardan bir diğeri onun hilekâr ve şehvet düşkünü olduğuydu. Bunlar Nahle Seferi (624) sırasında haram ayların ihlal edilmesi ve evlatlık oğlu Zeyd'den boşanan Zeynep binti Cahş'la evlenmesi gibi olaylara gönderme yapılarak desteklenmektedir. Çıplak gerçekler hakkında bir tartışma yoktur ama gerçeklerin iddiaları doğrulaması o kadar kesin değildir. Haram ayların ihlal edilmesi edimi bir hilekârlık mıydı yoksa putperest dininin bir kısmına haklı bir riayetsizlik mi? Zeynep'le evliliği cinsel arzuların bir ürünü müydü yoksa daha

1 Kitabın ilk baskısının 1960 yılında yapıldığının göz önünde bulundurulması gerekir – ç.n.

düşük bir ahlâki seviyeye ait istenmeyen bir "evlat edinme" uygulamasına son veren, esas olarak siyasî bir edim miydi? Hz. Muhammed'in aleyhine olan davanın sanıldığından daha zayıf olduğunu göstermeye yetecek kadar söz edilmişti.

Bununla beraber bu iddiaların tartışılması temel bir soruyu gündeme getirir. Hz. Muhammed hakkında nasıl hüküm vereceğiz? Kendi zamanının ve yaşadığı bölgenin standartlarına göre mi? Yoksa günümüz Batı'sındaki en aydınlanmış görüşlere göre mi? Kaynaklara yakından bakıldığında Hz. Muhammed'in modern Batı tarafından onaylanmayan edimlerinin çağdaşlarınca ahlâkî bakımdan eleştirilmediği açıktır. Onlar Hz. Muhammed'in bazı faaliyetlerini eleştirdi fakat onların motifleri akıldışı önyargılardan ya da bu eylemlerin sonuçlarından duydukları korkuydu. Nahle'deki olayları eleştirdilerse bunun nedeni hakarete uğrayan putlardan gelecek bir cezadan ya da Mekkelilerin dünyevî intikamından korkmalarıydı. Yahudi Kureyza kabilesine uygulanan kitlesel idam cezasından şaşkına döndülerse, bu doğabilecek kan davası tehlikesinden ve bunun büyüklüğündendi. Zeynep'le evlilik aile içi görünmüştü ama bu aile içi kavramsallaştırması, daha düşük seviyede, birçoklarının babasının kesin olarak bilinemediği, aile kurumuyla bağlantılıydı; ve bu daha aşağı seviye İslâm tarafından ortadan kaldırılma sürecindeydi.

O halde Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemin bakış açısına göre hilekârlık ve şehvet düşkünlüğü iddiaları ileri sürülemez. Çağdaşları onu hiçbir şekilde ahlâkî olarak kusurlu bulmadı. Aksine modern Batılılar tarafından eleştirilen bazı edimleri, Hz. Muhammed'in zamanına göre daha yüksek standartlara sahip olduğunu göstermektedir. Kendi zamanı ve nesli içinde o bir toplumsal reformcuydu; hatta ahlâkî alanda bile bir reformcuydu. Her ikisi de daha önce var olana göre büyük bir gelişme olan, toplumsal güvenliğin ye-

ni bir sistemini ve yeni bir aile yapısını oluşturdu. Göçebelerin ahlâkının en iyi yanlarını alıp bunları yerleşik topluluklara uygulamak suretiyle pek çok değişik ırktan insanın yaşayabileceği dinî ve toplumsal bir çerçeveyi kurumsallaştırdı. Bu bir hilekârın ya da "yaşlı bir şehvet düşkünü"nün işi değildir.

Kimi zaman Hz. Muhammed'in karakterinin, Medine'ye gittikten sonra bozulduğu ileri sürülür, fakat bu görüşün hiçbir somut temeli yoktur. Bu görüş, tüm iktidarlar yozlaştırır ve mutlak iktidar mutlak bir biçimde yozlaştırır ilkesinin, aşırı basit bir kullanımı üzerine temellenir. Ahlâkî kusurlarla ilgili iddialar Mekke dönemine değil, Medine dönemine ait olaylarla ilişkilidir; ama bu olayların bu kitapta yer verilen yorumuna göre bunlar Hz. Muhammed'in ideallerine uygun bir biçimde yaşamasında zaaf gösterdiğini veya onun ahlâkî ilkelerinden herhangi bir sapmayı belirtmez. Mekke'nin zulme uğratılan vaizi Medine'nin yöneticisi olandan daha az o devrin insanı değildi. Onun tutumunun 19. yüzyıl Avrupa'sındakilerden ne kadar farklı olduğunu gösterecek hiçbir şey kaydedilmemişse, bu onun ideallerinin (bizim standartlarımıza göre) reformcu yöneticininkinden daha yüce olduğu anlamına gelmez. Söz konusu vaiz putperest geçmişine daha yakın olduğundan bunun tersinin daha doğru olması ihtimal dahilindedir. Hem Mekke hem de Medine döneminde Hz. Muhammed'in çağdaşları onu iyi ve doğru bir insan olarak gördü ve tarihin gözünde o, ahlâkî ve toplumsal bir reformcudur.

Hz. Muhammed'i devrinin Arapları ile karşılaştırdığımızda ne denli hakkaniyetli olduğu konusunda çok daha fazlasının söylenmesi gerekir. Bununla beraber Müslümanlar, Hz. Muhammed'in, davranışları ve karakteri ile tüm insanlık için bir model olduğu iddiasındadırlar. Böyle yaparak onu, aydınlanmış dünya görüşünün standartlarına göre yargılan-

ması için sunarlar. Her ne kadar dünya gittikçe tek dünya haline geliyorsa da, şimdiye kadar ahlâkî bir örnek olarak Hz. Muhammed'e çok az dikkat sarf edilmiştir. Ancak, yine de Müslümanlar çok kalabalık olduğundan, Hz. Muhammed'in yaşamından ve öğretisinden herhangi bir ilkenin insanlığın ahlâkî gelişimine katkıda bulunmak için öğrenilip öğrenilmeyeceğine, er ya da geç karar vermek için ciddi bir biçimde düşünmek zorunda kalacaktır.

Bu soruya nihaî bir cevap henüz verilmedi. Şimdiye kadar Müslümanların Hz. Muhammed'le ilgili iddialarını destekleyecek mahiyette söyledikleri başlangıç düzeyinde açıklamalardan başka bir şey olmayıp, çok az gayrimüslimi ikna etmiştir.[2] Bununla beraber günümüzün Müslümanları için davalarını daha eksiksiz ve daha iyi bir anlatımını dünyanın geri kalanına sunmanın, kapısı hâlâ açıktır. Onlar, Hz. Muhammed'in hayatında evrensel olanı kısmî olandan ayırabilecek ve böylece de dünyanın bugünkü durumuna yaratıcı bir katkıda bulunacak ahlâkî ilkeler keşfedebilecekler midir? Ya da bu umut etmek için çok fazlaysa; en azından Hz. Muhammed'in hayatının tüm insanlar için mümkün olan ideal örneklerden biri olduğunu gösterebilecekler midir? Müslümanlar davalarını iyi bir biçimde savunabilirlerse, bazı Hıristiyanlar onları dinlemeye, öğrenilmesi gereken ne varsa öğrenmeye hazır olacaklardır.

Bu girişimde Müslümanları bekleyen zorluklar muazzam boyuttadır. Eksiksiz bilimsel düşünüşün ve derin ahlâkî kavrayışın bir birleşimi gereklidir ve bu birleşim nadirdir. Kanaatim, Müslümanların dünya kamuoyunu etkileme girişimlerinde en azından ahlâk alanında, başarılı olmaları-

2 Karşılaştırınız, Ameer Ali (Emir Ali), *The Spirit of Islam*, Londra, 1922, çeşitli yerler; kitabın ilk kısmı Hz. Muhammed'in hayatı hakkındadır. Daha tam ve daha az propaganda gayesi gütmekte olan bir biyografi *Le Prophète de l'Islam*, by M. Hamidullah, 2 Cilt, Paris, 1959. (Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2011.)

mn uzak bir ihtimal olduğu şeklindedir. Dinlerin daha geniş alanında, Müslümanların, muhtemelen dünyaya bulunabilecekleri birtakım katkılar vardır; çünkü diğer tektanrılı dinlerin önemli kesimlerinde ihmal edilmiş ya da unutulmuş olan bazı hususlara vurgu –örneğin, tanrının gerçekliği üzerine olan gibi– yapmaya devam etmektedirler; ve hiç kimse olmasa da en azından ben, Gazali gibi kişilerin yazılarına borcumu büyük bir zevkle kabul ederim. Fakat Hz. Muhammed'in ideal insan olduğu konusunda Hıristiyan Avrupa'yı ikna etme yolunda şimdiye dek çok az, gerçekte ise hiçbir şey, başarılamamıştır.

Büyüklüğün temelleri

Zamana ve zemine ilişkin koşullar Hz. Muhammed'in lehineydi. Çeşitli güçler bir araya gelerek, onun başyapıtı ve İslâm'ın izleyen genişlemesi için sahneyi kurdu. Mekke ve Medine'de toplumsal huzursuzluk, tek tanrıcılığa yönelik hareket, Suriye'de ve Mısır'da Helenizme karşı tepki, Fars ve Bizans imparatorluklarında gerileme vardı ve göçebe Araplar giderek artan bir ölçüde çevrelerindeki yerleşim alanlarındaki yağma fırsatlarının farkına varmaktaydılar. Fakat bu güçler ve bunlara eklenebilecek bunlar gibi olan diğerleri, ne Emeviler olarak bilinen imparatorluğun yükselişini ne de İslâm'ın bir dünya dinine dönüşmesini kendi başlarına açıklayamaz. Arapların yayılmasının ve İslâmî topluluğun büyümesi konusunda kaçınılmaz ve otomatik olan hiçbir şey yoktur. Hz. Muhammed'de niteliklerin dikkate değer bir birleşimi olmaksızın genişlemenin olması mümkün değildir ve Arapların askerî potansiyeli kendisini, Suriye ve Irak'a yönelik olan ve kalıcı hiçbir sonuç doğurmayan seferlerde kolayca tüketebilirdi. Bu nitelikler üç gruba ayrılmaktadır.

İlk sırada Hz. Muhammed'de geleceği görme bulunmaktadır. Arap dünyasının kendi toplumsal gerilimlerini çözmesini olanaklı kılacak fikirlerin bir çerçevesi, ona –ya da ortodoks Müslüman görüşe göre, ona gelen vahiyler aracılığıyla– verildi. Bu tür bir çerçevenin verilmesi hem zamanın toplumsal sorunlarının temel nedenleri hakkında bir kavrayışı hem de bu kavrayışı, duyanın varlığının en temellerinden harekete geçirecek bir biçimde ifade edecek bir dehayı gerektiriyordu. Avrupalı okuyucular Kur'an'dan "ürkebilir"; fakat Kur'an o günün gereksinimlerine ve koşullarına hayranlık uyandıracak bir biçimde uyuyordu.

İkincisi Hz. Muhammed'in, bir devlet adamı olarak, bilgeliğidir. Kur'an'da yer alan kavramsal yapı sadece bir çerçevedir. Çerçeve, somut siyasalardan ve somut kurumlardan oluşan bir yapıyı desteklemek durumundaydı. Bu kitabın seyri boyunca Hz. Muhammed'in ileri görüşlü siyasî stratejisi ve toplumsal reformları hakkında çok şey söylendi. Bu konulardaki bilgeliği, Hz. Muhammed'in küçük devletinin ölümünden sonra dünya imparatorluğuna doğru hızla genişlemesi ve toplumsal kurumlarının birçok farklı ortama uyarlanması ve on üç yüzyıl boyunca varlıklarını sürdürmesiyle gösterildi.

Üçüncü olarak bir yönetici olarak becerileri ve nezaketi ve idari ayrıntıların yerine getirilmesinde görevlendirilecek kişilerin seçimindeki bilgeliği yer almaktadır. Anlamlı kurumlar ve anlamlı bir siyasa, işlerin yönetimi bozuk ve el yordamıyla yapılıyorsa fazla ilerlemeyecektir. Hz. Muhammed vefat ettiğinde, kurduğu devlet, "başarılı bir girişim" halindeydi; onun yokluğunun meydana getirdiği şoka dayanabildi; bu şoktan kendini kurtardığında da sıradışı bir hızla genişledi.

İnsan, Hz. Muhammed'in ve İslâm'ın başlangıç dönemi tarihçesi üzerine düşündükçe, başarısının büyüklüğü karşı-

sında daha fazla hayrete düşüyor. Koşullar ona, çok az kişinin sahip olduğu fırsatlar sundu ama Hz. Muhammed de zamanının tam dengiydi. Şayet onda böyle geleceği görme, devlet adamlığı ve yöneticilik gibi becerileri ve bunların arkasında, onun Allah'a olan güveni ve Allah'ın onu gönderdiğine dair sarsılmaz inancı olmasaydı, insanlık tarihinin dikkate değer bir bölümü yazılmamış olarak kalacaktı.

Hz. Muhammed bir peygamber miydi?

Bu noktaya kadar Hz. Muhammed tarihçilerin bakış açısından betimlendi. Ancak bir dünya dininin kurucusu olarak onun ilahiyat açısından da değerlendirilmesi gerekir. Örneğin Emil Brunner, Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiasını ele alarak "mevcut vahiylerin gerçek içeriğiyle hiçbir şekilde doğrulanamaz göründüğünü" savunur; ama "Hz. Muhammed, Arabistan'ın İsa öncesi bir peygamberi olsaydı, vahiy için yolu hazırlayan elçilerin saflarından onu dışlamak kolay olmayacağını" kabul etmektedir.[3] Brunner'in görüşünün ardındaki teolojik karmaşaya girmeye cüret etmeden, Hıristiyan ve İslâmî teoloji hakkında herhangi bir özel bilgisi olmayan eğitimli bir kişinin düzeyinden, sorunla ilgili bazı genel düşünceleri ortaya koymaya çalışacağım.

En azından bazı insanlarda "yaratıcı muhayyile" olarak adlandırılabilecek bir şeyin olduğunu iddia ederek işe başlayacağım. Kayda değer örnekleri sanatçılar, şairler ve hayal gücü kuvvetli kurgu yazarlarıdır. Bütün bu kişiler pek çok kişinin hissedip de tam anlamıyla ifade etmekten aciz oldukları şeyleri duyumsal biçimlere (resimler, şiirler, tiyatro oyunları, romanlar) sokarlar. Bu nedenle yaratıcı muhayyilenin ortaya koyduğu büyük eserler, tüm bir neslin duygula-

3 *Revelation and Reason* [*Vahiy ve Akıl*], İngilizceye çev. Olive Wyon, Londra, 1947, s. 230.

rını ve tavırlarını dışavurdukları için, belli ölçüde evrenseldirler. Bunlar, elbette gerçek şeylerle uğraştıklarından, hayalî değillerdir; ama bunlar, insanın entelektüel kavramsallaştırmasının menzilinin ötesindeki şeyleri ifade etmek için görsel ya da kelimelerden oluşturulmuş imgeleri kullanırlar.

Peygamberlerin ve peygambervari dinî liderlerin bu yaratıcı muhayyileyi paylaştıklarını ileri sürmem gerekmektedir. Onlar yaşadıkları zamanın ve nesillerinin belirli gereksinimlerine özellikle işaret ederek, insanî deneyimin en derin ve en merkezî olanlarıyla bağlantılı fikirleri, açıklamaktadırlar. Büyük peygamberlerin alâmetifarikası fikirlerinin bunların muhatabı olan kimseler için olağanüstü bir cazibeye sahip olmasıdır.

Bu tür fikirler nereden gelmektedir? Bazıları "bilinçaltından" kaynaklandığını söyleyebilir. Dindarlar, en azından kendi geleneklerinin peygamberleri için, "tanrı"dan der, bununla beraber çok az kişi, Baron Friedrich von Hügel'le birlikte, "her yerde biraz hakikat vardır; bu hakikat de ilk başta tanrıdan gelir"[4] diyecek kadar ileri gidecektir. Belki de yaratıcı muhayyilenin bu fikirlerinin bir insanda kendisinden daha büyük olan hayattan geldiği ve büyük ölçüde bilincin eşiğinin altında olduğu ileri sürülebilir. Hıristiyanlar için bu, hâlâ tanrıyla bir bağlantı ima eder çünkü Saint John'a [Yuhanna'ya] göre hayat kelimelerin içinde olduğundan ve İsa "Ben hayatım" dediğinden yine de, tanrıyla bir bağlantıyı ima etmektedir.

Bu görüşlerden birisini benimsemek eldeki tüm soruları çözüme kavuşturmuş olmamaktadır. Yaratıcı muhayyilenin yanlış ya da anlamsız olan fikirleri ne olacak? Baron von Hügel sadece hakikatin tanrıdan geldiğini söyleyecek kadar dikkatliydi. Dinî gelenek, fikirlerin, şeytandan da gelebile-

4 *Essays and Addresses*, First Series, Londra, 1928, 253; ayrıca dizin s. v. Lugo. Karşılaştırınız, G. Basetti-Sani, *Mohammed et Saint François*, Ottawa, 1959, s. 211.

ceğini kabul eder. Yaratıcı muhayyile, tanrı ya da hayat tarafından kullanılabilecek bir araç olsa dahi, onun tüm fikirlerinin doğru ya da anlamlı olduğunu zorunlu olarak ima etmez. Adolf Hitler'de yaratıcı muhayyile iyice gelişmişti ve fikirleri yaygın bir biçimde kabul görüyordu; fakat onun nevrotik bir kişi olduğu ve en sadık bağlıları olan Almanlara da nevrozundan bulaştırdığı genellikle kabul edilir.

Hz. Muhammed'den, yaratıcı muhayyilenin bir fışkırmasının söz konusu olduğunu ve bu nedenle üretilen fikirlerin büyük ölçüde doğru ve anlamlı olduğunu kabul etmeliyim. Bununla beraber bu, tüm Kur'anî fikirlerin doğru ve sağlam olduğu anlamına gelmez. En azından bir konuda bunlar yanlış gibi görünmektedirler: "Vahyin" ya da yaratıcı muhayyilenin ürünlerinin çıplak tarihî gerçekler için olağan insan geleneklerine üstün olduğu fikri. Kur'an'da "Bu, sana görünür kıldığımız görünmez olanın bildirimlerinden biridir; bundan önce ne sen ne de senin halkın bunu biliyordu" anlamına gelen birçok ayet (Hud Sûresi, 49; Ali İmran Sûresi, 44; Yusuf Sûresi, 102) bulunmaktadır. Yaratıcı muhayyilenin, tarihî bir olayın yeni ve doğru bir yorumunu verebileceği iddiası kabul edilebilir ama onu çıplak gerçeklerin bir kaynağı kılmak bir abartma olmanın yanı sıra yanlıştır.

Bu konu, Kur'an İsa'nın çarmıhta ölümünün çıplak hakikatini inkâr ettiğinden, Hıristiyanlar için özel bir ilgi alanıdır ve Müslümanlar bu inkârın tarihsel geleneğin aksi yöndeki tanıklığına üstün olduğunu hâlâ düşünmektedir. Kur'an'ın birincil amacı, Yahudilerin, çarmıha gerilmenin kendileri için bir zafer olduğu yorumunu reddetmektir; ama normal bir biçimde açıklandığında, çok daha ötelere gitmektedir. "Vahiy"in rolünün aynı abartılışının başka sonuçları da bulunmaktadır. İslâm kültürüne Arapların katkısı gereğinden fazla büyütüldü ve sonradan İslâm'a geçen Mısır'ın,

Suriye'nin, Irak'ın ve İran'ın uygar halklarının katkısı ne yazık ki küçümsenmiştir.

Bu ince çatlaktan çok fazla şey çıkarılmamalıdır. Tanrı tarafından özel bir görev için çağrıldığının farkında olan hangimiz, biraz gururdan daha fazlasına sahip olmayız? Genel olarak Hz. Muhammed dikkate değer bir biçimde gururdan arınmıştı. Ancak Hz. Muhammed'in işlevinin bu abartılışının ölümcül sonuçları oldu ve bu da görmezden gelinemez.

Son olarak sorumuzun cevabı nedir? Hz. Muhammed bir peygamber midir? O yaratıcı muhayyilenin derin düzeylerde işlediği ve insan varoluşunun merkezî sorunları hakkında fikirler ürettiği, böylece dini yalnızca kendi çağında değil ama ardından gelen sonraki yüzyıllarda da, yaygın bir çekiciliğe sahip olan bir insandı. Onun ortaya koyduğu fikirlerin tümü doğru ve sağlam değildir; ama Allah'ın inayetiyle milyonlarca insana, daha önce sahip olduklarına göre daha iyi bir din sağlamaya muvaffak kılındı. Onlar da, Allah'tan başka tanrı olmadığına ve Hz. Muhammed'in de onun elçisi olduğuna şahitlik ettiler.

Kaynaklar Üzerine Notlar

Bir anlamda Hz. Muhammed'in hayatı için temel kaynak Kur'an'dır. Ne yazık ki çağdaş ve otantik olan bu kaynak tarihsel bir kayıt olarak parçalı bir yapıya sahiptir ve çoğu zaman yorumlanması güçtür. Hz. Muhammed'e gelen –vahiyler–in büyük bir kısmı –nispeten kısa– parçalar halinde gelmiştir. Nihaî olarak bunlar, bir araya getirilerek sure olarak adlandırılan çeşitli uzunluktaki bölümler halinde birleştirildi. Bu metinler üzerinde tashihler de yapılmış olabilir.[1] Belirli bölümlerin hangi olaylar vesilesiyle indiği/indirildiği hususundaki rivayetler günümüzde kadar korunmuştur. Bu rivayetlerin doğruluğu son derece açık olmakla birlikte; zaman zaman, bunlar birbirleriyle çelişmekte ya da doğru olmaları imkânsız görünmektedir. Bu yüzden, Kur'an'ın tarihî bir kaynak olarak kullanılması Hz. Muhammed'in hayatını genel hatlarıyla bilmeyi gerekli kılmaktadır.

Onun hayatının genel hatları erken tarihli biyografilerde özellikle İbn İshak'ın (ö. 768) yazdığı ve İbn Hişâm (ö. 833) tarafından kitap haline getirilen *Siret*'te ve Vâkıdî'nin (ö. 823) *Megazi*'sinde (*Gazveler*) bulunmaktadır. Bu eserler, hayatına dair genel bilgiler vermenin yanında, Hz. Muhammed ve ashabı (ona eşlik eden-

1 Kitapta s. 17 vd.

ler) hakkında pek çok rivayet de içermektedirler. Ayrıca Hz. Muhammed'in söylediği ve yaptığı şeyler üzerine rivayetler derlemesi olan, "Hadisler" de bulunmaktadır. Bunlarda esas ilgi genellikle biyografik değil hukukî ve teolojik konular üzerindedir. Batılı bilim insanları bütün bu malzemeyi güvenilirlik noktasından eleştirdi. Bazıları Kur'an dışında hiçbir şeyin güvenilir olmadığı şeklinde gereksiz ölçüde aşırı şüpheci bir görüşe sahip olmuşlardır (böylece genel hataların doğruluğunu zımnen kabul etmiş olmaktadırlar). Bu, Hz. Muhammed'in hayatının yazılmasının imkânsız olduğu sonucuna sürükler. Elinizdeki bu çalışma, hukukî, teolojik ya da siyasî nedenlerle bir rivayetin çarpıtılmış (veya uydurulmuş) olduğunu düşündürecek hususî deliller olmadığı müddetçe, en azından erken dönemlere ait biyografilerde yer alan bilgilerin doğru kabul edilmesi gerektiği karşıt görüşü üzerine temellenir. Ayrıca, çok sayıdaki farklı eserden toplanan, arka plana dair rivayetlerin birçoğunun anlamlı olduğunu da varsayar. Bu bakış açısının, Hz. Muhammed'in hayatı ve başarıları hakkında tutarlı bir görüşü ortaya çıkaracağını iddia edeceğim.

Bu eser, esas olarak *Muhammad at Mecca* [*Muhammed Mekke'de*][2] ve *Muhammad at Medina* [*Muhammed Medine'de*] (Oxford, 1953, 1956) kitaplarımın özet halidir. Başlıca farklılık bu kitapta kronolojik sıralamaya daha fazla sadık kalınmış olmasıdır. Bu durum, o kitaplarla bunun arasında vurguda hafif bir değişikliğe neden olmuş olabilir; ama sunulan görüşlerde temel bir değişiklik yoktur. Bununla beraber Kur'an'ın burada alıntılanan pasajlarının yeni bir çevirisini yapmış bulunuyorum. Metinde, Kur'an'a yapılan göndermeler, Gustay Flügel'in eski Avrupa numaralandırma sistemine göre yapılmıştır. Artık bilim insanları günümüzde ayetlerin modern Mısır numaralandırma sistemini benimsemeye eğilimlidir fakat İngilizcedeki en popüler kitaplar hâlâ eski sisteme bağlıdır. Yukarıda belirtilen iki kitap tamamen belgelere dayandırılmış olduğundan dolayı, burada, daha önceki kitaplara eklenen yarım düzine belge hariç, hiçbir kaynak verilmemiştir.

---

2 W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, Türkçesi: Mehmet Akif Ersin, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Bibliyografya Üzerine Notlar

Kur'an'ın birçok İngilizce çevirisi bulunmaktadır. İlk baskısı 1734'te yapılan ve sık sık yeniden basılan (öyle ki ikinci el kopyaları kolayca elde edilebilir) George Sale'ninki, klasik Müslüman yorumun değerli bir sunumu olması bakımından hâlâ değerlidir. Onun karşısında Richard Bell'in[1] Kur'an'a "yüksek eleştiri" yöntemini uygulayan çevirisi yer alır ve ona ilk okunduğunda sahip olduğu anlamı vermeye çalışır; bu nedenle bu çeviri öncelikli olarak bilimsel kesinlik ve doğruluğu amaçlar. En fazla edebî üstünlüğe sahip çeviri, Cambridge Üniversitesi'nde Arapça profesörü olan A.J. Arberry'ye ait olanıdır.[2] Müslümanlar tarafından yapılan çeviriler arasında, Marmaduke Pickthall'unki[3] dikkate değer olmakla birlikte daha yakın zamanda yapılan N.J. Dawood[4] tarafından yapılanı daha basit ve kolay anlaşılabilen bir anlam sunmaktadır. Kur'an okunması kolay bir kitap değildir ve sadece içeriği hakkında bir fikre sahip olmak isteyenler A.J. Arberry'nin seçki-

1 *The Qur'an, translated, with a critical re-arrangement of the surahs [Surelerin Eleştirel Yeniden Düzenlenmesiyle birlikte Çevrilmiş, Kur'an]*, Edinburgh, 1937-39.

2 *The Koran Interpreted [Yorumlanmış Kur'an]*, Londra, 1955.

3 *The Meaning of the Glorious Koran, an explanatory translation [Yüce Kur'an'ın Anlamı, açıklamalı bir meal]*, Londra, 1930.

4 *The Koran, a new translation [Kur'an, yeni bir çeviri]*, Harmondsworth, 1956.

sini yararlı bulacaklardır.[5] H.U.W. Stanton'un *The Teaching of the Qur'an*[6] adlı çalışmasında Kur'an'm içeriği sistematik bir düzende özetlenmiş olup bir de dizin eklenmiştir. Biraz daha geniş bir özet D.S. Margoliouth'un "What did they teach? [Ne Öğrettiler?]" başlıklı bir dizide yayımlanan, *Mohammed*[7] adlı eserinde bulunabilir. Richard Bell'in ölümünden sonra yayımlanan *Introduction to the Qur'an* [*Kur'an'a Giriş*'i] Kur'an'ın biçimi, düzenlenişi kronolojisi ve ayetlerin tarihi ile ilgili birçok konu hakkında önemli tartışmaları içerir.[8]

Diğer birincil kaynaklardan İbn Hişam'ın Alfred Guillaume tarafından İngilizceye çevrilmiş olması nedeniyle – ??? kadar şanslıyız.[9] Hakkında kaleme alınan çeşitli değerlendirmelerde belirtilmiş olan, bazı ufak tefek yanlışlıklara ve kusurlara rağmen bu kitap hararetle tavsiye edilebilir. Araplar konusundaki arka plan için İngilizcede DeLacy O'Leary'nin *Arabia before Muhammad*[10] [*Muhammed'den Önce Arabistan*'ına], R.A. Nicholson's *Literary History of the Arabs*[11] adlı eserinin ilk kısımları ve Richard Bell'in *The Origin of Islam in its Christian Environment*[12] [*İslâmın Hıristiyan bir Ortamdaki Kökeni*] başlığını taşıyan ateşleyici derslerine sahibiz. Bell'in eseri aynı zamanda Hz. Muhammed üzerine bir çalışmanın parçasıdır.

İngilizcede Hz. Muhammed'in hayatı üzerine olanlardan, Sir William Muir'inki[13] eleştirel boyutları olmakla birlikte standart Müslüman anlatımı ayrıntılarıyla izler. Ondan biraz daha az

---

5 *The Holy Koran: an introduction with Selections* [*Kutsal Kuran: giriş ve seçmeler*], Londra, 1953.

6 Londra, 1919.

7 Londra, 1939.

8 Edinburgh, 1953; Karşılaştırınız makalem "The Dating of the Qur'an; a Review of Richard Bell's Theories", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Londra, 1957, s. 46-56.

9 *The Life of Muhammad; a Translation of (Ibn) Isaq's "Sirat Rasul Allah"*, Londra, 1955.

10 Londra, 1927.

11 Londra, 1907, 2. baskı, Cambridge, 1930.

12 Londra, 1926.

13 Londra, 1858-61; T. H. Weir tarafından gözden geçirilmiş son baskısı, Edinburgh, 1923.

önemli bir çalışma olan Tor Andrae'nin *Mohammed, the Man and his Faith*[14] [*Muhammed, İnsan ve İnancı*] adlı eseri konunun daha saf dinî görünümlerin sempatik fakat belki biraz gereksiz ölçüde ahrete dönük olarak sunumudur. J.C. Archer'ın *Mystical Elements in Mohammed*[15] [*Muhammed'de Mistik Unsurlar*] kısa bir monografidir. Aynı zamanda konu üzerine dengeli ve uzun bir çalışmanın[16] da sahibi olan Frants Buhl'un *Encyclopaedia of Islam*[17] [*İslâm Ansiklopedisi*'ndeki] Hz. Muhammed üzerine uzun bir makalesi vardır. Nabia Abbott'un *Aishah, the Beloved of Mohammed*[18] [*Ayşe – Muhammed'in Sevgilisi*] her ne kadar dikkatli bir araştırmanın eseriyse de daha hafif bir tarzdadır. Hz. Muhammed üzerine ilginç bölümleri olan İslâm üzerine genel çalışmalar Sir Hamilton Gibb'in *Mohammedanism* [*Muhammedcilik*] ve Kenneth Cragg'in *Call of the Minaret*[19] [*Minarenin Çağrısı*'dır].

Hz. Muhammed'in hayatı üzerine olan kaynakların eleştirel bir biçimde ele alınıp tartışması pek çok sorun ortaya çıkarmaktadır. Sir William Muir'in eseri *Life* [*Yaşam*] 19. yüzyılın sonuna doğru Batılı araştırmacılarca genel kabul gören durum hakkında yararlı bir açıklama içermektedir. Ignaz Goldziher'in *Traditions of Muhammad's sayings and doings*[20] [*Muhammed'in Hadisleri*] adlı çalışması bu rivayetlerle ilgili şüpheciliği arttıran önemli bir çalışmadır. Joseph Schacht'ın *Origins of Muhammadan Jurisprudence*[21] [*Muhammed'in Hukuk Biliminin Kökenleri*] adını taşıyan eseri ise daha ileri derecede bir şüpheciliğe dikkat çekmektedir. Her ne kadar bu hukuk alanındaysa da Belçikalı Cizvit, Henri Lammens, bu yüzyılın [20. yüzyılın] başlarında tamamen tarihsel alanda şüp-

---

14 Londra, 1936, İsveççeden çeviri.

15 New Haven, 1924.

16 Özgün dili Dancadır, 1903; genişletilmiş ve gözden geçirilmiş Almanca baskı, Leipzig, 1930.

17 1. baskı, Leyden, 1913, ve benzeri; ayrıca *The Shorter Encyclopaedia of Islam*.

18 Chicago, 1942.

19 Londra, 1949, ve benzeri; New York ve Londra, 1956.

20 *Muhammedanische Studien*, cilt 2, Halle, 1890 (yakında İngilizcesi hazır olacak). A. Guillaume (*The Traditions of Islam*, Oxford, 1924) benzer bir tutum alır.

21 Oxford, 1950.

heci tutumu ifade eden birçok eser yayımladı. Lammens'in etkisi Fransız şarkiyatçıları arasında devam etmiş ve ılımlı şüphecilik Régis Blachère'in *Le Probleme de Mahomet*[22] adlı eserinin temelini oluşturmuştur. Elinizdeki bu çalışmanın üzerinde temellendiği daha az şüpheci konum daha önceki eserlerim *Muhammad at Mecca* (s. xi-xvi) ve *Muhammad at Medina* (s. 336-38) ile "The Condemnation of the Jews of Banu Qurayzah" ve "The Materials used by Ibn Ishaq"[23] ["Yahudi Kureyzaoğullarının Mahkûm Edilişi" ve "İbn İshak'ın Kullandığı Malzemeler"] başlıklı makalelerimde savunulmuştu. Başka türden ilginç sorular Maxime Rodinson tarafından "The Life of Muhammad and the Sociological Problem of the Beginnings of Islam"[24] ["Muhammed'in Yaşamı ve İslâm'ın Başlangıcının Sosyolojik Sorunları"] adlı makalesinde tartışılmaktadır. Benim Hz. Muhammed hakkındaki yorumlarımın önemli görünümlerine ait kuramsal temeli yakında yayınlanacak olan kitabım *Islam and the Integration of Society*'de[25] [*İslâm ve Toplumun Bütünlüğü*'nde] daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

22 Paris, 1952.

23 *Muslim World*, xlii, 1952, s. 164-71 ve "Report of the Conference on Historical Writing on the Near and Middle East", 1958.

24 *Diogenes*, S. 20, Kış 1957; İngilizce baskısı, s. 28-51; Fransızca baskısı, s. 37-64.

25 Londra, 1961, özellikle bölümler 2, 3.

DİZİN

A. J. Arberry 275
Abbas 227, 228, 230, 233, 234
Abbasi Halifeleri 228
Abdul Aşhal Kabilesi 133
Abdullah (Abdullah bin Übey'in oğlu) 187
Abdullah (Muhammed'in babası) 15
Abdullah (Muhammed'in torunu) 183
Abdullah bin Cahş 129
Abdullah bin Übey 105, 133, 134, 138, 151, 152, 158, 159, 162, 163, 173, 187-189, 196, 218, 251
Abdurrahman bin Avf 206
Abdülmuttalib 15
Abdüşşems Kabilesi (ya da Ümeyye) 48, 95, 96
Afganistan 11
Afrika, Kuzey 11
Akabe Biatı 99, 100
Akdeniz 11, 61
Ali bin Ebu Talib (Muhammed'in Kuzeni) 260
Allah 24-29, 31, 34-46, 53, 54, 56, 64, 65, 70, 71, 73, 76, 79, 80, 86-89, 94, 97, 100, 111, 113, 117, 127, 128, 130-132, 135-137, 145, 146, 150, 158, 159, 164-166, 172, 178-180, 198, 209, 213, 214, 219, 225, 228, 239, 241, 243, 249, 252, 255, 256, 258, 269, 272
Almanlar 271
Ameer Ali 266
Amr bin As 227
Anadolu (Küçük Asya) 11, 245, 262
Apollo 36
Aşure Orucu 116
Atlantik 129
Avrupa 9, 11, 33, 37, 179, 197, 199, 245, 252, 255, 262, 265, 267, 268, 274
Ayşe 121, 122, 187, 188, 257, 258, 277

Bahira 7, 8, 10
Bahreyn 246
Bedir 48, 94, 113-115, 126, 133, 134, 139, 140, 144-148, 150, 152-155, 157, 159, 162, 164, 165, 170, 178, 183, 184, 190, 201, 224, 225, 232, 242, 244
Bell, Richard 33, 275, 276
Beni Nadir 154
Bizans İmparatorluğu 10-13, 83, 112, 245, 248, 249, 254, 255, 262, 267

Bizanslılar 11-14, 83, 91, 205, 237, 254
Brunner, Emil 269
Buas (savaş alanı) 104, 105

Cafer bin Ebu Talib 260
Carlyle, Thomas 263
Cebrail 24, 28
Cehennem 39, 44, 96, 251
Cennet 65, 136
Ceyhun Irmağı 11
Cihad 128, 129, 252
Cirane 237-239, 246
Cuma 116, 117, 158
Cüveyriye 186

D. S. Margoliouth 276
Dawood, N. J. 275
Denarius 47
Dihye bin Halife 205
Doğu Roma İmparatorluğu 10
Drahmi 47
Dumetül Cendel 184-186, 205, 206, 249

Ebu Beşir 225-227, 229, 230
Ebu Cehil 18, 71-73, 89-93, 95, 96, 122, 140-142, 144, 145, 179, 224, 225, 233, 239
Ebu Leheb 62, 93-97, 227
Ebu Lubabe 196
Ebu Seleme 178
Ebu Süfyan 95, 139-141, 143, 153, 154, 156, 157, 161-163, 167, 180, 183, 213, 222, 224, 225, 229-232, 234, 238
Ebu Talib 15, 46, 91-95, 98, 260
Ebu Uheyhe (Said) 48
Ebubekir 47, 51, 83, 84, 91, 107, 108, 122, 143, 170, 188, 242, 252, 257, 258, 263
Ensar 104, 126-128, 133, 134, 139, 140, 143, 144, 147, 163, 171, 173, 187-189, 191, 193, 194, 196, 236, 244
Erdemliler Birliği 17, 50, 73, 81, 92
Erkâm 69-71, 73, 82

Eski Ahit 27, 31, 67, 87, 117, 137
Evs 103, 104, 111, 114, 196-198
Evs-Menat Kabilesi 103, 114

Fatıma 122, 152
Felaket 12, 37, 50, 136, 145, 146, 153, 164, 166-168, 170, 171, 174
Fırat Nehri 13
Firavun 134, 146
Flügel, Gustav 33, 274

Gassani 13
Gazali 267
Gazze 10, 61, 139
Gibb, Sir Hamilton 54, 277
Guillaume A. 228, 276, 277

Habeşistan 14, 48, 61, 80-84, 90, 222, 261
Hac 59, 60, 99, 100, 189, 209, 210, 212, 213, 215, 257
Haçlılar 262
Hafsa 152
Halid bin Said 48
Halid bin Velid 160, 223, 227, 232, 236, 242, 246, 249
Hamidullah, M. 111, 266
Hamza 71, 122
Hanif 137
Hasan bin Sabit 148
Haşimi 15, 17, 81, 89, 92-95, 216
Hatice 18, 20, 32, 45, 46, 52, 94, 122, 181, 182
Hayber 173, 184, 190, 194, 199, 205, 215-217, 221, 222, 244, 250
Hazrec 104, 105, 111, 196, 198
Helenizm 267
Hendek 190-194
Heraclius 245, 249
Hevazin 16, 145, 223, 235-239
Hıristiyan/Hıristiyanlık 7, 9, 12-14, 20, 30-32, 36, 41, 46, 51, 52, 54, 55, 59, 63, 67, 76, 79, 98, 108, 116, 135-137, 139, 206, 222, 247-249, 256, 262, 266, 267, 269-271, 276
Hicaz 217
Hicret 48, 80-82, 84, 99, 106, 108,

114, 116, 118, 124, 126, 132, 179, 199, 215, 220, 245
Hint 7
Hira 13
Hudeybiye Anlaşması 201, 208, 212, 215, 227, 228, 231
Huneyn Savaşı 223, 234, 236, 243, 244
Huzaa 208, 211, 228, 229, 231
Hüseyin (Muhammed'in torunu) 183

Irak 11-14, 16, 243, 247, 248, 253, 254, 267, 272

İbn Hişam 273, 276
İbn İshak 273, 278
İbrahim 135-139, 220, 257
İbrahimî gelenek 67
İkiyüzlüler (münafıklar) 115
İkra (oku) 30, 31
İkrime 225, 233, 239
İncil 32, 53, 136, 138
İngilizce 26, 40, 128, 274-276
İran 192, 272
İrtidat Savaşı 256
İsa 12, 13, 52, 135, 269-271
İslâm 9, 23, 36, 39, 51, 53, 55, 57, 67, 76, 80, 88, 100, 105, 111, 112, 116, 118, 123, 126, 131, 137-139, 148, 149, 151, 161, 169, 175, 176, 185, 186, 188, 197-199, 202, 204, 206, 208, 213, 216, 218, 221, 223, 226, 231, 234, 239, 243, 247-250, 253-258, 262-264, 266, 271, 276, 277, 278
İsmail 137
İspanya 9, 262
İsrailoğulları 67, 134, 146
İtalya 11

John, Saint 270

Kab bin Eşref 148, 149, 154, 172
Kâbe 36, 53, 71, 72, 131, 137, 233
Kâfir 39, 79, 164, 230
Kaynuka 102, 115, 133, 147, 150-152, 196
Kayser 9
Kefaret Günü 116, 134
Kıble 116, 132-134
Kızıldeniz 122, 134, 146, 185, 186
Konstantinopolis 11, 245
Kuba 108, 109
Kudüs 11, 97, 116, 132, 133, 245, 249
Kur'an 23, 24, 26-31, 33, 36, 37, 40, 41, 51-53, 55, 56, 62, 64-67, 70-75, 77, 78, 84-90, 94, 96, 97, 99, 110, 113, 115-119, 127, 133-137, 144, 146, 159, 164, 165, 174, 176-179, 182, 191, 199, 209, 213, 214, 243, 254, 268, 271, 273-276
Kura Vadisi (Vadiü'l-Kura) 151
Kureyş 15, 33, 35, 36, 49, 89, 111, 131
Kureyza 103, 114, 115, 191, 192, 194-199, 201, 264, 278
Kutsal Topraklar 209, 262
Kutsal Yol 245

Lahmidler 13
Lat 74, 75, 238, 239

Mahzum 70, 71, 89, 92, 93, 179, 224, 225, 227, 229, 231-233
Malik bin Avf 236-238
Mariye 222, 256
Mauna Kuyusu 168, 171, 172
Medine 52, 67, 76, 99, 102, 104, 106, 108, 110-116, 138, 140, 145, 148, 156-158, 169, 186, 187, 190, 194-197, 201-204, 207, 208, 214, 221, 226, 230, 251, 253, 265
Medine Kuşatması 114, 190, 196, 197, 201, 208, 214, 221, 230
Medine Vesikası 104, 110-112, 207
Mekke 10, 14, 17, 26, 32, 35, 42, 48, 49, 62, 67, 72, 76, 78, 82, 83, 89, 91, 94, 98, 107, 108, 118, 123-125, 129-131, 138, 140, 141, 158, 160, 195, 202-204, 206, 207, 209, 212, 224-226, 231, 235, 244, 253, 263, 265, 267, 274
Menat 74, 76, 103, 114, 229, 233
Mesih 106
Meymûne 228, 234

Mısır 9, 11, 222, 227, 245, 254, 267, 271, 274
Monofizit 12, 13
Muhacirler 81-84, 110-113, 117, 123, 124, 126-130, 144, 151, 152, 155, 173, 177, 180, 187, 189, 198, 216, 230, 241, 242, 244
Murad 246
Musa 28, 32, 52, 135, 136, 146
Mute 223, 252
Münafıklar 115, 133, 159, 188-191, 199, 251
Müseyleme 256
Müslüman 9, 45-49, 69, 80, 82, 84, 89-91, 93-95, 108, 114, 115, 117, 122, 127, 131, 137, 144, 148-151, 155, 160, 161, 163, 165, 168-171, 176, 179, 184, 185, 187-189, 192, 193, 196, 202-204, 211, 214, 216, 223, 226-228, 230, 232, 239, 243, 246, 247, 249, 252-254, 257, 262, 268, 275, 276

Nahle 129, 130, 132, 134, 141, 263, 264
Napolyon 9
Nasturî Hıristiyanlığı 13
Necaşî 82, 222
Neccar Kabilesi 109
Nöldeke, Theodor 33, 42

Ortadoğu 41, 254
Ortodoks 12, 13, 27, 51, 268
Osman bin Affân 122
Osman bin Maz'un 83, 84

Ömer bin Hattâb 93

Pax Islamica 208, 250, 254-256
Pencap 129
Pickthall, Marmaduke 275
Pireneler 129

Ramazan Ayı 134
Rıdvan Biatı 209, 213
Riddet 246
Roma İmparatorluğu 10, 11
Rukiye 122, 152, 183

Sa'd bin Muaz 133, 134, 138-140, 147, 196-198
Safiye 222
Safvan bin Umeyye 157, 207, 224, 235
Sakîf 235, 237, 239
Sakif Kabilesi 235
Sasani Hanedanlığı 11
Selman 192
Semitik 31
Sevde 95, 122
Sicilya 262
Sure 33, 273
Suriye 7, 9-11, 13-15, 17, 18, 20, 52, 93, 102, 122-124, 137, 140, 151, 156, 195, 205-207, 212, 223, 226, 232, 239, 245, 247-250, 252-254, 267, 272
Süryanice 30, 31, 38, 146

Şam 7, 10, 13, 61
Şeytan 8, 37, 74, 75, 88, 258, 270
Şeytan Ayetleri 27, 36, 41, 73, 75-81

Taif 16, 72, 76, 79, 96, 97, 107, 108, 129, 235, 237, 238
Tebük 244, 248-251

Uhud 114, 115, 157, 158, 161, 162, 164-167, 171, 174, 177, 178, 183, 191, 193, 244
Ukaz 16
Umeyye Kabilesi (ya da Abdüşşems) 48
Umman 246
Umre 208, 209, 227, 238
Uzza 74, 76, 233, 239

Ümmet 111-113, 126, 243
Ümmü Gülsüm 152
Ümmü Habibe 222, 230, 234
Ümmü Seleme 178
Ürdün 13

Vahiy 20, 24-28, 30-32, 37, 41, 45, 46, 51, 52, 66, 73, 74, 78, 88, 113, 118,

132, 134, 136, 138, 241, 257, 268, 269, 271, 273
Varaka 20, 32, 46, 52
von Hügel, Baron Friedrich 270

Yahudi-Hıristiyan 36, 51, 52, 54, 67, 139
Yahudiler, Yahudilik 8, 14, 51, 52, 76, 79, 102, 103, 111, 114-117, 124, 132-138, 150-152, 171, 173, 174, 189, 195, 196, 199, 204, 215-220, 222, 254, 271
Yakup 136
Yeni Ahit 36, 38, 51, 67
Yermûk 238
Yesrib (Medine) 111

Zekât 203, 243
Zeyd bin Hârise 46, 156, 179, 204, 205, 207, 223
Zeynep (Muhammed'in kızı) 207
Zeynep binti Cahş 179, 222, 263
Zeynep binti Huzeyme 178

W. Montgomery Watt

HAZRETİ MUHAMMED

Peygamber ve Devlet Adamı

İskoç tarihçi W. Montgomery Watt bugüne kadar birçok hayat hikâyesi kaleme alınan Hz. Muhammed'in hayatını farklı açılardan ele alıyor: Üstün yaratılışlı yetim, İslâm Devleti'nin kurucusu, adil yönetici, sosyal reformcu bir lider, ahlâklı bir savaşçı, şefkatli aile babası... Watt, Hz. Muhammed'in dönemini, çevresinde sürüp giden koşulları ve zamanın insanlık dışı sosyal hayatını nasıl değiştirip iyileştirdiğini, sosyal reformculuğuna değinerek inceliyor; diğer tek Tanrılı dinlerle kurduğu ilişkiyi de analiz edip tarafsız bir tutum içerisinde bize aktarıyor.

Dünya tarihini derinden etkileyen Hz. Muhammed'i tanımak için titizlikle hazırlanmış bir kitap.

"William Montgomery Watt, İslâmî çalışmalar alanında oldukça itibarlı bir akademisyen ve dünya çapında birçok Müslümanın saygı duyduğu bir isim."

Carole Hillenbrand

iletişim